

Dr Zorica Mršević

NASILJE I MI – KA DRUŠTVU BEZ NASILJA

**INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA
Beograd 2014**

Dr Zorica Mršević
NASILJE I MI – KA DRUŠTVU BEZ NASILJA

Izdavač:
Institut društvenih nauka
Beograd, Kraljice Natalije 45
Telefon: +381 11 361 60 02
Faks: +381 11 361 40 67

Urednica:
dr Mirjana Rašević

Recenzentkinje:
Prof. dr Marijana Pajvančić
Prof. dr Nevena Petrušić

Lektura i korektura
Tanja Antić

Priprema i štampa:
Newpress Smederevo

Tiraž:
300

ISBN: 978-86-78093-153-4

SADRŽAJ

Reč autorke	7
OPŠTI DEO	9
1. Razumevanje nasilja	11
Strukturalno i kulturalno nasilje	11
Sindrom dozvoljene mržnje	14
Lucifer sindrom	15
Štokholmski sindrom	17
Sindrom naučene bespomoćnosti	19
Denoveze sindrom	22
Sindrom razbijenih prozora	24
Srbija: najnoviji primeri	26
Moć negiranja, negacija moći	28
Okolnosti koje doprinose nastanku i razvitku nasilja	29
(Ne)Obrazovanje	29
Posedovanje vatrenog oružja	30
Nezaposlenost	31
Zaključak	32
Literatura za razumevanje nasilja	33
Nasilje dominacije i bogaćenja: neoliberalna ili solidarna Evropa	37
Preteće nasilje neoliberalizma	37
Kritike i porast antievropskog raspoloženja	37
Moć iz senke (možda) u funkciji revitalizacije Evrope	38
Vizija Evrope evropskih građana	40
Sjedinjene evropske države: rešenje krize ili neodrživi centralistički fanatizam	41
Ekstremizmi nacionalističkog i separatističkog tipa, britanski brixit, Belgija, Škotska, Katalonija, Venecija, Južni Tirol, Ukrajina	41
Literatura za nasilje neoliberalizma	44
2. Rodno zasnovano nasilje	49
Pojam, vrste i definicije rodno zasnovanog nasilja	49
Neprijavljivanje	54
Okolnosti povezane sa nasiljem	54
Nasilje u partnerskim vezama: lično je političko	55
Istina o nasilju u porodici	58

Pravni mehanizmi zaštite	60
Odgovornost države	67
Primer prakse Osnovnog javnog tužilaštva iz Zrenjanina	69
Presude Evropskog suda za ljudska prava u slučajevima porodičnog nasilja	71
<i>Prva presuda: Tomašić protiv Hrvatske (januar 2009)</i>	72
<i>Druga presuda: Opuz protiv Turske (juni 2009)</i>	75
Nove nacionalne politike protiv nasilja nad ženama su neophodne	78
Rezime potrebnih pravaca promena i mogućih modela promena	79
Literatura za rodno zasnovano nasilje	82

POSEBNI DEO

85

1. Femicid

87

Pojam i rasprostranjenost femicida	87
Femicid: faktori rizika	91
Hegemonistička muškost	93
Preventivne strategije	97
Ženoubistvo i samoubistvo ubice	99
Femicid sa samoubistvom ubice u Srbiji	100
Motivi	102
Prethodno postojanje porodičnog i/ili partnerskog nasilja	105
Literatura za femicid	110

Medijsko izveštavanje o femicidu	114
Femicid kao (ne)predvidljiv događaj	115
Regionalnost – osvrt na medijsko izveštavanje o femicidu u Republici Srpskoj	117
Literatura: femicid u medijima	118

Medijsko izveštavanje o slučajevima femicida u 2013. godini	122
Literatura za medije 2013.	130

2. Nasilje nad LGBT osobama

133

Opšti pojmovi	133
Nasilje nad mladim lebejkama i transrodnim devojkama	135
Roditeljska porodica	136
Škola – obrazovni sistem	140
Javnost	142
Sport	145
Zaključak: o potrebnim promenama u institucionalnom obrazovnom sistemu, utopija danas, realnost sutra	146
Posle zaključka: Lucky Eddie – transrodni Viking, ili kako stripom do prihvatanja	149
Literatura za nasilje nad LGBT osobama	151

3. Vršnjačko nasilje 155

Dimenzije kršenja prava deteta vršnjačkim nasiljem	155
Uzroci vršnjačkog nasilja	157
Oblici kršenja prava deteta vršnjačkim nasiljem	159
Žrtve vršnjačkog nasilja	164
Učestalost pojave vršnjačkog nasilja	165
Karakteristike vršnjačkog nasilja	166
Tipologija žrtava vršnjačkog nasilja	168
Slabost žrtve	168
Različitost žrtve	170
Roditelji	173
Žene i vršnjačko nasilje	176
Mere za suzbijanje vršnjačkog nasilja	181
Literatura za vršnjačko nasilje	186

4. Mitovi i rituali sportskog nasilja 195

Sportsko nasilje između mita i činjenica	195
Definicija mita.	195
Funkcija mitova	197
Savremeni mitovi	198
Mitovi sportskog nasilja	199
Zaključak o mitovima	209
Rituali sportskog nasilja	211
Pojam, vrste, karakteristike i društvena funkcija rituala.	211
Rituali sportskog nasilja	216
Ritualno nasilje u vezi sportskih takmičenja	216
Rituali unutar navijačke grupe	221
Rituali spoljašnjeg omogućavanja nasilja navijačkim grupama.	225
Zaključak o ritualima	230
Literatura o mitovima	232
Literatura o ritualima	235

5. Verski motivisani ratovi i sukobi prošlosti i sadašnjosti. 239

Pojmovi.	239
Sveti rat	241
Religijsko nasilje.	242
Verski elitizam, fundamentalizam i ekstremizam	244
Religijski motivisana netrpeljivost – Srbija 2006 -2009.	245
Krstaški ratovi.	247
Institucionalno i političko nasleđe krstaških ratova	250
Savremeni magijski ratovi na afričkom kontinentu	250

Afrički islamski ekstremizam	252
Rasizam i rasističko nasilje	254
Kju Kluks Klan	254

6. Nasilje nad ženama u islamskoj kulturi 257

Smrtna kazna	257
Kažnjavanje žrtava nasilja	258
Ugovoreni brakovi djevojčica	259
Školovanje žena	260
Pravo na rad	261
Sloboda kretanja	262
Upravljanje automobilom	263
Hidžab propisi	263
Kulturne i religiozne specifičnosti ne opravdavaju diskriminaciju i nasilje	266
Završne napomene	268
Literatura za žene u islamskoj kulturi	269

7. Masovne ubice i serijske ubice 273

Svetski poznata masovna ubistva	275
Svetski poznate serijske ubice	275
Većito prisutno pitanje: fanatik ili sumanutu bolesnik	278

Reč autorke

Prvobitna ideja za pisanje knjige „Nasilje i mi – ka društvu bez nasilja“ bila je da posluži kao bazična literatura studentima predmeta Fenomenologija nasilja koji je autorka predavala od 2008. do 2013, na Fakultetu za evropske pravno političke studije u Novom Sadu. Metodološki pristup i fokus teksta je u međuvremenu promenjen, jer u vreme završetka rukopisa autorka više ne predaje taj predmet, pa je ceo tekst nužno postao manje didaktičan a više polemičko analitičan. Izostale su teme koje obično čine deo nastavnog programa predmeta Fenomenologije nasilja, kao npr, terorizam, političko nasilje i sl. Ostale su ipak teme koje su studentima bile najzanimljivije, kao npr, sportsko nasilje, femicid, opšte razumevanje nasilja, obrađene tako da mogu da budu prezentovane i studentima narednih generacija čime je napravljen svojevrsan most između prošlih generacija i očekivanih, potencijalnih budućih studenata zainteresovanih za zajedničko saznavanje i otkrivanje odgovora na večita pitanja koje pred ljudsku civilizaciju postavlja pojava nasilja. Naime, nepobitna je činjenica da je nasilje sveprisutno u ljudskoj svakodnevnicu, u svim sferama ljudskih života, od porodice, preko posla, sporta, slobodnog vremena. Svaki čovek tokom svog života iskusi neki vid nasilja, bilo da je u ulozi vršioca nasilja, možda onaj koji ga trpi ili je jednostavno svedok nasilja nad nekim drugim, tako da nam je svima svojstvena strepnja od nasilja i nada da ga možemo izbeći. Postoji takođe i jedna sveprisutna globalna solidarnost, ona koju osećaju svi ljudi - solidarnost protiv nasilja i patnje.

Upravo iz tog razloga, početni stav u nastavi Fenomenologije nasilja, kao i u pisanju knjige iz te oblasti, bio bi da je svetu, u kome je pojedinac često nemoćan pred nasiljem, potrebno posebno razumeti kompleksnost uzročnosti nasilja. Na to ukazuju mnogi koji su se bavili fenomenologijom nasilja, kao npr. Lorenzo Manjano, koji je uvek naglašavao da je svakom činu nasilja prethodilo nasilje kojem je prethodilo drugo nasilje, kojem je pak prethodila određena, nasilju pogodujuća, društvena i pravna struktura, makro i mikro činioци nasilja u njihovoj faznoj dinamici i interakciji. Da se u šumi društvenih struktura i uzroka ne izgubi individualni nasilnik, pomaže tumačenje Barona Koena, koji upozorava da iščekavanje empatije predstavlja jedan od osnovnih ličnih uzroka vršenja nasilja.

Osim pitanja uzročnosti, ovaj tekst se u svakom pojedinačnom poglavlju bavi i pitanjima specifičnih i konkretnih društvenih politika i strategija koje je potrebno preduzeti u funkciji kontra mera, odnosno mera dizajniranih za suzbijanje pojava nasilja i saniranja posledica počinjenog nasilja. Nema jasnog konsenzusa

o načinu na koji bi se realizovala potpuna zaštita ljudi od nasilja, ali takođe nema ni precizne ili zajedničke ideje o tome kako treba da izgleda i na koje sve načine da bude organizovano savršeno čovečanstvo kao utopijski ambijent iz koga je nasilje eliminisano. Međutim, neke političke vrline na koje ukazuje Viktorija Kamps, npr. vrlina društvene saradnje, civilizovanost i tolerancija, razumnost i pravednost u smislu postojanja pravednih zakona i pravednih institucija, sigurno mogu da se smatraju onim osobinama društva u kome nema ambijentalnih i socijalnih podsticaja individualnom, kolektivnom i grupnom nasilništvu.

OPŠTI DEO

RAZUMEVANJE NASILJA

Strukturalno i kulturalno nasilje
Sindrom dozvoljene mržnje
Lucifer sindrom
Štokholmski sindrom
Sindrom naučene bespomoćnosti
Đenoveze sindrom
Sindrom razbijenih prozora
Srbija: najnoviji primeri
Moć negiranja, negacija moći
Okolnosti koje doprinose nastanku i razvitku nasilja
 (Ne)Obrazovanje
 Posedovanje vatrenog oružja
 Nezaposlenost
Zaključak
Literatura za razumevanje nasilja
Nasilje dominacije i bogaćenja: neoliberalna ili solidarna Evropa
Preteće nasilje neoliberalizma
Kritike i porast antievropskog raspoloženja
Moć iz senke (možda) u funkciji revitalizacije Evrope
Vizija Evrope evropskih građana
Sjedinjene evropske države: rešenje krize ili neodrživi centralistički fanatizam
Ekstremizmi nacionalističkog i separatističkog tipa, britanski brixit, Belgija, Škotska, Katalonija, Venecija, Južni Tirol, Ukrajina
Literatura za nasilje neoliberalizma

Strukturalno i kulturalno nasilje

U gotovo celokupnom javnom diskursu, pogotovo političkim, društvenim, medijskim, i ekonomskim, popularnim ali i stručnim analizama, pod pojmom nasilje najčešće se podrazumeva označavanje samo fizičkog, individualnog, personalno ciljanog nasilja, pri čemu se uglavnom previđa postojanje okvirnog, strukturalnog nasilja¹. Potrebno je uočavanje da osim tog najvidljivijeg, direktnog nasilje, gde postoje identifikabilni i nasilnik, počinitelj, i njegova konkretna žrtva ili žrtve kao akteri nasilja, postoji i tzv. strukturalno nasilje. Strukturalno nasilje naime, predstavljaju sistematski načini na koji postojeće društvene strukture i sistematski nanose trajne štete pojedinim grupama ljudi, sprečavajući ih da zadovolje svoje osnovne egzistencijalne potrebe, npr. marginalizujući i diskriminišući ih. Tu nema pojedinca kao neposrednog, individualnog aktera koji ga čini, tu se kao uzročnici nasilja nalaze društveni i ekonomski odnosi, sistemi, i institucionalne

¹ Personalno nasilje postoji kada se žrtve i počinitelji mogu sasvim jasno definisati. To je nasilje tipa "jedan na jedan", sa identifikabilnim stranama počinioca nasilja i žrtava.

strukture (npr. robovlasnički sistem). koji nisu uvek i svima razumljivi, vidljivi i prepoznati kao pravi uzročnici nasilja. Zbog tog početnog previda, ni posledice se ne identifikuju kao nasilje, previda se da npr. strukturalno, ekonomsko nasilje itekako proizvodi žrtve, koje uzrokuju specifične organizacione ili društvene strukture ili jednostavno rečeno, uslovi života.

Previđanje strukturalnog nasilja dešava se najviše zato što su ti odnosi obično ustaljeni, čak najčešće i zakonski i moralno legitimni, i zbog toga percipirani kao normalna, teško promenjiva ili čak jedino moguća datost. Ali u današnjem transparentnom svetu npr. bogati i načini njihovog bogaćenja više nisu nepoznanica siromašnima i izgubili su povlasticu da sve poriču². Kao posledica, legitimitet neoliberalnih kapitalističkih društvenih odnosa se sve više i sve češće dovodi u pitanje, kao jedan od jasno identifikovanih domena dugotrajno prisutnog strukturalnog nasilja, koje se može označiti pojmom jednog od savremenih teoretičara nasilja, Etijena Balibara, „kristalizirano, stabilizovano društveno nasilje“³. I kada se umesto mnoštva preduslova pojedinačnog čina nasilja uoči njima nadređeno postojanje opšteg stanja nasilja, dolazi se do neminovnog pesimističnog zaključka da je to stanje iz kojeg ne znamo kako, ili čak i ne možemo izaći. Ta nemoć u koju smo zapali postala je jednim od preduslova, jednom od formi reprodukcije i širenja strukturalnog nasilja, pošto je imanentna moć svakog oblika nasilja baš ta, da se širi ako nije sprečeno ili bar sputano i redukovno. Nasilje u svim svojim formama, npr. rat, agresija, rasizam, politički motivisana represija, ekonomska dominacija, ugrožavanje sigurnosti, brutalno razbuktavanje ili tinjajuća pretnja nasiljem ili nasiljima, danas su često samo indirektna posledica toga neznanja.

Budući da se strukturalno nasilje ne može jednostavno ukinuti, niti preko noći promeniti, lako prihvatamo ideju apstraktnog i simboličkog ograničavanja njegovog uticaja potiskivanjem u sferu asocijalnog, pojedinačnog nelegalnog čina. Time se postiže simbolično ograničavanje nasilja na samo ono što je jasno vidljivo, i zakonski kao takvo određeno, prepoznato i u određenoj meri, savladivo. Time se iznova perpetuira neprepoznavanje strukturalnog nasilja a sa njim i nasilje samo.

Po poznatom norveškom savremenom teoretičaru nasilja i pacifisti, Johanu Galtungu⁴ koji je proučavao diferencirane oblike nasilja, pod manifestnim formama strukturalnog nasilja se podrazumeva naročito institucionalizovani rasizam, seksizam, etnocentrizam, adultizam, nacionalizam, heteroseksizam, elitizam, a tu su i ekstremne manifestacije liberalnog kapitalizma (autorkino pitanje, a da li samo tog oblika kapitalizma?), kao što su institucionalna korupcija, masovna nezaposlenost, dugotrajna recesija, dužnička kriza, bankrotstva celih država, koji se svi u uzročnom smislu zasnivaju zapravo na nepravednoj, strukturalnoj podeli društvene moći i bogatstva.

2 Mojsi Dominik, 2012, *Geopolitika emocija, Kako kulture straha, poniženja i nade utiču na oblikovanje sveta*, Clio, Beograd. str. 27

3 Balibar Etienne, 2011, *Nasilje i civilnost*, Centar za medije i komunikacije, Beograd, Multimedijalni institut, Zagreb. str 15.

4 Galtung J., *A Theory of Conflict*. <http://www.transcend.org/tup/index.php?book=20>
Pristupljeno 16. aprila 2014.

Rezultat je društveno konfliktni ambijent u kome je pojava straha i odsustvo poverenja rasprostranjena na obe strane: i na strani onih koji su profiteri postojećih društvenih struktura a ne samo oni koji su njima marginalizovani i diskriminirani. U životima mnogih nastaje strah jer se plaše svoje okoline, nesigurne i nebezbedne sadašnjosti, mogućnosti sopstvene viktimiziranosti i strepe da njihova budućnost bude još opasnija. Iz tog straha i nepoverenja, jedni mogu da, plašeći se da izgube svoj povlašćeni položaj i privilegije, nastoje da učvrste postojeći sistem, sankcijama, represijom, strogim zakonima, legalnom, pa ako treba, makar i nelegalnom silom. Druga strana pak, može da pribegne pobuni kao načinu menjanja za njih neizdržljivo bezizlazne situacije. Moguće je i stanje koje Balibar naziva trajnom pobunom, tj. realnosti postojanja aktivnosti onih koji se u bilo kojem vidu bune protiv nejednakosti i ugnjetavanja, oslanjajući se i opravdavajući politikom ljudskih prava⁵. Ali osim tih ekstremnih mogućnosti koje su takođe u strukturnom domenu, sasvim izvesno dolazi i do vršenja dela direktnog, individualnog nasilja. Takođe vidljive posledice strukturalnog nasilja su pored i mimo uzrokovanja, direktnog nasilja, i povećani nivo smrtnosti, trajni invaliditet, temeljno narušavanje zdravlja, obrazovna osujećenost, nemogućnost vertikalne socijalne i svake druge pokretljivosti i lišavanje materijalnih dobara pripadnika praktično svih etničkih, starosnih i polnih kategorija onih koji se nalaze na društvenom dnu. Te posledice postaju vidljive naročito u poređenju sa mnogo nižom smrtnošću, invalidnošću i osujećenošću onih koji su iznad njih, što je u krajnjem ishodu vrlo slično posledicama direktnog, fizičkog, personalnog nasilja.

Galtung upozorava da je paralelno sa strukturalnim nasiljem, potrebno takođe identifikovati i tzv. kulturalno nasilje pod kojim pojmom se podrazumevaju ideologije, uverenja, tradicije i razrađeni kulturni sistemi kojim se opravda postojanje strukturalnog nasilja kao neizbežnog, koji omogućuju i opravdavaju kako personalno tako i strukturalno nasilje⁶. Ilustrativan je primer baskijskog nacionalizma kao opravdanja za akte nasilja prema navodnim „izdajnicima“ nacionalnih interesa koga navodi Asurmendi⁷. Interesantno, još je i Marks ukazivao da se nasilje može tako čvrsto ukoreniti i u društvenim strukturama i odnosima, da putem državnog i društvenog poretka prodiere u političke i socijalne odnose. Ta povezanost je po njemu, nastala iz prvobitne akumulacije i procesa eksproprijacije proizvođača, ili kako bi rekla Roza Luksemburg, iz „blata i krvi“ kapitalističkih odnosa, i nastavila se tokom čitave političke istorije kapitala i njegove vladavine nad društvenim odnosima, podjednako u vidu „despotizma fabrike“ ili u vidu „rezervne armije“ (masovne nezaposlenosti), što su dva pola proleterskog stanja⁸.

U okviru kulturalnog nasilja takođe postoje filozofska, politikološka, ekonomska, književna i umetnička dela koja nalaze i objašnjavaju navodnu „svrhu“

5 Balibar, op. cit. str. 14.

6 Galtung J., A Theory of Civilization – Overcoming Cultural Violence.
<http://www.transcend.org/tup/index.php?book=22> Pristupljeno 16. aprila 2014.

7 Asurmendi Mikel, *Identitet i nasilje*, Biblioteka 20 vek, Beograd. str. 24.

8 Balibar, op. cit. str. 17.

nasilja kao nužnost da se prođe kroz nešto bolno i loše da bi se napravilo nešto veliko, uzvišeno, dostojno i bezbedno. „Ta istorija sjajnih tekstova i neporecivih izveštaja o nepobitnim bliskostima i sazvučjima između sile i pravde, nasilja i prava, prinude i slobode, krvi i mira, rata i priznanja, ubistva i države, odvratnog i savršenog, uprkos veličanstvenih teorija o navodnoj nužnosti da zlo bude pomešano sa dobrim, da su vrline u središtu poroka“, mora se dovesti u pitanje, jer postoje i vrlo jaki argumenti koji takve teorije negiraju i odbacuju⁹. To su argumenti kojima se apeluje na uzdržavanje od davanja smisla nasilju, uz upozorenje da to dovodi do nastavljanja i eskalacije nasilja, kao i da to može da bude brzi put do nove laži, nove dominacije i autoritarnosti. Posebno su opasne one teorije koje afirmišu logiku nasilja kao poslednjeg i konačnog odgovora (npr. ideja „poslednjeg rata“), kao načina koje bi nasilje navodno zauvek ukinulo, jer predstavljaju ne samo opravdanje nasilja, već takođe potencijalno ukidanje odgovornost za počinjeno nasilje, i u prošlosti i u budućnosti¹⁰.

Strukturalno/kulturalno i direktno nasilje su u visokom stepenu međuzavisnosti jer strukturalno nasilje neizbežno proizvodi konflikte i vrlo često direktno nasilje, uključujući i porodično i rasno nasilje, prerastajući u ulične nemire, vandalizam i huliganizam, zločine mržnje, terorizam, genocid, etnički, rasno i religiozno obojene konflikte, građanske i međudržavne ratove. Ignorisanje ili ravnodušnost prema strukturnom nasilju savremenih društvenih i ekonomskih odnosa, i njihovog kulturalnog opravdavanja, ravno je etički nedozvoljivom odsustvu empatije, što je pak, sa svoje strane, po istaknutom teoretičaru nasilja Sajmon Baron Koen¹¹, jedno od glavnih motivacionih uzroka nasilja svih vrsta¹².

Sindrom dozvoljene mržnje¹³

Ovaj sindrom označava pojavu i postojanje tolerisane, prihvatljive mržnje prema nekim grupama ljudi, uprkos postojanju značajnih, snažnih mehanizama društvene osude, sankcionisanja i odbacivanja mržnje. Pre svega, zakoni zabranjuju i sankcionišu govor mržnje kao vid javnog ispoljavanja mržnje i diskriminacije. Sve monoteističke religije smatraju ljubav za najvišu vrednost i propovedaju ljubav, nalažući je svojim vernicima kao dužnost¹⁴. I ona elementarna pristojnost podrazumeva uzdržavanje od ispoljavanja mržnje u svakodnevnom ponašanju i komu-

9 Bojanić Petar, 2007, *Nasilje, figure suverenosti*, Institut za filozofiju i drutvenu teoriju, Filip Višnjić, Beograd. str 7.

10 Bojanić, op. Cit. str. 8

11 Opominjući na opasnost od eskalacije nasilja kome se niko ne suprotstavlja, autor smatra da to običnim ljudima oduzima sve što je ljudsko, lako ih uvodeći u zločin, čime se po njemu otvaraju vrata masovno počinjenom nasilju i uništenju velikog broja ljudskih života. Ili kako on kaže, „Put do Aušvica bio je popločan ravnodušnošću“.

12 Baron-Koen Sajmon, 2012, *Psihologija zla*, Clio, Beograd. str 24.

13 Mršević Z., 2013, „Ravnodušni prema nasilju“, *Politika* 18.09. 2013.

14 Hodžić Bilal, 2010, *Nedolična ljudska svojstva – Mržnja*, 21 januar.

http://www.rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=8102:nedolina-ljudska-svojstva-mrnja&catid=31&Itemid=605 Pristupljeno 20 aprila 2014.

nikaciji. Deca se odmalena uče da ne smeju da mrze svoje roditelje, braću i sestre, drugare, vaspitačice u vrtićima, nastavnike u školama¹⁵. Psihologija sa svoje strane vrlo jasno ukazuje da je mržnja destruktivno emocionalno stanje koje nepovratno troši emotivnu energiju i koje predstavlja izvor i destrukcije, ali i samodestrukcije.

Iako mržnja nije društveno prihvatljiva, postavlja se pitanje da li ipak postoji dozvoljena mržnja (naročito prema nekim, tzv. nepopularnim manjinama, Romima, LGBT osobama, azilantima, Kinezima)? Deci stvarno ne dozvoljavaju da mrze svoje roditelje, braću i sestre, ali preusmeravaju njihov bes, agresiju i frustracije do kojih normalno dolazi usled zabrana u vaspitnom procesu, u drugim pravcima koji se smatraju prihvatljivim. Tako se javlja „dozvoljena“ mržnja prema „Ciganima“, „policiji“, „pederima“, „prosjacima“, Jevrejima a često i prema mnogim drugim koji su različiti. Tako se rađa mehanizam „dozvoljenosti“ mržnje, kao ventil i meta naših frustracija, negativnih emotivnih naboja, životnih nedaća, poraza i strahova¹⁶. Rezultat mehanizma „dozvoljene“ mržnje je uspostavljanje trajne, mada često pritajene mržnje koja može da deluje celog života ispoljavajući se povremeno kao iracionalno okrivljavanje grupa izloženih mržnji za mnoge lične i društvene probleme. Pritajena mržnja može da se ispoljava kroz individualno i grupno nasilje prema pojedincima iz grupa i celim grupama koje je „dozvoljeno“ mrzeti. Naučena „dozvoljenost“ mržnje uzrokuje netoleranciju, društveno isključivanje, agresivnost, društveno konfliktne embijente i nasilje¹⁷. „Dozvoljena“ mržnja počinje često samo kao bezazlena, vaspitna, pedagoška i psihološka pojava prolaznog karaktera, ali njeni brutalni plodovi su itekako društveni i trajni.

Lucifer sindrom¹⁸

Lucifer sindrom je pojam kojim se objašnjava kako „dobri“ ljudi mogu da postanu „zli“, tj. kako pod okolnostima koje stvori makro ili čak i mikro društveni sistemi, sasvim normalni, inače neagresivni i nenasilni pojedinci postaju nasilni, spremni da počine brutalna, čak sadistička dela.

Philip Zimbardo je tu transformaciju nazvao Lucifer sindrom/efekat posle „Stanford zatvorskog eksperimenta“¹⁹ koga je on osmislio i kojim je rukovodio. U njemu je učestvovala grupa od 24 dobrovoljca koji su kockom podeljeni u dve grupe: „stražare“ i „zatvorenike“. Važno je napomenuti da su svi oni bili obični studenti, klinički zdravi, bez ikakvih indikatora psihopatije. Eksperiment se odvijao u „zatvoru“, za tu priliku organizovanog u podrumu univerziteta. „Zatvorenici“ su dovedeni na način lažnog hapšenja, dobili su uniforme sa brojevima radi

15 Ljubomira dece prema braći i sestrama, 27 januar 2009
http://porodicniklekar.net/index.php?option=com_content&view=article&id=331:ljubomora-dece-prema-brai-i-sestrama&Itemid=54 Pristupljeno 20. aprila 2014.

16 Mršević Z., 2014, „Ajdaho – protiv dozvoljene mržnje“, Politika, 12. 05.2014.

17 Petrović I., „Mediji ohrabruju govor mržnje?“ *Deutsche Welle*

18 Zimbardo Ph., The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil, Random House, 2008, www.LuciferEffect.com

19 The Stanford Prison Experiment, 1971. <http://drphil.com/slideshows/slideshow/6012/?id=6012&showID=1529> <http://lucifereffect.com/> Pristupljeno 6 februara 2014.

autentike, i kako bi se kreirao utisak poniženja. “Stražari” su dobili samo jednu instrukciju: da rade šta god smatraju da je potrebno da bi održali red u “zatvoru”. Istraživači su u toku istraživanja posmatrali događaje putem kamera i nisu se mešali. Planirno je da eksperiment traje dve nedelje ali je prekinut posle samo šest dana zbog zapanjujućih efekata koje istraživači nisu predvideli. “Zatvorenici” i “stražari” su se naime, toliko uživali u svoje uloge, da su prvi postali stvarne žrtve a drugi su ispoljili iznenađujuće sadističko i nasilničko ponašanje. Na samom početku “zatvorenici” nisu previše ozbiljno shvatali naređenja “stražara”. Ismevali su ih, nastojali da zadrže svoju individualnost. Međutim, ubrzo su usledile fizičke kazne, prisilni sklekovi, batinanje, na šta je kao reakcija izbila pobuna među “zatvorenici” – zatvorili su se u svoje ćelije, blokirajući vrata krevetima. Usledila je brutalna odmazda. “Stražari” su razvalili vrata “ćelija” aparatima za gašenje požara, skinuli “zatvorenike” do gole kože, tukli ih i tako brutalno i sadistički kažnjavali, da je odlučeno da se eksperiment prekine. Pitanje ko je “zao” posle ovog eksperimenta zamenjeno je pitanjem kakve treba da budu okolnosti koje će prosečnu, normalnu osobu navesti da čini nasilna dela. Zastrašujući zaključak posle Stanford zatvorskog eksperimenta je da je gotovo svako, pod određenim okolnostima sposoban da čini zlo, ako postoje okolnosti koje nekim ljudima daju preveliku moć bez nadzora i odgovornosti za počinjena dela²⁰. Takvi uslovi su recept za zlostavljanje i nasilje, kao da Lucifer, odnosno pritajeno zlo, postoji u svima nama da bi se aktiviralo u za to pogodnim okolnostima.

Zimbardova saznanja o ljudskoj prirodi potvrđuje i jedan drugi eksperiment koji je osmislio Stenli Milgram²¹. U tom eksperimentu dobrovoljci su spremno, samo zato što autoritet to traži, davali drugim “dobrovoljcima” (a zapravo treniranim glumcima) „smrtonosne elektrošokove“. Svi dobrovoljci su dobili pismene uslove eksperimenta po kojima oni moraju da slede sva uputstva eksperimentatora i da će ako odbiju, biti odstranjeni iz eksperimenta pre njegovog kraja i time izgubiti svoj honorar od 20 dolara koji će dobiti samo oni koji u eksperimentu ostanu do kraja. Informisani su takođe i da oni ne snose nikakvu odgovornost za eventualne posledice. Po jedan dobrovoljac je bio smeštan u prostoriju iz koje je kroz stakleni zid posmatrao reakcije osobe kojoj je trebalo da daje „elektrošokove“ uz pomoć komandi pored koje je jasno bilo istaknuta lista kolika voltaža izaziva mali, veliki i neidržljiv bol, privremena i trajna oštećenja mozga i tkiva, i konačno, smrt. Oni nisu znali da je s druge strane samo glumac koji glumi da prima nepostojeće elektrošokove. Eksperimentatori su zahtevali postepenu povećanje volataže, a dobrovoljci su mogli da pomatraju zapomaganje, bolne reakcije i agoniju osoba koje im ništa nisu skrivile a kojima su oni po naredbi eksperimentatora zadavali elektrošokove sve veće voltaže. Dve trećine dobrovoljaca je spremno ispunilo i tu poslednju komandu koja je značila „smrt“ osobe s druge strane.

Hana Arent obrazlaže da je zlo profilisano kroz sisteme upravljanja i uvodi poj-

20 A Simulation Study of the Psychology of Imprisonment Conducted at Stanford University <http://www.prisonexp.org/> Pristupljeno 6 februara 2014.

21 The Milgram Experiment. <http://www.simplypsychology.org/milgram.html> Pristupljeno 6 februara 2014.

move: „banalnost zla“ i „radikalnost zla“ koji su poslužili kao vodeći u istraživanju modernog totalitarizma²². Banalnost zla znači da vršenje nasilja ne zahteva nikakvu posebnu zlost niti pokvarenost, sklonost sadizmu i dominaciji nad drugima, već samo dubok nedostatak mišljenja i rasuđivanja pojedinca koji dobrovoljno učestvuje u aktivnostima kriminalnog sistema, a sebe smatra oslobođenim bilo kakve odgovornosti za svoje postupke zbog hijerarhijskog ustrojstva i zbog važećih zakona²³. Stoga, tamo gde je režim zločinački, zločinački karakter izvršioca je nepotreban, potrebni su samo njegovo poslušnost i pokoravanje zakonu. Radikalno zlo je pojam kojim se definiše pojava široke rasprostranjenosti prihvatanja državnog nasilja u kome su svi slojevi nemačkog nacističkog društva javno i u potpunosti saučestvovali u nacističkim zločinima. Tako je došlo do nacističkih zločina takvih zastrašujućih razmera koje nije podstakla ratna nužnost. Navdno, nacistički režim je mogao da opstane, pa možda i da dobije rat i bez te ogromne administrativne mašinerije masovnog ubijanja u kojoj su bile zaposlene ne samo izabrane, sadističke ubice već čitav narod, u kojoj je svako bio ili žrtva ili ubica-automat koji maršira preko leševa drugih²⁴.

Štokholmski sindrom ²⁵

Štokholmski sindrom je pojam koji označava situaciju emotivnog zbližavanja nasilnika i žrtve koja usled te lojalnosti može čak da odbija da sarađuje sa ljudima koji pokušavaju da joj pomognu, aktivno ih ometa u tome i staje na stranu nasilnika, usvaja njegov vrednosni sistem i počinje da na situaciju gleda njegovim očima („mi protiv njih“). Termin je nastao nakon pljačke banke i otmice talaca u Štokholmu avgusta 1973. kada su četvoro radnika banke, tri žene i jedan muškarac držani kao taoci pet dana. Nakon oslobađanja primećeno je njihovo neobično ponašanje: oni su se aktivno suprotstavljali policiji, odbijali da svedoče protiv otmičara, čak posećivali otmičare u pritvoru, tako da se čak javila sumnja da su neki od njih možda prikrveni, unutrašnji saučesnici pljačkaša²⁶. Ponašanje koje se opisuje pod ovim terminom može se javiti u svakoj traumatskoj situaciji u kojoj dolazi do prolongirane direktne komunikacije počinioca i žrtve. Do pojave ovog sindroma dolazi tako što nasilnik vrlo često svesno manipuliše žrtvom i namerno

22 Mršević Z., 2013, Svetionici – ženski likovi između zaborava i uzora, Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova. Novi Sad. Str 16-20.

23 . Duhaček D., 2009, „Tumačenja Hane Arent - Roršahov test za interpretatore/ke“, Godišnjak Fakulteta političkih nauka, vol. 3, br. 3, str. 107-125, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka.

24 Arendt Hannah, Conception of Citizenship, Stanford Encyclopedia, 2006-2014. <http://plato.stanford.edu/entries/arendt/>

25 Klein Christopher, 2013, The Birth of “Stockholm Syndrome,” 40 Years Ago http://en.wikipedia.org/wiki/Bystander_effect Pristupljeno 1. marta 2014.

26 Dokazano je u istrazi ipak, da niko od talaca nije bio saučesnik i da je njihova kooperativnost sa pljačkašima rezultat pojave lojalnosti žrtva sa nasilnicima, što je u teoriji dobilo naziv Štokholmski sindrom.

dovodi do zbližavanja i saradnje. Takođe i sama žrtva nastoji da sebi olakša položaj zbližavajući se sa nasilnikom, izazivajući njegovo sažaljenje, nastojeći na taj način da izbegne, odloži ili ublaži nasilje nad sobom, pa i moguće ubijanje²⁷.

Mlada žena iz Austrije, Nataša Kampuš bila je kidnapovana na putu do škole kada joj je bilo deset godina i bila utmničena sve do svoje osamnaeste godine kada je uspjela da iskoristi prvu priliku otmičareve nepažnje i pobjegne²⁸. U svojoj autobiografskoj knjizi "3096 dana" opisuje upravo svesne oblike manipulacije od strane nasilnika. On joj je npr. objasnio da je kidnapovao da bi je predao jednoj opasnoj kriminalnoj bandi, ali da se predomislio jer mu je bilo žao zbog njene moguće sudbine u rukama tih kriminalaca, i da zato moraju da se zajedno skrivaju u strahu od njihove osвете. Tokom njenog zatočeništva i totalne izolacije u podrumu njegove kuće, smenjivali su se periodi brutalnog fizičkog i seksualnog nasilja sa periodima u kojima je tretirao kao svoju ljubavnicu i ravnopravnu partnerku, kupovao joj poklone i ugađao na razne načine. U situacijama porodičnog nasilja takođe je poznat fenomen "medenog meseca", tj. period nakon batina kada zlostavljač žali zbog toga što je uradio, kune se da neće više, i žrtvu obasipa velikom pažnjom. Žrtva osuđuje nasilje koje je on počinio nad njom, ali se dugo drži uverenja da se nasilje neće ponoviti, i pokazuje dosta razumevanja za navodne slabosti samog nasilnika.

Po nepodeljenom stavu javnosti, jedina zdrava reakcija žrtve prema zlostavljaču je mržnja, želja za osvetom i prezir. Svako opravdanje koje žrtva nalazi za nasilnika predstavlja za većinu ljudi „dokaz” da tu ustvari i nije bilo nasilja. Veoma je lako bezrezervno mrzeti nekog ko čini zlo delo, ali je potrebna veoma zdrava i snažna osoba da razdvoji čoveka od njegovih postupaka. Još je veća snaga potrebna da tako sagledamo nekog ko je zao prema nama samima. Takođe treba znati i da mržnja prema nasilniku retko motivise na beg. Kada mrzimo, onog koga mrzimo vidimo kao daleko moćnijeg nego što jeste, a sebe kao mnogo manje moćne. Takva percepcija paralise.

Ljudi očekuju od žrtve da beži, traži pomoć, suprotstavlja se, brani se, ako treba, pogine braneći se. Ako to sve nije slučaj, onda se smatra da je ona prihvatila nasilje. A ako ukazuje na ljudske osobine nasilnika, još gore, ona je saučesnik a ne žrtva. To crno-belo viđenje sveta tipično je za percipiranje stvarnosti od strane onih koji nisu preživeli nasilje. Nataša Kampuš i mnoge druge žrtve dijagnoze Štokholmskog sindroma su se susrele sa drastičnom promenom u reakciji javnosti nakon pokazivanja razumevanja prema otmičarima. Njeno viđenje otmičara kao kompleksnog ljudskog bića koji je imao i dobrih strana, veoma je uznemirilo javnost, koja je počela da sumnja da je uopšte i bila kidnapovana i

27 Stockholm Syndrome – Causes, Symptoms, Cases and Treatment
<http://www.primehealthchannel.com/stockholm-syndrome-causes-symptoms-cases-and-treatment.html>

<http://www.history.com/news/stockholm-syndrome> Pristupljeno 1. marta 2014.

28 Otmičar Wolfgang Priklopil koga su mediji opisali kao monstruma, držao je zarobljenu u podrumu u svojoj kući u Štrashofu pored Genserndorfa u Južnoj Austriji. Kada je shvatio da je Nataša pobjegla, ne želeći da se suoči sa zasluženom kaznom izvršio je samoubistvo skokom pod voz.

silom držana godinama zatvorena, već su počeli u njoj pre da vide devojkę lošeg morala odbeglu od roditelja radi prepušćanja razvratu sa mnogo starijim čovekom. Ta ista javnost koja je izražavala ogromnu ljubav, solidarnost i brigu prema njoj neposredno po njenom bekstvu od otmičara, počela je pokazivati otvorenu mržnju nakon njene izjave da žali zbog njegove smrti i suza kojim je reagovala na tu vest, činjenice da nosi njegovu sliku u novčaniku i da je nastavila da živi u njegovoj kući²⁹. Otmičar se naime, bacio pod voz kada je otkrio da je Nataša pobegla ne sačekavši policiju i ne želeći da se suoči sa zakonskim posledicama svoga dela. Nataša Kampuš je zato kasnije pokušala da objasni da zbližavanje sa otmičarem nije ni bolest, niti „dokaz” da tu nije bilo nasilja. Formiranje zaštitne čaure koja stvara iluziju normalnosti unutar nasilnog okvira zločina je nužna strategija preživljavanja u bezizlaznoj situaciji – i mnogo je bliža stvarnosti od uopštene kategorizacije zločinaca kao krvoločnih zveri i žrtava kao bespomoćne jagnjadi od koje društvo teško odstupa. Razumevanje, pa i lojalnost i solidarnost koje žrtva ima prema nasilniku je nešto što njoj pomaže da psihološki preživi u nezamislivo teškim uslovima. Takvo viđenje stvarnosti žrtvi je potrebno i nakon prestanka nasilja i izbjavljanja iz ruku nasilnika. Mi nemamo pravo da joj to oduzmemo svojim olakim negiranjem postojanja nasilja u situaciji neshvatanja postojanja Štokholmskog sindroma.

Sindrom naučene bespomoćnosti³⁰

Sindrom naučene bespomoćnosti označava pojavu osećaja lične nemoći do koje dovode situacije u kojima naše aktivnosti ne utiču na ono što nam se događa. Po savremenim kriminološkim shvatanjima nasilje je često rezultat sindroma bespomoćnosti, i to kako nasilnika (zbog prethodnog života ispunjenog neuspesima i promašajima), tako i žrtava (nesposobnih da se odupru nasilju)³¹. Osećaj bespomoćnosti rezultira kod nekih depresijom, što je vid autodestrukcije a kod drugih nasiljem kao destrukcijom prema spoljnjem svetu radi povraćaja samopoštovanja i kontrole nad sopstvenim životom. Depresija je ljutnja koju pojedinac usmerava ka sebi kada omalovažava sebe kao bezvrednu osobu. Nasilje je ljutnja koju pojedinac usmerava ka žrtvi kada je omalovažava kao bezvrednu osobu³². Eksperimentima se dokazuje pojava ne samo kod ljudi, čak i kod životinja, npr.

29 Tanjug, 2013, Nataša Kampuš otkrila da je tokom osam i po godina zatočeništva bila i silovana, Blic, 18. 02. 2013.

<http://www.blic.rs/Vesti/Svet/368334/Natasa-Kampus-otkrila-da-je-tokom-osam-i-po-godina-zatocenistva-bila-i-silovana>

30 Selidžmen M., 2008, Naučeni optimizam, Zavod za udžbenike – Beograd. str. 27.

31 Learned Helplessness is a feeling that you can't control events and circumstances in your life. <http://www.the6healthyhabits.com/learned-helplessness.html> Pristupljeno 29 aprila 2014.

32 The Discovery of Learned Helplessness. <http://psychology.about.com/od/index/f/learned-helplessness.htm>

Pristupljeno 20 aprila 2014.

kod sisara da usled višekratne osujećenosti postaju bespomoćni. Najpoznatiji su eksperimenti prof. Martina Selidžmena³³ o nastanku sindroma naučene bespomoćnosti (sa psima, pacovima) i ljudima izloženim buci.

Prvi eksperiment. Pas zatvoren u kavezu dobijao je elektrošokove od kojih je u pravo vreme pokušavao da pobegne premeštanjem po kavezu. Kada šokovi nisu prestajali gde god se kretao, prestao je da reaguje i samo je ležao na podu, cvileći bespomoćno na udare struje. Kada su otvorena vrata kaveza, on je nastavio da leži bez pokreta, pa i kada je sklonjen ceo zid kaveza, jer je na osnovu prehodnog iskustva stekao uverenje da se menjanjem položaja njegova situacija neće promeniti. Tek kada su mu eksperimentatori pomogli da izađe iz kaveza, povratio je uverenje da se od neprijatnih udara struje može pobeći.

Drugi eksperiment. Eksperimentatori su držali novorođene pacove u šakama sve dok nije prestalo njihovo koprcanje šapicama. Kada su odrasli izvršen je eksperiment sa merenjem dužine plivanja odraslih pacova. Jedna grupa odraslih pacova stavljena je u burad sa vodom bez mogućnosti da izađu. Oni su se održavali na površini oko 24h kada su počinjali da tonu. Bili su spaseni i kasnije su ponovo podvrgnuti istom eksperimentu. Imajući iskustvo da se plivanje isplati, sada su ostajali na površini prosečno čak 72 časa kada bi od zamora tek tada počeli da tonu. Ali kada su u istu takvu situaciju stavljeni pacovi koji su po rođenju stekli iskustvo onemogućavanja pokreta šapa, tonuli bi odmah, bez pokušaja da se održe na površini vode. Razlika između odustajanja odmah i odustajanja posle tri dana borbe za život je impresivna kao razlika između života i smrti koju čini sindrom naučene bespomoćnosti.

Treći eksperiment. Dve grupe ljudi bili su izloženi pola sata buci. Grupa A imala je mogućnost da buku isključe nalaženjem prave kombinacije dugmadi na tastaturi koju su imali na raspolaganju. Grupa B je imala istu tastaturu ali njihova dugmad nije proizvodila isključenje buke. Posle nedelju dana eksperiment je ponovljen. Sada su obe grupe imale samo dva dugmeta na raspolaganju od kojih je pritisak na jedno isključivalo buku. Ponašanje dve grupe se razlikovao. Ljudi iz prve grupe su odmah isključili buku koristeći ponuđenu dugmad. Ljudi iz druge grupe nisu ni pokušavali da upotrebe ponuđenu dugmad, pod utiskom prethodnog iskustva da nemaju mogućnost isključivanja buke. Ali ipak, svaki treći iz grupe bespomoćnih nije podlegao bespomoćnosti od izlaganja buci – samo mu je trebalo duže vreme da se odluči na akciju, a svaki deseti od onih koji nisu bili izlagani buci bez mogućnosti da je isključe je bio bespomoćan u situaciji suočen sa lako pristupačnom mogućnošću rešenja. Iz toga proizilazi jasan zaključak da neki ljudi odustaju lako, a neki drugi uopšte ne odustaju.

Zaključak je da oni izloženi makar i kratkotrajnoj bespomoćnosti lako i (pre) brzo odustaju već u prvim sledećim životnim iskušenjima, dok oni koji nemaju to iskustvo ne odustaju ni lako ni brzo od traženja rešenja. Što je duže i intenzivnije iskustvo nemogućnosti promene neprijatnih situacija, to su veći izgledi da će doći do razvitka bespomoćnosti. Postavlja se pitanje, ko odustaje lako a ko ne odustaje nikada? Lako odustaju pesimisti, oni koji za svaki problem reaguju

33 Selidžmen, op. cit. str. 108

razmišljajući, „ja sam za sve kriv, to je tako u mom životu oduvek, nikada mi to (ništa) ne uspeva, pokvarim sve čega se latim.“ “Meni će uvek biti loše”, centralni je stav pesimista kojim se sadašnji problemi projektuje na budućnost i na sve nove situacije. Osobe koje imaju pesimističan stil objašnjavanja loših događaja imaju najveće izgleda da dožive nove životne neuspehe koji će ih onda još više učvrstiti u njihovom osećaju bespomoćnosti i pesimizma.

Život nanosi iste teškoće, poraze, gubitke i tragedije optimistima i pesimistima bez razlike, ali optimisti ih bolje prebrode. Pesimisti zbog svog pesimizma ne istrajavaju pred izazovima i stoga još češće doživljavaju neuspehe. Pesimisti se zaglibe u porazu koji vide kao permanentan i pervazivan, (p)ostaju depresivni i bespomoćni veoma dugo, jer je za njih svaki poraz zastoj. Nedeljama i mesecima ne pokušavaju da počnu ponovo, a ako počnu i najmanji novi zastoj baci ih u još dublje stanje bespomoćnosti. Potencijalne samoubice snažno veruju da će njihova sadašnja nesreća trajati zauvek i da će prožimati sve što rade i da jedino smrt može da prekrati njihove patnje. Pesimističan stil objašnjenja sastoji se od elemenata personalnog, sa porukom, to je moja greška, permanentnog, sa porukom, to je tako stalno, oduvek i uvek će biti tako, pervazivnog, sa porukom, to je tako u svim aspektima moga života. Permanentno pesimističan stil postoji ako se o lošim događajima misli u terminima, „uvek, nikada, svuda“, kao o nečem trajnom i nepromenljivom. Uzroci naučene bespomoćnosti su uverenje da su naše akcije uzaludne i dodatni su uzrok daljih poraza, neuspeha, gubitaka, gubljenja kontrole nad sopstvenim životom³⁴.

Nasuprot tome, centralna veština optimizma leži u promeni destruktivnih poruka koje upućujemo sebi kada doživimo neuspehe koje život nosi sa sobom. Promena pesimizma u optimizam sprečava pojavu depresije, anksioznosti i nasilničkog ponašanja. Tehnikama jačanja lične kontrole i slabljenje bespomoćnosti možemo da se odučimo od pesimističkih uverenja i da steknemo veštine optimističkog sagledavanja neuspeha jer znamo i kada su talenat i želje jaki, uprkos toga, do neuspeha dolazi onda kada nedostaje optimizam.

Porazi i neuspesi kao događaji izvan naše kontrole dovode sve do osećaja bespomoćnosti, ali optimistički stil objašnjavanja zaustavlja dugotrajnu bespomoćnost a pesimistički stil je jača. Optimisti dakle, kod sebe bolje sprečavaju razvitak osećaja bespomoćnosti, i povrh toga, oni postižu bolje rezultate u školi, na poslu, u politici, u sportu, boljeg su zdravlja, učestalije pobeđuju na izborima. Optimizam i sposobnost uspravljanja na noge posle neuspeha je ključ akademskog i svakog drugog profesionalnog uspeha. Način na kome razmišljamo o svom zdravlju menja naše zdravlje, naš imuni sistem bolje funkcioniše ako smo optimisti. Optimizam proizvodi uspeh, jer optimizma stvara odlučnost i istrajnost. Tačno je da optimizam ponekad iskrivljuje realnost, dok je pesimisti često vide tačno i realistično, ali baš u tim situacijama, optimizam je snažna i efikasna odbrana od loše realnosti. Naučena bespomoćnost se „leči“ iskustveno, pokazivanjem da akcije deluju i učenjem da se drugačije misli o tome šta je bio razlog

34 Naučena bespomoćnost je osećaj nemanja kontrole nad događajima i okolnostima u svom životu.

sopstvenog neuspeha. Izbor i kontrola produžavaju život, a bespomoćnost destruirati i bespomoćnog i one oko njega.

Ostaje pitanje da li je ljudska slabost pesimističkog razmišljanja samo loša navika nekih pojedinaca ili je ona imanentna ljudskom rodu uopšte? Činjenica je da smo naš mentalni sklop i način razmišljanja nasledili od naših predaka. Poetski rečeno, mi smo „tmurna deca ledenog doba“³⁵ kada su surove klimatske promene zamalo zbrisale ljudski rod sa lica planete Zemlje, i mnogi smatraju da je upravo to poreklo naših egzistencijalnih strahova i pesimističkih prognoza budućnosti. Na to genetsko nasleđe kolektivnog nesvesnog sećanja na iskustvo ubistvenih strahota ledenog doba nadovezuje se činjenica sadašnjosti, da je ovo generalno ocenjujući, doba melanholije. Naime, ljudi rođeni danas, imaju 10 puta veću verovatnoću da će oboleti od depresije nego ljudi rođeni pre 20 ili 50 godina. Tokom poslednjih 40 godina, naime, svuda je globalno nagrižena vera u boga, naciju, društvo i proširenu porodicu i usled toga, znatno se pohabao zaštitni duhovni oklop ljudskog roda.

Važno je imati u vidu da je u savremenom životu ogroman broj ljudi dobio značajnu mogućnost izbora i samim tim ličnu kontrolu sopstvenih života. Bespomoćnost se može naučiti, ali se može i odučiti, bespomoćnost identifikovana kao uzrok nasilja, može se znatno redukovati i na ličnom i na društvenom planu.

Denoveze sindrom³⁶

Denoveze sindrom je termin kojim se označava fenomen pasivnosti, ravnodušnosti posmatrača, svedoka nasilja koji ništa ne čine da pomognu žrtvi. Definisan je u socijalnoj psihologiji šezdesetih godina dvadesetog veka po Kiti Denoveze - žrtvi ubistva pred 38 pasivnih svedoka. Ona je ubijena nožem na domak svoje kuće u Njujorku, u napadu koji je trajao oko pola sata za koje vreme se ona aktivno borila za svoj život, vrištala i pozivala u pomoć³⁷. Većina pasivnih svedoka iz okolnih zgrada su nemo posmatrali ili barem čuli njene pozive u pomoć i nisu reagovali, sve dok jedan nije povikao, „Dosta više, pusti tu ženu“, posle čega se ubica uplašio i pobegao. Ni tada svedoci nisu odmah pozvali policiju, hitnu pomoć i žrtva, čiji je život možda još uvek mogao da bude spasen blagovremenom intervencijom, je iskrvarila. Možda bi ovaj događaj, kao mnogi slični, prošao nezapaženo da Njujork Tajms nije dve nedelje posle događaja posebno pisao o neregovanju svedoka, ukazujući da bi njen život bio spasen samo da je neko povikao ranije, ili pozvao policiju telefonom, kao i da je ranije pozvana hitna pomoć pre nego što je žrtva iskrvarila. Time je skrenuta pažnja javnosti na problem pasivnih posmatrača. Mišljenja o uzrocima su bila različita, otuđenost u urbanim sredinama, naviknutost na nasilje i kriminal, nedostatak empatije, kolektivno moralno

35 Selidžmen, op. cit. str 215.

36 Santoso Alex, 2008, The Genovese Syndrome: When Nobody Helps, February 13 <http://www.neatorama.com/2008/02/13/the-genovese-syndrome-when-nobody-helps/#!EX6FL> Pristupljeno 20. aprila 2014.

37 Ćirić J., 2010, “Denoveze sindrom”, *Strani pravni život 1/2010*, Beograd, str. 135.

posrnuće, opšta dehumanizacija. Situaciji postojanja više pasivnih posmatrača zločina i nasilja je tada definisana kao "difuzija ili disperzija odgovornosti", jer kada ima više posmatrača moguće je da oni rezonuju opravdavajući svoje nerea-govanje: „zašto ja, nisam ja najpametniji, neko drugi će svakako pozvati policiju, ili je to već uradio". Osipa se i osećaj tereta odgovornosti jer su ljudi skloni da svoje nečinjenje opravdaju nečinjenjem drugih.

Društvena norma nalaže da pomognemo. Ali s druge strane, ako pomognemo, sami možemo da se izložimo opasnosti: nasilnici mogu da se okome na onoga ko pokuša da makar verbalno odbrani žrtvu. Postoji opasnost od izloženosti i psihičkom nasilju (urlanje, psovke, pretnje) od strane nasilnika, napad same žrtve (da odobrovolji nasilnika), osuda drugih posmatrača što se „meša u tuđe privatne odnose" iz griže savesti što se sami ne usuđuju da reaguju. Posmatrači su često i sami u stanju visokog psihološkog stresa što može biti okidač fiziološki indukovane blokade. Ponekad situaciju i ne prepoznaju kao urgentnu. Uglavnom se povode za reakcijom drugih, potrebno im je uvek da neko reaguje prvi, pa ako izostane primer početne akcije, svi ostanu pasivni, kao blokirani sopstvenom pasivnošću.

Ako umešati se i pomoći nije ponašanje koje donosi socijalno priznanje, pasivno posmatranje postaje učestalo do redovnosti. Zato su retki primeri prethodnog pozitivnog iskustva. Pasivno posmatranje je još uvek u svesti ljudi tretirano kao socijalno „prihvatljivo" ponašanje a nasilje kao „privatni" problem između nasilnika i žrtava. Postoji visok stepen tolerancije na nasilje a nizak stepen društvene solidarnosti sa onima koji su izloženi nasilju. Reznigniranost i nepoverenje u institucije takođe doprinosi pasivnosti posmatrača: „ništa se ne može promeniti", policija „zna se" neće intervenisati dok tuča traje, krivične se prijave „ionako nikada" ne procesuiraju i niko ne bude sankcionisan, jer su kriminalci „uvek povezani" sa političarima i sl.

Mnogi ipak odluče da rizikuju i pomognu i to se uglavnom dešava ako veruju da će njihov gest naići na odobravanje u svojoj sredini; ukoliko proceni da žrtva pripada njegovom socijalnom krugu; ukoliko žrtva direktno usmeri pogled ka nekome. Suprotno od grupe pasivnih posmatrača je aktivna lokalna zajednica, angažovana na razne načine protiv nasilja u svojoj sredini³⁸. Reagovanje lokalne zajednice je bazirano na shvatanju o neprihvatljivosti nasilja i odgovornosti svih da doprinesu njegovom suzbijanju. Jedan od sigurnih načina prevencije gotovo svih oblika nasilja, od porodičnog i vršnjačkog, do uličnog vandalizma i hulganskog je svedočenje o postojanju nasilja. Učinjen je prvi korak kada su ljudi svesni postojanja nasilja i negativnih posledica i spremni su o tome i da govore ako su upitani. Ali spremnost na sledeći korak, u vidu sopstvene inicijative da se žrtvi pomogne, retko postoji i zbog toga pojedinačnih slučajeva nasilja i njihovih posledica ima više i drastičniji su.

38 Mršević Z., 2013, „Ravnodušni prema nasilju“, Politika, 18.09. 2013

Sindrom razbijenih prozora

Sindrom razbijenih prozora kriminološka teorija je definisala početkom osamdesetih godina dvadesetog veka u radovima Vilsona i Kelinga³⁹ koji su ukazivali na povezanost urbanog nereda sa vandalizmom i drugim vidovima asocijalnog ponašanja. Po toj teoriji postojanje urbanog nereda (simboliziranog razbijenim prozorima) predstavlja i signal i pokazatelj postojanja povećane mogućnosti vršenja krivičnih dela nasilnog karaktera.

Tamo gde polupane prozore niko ne popravlja, gde se čubre neredovno odnosi a grafite niko ne sprečava i ne uklanja, izgleda kao kraj u kome se niko ne brine o ambijentalnim problemima, čime se daje zeleno svetlo vandalizmu i nasilnom kriminalitetu. Nemarnost društva za ma koji razbijeni prozor ili ma koji drugi oblik „razbijenog prozora“, odnosno komunalnog nereda, označava nedostatak brige za zajednicu i njenu dobrobit i predstavlja signal ranjivosti takve zajednice usled odsustva odbrambenih mehanizama od raznih faktora koje mogu da je ugroze. Ma koliko puta ponovljeno popravljjanje „razbijenih prozora“, odnosno redovnost brige o komunalnoj higijeni, mora da bude redovna i stalna i u to zajednica mora da uloži deo svog vremena i sredstava.

Pre promovisanja sindroma razbijenih prozora, psiholog Filip Zimbardo sa Univerziteta Stenford izveo je 1969. godine eksperiment koji je kasnije upotrebljen kao jedan od dokaza postojanja tog sindroma. U eksperimentu su upotrebljena dva identična automobila bez registarskih tablica i haube. Jedan je ostavljen u Bronksu u Njujorku, a drugi u Palo Altou u Kaliforniji, dakle u jednom kraju sa i u drugom bez razbijenih prozora, u jednom siromašom i zapuštenom a u drugom pristojno održavanom. Oba automobila su bila nadgledana kamerama. Automobil u Bronksu je bio napadnut za svega nekoliko minuta po ostavljanju, otac, majka i sin, dakle čitava porodica, izvadili su i odneli odmah hladnjak i akumulator. U roku od dvadeset i četiri časa sve vrednosti su skinute sa tog automobila da bi posle toga bio pocepan sav tapacirung i presvlake i porazbijani prozori, tako da je on postao potpuno očerupana olupina za igru dece. Isto takvo vozilo ostavljeno u Palo Altou bilo je nedirnuto više od nedelju dana. Zimbardo je odlučio da ga učini nekako dodatno atraktivnim za potencijalne vandalizatore, pa mu je razbio šoferšajbnu. Tek tada su usledili napadi i na to vozilo, uskoro su mu bili porazbijani svi prozori i ono je prošlo isto kao i automobil u Njujorku, potpun očerupan i devastran. U oba slučaja je interesantno zapažanje bilo da su svi „vandali“ bili odrasli, pristojno obučeni belci, nimalo kriminalnog izgleda ili ponašanja.

Zaključeno je da u Bronksu, kao naselju u kome je kriminal i zapuštena imovina mnogo češća pojava, vandalizam nastupa mnogo brže nego u urednom ambijentu Palo Altoa naseljenom imućnom srednjom klasom. U prvom slučaju uočena je apatičnost stanovnika na pojavu vandalizma i kriminala, i jasno je bilo da oni neće ništa preduzeti da spreče nasilje nad imovinom. Sindrom razbijenog prozora implicira postojanje povezanosti između komunalog nereda koje niko ne uklanja,

39 Wilson James Q., & Kelling George L., (1982), Broken Windows, March 1982 edition of The Atlantic Monthly

vandalizma i nasilnog kriminaliteta. Od tada je sindrom razbijenih prozora široko citiran u kriminološkim delima, kao i delima iz oblasti urbane sociologije. Sindrom razbijenih prozora upućuje da je uspešna strategija suzbijanja vandalizma i nasilnog kriminaliteta rešavanje problema uličnog nereda dok su još mali. Konkretno, ako se razbijeni prozori na napuštenoj zgradi poprave odmah, najviše par dana ili nedelju dana po razbijanju, sa izvesnošću se može očekivati da do daljeg razbijanja neće doći, niti bilo kakve fizičke devastacije ili uzurpacije imovinskih prava. Isto se dešava ako se trotoari redovno čiste i ne dozvoli se stvaranje hrpa đubreta i grafita na zidovima.

Neformalna socijalna kontrola se često smatra efikasnom odbranom od raznih vrsta nezakonitog ponašanja. Postojanje takvog stava jedne zajednice šalje poruku da se nasilje i vandalizam neće tolerisati. Potrebno je pritom razlikovati čuvar zajednice od vidžilanata, pošto prvi upozoravaju, čiste, unapređuju, vode brigu, sarađuju sa institucijama, udruženjima građana, školskim vlastima, verskim zajednicama, i sl. dok drugi ništa od toga ne rade, čekajući samo da na nasilje odgovore nasiljem. Čuvari zajednice brinu o komunalnoj higijeni, dok vidžilanti ne, čuvari zajednice deluju preventivno, dok vidžilanti reaguju naknadno, post festum preduzetim takođe nasilnim, kriminalnim radnjama, kada do kriminala već dođe, čuvari zajednice sprečavaju nasilje, vidžilanti dodaju na postojeće nasilje, svoje nasilne odgovore.

Osećaj postojanja reda na ulicama proizilazi iz aktivnosti stanovnika toga kraja, ali i onih koji u njemu imaju svoje poslovne aktivnosti, npr. lokalna preduzeća, prodavnice, ustanove, škole, sportske dvorane i klubovi. Svi oni su oči toga kraja i nerezidenti imaju osećaj, kada ocenjuju urednosti konkretnih javnih prostora, da te budne oči stalno posmatraju. Razbijeni prozori dovode do budućih problema u vidu okupljanja uličnih bandi, pijanaca, narkomana, cvetanja prostitucije, ulične trgovine, obračuna bandi, masovnih tuča, razbojništava i sl, što sa svoje strane sve više dovodi stanovnike do osećaja odsustva kontrole nad ambijentom u kome žive, i straha da će situacija još više da se pogorša i ceo kraj degradira. U osnovi teorije razbijenih prozora je da mala kršenja zakona i prekršaji otvaraju put većem kriminalitetu i zločinima, jer nivo kriminaliteta ima tendenciju da raste ako se toleriše u svojim početnim oblicima.

Smatra se da je osećaj straha jedan od ključnih momenata u teoriji razbijenih prozora, jer nerešeni komunalni problemi odnosno „razbijeni pozori“ (đubre, grafiti, polomljeni parkovski mobilijar, uništeno ulično osvetljenje i sl), stvaraju kod ljudi osećaj bespomoćnosti, razdvojenosti, usamljenosti, straha, nepoverenja, odsustva solidarnosti. Ljudi izbegavaju jedni druge kao reakciju na nepoverenje i strah koji osećaju, pa se mogućnost saradnje i kontrole nad zajedničkim javnim prostorom, zbog toga sve više smanjuje, a sa time proporcionalno raste učestalost akata nasilnog kriminaliteta. Nasuprot tome, smanjenje kriminaliteta i nasilja počinje sa održavanjem socijalne kontrole i komunalnog reda. Postojanje međususedske uljudnosti ili njeno odsustvo, momenat je distinkncije između sredine sa manjom stopom nasilja i kriminaliteta od sredine sa visokom stopom nasilja i kriminaliteta. Prepoznaju se na prvi pogled nepostojanjem ili postojanjem razbijenih prozora, grafita.

U Holandiji je 2007. i 2008. istraživački tim Kesa Kajzera sa Univerziteta u Groningenu sproveo niz kontrolisanih eksperimenata da utvrde efekte komunalnog nereda na pojavu kriminaliteta. Oni su odabrali nekoliko urbanih lokacija, da bi se na jednim mestu uredno održavalo i čuvalo bez grafita, polomljenih prozora, itd. Na drugim je postojao fizički vrlo sličan ambijent, ali je on uređen na način da je izgledalo kao da ih niko ne nadgleda, prozori su bili razbijeni a zidovi išarani grafitima. Istraživači su zatim tajno pratili te lokacije, da bi utvrdili da li se ljudi ponašaju drugačije u neurednom okruženju i njihova zapažanja su u potpunosti podržala teoriju razbijenih prozora, tj. da komunalni nered dovodi do povećane stope vandalizma i nasilnog kriminaliteta.

Komunalni nered u kraju koji se ne održava, koji dakle ima razbijene prozore, grafite i ulično đubre, šalje poruku da se taj kraj ne nadgleda i da se kriminalne aktivnosti mogu preduzeti bez mnogo rizika od otkrivanja. Nije važan sam taj jedan razbijeni prozor, već poruka koju ljudi dobijaju od njegove pojave, jer on simbolično predstavlja dokaz odsustva odbrane takve zajednice. Razbijeni prozor prenosi kriminalcima poruku da u toj zajednici ne postoje oblici neformalne društvene kontrole, da ona nije u stanju i ne želi da se odbrani od krivičnih dela kao i da organi vlasti tu ne zalaze često. Naselja koja imaju snažan osećaj kohezije, popravljaju redovno razbijene prozore, sprečavaju i uklanjati grafite i đubre i imaju izgrađenu društvenu odgovornost i kontrolu nad svojim prostorom.

Elizabeth Anderson sa Univerziteta Mičigen⁴⁰ smatra da se prilikom određivanja bogatih i siromašnih moraju uzeti u obzir tzv. javna dobra, odnosno njihova pristupačnost, a ne samo koliko se neke robe može kupiti za nečija primanja. Po toj teoriji, biti bogat znači živeti u uređenom kraju bez zagađenja ili polupanih prozora, sa niskom stopom kriminala, gde nema propalih i napuštenih zgrada, grafitima iscrtanih zidova, otvorenog dilovanja droge, prostitucije i bandi, gde postoji mogućnost korišćenja javnih parkova gde deca mogu bezbedno da se igraju, da pohađaju škole u kojima će steći solidno obrazovanje koje će ih kvalifikovati za nešto više od ropskih poslova. To su pravi kriterijumi a ne koliko neko može za svoju platu da kupi cipela, telefona, frižidera⁴¹. Odsustvo odnosno prisustvo razbijenih prozora, predstavlja momenat koji doprinosi toj suštinskoj ambijentalnoj razlici.

Srbija: najnoviji primeri

Prilikom ilustriranja funkcionisanja nekih od pomenutih sindroma u pojedinim konkretnim slučajevima raznih vrsta nasilja u Srbiji, namerno nismo birali primere ni po tipičnosti niti po drastičnosti, oni nisu ni oni široko javno pronosirani i diskutovani, već je jedini kriterijum bio da su se desili ili da se o njima mediji izveštivali nedavno, tj. u vreme završetka ovog teksta (svi u martu 2014). To ukazuje na njihovu svakodnevnost i običnost u našoj stvarnosti, tj. da prezentirani

40 Predaje na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Mičigenu predmete Etika, Društvena i politička filozofija, Politička ekonomija, filozofija društvenih nauka i Feministička teorija

41 Kulturni dodatak, 2014, Zašto siromasi ne dižu bune, Politika 2 februar, str. 14.

sindromi nisu samo teorija koja se možda dešava drugima, na nekom drugom mestu, već je redovni deo naše svakonevice, sada i ovde u Srbiji.

„Dozvoljena“ mržnja javlja se kao problem poput negativnog odnosa društva prema gej populaciji ali i senzacionalističkog načina koji koriste mediji i koji pogoduje tom da se mržnja prema LGBT zajednici i dalje generiše, istakao je Milan Antonijević, direktor Jukoma. U toj situaciji žrtve ne veruju da će biti zaštićene ni prilikom prijavljivanja napada policiji a ni tokom suđenja⁴².

Lucifer sindrom javlja se kod svemoćnih poslodavaca koji neometani ni zakonskim sankcijama, niti moralnom osuđom okoline postaju sve bahatiji i nasilniji prema zaposlenima. Žrtve mobinga najčešće ne prijavljuju poslodavce iz straha od otkaza i na taj korak se odluče tek kada dobiju otkaz. Mobinga ima ne samo kod privatnika, već i u javnim preduzećima, a posebno učestalo kada se menja vlast i sa njom uprave u tim preduzećima⁴³.

Elementi Štokholmskog sindroma uočljivi su u slučaju muža koji je prisiljavao suprugu na prostituciju a koja ga sve to vreme nije prijavila u strahu od njegovog nasilja, već je do otkrivanja došlo tek kada je prodao jednom profesionalnom makrou. Pred Višim sudom u Beogradu počelo je suđenje okrivljenog Roberta Radosavljevića koga optužnica tereti da je po dolasku u Beograd, uz pretnje i batine terao suprugu da se svakodnevno prostituise u parku pored Ekonomskog fakulteta za 1.000 do 2.000 dinara po mušteriji. Kada je postao nezadovoljan „pazarom“, prodao je suprugu Prizrencu Đogaju⁴⁴.

Milosav K. (61) iz Smedereva ubio je nevenčanu suprugu Živadinku Paunović (63) sa kojom je živio u vanbračnoj zajednici 35 godina sa više udaraca držaljicom sekire u spavaćoj sobi u kući u kojoj su živeli kao podstanari. Inspektorim je ispričao da su se često svađali⁴⁵. I iz te izjave, ali i iz činjenice da do porodičnih ubistava nikada ne dolazi iznenadno, jasno je je i ovo slučaj tragično finale višedecenijskog porodičnog nasilja. Slučaj nedavnog femicida u Smederevu dakle, samo je jedan u nizu sličnih primera delovanja sindroma naučene bespomoćnosti koji je žrtvu sprečavao da preduzme odlučujuće korake mnogo pre totalne i letalne eskalacije porodičnog nasilja.

Đenoveze sindrom kojim se označava pasivnost posmatrača, gotovo je redovni pratilac svakog nasilja, pogotovo onog koje se desilo na javnom mestu. Posle svađe tinejdžera u Jagodini u nedelju 22. marta posle ponoći ispred kafea „Ibis“, ubijen je Lazar Jovičić (17), učenik drugog razreda Muzičke škole u Nišu, inače veoma talentovan mladi muzičar. Sve se to događao u masi tinejdžera koji su stajali ispred kafea „Ibis“⁴⁶, od kojih teško da je postojao i jedan bez mobilnog telefona sa koga je mogao da pozove pomoć.

42 J.D. 2014, „Milan Antonijević, direktor Jukoma, o pravnim poteškoćama LGBT populacije u Srbiji“, *Danas*, 17. mart. str 10

43 S.A. 2014, „Epidemija mobinga u Novom Sadu: Maltretiranje jeftinije od otkaza“, *Blic*, 02.03. 2014.

44 I.P. 2014, „Terao supugu da se prostituise za 1.000 dinara“, *Večernje novosti*, 17 mart.

45 Ilić J., 2014, „Smederevo: Ženu ubio drškom od sekire“, *Danas*, 11 mart.

46 G. J. 2014, „Nožem presudio mladiću“, *Večernje novosti*, 24 mart.

Moć negiranja, negacija moći

Moć negiranja postojanja nasilja je tipično ponašanje za sve društvene strukture koje poseduju društvenu moć. To su pre svega državne institucije, ali i crkve i religijske zajednice, političke partije, vojska, policija, mediji, školski sistem, pa zatim i porodica, pojedinci na pozicijama lične i institucionalne moći. I u ličnim odnosima, onaj koji dominira po bilo kojim osnovama, tj. ko ima više moći od drugih, između ostalih moći koje poseduje, ima i tu moć da negira postojanje nasilja. Ponašanje negacije nasilja tipično je za svaki centar moći, za svaku grupu, instituciju ili pojedinca koji poseduje dominantno više društvene moći u odnosu na druge grupe i individue. Najveću moć imaju državne institucije zato je negacija nasilja njima najviše svojstvena⁴⁷.

Lista onog što se negira sa pozicija moći ne obuhvata samo nasilje. Negira se najčešće postojanje nasilja, ali i postojanje diskriminacije, nepoštovanje zakona, korupcije, socijalne nepravde, ružne prošlosti ili ružnih epizoda prošlosti. Tipičan primer negiranja nasilja je npr. da su od milion žena koje su zatražile medicinsku pomoć zbog povreda koje su im naneli muževi ili partneri, lekari na ispravan način identifikovali povrede kao rezultat zlostavljanja samo u 4% slučajeva⁴⁸.

Moć negiranja nasilja je zapravo moć zataškavanja, i ono se može uočiti u postupanju institucija dosta često, jer one imaju moć da dugo i uporno negiraju i samo postojanje nasilja, ali: ujedno i moć da negiraju postojanje svoje moći koja negira nasilje. Na eventualno pitanje zašto postoji to zataškavanje, zašto država preko svojih institucija negira nasilje, odgovor je najčešće da se time opravdava sopstvenu neefikasnost, ili još gore, nedostatak političke volje da deluju, ili što je najgore, postojanje nekih u njenoj institucionalnoj strukturi koji imaju interesa/koristi da se društveno negativne pojave dešavaju.

Mogu se identifikovati nekoliko vrsta negacija prema stepenu negiranja: potpuna negacija, umanjivanje, odricanje postojanje sredstava i odricanje sopstvene odgovornosti.

Prvi nivo negacije sadrži osnovni stav: „Tu nema nikakvog problema“. Zasni-va se na prirodnoj ljudskoj nesklonosti da se poveruje da se neprijatne ili strašne stvari uopšte dešavaju. To je potpuna negacija. Primer⁴⁹: u Srbiji nema rasizma. Ljudi su možda samo malo nervozni zbog nezaposlenosti i siromaštva, pa u po-jedinim, izolovanim slučajevima reaguju konfliktno, ali rasizam kao takav ne postoji. Mogući izgovori su, statistikom se može sve dokazati, to je senzacionali-zam medija, život nije uvek lep i ugodan, meni se takve stvari nikada nisu desile, to oni provociraju, i sl.

Drugi nivo negacije sadrži osnovni stav: „OK, tu zaista postoji problem, ali on svakako nije baš toliko značajan i ne može da nam sada bude prioritet“. Zasniva

47 [Kendra Cherry](http://psychology.about.com/od/index/f/earned-helplessness.htm), What Is Learned Helplessness? The Discovery of Learned Helplessness <http://psychology.about.com/od/index/f/earned-helplessness.htm> Pristupljeno 4 maja 2014.

48 Stark Evan, Flitcraft Anne, 1996, *Women at Risk: Domestic Violence and Women's Health*, SAGE Publications, Incorporated.

49 Odgovor je ilustrativno formulisani ironično, i ne predstavlja stav autorke o konkretnom problemu.

se na ljudskoj sklonosti ka ulepšavanju stvarnosti. To stav umanjivanja. Primer⁵⁰: porodično nasilje postoji, ali toga je daleko manje nego što se to predstavlja u nekim medijima i svakako je preterano govoriti o muškom nasilju nad ženama, kao da su odjednom svi muškarci nasilnici a sve žene žrtve, kad znamo da ima i žena koje zlostavljaju svoje muževe. Mogući odgovori: ljudi vole da preteruju, ništa se tu stvarno nije desilo, on se samo šalio, on to nije stvarno mislio, ljudi koji se vole, svađaju se i mire.

Treći nivo negacije sadrži osnovni stav: „Tu zaista postoji problem, ali tu se ne može ništa posebno preduzeti“ Zasniva se na ljudskom osećanju nemoći da se sprotstavi zlu. To je stav odricanja postojanja efikasnih sredstava. Primer je umanjivanje nasilja vezanog za sport. Mogući izgovori su, agresivnost i nasilnost su sastavni delovi ljudske prirode, možda možemo da ublažimo posledice ali nema šanse da bi mogli da ga potpuno sprečimo, ne budimo naivni, živimo u stvarnosti, sport je društvena vrednost po sebi, navijači su samo malo preterali ovoga puta⁵¹.

Četvrti nivo negacije sadrži stav: „Da, to je ozbiljan problem, ali šta ja mogu tu da učinim?“ Zasniva se na ljudskoj sklonosti da se smatra nepozvanim i ne-nadležnim da rešava probleme. To je stav odbijanja/izbegavanja sopstvene lične odgovornosti. Primer je svaka situacija birokratskog odbijanja ovlašćenih institucija da postupaju. Mogući izgovori su⁵²: možda postoje rešenja, ali nisam ja za to ovlašćen, neko drugi će se već pobrinuti da reši taj problem, zašto se obraćate meni, to nije moj posao, idite kod njih, oni treba time da se bave, mi smo nezavisna institucija.

Okolnosti koje doprinose nastanku i razvtku nasilja

(Ne)Obrazovanje

Uvek se smatralo da je opšti kriminalitet i njegova podvrsta, nasilni kriminalitet, u korelaciji sa (ne)obrazovanjem, odnosno da je pribegavanje nasilnom rešavanju svakodnevnih, međuljudskih situacija i problema deo repetoara komunikacije onih sa niskim obrazovanjem. Moguće je takođe da se pritom previđa da statistički podaci o procesuiranim i osuđenim nasilnicima prikrivaju možda pravo stanje, da oni visokoobrazovani nasilnici izbegnu krivični progon i sankcije, pa da se samim tim i ne nalaze ni u kakvim statistikama. Ipak, potrebno je razmotriti nivo neobrazovanosti koji je dosta visok u Srbiji u kojoj je još uvek visok nivo nepismenih. Takođe, konstantan je broj nezaposlenih koji godinama iznosi oko 730.000. A jedan od uzroka nezaposlenosti je sigurno nisko obrazovanje ili odsustoma kakvog obrazovanja. Naime, 40% nezaposlenih su nekvalifikovani ili polukvalifikovani, 24% punoletnih građana završilo je samo osnovnu školu, njih

50 Odgovor je ilustrativno formulisani ironično, i ne predstavlja stav autorke o konkretnom problemu.

51 Primer je ilustrativno formulisani ironično, i ne predstavlja stav autorke o konkretnom problemu.

52 Izgovori su ilustrativno formulisani ironično, i ne predstavlja stav autorke o konkretnom problemu.

16% nije završilo ni osam razreda osnovne škole. Obrazovanje odraslih nije redovno i sistematsko sprovedeno već se odigrava na nivou privremenih projekata i sporadičnih aktivnosti.

U Srbiji je sve manje neformalnog obrazovanja – kursevi na tzv radničkim ili otvorenim univerzitetima (jezici, rad na računarima, zanati, pekarski kuvarski, molerski, stolarski, električarski, automehaničarski, krojenje i šivenje, popravke kućnih aparata, i sl) koji mogu da omoguće nezaposlenima da steknu potrebna praktična znanja i zaposle se. Ali i oni koji postoje nisu standardizovani, odnosno nepriznati su, pa ne predstavljaju formalno priznatu kvalifikaciju – dakle nalaze se “izvan države”. U Srbiji nedostaje sistemski pristup obrazovanju odraslih i obrazovanje se tretira kao lični interes i ambicija a prenebregava se ekonomska i društvena komponenta ovog problema. Druga šansa je program obrazovanja odraslih u Srbiji koji je nastao zbog neophodnosti uspostavljanja sistema osnovnoškolskog obrazovanja za odrasle koji su napustili školovanje. To je projekt Ministarstva prosvete koji se sprovodio u 80 osnovnih i 75 srednjih škola u Srbiji u školskoj 2011/2012 kada su odrasli počeli sa školovanjem. Obrazovanje je nužda i način da se izađe iz začaranog kruga u kome neobrazovani ne mogu da se zaposle, jer nisu završili školu, a ne mogu da pohađaju školu jer su prerasli uzrast za redovno školovanje, pa bavljenje nezakonitim radnjama ostaje kao jedina realna opcija.

Postoje predozi da se razmotri talijanski model koji je dosta produktivan u eliminaciji nezaposlenosti putem dodatnog obrazovanja odraslih. Naime, u Italiji ljudi dobijaju od države vaučere s kojima mogu da plate obrazovni program koji žele da pohađaju besplatno i s takvim kvalifikacijama mogu da traže posao sa mnogo više uspeha. Ne treba ispustiti iz vida i slogan Evropske asocijacije za obrazovanje odraslih: Nikada nije kasno za učenje, uvek je pravo vreme za učenje.

Posjedovanje vatrenog oružja

Svaki 12. građanin Srbije poseduje neki komad vatrenog oružja, pušku ili pištolj. U Srbiji je registrovano skoro 1.200.000 komada oružja, od čega skoro 96 odsto poseduju građani a više od 3.300 pravnih lica poseduje oko 45.000 komada oružja, dok ostatak od ukupnog registrovanog naoružanja poseduje skoro 600.000 građana. Svaki građanin sa dozvolom za oružje prosečno poseduje po dva komada oružja. Od oružja u legalnom posedu, oružja za ličnu bezbednost fizičkih lica - pištolji i revolveri ima 522.285. Oružja za fizičko obezbeđenje i zaštitu objekata pravnih lica koga čine automatsko oružje, pištolji i revolveri, ima 35.484. Lovačkog oružja u koje spadaju puške, karabini, kombinovano oružje ima 524.445. Sportskog oružja u koje spada malokalibarsko i vazdušno oružje ima 104.901. Posebno oružje - signalno, startno oružje i druge takođe potencijalno ubojite naprave ima 445. To sve ukupno daje zbir od 1.189.522. Broj nelegalnog oružja se procenjuje da je tri do pet puta veći od broja registrovanog, što je od 3,5 do šest miliona komada ilegalnog oružja. Zabrinjava broj incidenata koji se dešavaju iz afekta sa tim oružjem.

Ohrabruje da je poslednjih godina smanjena tražnja za dozvolama za posedovanje oružja jer je način dobijanja dozvola postao komplikovaniji i jer je porez višestruko porastao. Moguća su dva rešenja: ili potpuno zabraniti posedovanje oružja, sem za službena lica ili dozvoliti da svako može da ga ima, odnosno da se ukinu dozvole i na način naoružavanja građana omogućiti im samodbranu od naoružanih kriminalaca i nasilnika.

Nezaposlenost

Nezaposlenost⁵³ predstavlja veliki problem u Srbiji jer je za dve godine 400.000 ljudi ostalo bez posla a broj nezaposlenih ljudi u Srbiji je dostigao svoj istorijski maksimum. Nacionalna služba za zapošljavanje ima evidentirano je oko 730 hiljada nezaposlenih. Stopa neposlenosti je 26.7%, svakog dana otkaz dobija prosno 555 osoba a mesečno bez posla ostane 17.000 ljudi. Država je samo tokom dve krizne godine ostala bez doprinosa radnika koji su ostali bez posla u iznosu od milijardu i sedamstotina miliona evra. Stopa nezaposlenosti u Srbiji je jedna od najviših u Evropi a iza Srbije je samo Bosna i Hercegovina gde je nezaposlenost veća samo za pola procenta. Srbija je tako pretekla Hrvatsku gde je stopa nezaposlenosti 18% ali i Crnu Goru, Sloveniju, Mađarsku, Grčku, Španiju, gde je kriza imala najgore posledice.

Od početka krize u Srbiji je bez posla ostalo 400.000 ljudi, a javni dug se približio cifri od 45 odsto BDP-a što dovoljno govori u koliko se lošoj ekonomskoj situaciji u kojoj se nalaze građani. Od januara do septembra 2011. zatvoreno je čak 10.800 privatnih preduzeća, što ukazuje da se i mogućnost samozapošljavanja smanjuje. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku od oktobra 2008. do oktobra 2009. stopa nezaposlenosti kod radno sposobnog stanovništva (od 15 do 64 godine) povećana je sa 14 na 20 odsto. U brojkama to je 108.647 radnika. Kako su naveli u Zavodu stopa nezaposlenosti u centralnoj Srbiji iznosila je 17,2 odsto, u Vojvodini 18,3 odsto, dok je nezaposlenost u Beogradu bila 13,4 odsto. Stopa zaposlenosti za muškarce iznosila je 48,5 odsto, a za žene 33,7 odsto. Najveća stopa zaposlenosti je u centralnoj Srbiji i iznosila je 42 odsto, zatim u Beogradu 41 odsto, a najmanja je u Vojvodini i iznosila je 38,3 odsto.

Stopa neformalne zaposlenosti raste i broj osoba koje u ukupnom broju zaposlenih rade na „crno“, iznosila je 20,6 odsto u oktobru 2009. i bila je za 2,4 odsto veća nego u istom mesecu 2008. Tome posebno doprinose nesavesni poslodavci koji koriste veliku ponudu na tržištu rada da izbegnu prijavljivanje radnika i time plaćanje neophodnih poreza i doprinosa.

53 Aktivno stanovništvo (radnu snagu) jedne zemlje čine sva zaposlena i nezaposlena lica od 15 do 64 godine života. Stopa nezaposlenosti predstavlja procenat nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih stanovnika. Nezaposleno stanovništvo čine lica koja su raspoloživa za rad ili traže zaposlenje, svedeno da li primaju dohodak ili ne razlike nema prema definiciji Međunarodnog biroa rada. Administrativna stopa nezaposlenosti dobija se kada se popišu nezaposlena lica prijavljena u državnim službama za zapošljavanje.

Zaključak

Gotovo da u svakom individualnom nasilnom činu, uz razumevanje mehanizama nasilja možemo da identifikujemo dejstvo, čak ne samo jednog, već često više istovremenih pomenutih sindroma. Kod domaćeg nasilja na primer, može da se uoči Štokholmski sindrom (lojalnost one koja trpi nasilje prema nasilniku) koji se često dešava povlačenje prijave za prodično nasilje, odbijanje saradnje sa policijom kada dođe da interveniše i sl. Svedoci nasilja u porodici retko pozivaju policiju, niti reaguju ma na koji način, iako su često svesni postojanja čak višedecenijskog nasilja na svega par metara od njih u susednom stanu (Đenoveze sindrom). Kod one koja trpi porodično nasilje vrlo je često postojanje sindroma naučene bespomoćnosti usled čega se teško odlučuje da napusti nasilnika i pokrene zakonske procedure za njegovo sankcionisanje i razvod braka. Kod slučajeva mobinga (maltretiranja na poslu), takođe se često može uočiti delovanje sindroma naučene bespomoćnosti (žrtva se teško odlučuje da prijavi maltretiranje), Đenoveze sindroma (kolege su svesne postojanja mobinga, ali ne reaguju), Štokholmskog sindroma (lojalnost prema nasilniku) i sl. Kod sportskog nasilja može se uočiti sindrom zataškavanja i umanjivanja ozbiljnosti slučajeva nasilja, Đenoveze sindrom pasivnih posmatrača, Štokholmski sindrom lojalnosti žrtava prema napadačima koje čak ni u slučajevima pokušaja ubistva izjavljuju „da ne znaju ko i zašto“ ih je napao, i sl. Kod slučajeva kamenovanja romskih naselja na delu je sindrom dozvoljene mržnje na strani napadača, sindrom naučene bespomoćnosti kod napadnutih koji ne veruju da bi prijavljivanje takvih slučajeva moglo da dovede do sankcionisanja napadača, sindrom zataškavanja na strani lokalnih organa vlasti i medija koji ne žele da se njihova sredina predstavi kao poprište rasističkih konflikata, i sl.

Samo sa razumevanjem društvenog okvira kao scene nasilja, uz razumevanje pojedinih sindroma kao delova nasilnog scenarija, možemo da razumemo samo nasilje i kreiramo adekvatne društvene politike protiv njega. Jer nasilnici nisu neka sadistički zla, luciferska bića, neobičnih, teško shvatljivih psihičkih osobina, koji iracionalno i iznenadno počine nasilna dela. Kada pogledamo pojedine slučajeve nasilja pomenute u ovom tekstu, možemo da steknemo utisak da su „Luciferi“ oko nas, ali možda i u nama samima, da nisu ni čudni, teško shvatljivi, pa ni iracionalni, često čak ni zli. Samo mi nismo uvek svesni mehanizama uzrokovanja i funkcionisanja nasilja. Ili, ako bi po analogiji sa moralnim skepticizmom⁵⁴, skovali pojam kriminološkog skepticizma, to bi bio stav uzdržavanja (bekstva) od dubljeg zalaženja u analizu i razumevanje nasilja usled bojazni prepoznavanja samih sebe i tamnih strana sopstvenih ličnosti.

⁵⁴ Dobrijević A., Mladenović I., 2013, *Razlozi i normativnost*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, str 124 i 158.

Literatura za razumevanje nasilja

Knjige

1. Arendt Hannah, *Conception of Citizenship*, Stanford Encyclopedia, 2006-2014.
<http://plato.stanford.edu/entries/arendt/>
2. Asurmendi Mikel, *Identitet i nasilje*, Bblioteka 20 vek, Beograd.
3. Balibar Etienne, 2011, *Nasilje i civilnost*, Centar za medije i komunikacije, Beograd, Multimedijalni institut, Zagreb
4. Baron-Koen Sajmon, 2012, *Psihologija zla*, Clio, Beograd.
5. Bojanić Petar, 2007, *Nasilje, figure suverenosti*, Institut za filozofiju i drutvenu teoriju, Filip Višnjić, Beograd.
6. Dobrijević A., Mladenović I., 2013, *Razlozi i normativnost*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd.
7. Mojsi Dominik, 2012, *Geopolitika emocija, Kako kulture straha, poniženja i nade utiču na oblikovanje sveta*, Clio, Beograd
8. Mršević Z., 2013, *Svetionici – ženski likovi između zaborava i uzora*, Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova. Novi Sad.
http://zoricamrsevic.in.rs/knjige/Svetionici_Z_Mrsevic.pdf
9. Selidžmen M., 2008, *Naučeni optimizam*, Zavod za udžbenike - Beograd
10. Stark Evan, Flitcraft Anne, 1996, *Women at Risk : Domestic Violence and Women's Health*, SAGE Publications, Incorporated
11. Zimbardo Ph., *The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil*, Random House, 2008, www.LuciferEffect.com

Članci

12. Ćirić J., 2010, "Đenoveze sindrom", *Strani pravni život 1/2010*, Beograd, str. 135.
13. G. J, 2014, „Nožem presudio mladiću“, *Večernje novosti*, 24 mart.

14. Duhaček D., 2009, „Tumačenja Hane Arent - Roršahov test za interpretatore/ke“, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, vol. 3, br. 3, str. 107-125, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka
15. I.P. 2014, „Terao supugu da se prostituiše za 1.000 dinara“, *Večernje novosti*, 17 mart.
16. J.D. 2014, „Milan Antonijević, direktor Jukoma, o pravnim poteškoćama LGBT populacije u Srbiji“, *Danas*, 17. mart.
17. Ilić J., 2014, „Smederevo: Ženu ubio drškom od sekire“, *Danas*, 11 mart.
18. Mršević Z., 2013, „Ravnodušni prema nasilju“, *Politika* 18.09. 2013
<http://www.politika.rs/rubrike/ostali-komentari/Ravnodusni-prema-nasilju.lt.html>
19. Mršević Z., 2014, „Ajdaho – protiv dozvoljene mržnje“, *Politka*, 12. 05.2014.
<http://www.politika.rs/rubrike/Sta-da-se-radi/Ajdaho-protiv-dozvoljene-mrznje.sr.html>
20. Petrović I., „Mediji ohrabruju govor mržnje?“ *Deutsche Welle*
<http://www.yucom.org.rs/rest.php?tip=vestgalerija&idSek=10&idSubSek=-104&id=50&status=drugi>
21. S.A. 2014, „Epidemija mobinga u Novom Sadu: Maltretiranje jeftinije od otkaza“, *Blic*, 02.03. 2014.
22. Tanjug, 2013, Nataša Kampus otkrila da je tokom osam i po godina zatočeništva bila i silovana, *Blic*, 18. 02. 2013.
<http://www.blic.rs/Vesti/Svet/368334/Natasa-Kampus-otkrila-da-je-tokom-osam-i-po-godina-zatocenistva-bila-i-silovana>

Internetski izvori

23. The Discovery of Learned Helplessness
<http://psychology.about.com/od/lindex/f/earned-helplessness.htm>
Pristupljeno 20 aprila 2014.
24. Galtung J., A Theory of Civilization – Overcoming Cultural Violence
<http://www.transcend.org/tup/index.php?book=22>
Pristupljeno 16. aprila 2014.

25. Galtung J., A Theory of Conflict
<http://www.transcend.org/tup/index.php?book=20>
Pristupljeno 16. aprila 2014.
26. Hodžić Bilal, 2010, Nedolična ljudska svojstva – Mržnja, 21 januar.
http://www.rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=8102:-nedolina-ljudska-svojstva-mrnja&catid=31&Itemid=605
Pristupljeno 20 aprila 2014.
27. Kendra Cherry, What Is Learned Helplessness? The Discovery of Learned Helplessness
<http://psychology.about.com/od/lindex/f/earned-helplessness.htm>
Pristupljeno 4 maja 2014.
28. Klein Christopher, 2013, The Birth of “Stockholm Syndrome,” 40 Years Ago
http://en.wikipedia.org/wiki/Bystander_effect
Pristupljeno 1. marta 2014.
29. Learned Helplessness is a feeling that you can't control events and circumstances in your life
<http://www.the6healthyhabits.com/learned-helplessness.html>
Pristupljeno 29 aprila 2014.
30. Ljubomora dece prema braći i sestrama, 27 januar 2009
http://porodicniklekar.net/index.php?option=com_content&view=article&id=331:ljubomora-dece-prema-brai-i-sestrama&Itemid=54
Pristupljeno 20. aprila 2014.
31. The Milgram Experiment
<http://www.simplypsychology.org/milgram.html>
Pristupljeno 6 februara 2014.
32. Santoso Alex, 2008, The Genovese Syndrome: When Nobody Helps, February 13
<http://www.neatorama.com/2008/02/13/the-genovese-syndrome-when-nobody-helps/#!EX6FL>
Pristupljeno
33. A Simulation Study of the Psychology of Imprisonment Conducted at Stanford University
<http://www.prisonexp.org/>
Pristupljeno 6 februara 2014

34. The Stanford Prison Experiment, 1971.

<http://drphil.com/slideshows/slideshow/6012/?id=6012&showID=1529>

<http://lucifereffect.com/>

Pristupljeno 6 februara 2014.

35. Stockholm Syndrome – Causes, Symptoms, Cases and Treatment

<http://www.primehealthchannel.com/stockholm-syndrome-causes-symptoms-cases-and-treatment.html>

<http://www.history.com/news/stockholm-syndrome>

Pristupljeno 1. marta 2014.

Nasilje dominacije i bogaćenja: neoliberalna ili solidarna Evropa

Preteće nasilje neoliberalizma

Surove imovinske nejednakosti predstavljaju najveći izazov za današnji svet i Evropsku Uniju takođe, jer mogu dovesti do ozbiljnih poremećaja u odnosima kako među državama, tako i unutar njih, uz mogući porast nasilja unutar i među državama, kao i raznih nepredvidivih scenarija⁵⁵. Tome doprinosi i korupcija koja razara poverenje u demokratiju i da isušuje resurse legalne ekonomije. Obim korupcije u Evropi „zaustavlja dah“ i ekonomiju EU košta najmanje 120 milijardi evra godišnje, saopštila je Evropska komisija. Najveću odgovornost za borbu protiv korupcije unutar EU imaju nacionalne vlade a ne institucije⁵⁶. U najrazvijenijem delu kontinenta vlada ekonomska kriza, nezaposlenost, nedostatak perspektive za mlade i smanjenje socijalnih davanja⁵⁷.

Dužnička kriza. Započela u Grčkoj u martu 2010, testirala je granice mogućnosti mehanizma koordinacije ekonomske politike EU. Kriza je, takođe, naterala na opsežnije preispitivanje celokupne organizacije evrozone⁵⁸. Dužnička kriza u evrozoni najveća je pojedinačna pretnja ionako skromnom oporavku globalne privrede. Povećava se rizik od začaranog kruga sve veće zaduženosti država, slabih bankarskih sistema, preterane fiskalne konsolidacije i usporavanja privrednog rasta. Takođe, povećava se rizik od začaranog kruga sve veće zaduženosti država, slabih bankarskih sistema, preterane fiskalne konsolidacije i usporavanja privrednog rasta.

Nezaposlenost. Agresivni neoliberalizam otpuštanja je prisutan praktično svuda u evrozoni, ali možda najviše u Grčkoj i Španiji. Formiranje lista za otpuštanje 12.500 državnih službenika u 2013, odnosno 15.000 do kraja 2014. godine u Grčkoj⁵⁹. A u Španiji, prvi put od ukidanja diktature generala Franka 1975, je bez posla više od šest miliona ljudi. Gotovo trećina nezaposlenih Španaca bez posla je više od dve godine. Među 17,4 miliona domaćinstava u Španiji, dva miliona porodica nema nijednog radno sposobnog člana koji privređuje. Šokantan je rasporak između pada životnog standarda stanovništva i osetnog oporavka finansijskog sektora, potpomognutog masivnim ulivanjem sredstava iz inostranstva kao pomoći oporavku banaka⁶⁰.

Kritike i porast antievropskog raspoloženja

Jačaju kritike neoliberalne diktature kapitala, i sa njim neraskidivo povezanog nacionalizama i religijskog ekstremizama širom sveta, u Evropi takođe. Ističe se da su od neoliberalnog koncepta ekonomije „oslobođene stega“ profitirali

55 Pavlović-Stamenić J., Merkelova: Grčku nije trebalo pustiti u evrozonu, Politika, 29.08.2013

56 Korupcija EU košta 120 milijardi evra godišnje, Politika, 03.02.2014.

57 Anojčić I., Građani više žele EU nego što veruju u nju, Politika 26 avgust 2013, 7

58 Ren O., Kriza je ojačala Evropsku uniju, Blic, 27. 06. 2012.

59 Pavlović-Stamenić J., Neizvestan dogovor Grka sa „trojkom“, Politika, 06.07.2013

60 Vujić T., Bez posla 6,2 miliona Španaca, Politika, 26.04.2013.

samo tajkuni, političari i multinacionalne kompanije. Nije važno da li ti profiteri neoliberalizma ideološki pripadaju levom centru ili desnom centru, jer rade na potpuno isti način. Evropskim državama upravlja nekadašnja oligarhija koja brani kapital pa se postavlja pitanje koliko je u toj diktaturi neoliberalnog kapitala ostalo mesta za demokratiju. Mnogi mladi ljudi su razočarani i ne žele više da glasaju i time daju legitimitet onima koji imaju mnogo novca a malo skrupula, bogatašima, korumpiranim političarima i bankarima⁶¹. Kritike dolaze i iz Nemačke u kojoj jača strah Nemaca od preliivanja ekonomske krize iz drugih zemalja evrozone u Nemačku, na koju mogućnost ukazuje galopirajući rast energenata i prehrambenih namirnica kao indicije da inflacija kuca i na nemačka vrata⁶².

U toj ekonomskoj i političkoj situaciji, i levica i desnica kritikuju EU, ali to su različite kritike. Levica kritikuje kapitalizam, desnica multikulturalizam. Levica nije protiv zajedničkih ekonomskih strategija, nego protiv neoliberalne Evrope. Nije protiv nacije, nego protiv autoritarnog nacionalizma⁶³. Ali kritika levice teško da ima jači uticaj jer je lažni sukobi oko identiteta raspirivani sa desnice, više od 20 godina marginalizuju levicu, čineći tako kapitalizam neupitnim. U toj situaciji protest protiv socijalne bede se uspešno preusmerava u protest protiv navodne nacionalne neslobode, a zahtev za pravednijom preraspodelom bogatstva, ne retko se transformiše u politički i nacionalistički separatizam. Naročito su glasne kritike strategije „stezanja kaiša” jer drakonsko sasecanje budžeta, ne doprinosi smirivanju tržišta niti podstiče na investicije⁶⁴. Kresanja budžeta i deficita bez obzira na trenutnu ekonomsku situaciju⁶⁵ nije donelo rezultate: pokazalo se da su u pravu bili ekonomisti, među kojima je najviše citiran nobelovac Pol Krugman da stroga budžetska štednja u depresiranoj ekonomiji samo pogoršava situaciju. Nemački slogan po kome „ne postoji alternativa štednji“ zamenjen je zato sa sloganom „nema garancija bez odgovornosti”, čime se jasno aludira na uspostavljanje nezavisne kontrole banaka⁶⁶.

Ekonomska situacija koja nemilosrdno pogađa milione evropskih građana glavna je linija sučeljavanja pristalica politike opšte državne štednje, po cenu besposlice i recesije koju zastupaju lideri evropske grupacije Bilderberg grupe sa jedne, i ideologa stranaka evropske građanske levice, sa druge strane⁶⁷.

Moć iz senke (možda) u funkciji revitalizacije Evrope

Bilderberg grupa je neformalni klub moćnika koje često nazivaju vladarima sveta u senci i koja čini „kolevku Evropske zajednice“ (1992. preimenovana u

61 Radičević N., Razgovor nedelje: Tarik Ali, pisac. Evropa je mrtav kontinent, Politika, 10.11.2013.

62 Kazimirović M, Nemci se plaše krize, Politika, 14.08.2013.

63 Kuljić T, Levi i desni evroskepticizam, Politika, 07.02.2013.

64 Šuvaković Z, Francusko proleće u evropskoj politici, Politika, 08.05.2012

65 Mišić M., Evropske izborne lekcije Americi, Politika, 09.05.2012.

66 Stojković J., Kako je popustila Angela Merkel, Blic, 02. 07. 2012

67 Kazimirović M., Nemačka odustaje od politike štednje, Poitika, 11.05.2012.

Evropsku uniju)⁶⁸. Ta grupa je zapravo postala neka vrsta svetske vlade u senci, okuplja monarhe, aktuelne premijere i ministre najmoćnijih država, profesore i bivše lidere u svetu, ali i za širu javnost sasvim anonimne ljude. Sastanci članova Bilderberga, na kojima se navodno dogovaraju pravci u kojima će se kretati svetska politika i ekonomija, svake godine izazivaju pažnju medija, ali procureli podaci su po običaju strogo kontrolisani, jer je rad te grupe obavijen velom tajne. U okviru grupe se u stvari i ne glasa, niti donose bilo kakve odluke, ne postoje zapisnici, niti deklaracije. Učesnici sebe smatraju intelektualnim klubom koji insistira na privatnosti. Zapravo, Bilderberg grupa bila je donedavno dobro čuvana tajna. „Bilo bi nemoguće da razvijemo plan za svet da smo bili izloženi publicitetu“, rekao je jednom prilikom Dejvid Rokfeler, jedan od uticajnijih članova⁶⁹. Predstavnici zemalja Zapadnog Sveta su, tokom perioda hladnog rata, izgradili usku saradnju da bi se zaštitili od komunističke opasnosti. Ova saradnja se fokusirala na ključni cilj: osigurati da SAD, Kanada i Zapadna Evropa zadrže globalnu kontrolu nad preostalim delom sveta.

Frankfurtska grupa (*Groupe de Francfort*) deluje kao nova, bez demokratskih procedura sastavljena centralna vlada evrozone i čigledno nije nikome odgovorna. Osnovni motiv za njihovo formiranje i delovanje je navodna nesposobnost političkih tela EU da pravovremeno dejstvuju, što po njima, predstavlja veću pretnju Evropi nego njena prezaduženost. Ova sinhronizovana grupa je u roku od nekoliko meseci na mesta demokratski izabranih premijera Grčke i Italije dovela „bankarske tehničare“ koji nisu prošli kroz proceduru demokratskih izbora. Od sastanka G20 u Kanu 2011. novoformirana Frankfurtska grupa se javno identifikuje tim svojim elitnim imenom. Funkcioniše sprovodeći ono što želi, sa pozivom na (svoje interpretacije) tržišta kao osnovnog regulatornog mehanizam neoliberalnog kapitalizma, ignorišući pritom, ono što žele birači evrozone i evrozajednica kao celina. Nazivaju ih još i „Evropski politbiro“, samoizabrano su telo spremno da sruši svaku vladu koja se opire njihovim neoliberalnim ekonomskim strategijama. Sreću se prilikom susreta G20 i čine ga npr. nemački kancelar i francuski predsednik, direktor(ka) Međunarodnog montranog fonda, predsednik Evropske centralne banke, predsednik Evropske komisije, predsednik Evropskog saveta, evropski komesar za ekonomiju i monetarna pitanja, predsedavajući evropskih finansijskih ministara⁷⁰, ali i osobe koje su nekada zauzimale te pozicije.

Finansijsko-politički stručnjaci, ali i mediji poput italijanske „Stampe“, nemačkog „Cajta“ i britanskog „Gardijana“, ističu da je prekomerni, strogo gledano nedozvoljeni uticaj finansijskih lobija na politiku evropskih država – glavna tema rasprava o ekonomskoj budućnosti kontinenta. Naime, vodeći ekonomisti Starog

68 Bilderberg je nazvan po hotelu u holandskom selu Osterbek blizu Arnhema. Princ Bernhard bio je na čelu grupe od 1954. do 1975. Njegovu funkciju je od 1990. do 1998. obavljao britanski lord Piter Karington, koji je u to vreme bio angažovan i u rešavanje sukoba na području bivše Jugoslavije.

69 Lj. Ivanović, Klub moćnika većao o Balkanu, Vesti Online, 14. 06. 2011.

70 The Telegraph, Eurozone crisis: who is pulling the strings in Europe? Sunday 23 March 2014.

kontinenta, mahom, prošli kroz „školu” Goldmana Saks. „Puleni” te američke investicione banke Goldman Saks zapravo „kroje” finansijsku politiku npr. najuticajnije zemlje EUa Nemačke, umesto da to čine nemačka vlada i nadležna ministarstva⁷¹.

Vizija Evrope evropskih građana

Svi nacionalni izbori u EUu održani u poslednje dve ili tri godine, bili su manje ili više očiglednog referendumskeg karaktera. Nepostavljeno ali vrlo podrazumevano „referendumsko“ pitanje o dosadašnjoj ekonomskoj strategiji EU, dali su rezultate koji su ogledali atmosferu pobune protiv nasilja fiskalne strogosti i jasno su pokazali da su Evropljani protiv nje. Naime, partije koje predvode populisti i stranke koje promovišu proteste birača (koji su zahtevali fer društvo, smanjivanje ekonomskih nejednakosti, veće oporezivanje bogataša...⁷²), slave izborne pobede širom kontinenta. Francuski predsednik Sarkozy je jedanaesti lider evrozone koji nije izdržao demokratsku proveru otkako je kriza počela da trese Stari kontinent a početak izlaska iz krize još uvek nije na vidiku. Njegov naslednik, Francois Oland otvoreno nastupa kao levičar, ne krijući da ne voli „nepristojno bogate ljude”. Često je ponavljao da mu najveći neprijatelj nije niko drugi do diktat finansijskih ustanova⁷³. Intenzitet odbacivanja ekonomskih mera i strategija otišao je do otvaranja pitanja mogućeg istupanja nekih država iz Unije, pa čak i do pitanja njenog raspada. Možda ipak, pravo pitanje nije da li se raspada Evropska Unija, već je pravo pitanje da li se raspada brak između kapitalizma i demokratije. Mnogi naime, smatraju da je u Evropi odigrao klasični puč, kapitalizam sa ljudskim licem je potisnut, a razvod kapitalizma neoliberalnog lika i sve nemoćnije demokratije je postao stvarnost. Rituali parlamenta i demokratije mogu da nastave da postoje, ali stvarnu moć donošenja odluka ima tzv. Frankfurtska grupa, mali krug koji upravlja evropskom krizom od oktobra.2011. Radi se o grupi koja obara i postavlja vlade u zemljama koje posreću pod politikom koju im je sama EU nametnula. Tako je na primer, pod pritiskom Frankfurtske grupe koja usmerava evropsku sudbinu, španski premijer je napravio dostojanstveni salto mortale i usvojio neoliberalizam. Skupština je izglasala najstrože mere štednje, relativizovala zakon o radnim odnosima i izglasala izmene ustava po ugledu na nemački ustav, koji predviđa uravnoteženi budžet⁷⁴.

Zato politikolozi ukazuju da je rešenje ekonomske krize samo povod, a kriza političkog sistema razlog aktuelnih uspeha populista i ekstremista. „Demokratija

71 Kazimirović M., Sumnja da Goldman Saks diktira nemačku politiku, Politika, 28.02.2013.

72 Mišić M., Evropske izborne lekcije Americi, Politika, 09.05.2012.

Poraz Nikole Sarkozyja u Francuskoj, grčko „ne” vodećim partijama, odbacivanje konzervativno-liberalne koalicije na britanskim lokalnim izborima, pa i regionalni gubitak partije Angele Merkel. Ishod evropskih izbora se tumi i kao „pobuna protiv fiskalne strogosti” koju je nametnuo dvojac „Merkozy”, tandem nemačke kancelarke i dosadašnjeg francuskog predsednika.

73 Šuvaković Z., Francusko proleće u evropskoj politici, Politika, 08.05.2012.

74 Kuloglu S., Pitaj Merkel kada će izbori, 13.12.2011.

je danas postala isuviše složena, za laika i prosečnog birača neprozirna, nedokučiva. Njen spori hod izaziva frustracije u biračkom telu. Vreme je da se razmisli o novim, jasnijim vidovima demokratskog odlučivanja koje bi, pre svega, dalo mogućnost biračima da neposredno (sa)učestvuju u vitalnim odlukama njihovih vlada. „Oni rade šta hoće, a ne šta narod želi” i „Volja naroda se uvažava samo u (pred)izbornim obećanjima”.⁷⁵

Sjedinjene evropske države: rešenje krize ili neodrživi centralistički fanatizam

Iako su zemlje Evropske unije još daleko udaljene od “Sjedinjenih država Evrope”, sa raznih strana se čuju glasovi da je dalji rad na produbljivanju integracija⁷⁶ jedan od neminovnih pravaca razvijanja i sazrevanja Evropske Unije. Potrebno je da se izgrade Sjedinjene evropske države sa Evropskom komisijom kao vladom i sa dva doma, Evropskim parlamentom i Senatom zemalja članica u Briselu. Po mnogima raznih političkih strana i boja, to je jedini izbor, nikakve reforme - već samo Sjedinjene evropske države. Tu se međutim, kao prepreka javlja i nemačka doktrina o tzv. relativnoj konačnosti evropskog projekta, po kojoj neka buduća (evropska) federacija neće i ne sme nikada smeti da bude uzeta kao povod za degradaciju nacionalnih država u evropske pokrajine⁷⁷. U tom svetlu, jasno je da će i nacionalni izbori i izbori za evropske institucije moraju da donesu odluku da li su za ili protiv - “Sjedinjenih evropskih država”.

Osim pomenute doktrine o konačnosti evropskog projekta, rasprostranjeno je i uverenje da će Britanci reći “ne” onome što percipiraju kao “centralistički fanatizam”, u situaciji postojanja sve većeg jaza između Evrope, posvećene sve kompaktnijoj uniji, i Velike Britanije, koja teži smanjenju ovlašćenja Brisela.⁷⁸

Ekstremizmi nacionalističkog i separatističkog tipa, britanski brixit⁷⁹, Belgija, Škotska, Katalonija, Venecija, Južni Tirol, Ukrajina

Nasuprot evrocentrističkim tendencijama, stoje sve jači separatizmi i Evropa bi mogla da se suoči sa novim talasom ekstremizma i nacionalizma ukoliko se ne reše aktuelni ekonomski problemi, pre svega u evrozoni. Evropska unija mogla bi znatno da promeni svoje granice i smanji broj stanovnika za oko 13 i po miliona, i to već krajem ove, 2014. godine ukoliko se od svojih matičnih država otepe Škotska⁸⁰ i Katalonija⁸¹. Brisel ne želi da se meša u unutrašnje stvari Španije, dok

75 Kazimirović M., „Ustanak” birača u Evropi, Politika, 23.05.2012.

76 Tanjug, Fišer: EU daleko od "Ujedinjenih država Evrope", Blic, 11. 06. 2012

77 Kazimirović M., Oproštaj od evropskog jedinstva, Politika, 25.06.2013.

78 Srna, EU prerasta u "Sjedinjene evropske države", Blic, 09. 01. 2014.

79 Izlazak Britanije iz EU već popularno nazvan brixit.

80 Britanija dobro funkcioniše? Zašto je razbijati?”, rekao je Kameron.

Šta čeka Škotsku – ako izglasa nezavisnost, 12.02.2013.

81 Šuvaković Z., Madrid razočarao Škote, London preti Kataloniji, Politika, 30.11.2013.

Berlin i London čute na poziv da podrže referendum o nezavisnoj Kataloniji kojoj je Brisel stavio do znanja da nova država ne može automatski biti članica EU⁸².

Priprema Katalonije za otepljenje nema veze sa legalnim španskim sistemom, ali možda ni sa političkom voljom Katalonaca, već možda najviše sa političkom voljom jednog dela tamošnjih stranaka⁸³. Pedeset i dva procenta stanovnika Katalonije je za nezavisnu državu, sedam od deset smatra da mora da im se pruži pravo da se o tome izjasne, dok bi se samo 24 odsto izjasnilo protiv⁸⁴. Ipak, narodna volja se jasno i javno videla u masovnim akcijama kojima se podržava katalonski separatizam, kao što je bio ljudski lanac od oko 400.000 aktivista koji su, držeći se za ruke, formirali 400 kilometara dugu povorku od Pirineja na severu do Valensije na jugu, kroz 86 gradova i mesta u severoistočnoj španskoj provinciji. Tu akciju je katalonska vlast osmislila po ugledu na slični protestni igrokaz Estonije, Letonije i Litvanije, koje su 1989. zahtevale otepljenje i nezavisnost od SSSR-a. Ali po Ustavu Španije, izjašnjavanje o pitanjima koja se tiču cele države može da se organizuje samo na teritoriji cele zemlje, nikako u pojedinim regionima.

Venecija: Nezavisnost ili smrt. Veliki deo venetskog stanovništva i italijanskog severa već je dugo nezadovoljan odnosom centralne vlasti prema bogatom severu. Oko 3,8 miliona stanovnika sa pravom glasa u regiji Veneto – koja obuhvata sedam provincija: Belunu, Padovu, Rovigo, Trevizo, Veneciju, Veronu i Vičencu – pozvano je da počev od 16. marta 2014. na četvorodnevnom referendumu odluči da li će se na kartama Evrope ponovo pojaviti ime Republike Venecije, a na jarbolima zastava mletačkog lava. Paralelno, birači odlučuju i o budućem članstvu novoproglašene države u EU i u NATO-u. Nije bilo mesta sumnji u ishod glasanja koje se sprovело s motom „Nezavisnost ili smrt”. Dve trećine Venecijanaca sa pravom glasa – oko 65 odsto od 3,8 miliona birača – glasalo je za otepljenje od Rima, napuštanje EU i NATO-a. Venecijanska pokrajinska vlada i pristalice otepljenja kažu da dve trećine članica EU broji manje od deset miliona stanovnika, a među komšijama su suverena Austrija sa osam miliona stanovnika, odnosno nezavisna Slovenija sa jedva dva⁸⁵.

Južni Tirol. Tirolci odavno priželjkjuju da se Južni Tirol otcepi od Italije i vrati u sastav „celovitog Tirola”. Ističu da je Južni Tirol nasilno pripojen Italiji po završetku Prvog svetskog rata⁸⁶.

Ukrajina. Borba za Ukrajinu – to je u najvećem stepenu borba za to kako će izgledati ta nemačko-ruska Evropa. U Rusiji su odavno shvatili da je Nemačka glavni pregovarač u EU. Druge članice Evropske unije u tom pogledu našle su se u senci⁸⁷.

82 Šuvaković Z., Katalonija bez međunarodne podrške za otepljenje, *Politika*, 10.01.2014.

83 Šuvaković Z., Katalonska priprema za otepljenje, *Politika*, 14.04.2013

84 Šuvaković Z., Pregrejana kampanja za katalonsku nezavisnost, *Politika*, 12.09.2013.

85 Kazimirović M., Venecija pred izborom: „nezavisnost ili smrt”, *Politika*, 18.03.2014.

86 Kazimirović M., Venecija pred izborom: „nezavisnost ili smrt”, *Politika*, 18.03.2014.

87 Samardžija S., Istočna strana - Centar Evrope klizi na – istok, *Politika*, 17.03.2014.

Belgija se sve više konfederalizuje da se ne bi potpuno raspala. Ona je sredi-nom oktobra 2011. godine preživela još jednu ustavnu reformu na osnovu koje ova država sve više liči na Švajcarsku konfederaciju. Od 1970. godine, šestom po redu reformom državnog ustrojstva, Belgija je izvršila dodatni transfer moći sa saveznog nivoa na nivo Flandrije, Valonije i Brisela⁸⁸.

Brixit. Britanci stariji od 60 godina su najvećim delom evroskeptični, dok su mladi od 18 do 24 godine proevropski orijentisani. Britanski odgovor na evrocen-trističke tendencije je odbacivanje te ideje kao nefer uvođenja novih pravila igre koje nisu postojale na početku. "Hajde da zamislimo Evropu kao fudbalski klub. Pridruži smo se da igramo fudbal i sada nam ne možete reći – hajde da igramo ragbi."⁸⁹

Žilava dinamičnost EUa. Evropa je dostigla kritičnu tačku razvoja. Pred Evro-pom je ili moguća dezintegracija ili prilika da ostvari mnogo dublju unutrašnju integraciju. Ako prevagnu oni političari koji hoće malu Evropu, odnosno zbir nacionalnih egoizama, škrtu i nesolidarnu Evropu, ona će izgubiti svoj prestiž i postaće samo zanimljiv muzej za turiste iz sveta. Evropa će uspeti da ispliva iz košmara, sa očuvanim evrom, čak i ako jedna ili dve zemlje budu napustile evro-zonu⁹⁰, ili se jedna ili dve provincije odvoje od svojih državnih matica, ali za to je izgleda neophodan transfer suvereniteta. Naime, ako Evropa želi čvrstu fiskalnu zajednicu sa desetogodišnjim razvojnim planom, dalji transfer suvereniteta je ne-izbežan.⁹¹ To podrazumeva nadzor nad bankama, tj. stavljanje banaka pod direktni nadzor Brisela nezaobilazna mera, ali i osnivanje fonda za sanaciju dugova. hitno uvođenje novih poreza i poreskih izmena⁹². Pominje se i dogovor o osni-vanju investicionog fonda za oživljavanje privrede sa budžetom od 130 milijardi evra, kao i o novim finansijskim strukturama Unije. Otvoreno je pitanje kakvu će Evropu hteti moćnici iz senke, npr. Bilderberg klub i/ili Frankfurtska grupa, imajući u vidu da je Bilderberg klub svetskih moćnika, neformalna organizacija političara, predstavnika vojnoindustrijskog sektora, bankara, poslovnih ljudi, dok Frankfurtska grupa ima faktičku, aktuelnu moć da preuzme kontrolu nad masiv-nim nadnacionalnim aparatom koji raspolaže stotinama i hiljadama milijardi evra i da tako zavlada celim kontinentom "država nacija" u ime evropskog jedinstva.

Srbija. Istovremeno dok dve trećine građana Evropske unije ne veruje u njen opstanak, polovina Srba glasala bi za EU, 24 odsto bilo bi protiv, 19 ne bi gla-salo i osam odsto ne zna kako bi glasalo. Istraživanje je uradila Kancelarija za

88 N. R., Belgija sve više liči na Švajcarsku konfederaciju, *Politika*, 14.04.2013

89 Živić P., Kocka je bačena, *Vreme* 1152, Januar 2013

Ukoliko Konzervativna stranka pobeđi na sledećim izborima 2015. godine, britanski premijer Dejvid Kameron najavio je da će građanima ponuditi referendum o izlasku Velike Britanije iz Evropske unije. Premijer je u govoru u Londonu priznao da je razočaranje javnosti u EU „najveće do sada“ i ukazao da treba preispitati uslove članstva Velike Britanije u EU, o čemu stav treba da kažu i građani. Cvejić B., Glasanje o izlasku Britanije iz EU 2015. Danas,

90 Vujić T., Davos: Rastuća nejednakost ugrožava svet, *Politika*, 23.01.2013.

91 Što se tiče ulaska Srbije u to'bogato"i dobro organizirano društvo stavovi su podeljeni

92 Kazimirović M., Fiskalni meč Montija i Merkelove, *Politika*, 27.06.2012

evropske integracije početkom jula, i iz njega se vidi da je za 42 odsto građana članstvo u EU dobro, za 25 odsto je loše, a za 32 odsto ni dobro ni loše. Postoji čvrsto jezgro pristalica EU i njih je više od 40 odsto. Ako bi bio održan referendum, velika većina bi bila za EU. To je trenutno raspoloženje⁹³.

Ma koji se EU scenario bude realizovao u budućnosti, i integracioni i dezintegracioni, oba će nesumnjivo predstavljati dobar okvir za nastavak neoliberalnog, strukturalnog nasilja, koje će se kulturološki opravdavati onim istim argumentima kojima se taj preovlađujući, budući scenario bude promovisao i branio. Finansijska kriza na makro - društvenom nivou ostvariće sve veći uticaj neoliberalne meritokratija na ljude i njihovo ponašanje. Sve veći broj ljudi se osećaju poniženo, bespomoćno, osećaju ličnu krivicu i sramotu. Osećaj straha u tim uslovima duboko prisutan i očituje se u povremenim manifestacijama straha od pojedinaca ali i širokog društvanog straha od pretećeg "drugog". Solidarnost postaje skupi luksuz, društvene veze sa kolegama sve više slabe, kao i emotivna privrženost preduzeću ili organizaciji, pa će se na individulanom planu sve više razvijati međuljudsko nasilje u profesionalnim odnosima, koje i danas uočavamo. Bullying⁹⁴ koji je kao pojava nekada bio ograničena na škole, postaće sve više zajednička karakteristika radnog mesta. Ta vrsta nasilja je tipičan simptom praznjenja svoje društvene nemoći i frustracije na slabijima - u psihologiji je poznat kao "prenos agresije". Javlja se i pojava "infantilizacije radnika" koja se manifestuje dečijim izlivima besa odraslih, npr. ljubomore oko trivijalnosti ("On je dobio novi kancelarijski računar, a ja nisam"), uništavanje tuđe reputacije izmišljotinama i ogovaranjem, pribegavanje prevarama i podmetanjima, uživanje u padu drugih i negovanje sitne osvetoljubivosti.

Literatura za nasilje neoliberalizma

Balibar Etienne, 2011, *Nasilje i civilnost*, Centar za medije i komunikacije, Beograd, Multimedijalni institut, Zagreb, str 13.

Baron Koen Sajmon, 2012, *Pihologija zla*, Clio, Beograd.

Galtung Johan, *A Theory of Civilization – Overcoming Cultural Violence*
<http://www.transcend.org/tup/index.php?book=22>

93 Anojić I., Građani više žele EU nego što veruju u nju, *Politika* 26 avgust 2013, 7

94 "Bullying" (maltretiranje) odnosi se na verbalna, fizička ili mentalna dela počinjena od strane učenika sa ciljem da maltretira, ponizi, uplaši, ili da prouzrokuje neku drugu štetu drugom učeniku. Maltretiranje može uključivati verbalne pretnje, vređanje, fizički napad, zastrašivanja ili druge oblike nedoličnog ponašanja i akte koji remete individualni mir, ali i mir i red u obrazovnoj instituciji.

Galtung Johan, A Theory of Conflict

<http://www.transcend.org/tup/index.php?book=20>

Magnani Lorenzo, 2011, Understanding Violence, Springer-Verlag Berlin, Heidelberg.

Mojsi Dominik, 2012, Geopolitika emocija, Kako kulture straha, poniženja i nade utiču na oblikovanje sveta, Clio, Beograd, str 27.

Medijski izvori

Anojić Ivana, Građani više žele EU nego što veruju u nju, Politika 26 avgust 2013, str 7

<http://www.politika.rs/rubrike/tema-dana/Gradjani-vise-zele-EU-nego-sto-veruju-u-nju.lt.html>

Cvejić B., Glasanje o izlasku Britanije iz EU 2015.

http://www.danas.rs/danasrs/svet/globus/glasanje_o_izlasku_britanije_iz_eu_2015.12.html?news_id=254743

Ivanović, Klub moćnika većao o Balkanu, Vesti Online, 14. 06. 2011. <http://www.vesti-online.com/Vesti/Svet/143856/Klub-mocnika-vecao-o-Balkanu->

Kazimirović Miloš, Švajcarci izglasali ograničenje imigracije, 10.02.2014.

<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Svajcarci-izglasali-ogranicenje-imigracije.sr.html>

Kazimirović Miloš, Nemačka odustaje od politike štednje, 11.05.2012.

<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Nemacka-odustaje-od-politike-stednje.sr.html>

Kazimirović Miloš, Pariz postavlja nove uslove, 01.05.2012.

<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/217032.sr.html>

Kazimirović Miloš, „Ustanak” birača u Evropi, objavljeno: 23.05.2012.

<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Ustanak-biraca-u-Evropi.sr.html>

Kazimirović Miloš, Sumnja da Goldman Saks diktira nemačku politiku, Politika, 28.02.2013.

<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Sumnja-da-Goldman-Saks-diktira-nemacku-politiku.sr.html>

Kazimirović Miloš, Venecija pred izborom: „nezavisnost ili smrt”, 18.03.2014.

<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Venecija-pred-izborom-nezavisnost-ili-smrt.sr.html>

Kazimirović Miloš, Ultimatum EU Švajcarskoj, 23.01.2013.
<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Ultimatum-EU-Svajcarskoj.sr.html>

Kazimirović Miloš, Švajcarska i EU zatvaraju vrata strancima, 26.04.2013.
<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Svajcarska-i-EU-zatvaraju-vrata-strancima.sr.html>

Kazimirović Miloš, Oprostaj od evropskog jedinstva, 25.06.2013.
<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Oprostaj-od-evropskog-jedinstva.lt.html>

Kazimirović Miloš, Nemci se plaše krize, 14.08.2013.
<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Nemci-se-plase-krize.sr.html>

Kazimirović Miloš, Fiskalni meč Montija i Merkelove, objavljeno: 27.06.2012
<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Fiskalni-mec-Montija-i-Merkelove.sr.html>
Kuloglu Stelios, Pitaj Merkel kada će izbori, 13.12.2011.
<http://pescanik.net/2011/12/pitaj-merkel-kada-ce-izbori/>

Kuljić Todor, Levi i desni evroskepticizam, 07.02.2013.
<http://www.politika.rs/rubrike/ostali-komentari/248282.sr.html>

Korupcija EU košta 120 milijardi evra godišnje, 03.02.2014.
<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Korupcija-EU-kosta-120-milijardi-evra-godisnje.sr.html>

Mišić Milan, Evropske izborne lekcije Americi, 09.05.2012.
<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/217976.sr.html>

N. R., Belgija sve više liči na Švajcarsku konfederaciju, 14.04.2013
<http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/Izazovi-regionalizacije--Srbija-i-Evropa/254791.sr.html>

Pajin Dušan, Stogodišnjica ideje o Evropskoj uniji – 1914–2014. 07.03.2014.
<http://www.politika.rs/rubrike/Sta-da-se-radi/Stogodisnjica-ideje-o-Evropskoj-uniji-19142014.sr.html>

Pavlović-Stamenić Jasmina, Merkelova: Grčku nije trebalo pustiti u evrozonu, 29.08.2013
<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Merkelova-Grcku-nije-trebalo-pustiti-u-evrozonu.sr.html>

Pavlović-Stamenić Jasmina, Neizvestan dogovor Grka sa „trojkom”, 06.07.2013
<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Neizvestan-dogovor-Grka-sa-trojkom.lt.html>

Radičević Nenad, RAZGOVOR NEDELJE: TARIK ALI, pisac
Evropa je mrtav kontinent, 10.11.2013.
<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Evropa-je-mrtav-kontinent.sr.html>

Ren Oli, Kriza je ojačala Evropsku uniju, Blic, 27. 06. 2012.
<http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/330310/Oli-Ren-Kriza-je-ojacala-Evropsku-uniju>

Samardžija Slobodan, ISTOČNA STRANA - Centar Evrope klizi na – istok, 17.03.2014.
<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Centar-Evrope-klizi-na-istok.sr.html>

Srna 22. 01. 2013 Holanđanin Dejselblum na čelu Evrogrupe
<http://www.blic.rs/Vesti/Svet/363821/Holandjanin-Dejselblum-na-celu-Evrogrupe>

Srna, EU prerasta u “Sjedinjene evropske države”, 09. 01. 2014.
<http://www.blic.rs/Vesti/Svet/433223/EU-prerasta-u-Sjedinjene-evropske-drzave>

Stojković Jasna, Kako je popustila Angela Merkel, 02. 07. 2012
<http://www.blic.rs/Vesti/Svet/331100/Kako-je-popustila-Angela-Merkel>

Šta čeka Škotsku – ako izglasa nezavisnost, 12.02.2013.
<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Sta-ceka-Skotsku-ako-izglasa-nezavisnost.sr.html>

Sto se tice ulaska Srbije u to’bogato”i dobro organizirano drustvo stavovi su podeljeni
<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/217667.sr.html>

Šuvaković Zorana, Francusko proleće u evropskoj politici, 08.05.2012
<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/217865.sr.html>

Šuvaković Zorana, Samo solidarna Evropa ima budućnost 24/02/2013
<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Samo-solidarna-Evropa-ima-buducnost.sr.html>

Šuvaković Zorana, Madrid razočarao Škote, London preti Kataloniji, 30.11.2013.
<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Madrid-razocarao-Skote-London-preti-Kataloniji.sr.html>

Šuvaković Zorana, Katalonija bez međunarodne podrške za otcepljenje, 10.01.2014.
<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Katalonija-bez-medjunarodne-podrske-za-otcepljenje.sr.html>

Šuvaković Zorana, Katalonska priprema za otcpljenje, 14.04.2013
<http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/Izazovi-regionalizacije--Srbija-i-Evropa/254789.sr.html>

Šuvaković Zorana, Pregrejana kampanja za katalonsku nezavisnost, 12.09.2013.
<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Pregrejana-kampanja-za-katalonsku-nezavisnost.sr.html>

Tanjug, EU usvojila reforme sektora telekomunikacija i ukida roming, 12/09/2013
<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/EU-usvojila-reforme-sektora-telekomunikacija-i-ukida-roming.sr.html>

Tanjug, Fišer: EU daleko od “Ujedinjenih država Evrope”, 11. 06. 2012
<http://www.blic.rs/Vesti/Svet/327877/Fiser-EU-daleko-od-Ujedinjenih-drzava-Evrope>

The Telegraph, Eurozone crisis: who is pulling the strings in Europe? Sunday 23 March 2014.
<http://www.telegraph.co.uk/finance/financialcrisis/8880766/Eurozone-crisis-who-is-pulling-the-strings-in-Europe.html>

Vujić Tanja, U kakvom je stanju Evropska unija, 07.04.2013.
<http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/U-kakvom-je-stanju-Evropska-unija/Optimisti-bez-recepta-za-ekonomski-oporavak.sr.html>

Vujić Tanja, Novi recept MMF-a za krizu u EU, 28.11.2013.
<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Novi-recept-MMF-a-za-krizu-u-EU.sr.html>

Vujić Tanja, EU tek na pola puta izlaska iz krize, 16.08.2013.
<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/EU-tek-na-pola-puta-izlaska-iz-krize.sr.html>

Vujić Tanja, Bez posla 6,2 miliona Španaca, 26.04.2013.
<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Bez-posla-62-miliona-Spanaca.sr.html>

Vujić Tanja, Davos: Rastuća nejednakost ugrožava svet, 23.01.2013.
<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Davos-Rastuca-nejednakost-ugrozava-svet.sr.html>

Živić Petar, Kocka je bačena, Vreme 1152, Januar 2013
<http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1095625>

RODNO ZASNOVANO NASILJE

Pojam, vrste i definicije rodno zasnovanog nasilja

Neprijavljivanje

Okolnosti povezane sa nasiljem

Nasilje u partnerskim vezama: lično je političko

Istina o nasilju u porodici

Pravni mehanizmi zaštite

Odgovornost države

Primer prakse Osnovnog javnog tužilaštva iz Zrenjanina

Presude Evropskog suda za ljudska prava u slučajevima porodičnog nasilja

Prva presuda: Tomašić protiv Hrvatske (januar 2009)

Druga presuda: Opuz protiv Turske (juni 2009)

Nove nacionalne politike protiv nasilja nad ženama su neophodne

Rezime potrebnih pravaca promena i mogućih modela promena

Literatura za rodno zasnovano nasilje

Pojam, vrste i definicije rodno zasnovanog nasilja

Svakoga dana žene celoga sveta su tučene, seksualno zlostavljane i zloupotrebijavane, silovane, eksploatisane, prisiljavane na trudnoću i porođaj, prodavane i preprodavane, naterivane u zavisnost od droga i alkohola, prisiljavane na prostituciju sve do smrti, izlagane beskrajnoj psihološkoj torturi kod svojih kuća, na radnim mestima, praktično svuda gde se nalaze. Žrtve nasilja nisu samo one neposredne, njihove žrtve su sve žene koje se na taj način, zbog nesprenosti društva da ih adekvatno zaštititi, drže u potčinjenosti, strahu, neizvesnosti.

Zbog toga je osnovno pravo žena da bude zaštićena od nasilja i nasilje je ono što predstavlja najveći atak na njena ljudska prava, inače odavno priznata muškarcima. Posebni problem su zločini domaćeg nasilja pošto su često nevidljivi, prekriveni univerzalnim razlogom koji policija celog sveta koristi da ne interveniše, a to je navodna nepovredivost privatnosti, kuće, porodice, doma, a u stvari neprikosnovenosti položaja muškaraca u porodici. Ono što se s omalovažavanjem naziva „kućnom prepirkom“, ostavlja međutim često trajne fizičke posledice, slomljene kosti, deformisano lice, trajne patnje, osećaj manje vrednosti i sramote, a ponekada ima za rezultat i smrtni ishod.

Koncept ljudskih prava predstavlja opštu osnovu stava da žene imaju pravo na zaštitu, unapređenje i ostvarenje svojih ljudskih prava a time se aktivnosti protiv rodno zasnovanog nasilja artikuliraju kao deo strategija koja se pre svega bazira na principima karakterističnim za zaštitu ljudskih prava. Suština ljudskih prava čini zaštita ljudskog dostojanstva ali i univerzalnost jer univerzalna priroda ljudskih prava znači ne samo da ih svi ljudi imaju već i da vlasti svih zemalja treba da poštuju vrednosti ljudskih prava svih. Neophodno je i poštovanje principa ravnopravnosti i nediskriminacije jer se ljudska prava jednaka za sve žene i muškarce, po osnovu toga što su ljudska bića, bez obzira na ulogu ili međusobnu povezanost

koje mogu imati. Kad nasilje protiv žena nije prepoznato kao kršenje ljudskih prava, žene se kolektivno ponižavaju kao ljudska bića i negira im se prirodno pravo kao ljudskim bićima. Kao i uvek kada su u pitanju ljudska prava, i ovde postoji odgovornost vlasti. Ljudska prava naime, nisu pokloni koji se daju ponekada i ponekome, kada se «zasluže» ili onda kada to vlasti procene da bi trebalo da urade. Isto tako, vlasti ih ne smeju uskraćivati ili pružati nekim ljudima, a nekim uskraćivati. Kada se to desi, vlade treba da budu pozivane na odgovornost pred međunarodnim sudovima i od strane međunarodne zajednice.

Pažnju skreće činjenica da je svest o problemima vezanim za rodno zasnovano nasilje jedna od ključnih komponenta u zaustavljanju nasilja nad ženama. Mnogi akti nasilja i diskriminacije se trajno održavaju putem tradicionalnih, stereotipnih društvenih normi i ponašanja za žene i muškarce. Kako bi prevazišli stereotipe i tabue, važno je dobiti i unaprediti saznanja o pravima i pristupu tim pravima i na strani žena, ali i na strani institucija. Mnoge žene ostaju u začaranim krugovima nasilja jer nisu osnažene dovoljnim resursima i znanjem o tome kako mogu zaštititi svoja prava i koristiti ih. Mnoge od žena koje trpe nasilje ne znaju kako izaći iz kruga nasilja i neke od njih čak ni ne znaju da imaju pravo na život bez nasilja i diskriminacije. Tipični primeri su žene iz tzv. marginalizovanih grupa žena, koje su po procenama višestruko više izložene nekažnjenom, višegodišnjem nasilju u porodicama i svojim zajednicama, kao npr. Romkinje, žene sa invaliditetom, žene iz ruralnih krajeva, i sl. Kada to konstatujemo, moramo da pomenemo i činjenicu da je društvo organizovano na način da privileguje muškarce, njihove izjave i iskustva. S tim u vezi, ženski glasovi i iskustva nisu dovoljno prepoznati, “ne čuju se”, jer im nisu na raspolaganju prostori i resursi koji imaju muškarci.

Nedostatak odgovornosti za nasilje dozvoljava održavanje kulturnih vrednosti i stavova u zajednici kojim se dozvoljava – umesto da kažnjava – nasilje. Zbog toga neodgovornost i nekažnjivost nasilnika za učinjena dela nasilja ne sme više da bude jedna od glavnih prepreka u borbi protiv nasilja protiv žena i mora da postane i pitanje odgovornosti institucija i cele države. Opšti zaključak je vrlo jednostavan. Potrebno je obezbediti prava ženama da žive slobodne i zaštićene od nasilja i potrebno je zaustaviti nekažnjivost za počinioce svih oblika nasilja. A konkretno, potrebno je da se definiše jedinstven sistem koordinacije između stručnih timova kako unutar centara za socijalni rad i područnih policijskih uprava, tako i na opštinskom nivou, između pravosudnih organa, MUP i CSR, kao i da se donese uputstvo o postupanju zaposlenih u slučajevima porodičnog nasilja. Potrebno je takođe da se detaljno obuhvati svaka mera i radnja koju je zaposleno lice u obavezi da preduzme od momenta, kada dobije informaciju o eventualnom nasilju u porodici uključujući i tehničku logističku podršku. Potrebno je i da se napravi analiza efikasnosti postojeće infrastrukture za primenu propisa koji tretiraju oblast porodičnog nasilja, na osnovu koje treba doneti poseban plan mera za unapređenje postojećeg sistema rada.⁹⁵

⁹⁵ Mršević Z., Govor održan 25 novembra 2009 godine na javnom slušanju Odbora za rodnu ravnopravnost Narodne skupštine Srbije u funkciji zamenice Zaštitnika građana za rodnu ravnopravnost.

Život bez nasilja što podrazumeva zaštitu svakog ljudskog bića od nasilja je ljudsko pravo, koje zbog još uvek postojeće faktičke patrijarhatne (Radulović, 2009: 104)⁹⁶, arhaične društvene organizacije, kao da ne važi za žene, dakle za više od polovine svetske populacije (Barreda, Gonzalez, 2010: 1-5). Posledice nasilja nad ženama ogledaju se u narušavanju fizičkog integriteta do gubitka života i smatra se da ono predstavlja glavni uzrok smrti i povreda žena starih između 15 i 44 godine. Smatra se da je nasilje nad ženama češći uzrok smrti, nego saobraćajne nesreće, maligne bolesti i malarija, zajedno. Povrh toga, psihičke i socijalne posledice su podjednako štetne kao i društvena osuda žena koje su pretrpele seksualno i domaće nasilje, što sve stavlja žene sveta u neverovatno ranjivu poziciju i ugrožava dobrobit porodica, uništava zajednice i koči ekonomski razvitak naroda. Ujedinjene nacije izveštavaju da je najmanje jednom u svom životu najmanje svaka treća žena širom sveta pretučena, silovana, ili na neki drugi način zlostavljana⁹⁷.

Žensko trpljenje nasilja je duboko uvreženo u običajima formiranom, očekivanom ponašanju žena. Svako društvo i kultura raspolaže kulturno normativnim standardima šta znači biti muškarac ili žena u datoj kulturi i s mehanizmima "učenja" i interiorizacije ovih standarda. Proces učenja polnih uloga pretpostavlja usvajanje proizvođenja ličnosti, u skladu sa postojećim normama, a sama ličnost se tretira kao pasivna, koja prima obrasce kulture, koja ih ne stvara (Radulović, 2009: 88). Odgovor na pitanje zašto žene pristaju na društvene odnose koje ih deprivileguju, pa ne retko stavljaju u ulogu pasivne žrtve nasilja, je u činjenici da društveni konstrukt polova ženi pruža istovremeno izgled zadobijanja širokog dijapazona visoko cenjenih vrednosti, npr. materinstvo, seksualna privlačnost. Dalje, u interesu žene, koja se inače socijalizuje za određene rodne uloge, je da se veže za najvažnije muškarce u njenom životu (oca, supruga, sina), jer samo preko njih može da učestvuje u društvenoj raspodeli moći i bogatstva. U tom kontekstu treba sagledati takođe i „pristajanje“ na porodično nasilje i žensko nesuprotstavljanje istom (Radulović, 2009: 90). Žena koja se buni, ne prihvata i odbacuje tu, ženama namenjenu ulogu, suočava se sa osudom sredine, pa i svojih najbližih. Ako i kada muškarci i žene rade ono što se po stereotipima ne uklapa u njihove uloge, susreću se sa sumnjom društva u njihovu socijalnu kompetentnost kao muškaraca i žena. Narušavanje rodnog scenarija prethodi izopštavanjem. Individua je tako proizvod procesa porodične, religijske, školske, politike socijalizacije (Radulović, 2009: 97).

Ipak, treba primetiti da ljudi nisu roboti koji igraju po pravilima, zatvoreni u statičku strukturu, već su takođe i strateški igrači, koji su u stanju da rade kreativno unutar granica socijalnih struktura (Spasić, 2004: 290). Zbog toga i jeste već decenijama u toku proces sociokulturnih promena statusa i uloga polova, transformacije obrazaca maskulinnosti i femininnosti, promene rodne i seksualne

96 Termin patrijarhatni podrazumeva princip arhaične organizacije društva u kojoj su fiksirane nejednakost i oštra pravila odnosa među polovima/rodovima.

97 World Pulse's online community and newswire where grassroots women leaders and supporters of women's initiatives from over 150 countries.

kulture ka egalitarnom nenasilnom, nediskriminativnom modelu. Neki elementi tradicionalnih obrazaca muškosti i dalje opstaju, npr. „prihvatljivost“ porodičnog nasilja kao „privilegije“ muškarca uz paralelnu „dužnost“ žene da ga trpi. Takvi relikti dolaze u koliziju s realnim, aktuelnim promenama u društvu, s promenama u ženskim i muškim ulogama (Radulović, 2009: 12), ali i sve jasnije izraženim stavovima međunarodnih dokumenata, tela kao i relevantnih međunarodnih sudskih instanci, kao što i nedavne presuda Evropskog suda za ljudska prava donetih povodom porodičnog nasilja jasno dokumentuju.

Nasilje je skup ponašanja koja nastoje ka ostvarivanju kontrole nad drugim licima primenom sile, zastrašivanjem i manipulacijom. Prema definiciji Svetske zdravstvene organizacije, nasilje se definiše kao: „namerna primena fizičke sile ili moći, sa ciljem zastrašivanja ili stvarna, nad samim sobom, drugim licem, grupom ili zajednicom, a koja rezultira ili je velika verovatnoća da će rezultirati povređivanjem, smrću, osećanjem uskraćenosti, psihičkim poremećajima ili smetnjama u razvoju.“

Najčešći oblici porodičnog nasilja su fizičko, psihičko/emotivno, seksualno i materijalno/ekonomsko. Nasilje se javlja i iz socijalno patoloških pojava kao što su: alkoholizam, nezaposlenost, frustracije, duševna bolest, poremećeni porodični odnosi i bračni odnosi, i najčešće je prouzrokovano od strane muškarca. Jedan od prvih koraka rešavanja problema nasilja jeste njegovo prepoznavanje. Svake godine životi žena, dece i muškaraca bivaju izmenjeni ili uništeni od strane neke osobe koja vrši porodično nasilje nad njima.

Nasilje u porodici događa se u celom svetu, i usmereno je pre svega na ženske članove porodice u njihovoj ulozi ćerki, sestara, supruga ili bivših supruga, (bivših) životnih saputnica ili (bivših) ljubavnica. Počinioci su (sa izuzecima) muški članovi porodice. Ova vrsta nasilja nad ženama prelazi kulturne, tradicijske i religiozne granice.

Fizičko nasilje predstavlja napad na fizički integritet žrtve. Ova vrsta nasilja manifestuje se: šamaranjem, guranjem, čupanjem za kosu, davljenjem, obaranjem žrtve na tlo te udaranjem iste nogama, gađanjem raznih predmeta, nanošenjem povreda bodenjem, nanošenjem opekotina, zaključavanjem i td. Znakovi fizičkog nasilja: modrice, ograbotine, opekotine različitog stepena, ožiljci, vanjska krvarenja i unutrašnji podlivi krvi, nagnječenja i lomovi kostiju, vidljivi tragovi gušenja na vratu, izbijeni zubi i dr.

Psihičko/emotivno nasilje je zlostavljanje koje ima za cilj da se ostvari moć i kontrola nad žrtvom kroz razna ponižavanja, ismejavanja, zabrane komuniciranja sa drugim i dr. Vršiti se putem niza zabrana kao što su posete rodbini, prijateljima, izolacije, ljubomora. Nasilnik govori žrtvi da je ružna, odvratna, da je glupa i da je zbog toga niko ne želi u svom društvu, da je loša majka i da loše odgaja decu, da je se deca stide jer je neuredna, optužuje je da se viđa sa drugim ili da zavodi drugog, govori joj o svojim ljubavnim aferama. Kod ovog oblika nasilja nisu vidljivi tragovi zlostavljanja kao kod fizičkog nasilja, ali su posledice mnogo veće jer dovode do razaranja strukture ličnosti žrtve, kod koje se u težim slučajevima javljaju suicidalne ideje kao i pokušaji samoubistva. Najčešće posledice psihič-

ko/emotivnog nasilja su povlačenje žrtve u sebe, osećaj straha, osećaj krivnje, gubitak samopouzdanja, poremećaj spavanja, poremećaj ishrane, pad u depresiju.

Seksualno nasilje se sastoji od različitih vidova seksualno uznemiravanja i silovanja, prisiljavanja na seks i prisiljavanja na bludne radnje koje im ne odgovaraju i koje su za njih ponižavajuće, na radnom mestu, u školi, na ulici ili u porodici.

Materijalno/ekonomsko nasilje, se sastoji od uskraćivanja ili oduzimanja finansijskih sredstava, zabrana bračnom partneru da radi, neplaćanje izdržavanja bračnom partneru ili neplaćanje izdržavanja, ostavljanje bez sredstava za život

Svi oblici nasilja mogu biti vršeni aktivno, što uključuje zlostavljanje u fizičkom, psihičkom/emotivnom ili seksualnom smislu u kojem je prepoznatljiva i vidljiva agresijom i pasivno, koje se manifestuje kao zanemarivanje lica i njegovih potreba: zdravlja, prehrane, materijalnih potreba.

Nasilje u porodici je kriminalitet koji je u najvećoj meri neprijavljen. Postoji više razloga za neprijavljenost ovog tipa nasilja, a to su: uverenje da je to privatna porodična stvar, sramoćenje žrtava i neugodnosti pri prijavljivanju, strah od osвете. Mnoge žrtve svoju viktimizaciju čak uopšte i ne doživljava kao kriminalitet. Istraživanja pokazuju da domovi u kojima se odvija nasilje u porodici, deca su zlostavljana 1500 procenata više od uobičajenog proseka. U Nemačkoj i SAD-u svaka treća žena bar jednom u životu biva zlostavljana od muških članova svoje porodice, od strane supruga ili njenog partnera. U Rusiji se 80% svih zločina dešava kod kuće. 1992. godine na Kubi je provedena anketa koja je pokazala da su 26,2% ispitanica žrtve fizičkog, a 33,5% psihičkog nasilja od strane njihovih supružnika. Sudeći po rezultatima ankete provedene u Pekingu petina ispitanica je žrtva zlostavljanja kod kuće. U Egiptu jedna od tri žene biva najmanje jednom u životu pretučena od strane svog supruga. U Kuvajtu je oko 15% žena izloženo nasilju u kući. U Pakistanu je 80% žena izloženo nasilju u kući, o Papua Novoj Gvineji dve trećine svih žena bivaju pretučene u braku. U Litvaniji 34,5% svih žrtava ubistava su žene ubijene od njihovih supruga. U Južnoj Africi svaki šesti dan bar jedna žena biva ubijena od strane njenog muža ili dečka.

Nasilje u porodici predstavlja teško kršenje osnovnih ljudskih prava. Iako žrtve tog nasilja mogu biti i muškarci, statistike pokazuju da su najčešće žrtve ipak žene i deca, devojčice i dečaci. Deca do poslednjeg trenutka veruju u pomirenje svojih roditelja i uglavnom sebe okrivljuju za razvod roditelja a taj osećaj griže savesti i gubitak oslonca koji je pružala porodica može biti ozbiljan problem ako se na vreme ne primeti i ne otkloni. Dete je zlostavljano i ako je izloženo nasilju u porodici, a da samo nije žrtva tog nasilja, jer je izloženo stresnim događajima koji predstavljaju životnu pretnju drugom članu u porodici. Dete je ugroženo i zbog toga što roditelji uživaju alkohol ili drogu, kao i zbog ozbiljnih duševnih bolesti ili mentalne zaostalosti roditelja. Svako dete može biti zlostavljano, ali su neka deca posebno izložena nasilju, a to su deca sa poteškoćama u razvoju, deca iz porodica sa specifičnim socijalnim problemima, deca koja žive u izrazito lošim socio-ekonomskim okolnostima i deca koja su obeležena kao »problematična«.

Neprijavljivanje

Problematika neredovnog ili bolje rečenog, neradog prijavljivanja nadležnim organima i službama slučajeve porodičnog nasilja vrlo je izražena. Taj vid „porodične lojalnosti“ delimično je odraz elementarnog straha žrtve za svoju dalju bezbednost, delimično proizilazi iz patrijarhalnog shvatanja potrebe da se porodični problemi skrivaju od javnosti, a delimično je iskustveno zasnovano uverenje da institucije ne mogu da pomognu. Podaci o stopama prijavljivanja nasilja nadležnim organima i službama dokazuju na to da se žrtve nasilja retko obraćaju nadležnim organima i službama, a one koje su se odlučile na taj korak, često nisu zadovoljne pruženim intervencijama. Važan nalaz dakle svih istraživanja je da su stope prijavljivanja nasilja nadležnim organima i službama bile niske. Među ženama koje su preživele nasilje, mali broj je prijavio poslednji nasilni incident policiji (17 %), centrima za socijalni rad (10 %), odnosno zdravstvenim ustanovama (15 %), a 4 % slučajeva nasilja imalo je sudski epilog.

Razlozi neprijavljivanja nasilja bili su različiti. Primera radi, razlozi zbog kojih nasilje nije prijavljivano policiji bili su, po učestalosti, sledeći: a) žrtve nasilja su smatrale da poslednji nasilni incident nije bio u toj meri ozbiljan da bi zahtevao intervenciju policije; b) bilo ih je sramota; c) plašile su se eskalacije nasilja; d) nisu imale poverenja u to da policija može da pomogne; e) imale su ranije iskustvo da policija ne želi da se meša u nasilje u porodici. Od ukupnog broja žena koje su doživele nasilje 2 % je prijavilo poslednji nasilni incident nekom od udruženja;

Okolnostii povezane sa nasiljem

Istraživanja ukazuju na postojanje okolosti povezanih s nasiljem u porodici: a) fizičkom nasilju su češće izložene žene s nižim nivoom obrazovanja; b) loša ili nestabilna materijalna situacija povezana je s češćom pojavom svih oblika nasilja u porodici, izuzev proganjanja; c) žene koje imaju decu u većoj meri su izložene fizičkom nasilju; d) utvrđena su dva obrasca odnosa između ekonomskih uloga partnera i nasilja: žene su izloženije psihičkom nasilju i pretnjama fizičkom nasilju u situacijama kada su ekonomski zavisne, a muškarac ekonomski dominantan, ili – kada su one glavni hranioci porodice, a njihov partner je ekonomski zavisan od njih ili drugih članova porodice (ovakav obrazac se u literaturi naziva fenomen statusne inkompatibilnosti tj. zamene tradicionalnih muških i ženskih rodni uloga), a potvrđen je u kros-kulturalnim istraživanjima u zemljama u tranziciji); e) u etnički mešovitim porodicama ima više psihičkog nasilja, pretnji fizičkim nasiljem i fizičkog nasilja; f) loši stambeni uslovi povezani su sa svim oblicima nasilja u porodici; g) podaci govore i o posrednim efektima ratova u bivšoj SFRJ na nasilje u porodici: 25% učinilaca nasilja su bili učesnici ratova, a svaki peti učinilac (među onima koji su učestvovali u ratu) upotrebio je oružje pri poslednjem nasilnom činu.

Nasilje u partnerskim vezama: lično je političko

Vekovima postoje tučene žene i zloupotrebljavane supruge, ali je zahvaljujući pre svega naporima i aktivnostima ženskih organizacija njihov problem počeo da dobija društvenu dimenziju.

Nasilje od nasilnika koji je ženi žrtvi poznat, s kojim živi u partnerskoj vezi, sa kojim postoji emotivna i ekonomska vezanost, sve su to elementi fenomena nazvanog domaće nasilje. Otkrivanje njegovih dimenzija nije lako, ali i početak tih napora daje sliku njegove svepristupnosti. Govoriti dakle o fizičkom nasilju prema ženama znači pre svega govoriti o domaćem nasilju. Znači ujedno i obavezu činjenja tog fenomena vidljivim i pristupačnim za društvenu reakciju.

Delovi univerzalnog društvenog mehanizma kojima se održava nevidljivost nasilja prema ženama, kojima se reprodukuje ćutanje, moraju da budu identifikovani i to su:

1. lik moralne žene, 2. stav da je nasilje u porodici privatna stvar, 3. predrasuda da je žrtva kriva i da su žene u stvari mazohistkinje, 4. činjenica da je reč muškarca legitimna, kao i 5. uverenje da su nasilnici patološki, dakle izuzetni slučajevi.

1) Pojam moralne žene koja ćuti, trpi i čeka. Trpi seksualne odnose kad ih ne želi jer smatra da joj je to bračna dužnost, trpi nasilje jer smatra da je to normalni deo bračnog života. Ćuti jer nema ničiju podršku, često ni od sopstvene porodice. Nemoralnim se smatra čin razvoda.

2) Nasilje u porodici je privatna stvar je stav kojim se sprečava da ono postane javna činjenica i da bilo ko interveniše sa strane i pomogne žrtvi. Ideja „privatnosti“ aktivno podstiče podređeni položaj žene, njenu kompletnu izloženost ćudima muške strane.

Razlikovanje privatnog od javnog je više nego samo razlikovanje dve vrste društvenih aktivnosti jer politička i filozofska ideja dihotomije između privatne i javne sfere prikriva potčinjavanje žene muškarcu i zato nužno predstavlja izraz patrijarhalnog pogleda na svet. To je osnova da se kao jedino odgovarajuće mesto za ženu identifikuje domaća sfera. Muškarci su „odgovarajući“ stanovnici i vladaoци obe sfere, i privatnog i javnog. Savremeni pogled na svet odbacuje tvrdnju da odvojenost privatnog od javnog proizlazi neizbežno iz prirodnih osobina polova. Podela na privatno i javno podela je u muškom svetu koja je nametnuta ženama. Osnova te surpotstavljenosti je ženina prirodna uloga u rađanju i podizanju detata koja joj navodno određuje mesto u kući i počinjenost u odnosu na muškarca.

Feministički slogan „lično je političko“ ima naročito značaja u identifikovanju i odbrani žena od domaćeg nasilja. Tobožnja neprokosnovenost privatne sfere je isključivo u korist muškaraca koji vlada javnom sferom i kome moć u njoj onda daje moć i nad privatnom. „Privatni“ problemi ženske egzistencije moraju i mogu da se reše samo političkim sredstvima i političkom akcijom dakle u sferi javnog. Ako ostanu u privatnoj, dakle odvojenoj sferi, nemoguće će biti postići ma kakvo stvarno rešenje. Štaviše, slogan „lično je političko“ transformiše se u „lično je međunarodno“ aktivnostima na međunarodnom planu usmerenim ka

usvajanju novih instrumenata međunarodnog prava, kojima će se ženska ljudska prava adekvatnije zaštititi kako od fizičkog tako i od seksualnog nasilja.

Svaka moć je politička i pošto muškarci imaju tu moć nad ženama i vrše je na razne načine ima smisla govoriti o političkom aspektu ličnog odnosno politizaciji privatnosti kao načinu ostvarivanja više prava ženama.

Savremena teorija se dakle ne slaže sa principijelnom postavkom da je javno samo ono što nije lično (samim tim da ličnom nema mesta u javnosti) kao i da je političko samo ono što je javno (kao i da ništa lično nije političko). U tom kontekstu se smatra da je lično političko i da je porodica stvar takođe javnog i političkog života i da je svaka podela veštačka i samo zamagljuje pravo stanje stvari. Imati svedoke u trpljenu nasilja je vrlo važno za egzistencijalnu snagu žena. Vrlo često je SOS jedini svedok zlostavljanja. U istoj situaciji česta je pojava da policija odbija intervenciju jer se navodno radi o „porodičnoj“ ili „privatnoj“ stvari.

3) Žrtva je kriva, je jedna od najrasprostranjenijih predrasuda vezanih za održavanje skrivenosti nasilja i ujedno i njegovo opravdanje klasičnim izgovorom da ga je ona na neki način provcirala, izazvala.⁹⁸

4) Kod profesionalnih terapeuta, psihijata i psihologa rasprostranjeno je uverenje da su žene mazohistkinje. Smanjeni nivo otpora koji dolazi od strane žena u nasilnim situacijama, koji dolazi usled očigledne paralisane strahom, objašnjava se na način koji odgovara muškoj strani kao pristajanje, čak „uživanje“, jer to pogoduje nasilniku. Činjenica da žene trpe porodično nasilje po 30 godina nije dokaz da ga vole i takve interpretacije doprinose omalovažavanju žena i otežavaju oslobođenje od nasilja. SOS služba se do sada nije srela ni sa jednim slučajem žene koja „ipak“ voli nasilje nad sobom. To je još jedan od mehanizama koji eliminiše legitimnost ženskog iskustva, umanjuje ozbiljnost muškog nasilja i odgovornost sa muškarca prebacuje na ženu.

5) Reč muškarca je legitimna. Ženama se ne veruje ni u porodici, ni od strane institucija kojima se obraćaju za pomoć. Reč je o klasičnoj hijerarhiji vrednosti unutar koje se muškarcu daje pravo nad istinom. Muška reč vlada bez obzira na verodostojnost te reči. Jedna je žena pretučena tako što je muž uhvatio za kosu i udarao joj glavom o zid dok nije sva okrvavljena pozvala policiju, kada su došli, muž je hladnokrvno izjavio da je ona histerična i da je sama udarala glavom o zid; oni su zajedno popoli piće, ženu opomenuli da više ne uzrujava čestitog čoveka i otišli. Jedna druga pretučena žena „nije bila u pravu“ odmah, bez da se reč njenog muža nije ni tražila. Naime, pobeжавši noću od nasilnog i pijanog muža, otišla je u kuću svojih roditelja da potraži sklonište. Otac je na sve što je preživela, dodao svoja dva šamara, i na silu je vratio njenoj kući. Dao je kćeri poruku da ubuduće „bude dobra“ supruga svome mužu pa je neće tući. Pošto je muž nasilnik spavao, nije ga čak ni čuo. Nije imao potrebe za tim, jer „ona“ ma ko bila, makar i rođena kćer, je uvek i za sve sama kriva.

⁹⁸ U istraživanju „Tri godine rada SOS telefona“ postoji podatak da najveći broj nasilnih slučajeva – 49,2%, nije imao nikakav vidljiv uzrok, tj. nasilje se pojavljivalo neočekivano i bilo je po svojoj prirodi iracionalno.

6) Nova teza, ali sa starim ciljem zamagljivanja situacije je da se fenomen nasilja pomera u plan patologije jer je navodno nasilnik patološki slučaj/alkoholičar. I nama kada čujemo za neki slučaj nasilja nad ženama, padne na um da je napadač lud ili bar poremećene psihe. Ali nije tako. Jedna visoko obrazovana žena, lekarka-specijalistkinja pričala je na SOS-u o 23 godine zlostavljanja. Njen sada bivši muž u svim drugim odnosima je bio poštovan, prihvaćen, korektan. Radio je u jednom od kabineta Sskupštine. Izbacivao ju je noću iz kreveta van kuće, zaključavo je po 48 časova u sobi, svaki dan je optuživao da je kurva, zabranjivao je da ima prijateljice i drugarice, tukao je i sl. Da je on lud ili poremećen, to bi sigurno bio i na poslu. Pošto to očigledno nije slučaj, ne radi se ni o kakvom poremećaju. Stvaranjem pogrešne predstave da su nasilnici poremećeni, negira se njihova odgovornost i sam čin nasilja postaje kompetencija stručnjaka. Time se nasilju oduzima njegova stuština, njena društvena uslovljenost i ono postaje fenomen individualne patologije kojom treba da se bave isključivo profesionalci. Onemogućuje se intervencija društva i pravda se izostanak te intervencije na način koji minimizira problem nasilja nad ženama.

Pitanje alkohola: procenat alkoholičara među nasilnicima je oko 40% što je znatno više no među muškarcima inače, gde ih je oko 15%. Teoretičari nasilja pokazali su međutim da alkohol može ali ne mora da bude uzrok nasilja, ali da povećava nasilničko ponašanje muškaraca mnogo više nego ponašanje žena. U istraživanjima SOS telefona javlja se konstantno 33,5% slučajeva alkoholizma kao uzroka nasilja. Pri tom se u priličnom broju slučajeva alkohol javljao zajedno sa još nekim uzrocima, kao što su povratak sa ratišta, ljubomora i sl.

Kada legitimne mogućnosti nisu dostupne pojedinim pripadnicima društva, onda nasilje kao poslednje sredstvo postaje zapravo jedino moguće. Ovo istraživanje dokazuje hipotezu da do nasilja dolazi onda kada muž ima slab društveni položaj i mogućnosti. Upotreba alkohola od strane nasilnih muškaraca je od njihovih žrtava vrlo retko pominjana kao uzrok nasilja. Proizlazi da alkohol ne prouzrokuje domaće nasilje već pre da smanjuje toleranciju i ruši inhibicije koje sprečavaju nasilnika da povredi ženu.

Iako se nedostatak novca, nezaposlenost i drugi atributi siromaštva (društvena nemoć i osujećenost, loše stambene prilike, npr.) često pominju kao neposredni uzroci izbijanja violentnih incidenata, koreni domaćeg nasilja izlaze iz okvira finansijske nesigurnosti jer mnoge zlostavljane žene dolaze iz sredina u kojima nisu imale nikakve probleme te vrste. Dokle god muškarci veruju da je nasilje prihvatljiv odgovor na stresne i frustrirajuće situacije, problem tučenih žena će nastaviti da postoji. Takođe je neophodno boriti se sa ukorenjenim verovanjima da: a) muškarčev status mora biti „viši“ od ženinog, b) da muškarac koji nije ni dominantan ni fizički jači od žene nije „pravi muškarac“; c) da je fizička snaga i prisila dozvoljeno sredstvo u rešavanju porodičnih svađa ili bilo kojih drugih međuljudskih sporova. Mora se shvatiti da tučena žena nije mentalno bolesna, već žena u nevolji kojoj je neophodna emocionalna pomoć kao i pomoć materijalnog, pravnog, psihološkog i društvenog karaktera.

Istina o nasilju u porodici⁹⁹

Nasilje u porodici predstavlja šablon zlostavljanja koji eskalira, a u okviru kojeg jedan partner u okviru intimne veze kontroliše onog drugog putem sile, zastrašivanja, ili pretnjom upotrebom sile. Zlostavljanje sa javlja u mnogo različitih vidova osim neposredno fizičkog nasilja, npr:

Seksualno. Upućivanje vulgarnih imena, kritikovanje delova ženinog tela ili senzualnosti, seksualni odnos pod prisilom ili pritiskom, uključujući silovanje, prisilno konzumiranje pornografije.

Emocionalno. Napadi na lično samopoštovanje

Verbalno. Psovanje, pretnje, ućutkivanje, omalovažavanje žrtve ili njene porodice, prijatelja, srodnika.

Duhovno. Napadi, omalovažavanje, ismejavanje ličnih duhovnih praksi ili verskih stavova.

Finansijsko. Uspostavljanje kontrole nad svom imovinom i zaradama i sl, i onim koji pripada onoj koja trpi nasilje ili je njena lična zarada, oduzimanje, lišavanje i manipulisanje, pretnje upućenih na račun njenog ekonomskog statusa i osnovnih potreba.

Destruktivni postupci. Izvršenje stvarnog napada na imovinu ili kućne ljubimce ili pretnje takvim napadom kako bi se ona koja trpi nasilje držala u strahu.

Uprkos nasilnosti tih postupaka i ozbiljnosti posledica, nasilje u porodici predstavlja jednu od najbolje „čuvanih nacionalnih tajni“ jer u tom pogledu postoji izobilje iluzija, predrasuda, mitova i nesporazuma. Upoznavanje sa činjeničnim stanjem predstavlja važan korak u pravcu prekidanja kruga nasilja.

Činjenice.

Svake godine milioni žena dobijaju batine u svojoj kući od svojih muških partnera. Iako prvi nasilnički incident ne mora biti ozbiljne prirode, kada zlostavljanje jednom počne ono ima tendenciju da raste u pogledu ozbiljnosti i učestalosti, ponekad dovodeći do trajnih povreda ili smrti. Ono što može početi sa povremenim udaranjem šamara ili guranjem, pretvara se u guranje niz stepenice, udarac pesnicom u lice, šut u glavu ili stomak.

Kod zlostavljanja se ne radi o ljutnji ili gubitku kontrole, tu se radi o svesnom izboru čiji je cilj održavanje vlasti i kontrole u okviru odnosa ili veze. Zlostavljači, nikada, ma koliko da su ljuti, i ma koliko važe za nekontrolisane tipove, ne pretuku svog šefa, ne terorišu svoje prijatelje, policajce na ulici.

Zlostavljač je taj koji je odgovoran za nasilje – ne žrtva. Neke osobe dobijaju batine zato što im se prosulo žumance dok su pripremale doručak, što su

⁹⁹ Ovaj deo odeljka o nasilju u porodici je priređen na osnovu priručnika „Od sada pa ubuduće“, u izdanju Odeljenja za uslovne osude Okruga Santa Klara, SAD, Širi izvodi iz ove publikacije štampani su u priručniku OEBS-a „GEA, Gender and Empowerment Impact Assessment, Rodni aspekti privatnog preduzetništva, Koordinisano delovanje insitucija u sprečavanju problema nasilja u porodici“, koji je 2003. godine pripremljen kao radni materijal za seminare namenjene opštinskim licima odgovornim za rodnu ravnopravnost i jednake mogućnosti.

napravile određenu frizuru, što su se lepo ili nedovoljno lepo obukle, što su sku-vale „pogrešno“ jelo, ili zbog bilo kojeg drugog izgovora. Takve situacije ne daju nikakvo opravdanje za nasilje niti ga provociraju. Čak i onda kada izražavate neslaganje, vi ne zaslužujete batine. Ljudi koji su predmet zlostavljanja ne žele da dobijaju batine.

Nasilje se javlja i u odnosima i vezama između predstavnika istog pola, a pitanje vlasti i kontrole je slično onome u okviru heteroseksualnih veza i odnosa. Homofobija čini da trivijalizujemo nasilje u okviru odnosa između predstavnika istog pola i da umanjimo posledice nasilja po žrtvu.

Polovina slučajeva nasilja u porodici skopčana je sa upotrebom narkotika. Iako droga ili alkohol može umanjiti samokontrolu, droga i alkohol ne izazivaju nasilje. Lica koja vrše zlostavljanje koriste droge ili alkohol kao izgovor ili do-zvolu za zlostavljanje i za izbegavanje odgovornosti zbog zlostavljanja.

Budući da se nasilje koje žena doživi od svog partnera tretira sasvim drugačije u poređenju sa nasiljem koje počinio neko nepoznato lice, počinio ne budu uvek uhapšeni. Istorijski gledano, postojali su veći izgledi da policija podnese prijavu ukoliko je počinilac nepoznato lice, nego ukoliko je on intimni partner.

Kod zlostavljanja ne postoje ekonomske, obrazovne, etičke granice niti grani-ce u pogledu seksualnog operedeljenja, starosti i rase. Ne postoji „tipična“ žrtva ni „tipični“ nasilnik.

Zlostavljači obično vode „normalan“ život izuzev toga što nisu spremni da prestanu sa nasiljem i ponašanjem kojim svog partnera drže pod kontrolom. Zlo-stavljači ne vrše zlostavljanje zato što su ludi ili mentalno oboleli.

Ljudi ostaju sa svojim partnerima koji ih zlostavljaju iz brojnih razloga. Kada se shvate ove razloge, mogu se sagledati mogućnosti koje postoje da se živi bez nasilja i da se izbegne osećaj krivice i izolacija.

- Strah od još gorih batina. Zlostavljač preti da će pronaći ženu, decu i njenu porodicu i da će ih ubiti ili povrediti. Ozbijne pretnje ubistvom su česte.
- Zavisnost od zlostavljača u pogledu krova nad glavnom, hrane i ostalih potreština.
- Nemanje nikoga s kim se može porazgovarati, a ko bi razumeo i verovao priči o nasilju.
- Smatranje da su deci potrebna dva roditelja i stah od teškoća samostalnog podizanja dece.
- Želja da se porodica održi na okupu i da se ispune verske obaveze osta-janja sa partnerom.
- Strah od nemogućnosti da se vodi briga o sebi i deci.
- Želja da se bude uz svog partnera i da se bude odana svojoj vezi ili od-nosu.
- Partner preti da će izvršiti samoubistvo ukoliko je napušten.
- Strah da više neće biti ljubavi u životu.
- Strah od odbacivanja od strane porodice i prijatelja.
- Osećaj stida i poniženja koje se krije od drugih.
- Strah da će drugi smatrati da je osoba koj trpi nasilje „nižeg ranga“ ili glupa što je u toj vezi ostala toliko dugo.

- Barijere nastale usled potpuno kontrole i izolacije, stanja sledenosti od straha, sindrom naučene bespomoćnosti¹⁰⁰.
- Verovanje u nasilnikova „nikad više“ obećanja, sećanje na „stara dobra vremena“ mladosti i ljubavi.
- Nedostatak informacija, neefikasnost institucija ili nepoverenje u njihovu efikasnost.

Pravni mehanizmi zaštite¹⁰¹

Ljudsko dostojanstvo je neprikosnoveno
i svi su dužni da ga poštuju i štite.
Ustav Republike Srbije, član 23.

Rodno zasnovano nasilje bilo je i još uvek je prisutno u svim slojevima društva, kako u javnom, tako i u privatnom sektoru i pogađa osobe svih starosnih i obrazovnih kategorija, osobe različitog etničkog porekla, kao i različitih religija, profesionalnih, imovinskih i ličnih karakteristika. Ono može biti različitih oblika i vidova, ali zbog posledica koje izaziva, rodno zasnovano nasilje predstavlja jednu od najznačajnijih prepreka u razvoju društva i uspostavljanju demokratije, mira, tolerancije i jednakosti.

Dakle, ono što rodno zasnovano nasilje razlikuje od ostalih vidova nasilja, jeste što u nastajanju i vršenju takvog nasilja, veliku ulogu ima specifičan odnos između nasilnika i žrtve nasilja, koji je zasnovan ili na njihovom rodu ili na njihovom polu. Pri tom pojam „rod“ označava društveno upostavljenu ulogu muškaraca i žene u javnom i privatnom životu, zasnovanu na biološkoj razlici polova, dok pojam „pol“ označava biološke karakteristike po kojoj se ljudska bića razlikuju na muška i ženska.

Rodno zasnovano nasilje moglo bi se odrediti kao svaki nasilni akt zasnovan na rodnoj, odn. polnoj osnovi, koji ima za posledicu ugrožavanje ili povredu fizičkog, psihičkog, seksualnog, ekonomskog i svakog drugog integriteta, bez obzira na to da li se radnja događa u javnom ili u privatnom životu.

U javnom domenu, rodno zasnovano nasilje se najčešće ispoljava kao institucionalno nasilje, koje čine zaposleni u institucijama, a može biti direktno, kada se ispoljava kao fizičko, psihičko, ekonomsko i dr. nasilje prema korisnicima usluga – strankama, odn. kada je prisutan nejednak tretman muškaraca i žena, čime se, zbog razlika po osnovu pola, uskraćuje, ograničava ili otežava ostvarivanje ili zaštita ljudskih prava i sloboda nekoj od oblasti društvenog života, a može biti i indirektno, kada se ispoljava kao umanjivanje značaja nasilja, okrivljavanje žrtve, neažurnost i neefikasnost u postupanju i sl.

Pored toga, rodno zasnovano nasilje u javnom sektoru može se ispoljavati i u težem obliku, kao odobrenje ili prećutna saglasnost države ili njenih predstavnika

100 Mertus, Mršević, i dr, (1995), *Ženska ljudska prava*, Devedesetčetvrta, Beograd. str. 68-71.

101 Ovaj naslov sadrži delove teksta dr Zorice Mršević, „Porodično nasilje i pravni mehanizmi zaštite, 38 – 104“ u priručniku Pravosudne akademije, Ed. Dušan Spasić, *Seksualno i rodno zasnovano nasilje*, Pravosudna akademija, Beograd objavljenog 2011.

odn. službenika, za vršenjem nasilja u pojedinim institucijama kolektivnog smeštaja, kao što su učenički domovi, gerontološki centri, psihijatrijske bolnice, zatvorske ustanove i sl. ili za kršenje ljudskih prava u ratnim ili drugim vanrednim okolnostima, kao npr. mučenje, tortura, silovanja, seksualna ili ekonomska eksploatacija i sl.

U privatnom sektoru, rodno zasnovano nasilje, najmasovnije se ispoljava u vidu porodičnog nasilja, čije su najčešće žrtve žene i deca, a u nesrazmerno manjem broju muškarci, te se ovim vidom nasilja u velikoj meri ugrožavaju i povređuju osnovna ljudska prava i slobode, iz kog razloga je naglašena obaveza države ne samo da proklamuje zabranu kršenja ljudskih prava, nego i da preduzima aktivne mere u cilju sprečavanja nasilja, kao i u efikasnom i delotvornom ostvarivanju i zaštiti prava žrtava porodičnog nasilja.

Na prisutnost nasilja u porodici, kao masovne pojave, ukazuju i brojna istraživanja i ankete koje su sprovedene na teritoriji Srbije, obzirom da se npr. došlo do podataka da je:

- svaka druga žena žrtva psihičkog nasilja
- svaka treća žena žrtva fizičkog nasilja
- svaka četvrta žena trpi pretnje nasiljem
- 52% žena svakodnevno izloženo nasilju.¹⁰²

Nasilje u porodici nije privatna stvar niti isključivo lični problem članova porodice, već je to problem društvene zajednice, zbog čega su svi državni i drugi organi i institucije dužni da u okvirima svoje nadležnosti pružaju podršku suzbijanju takvih negativnih i kažnjivih društvenih pojava, kao i saniranju nastupelih posledica kroz pomoć i zaštitu žrtvama porodičnog nasilja.

U tom cilju, Srbija je donošenjem odgovarajućih zakona iz oblasti krivičnog prava, porodičnog prava, socijalne zaštite i dr., utvrdila nadležnost i okvire delovanja pojedinih državnih organa, organizacija i ustanova (sudova, tužilaštava, policije, organa za prekršaje, centara za socijalni rad i dr.) u pružanju zaštite od nasilja u porodici, ali kako se svaki pojedini državni organ, organizacija ili ustanova bave samo određenim segmentima zaštite, to se potpuna i delotvorna zaštita od nasilja u porodici može postići samo zajedničkim i koordiniranim radom svih ovih organa, i to pre svega na lokalnom nivou, dakle na teritoriji gradova i opština, gde pojedini organi imaju istu mesnu nadležnost, jer upravo sama lokalna zajednica, kao i svi organi koji deluju na teritoriji konkretne lokalne zajednice imaju, odnosno trebalo bi da imaju najveći interes da se na najbolji i najefikasniji način ostvaruju prava, kao i zaštita prava građana koji prebivaju ili borave na teritoriji lokalne zajednice.

Svi državni organi i institucije čiji je rad usmeren na pružanje zaštite i ostvarivanje prava žrtava nasilja, bilo neposredno, kao što je to rad javnog tužilaštva, policije i centara za socijalni rad ili posredno, kao što je to rad zdravstvenih ustanova, škola, i dr., trebalo bi da se u svom radu rukovode određenim principima kao što su: zaustavljanje nasilja i očuvanje bezbednosti žrtve, hitnost u postupanju,

¹⁰² Ovi istraživački podaci su navedeni prema obrazloženju Nacionalne strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima, (Službeni glasnik 55/05, 71/05, 101/07, 65/08, 16/11).

uvažavanje i očuvanje dostojanstva i privatnosti žrtve, uvažavanje njenih potreba i stavova, izgrada i očuvanje poverenja u državne organe i institucije i sl.

Nasilje u porodici može se definisati na način kako je to propisano odredbom čl.197. Porodičnog zakona, odn. kao svako ponašanje jednog člana porodice, kojim se ugrožava telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice.

Osim Porodičnim zakonom, nasilje u porodici definisano je i odredbom čl.194 st.1. Krivičnog zakona RS, kao krivično delo, na sledeći način: ko primenom nasilja, pretnjom da će napasti na život ili telo, drskim ili bezobraznim ponašanjem ugrožava telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo člana svoje porodice.

Za ovo krivično delo Zakonom je propisana kazna zatvora od tri meseca do tri godine, ali ukoliko je prilikom izvršenja dela korišćeno oružje ili opasno oruđe ili drugo sredstvo podobno da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši, može se izreći kazna zatvora od šest meseci do pet godina.

Međutim, ukoliko je krivično delo imalo za posledicu nastupanje teške telesne povrede ili teško narušavanje zdravlja ili je učinjeno prema maloletnom licu može se izreći kazna zatvora od dve do deset godina, a u slučaju da je nastupila smrt od tri do petnaest godina. Kao teško ubistvo iz čl 114. st.10. predviđeno je ubistvo člana svoje porodice kojeg je prethodno zlostavljao.

Takođe, kao oblik krivičnog dela nasilje u porodici kažnjivo je i kršenje mera zaštite od nasilja u porodici, koje je sud odredio na osnovu Porodičnog zakona, a za šta se može izreći kazna zatvora od tri meseca do tri godine i novčana kazna.

Dakle, iz odredaba porodičnog i Krivičnog zakonika proizlazi da se nasilje u porodici može ispoljavati na više načina i to kao:

- fizičko nasilje, koje podrazumeva nanošenje ili pokušaj nanošenja telesne povrede (udaranje rukama, nogama ili čvrstim predmetima, čupanje za kosu, stezanje za vrat, guranje, bacanje na tlo, ubadanje nožem ili dr. ostrim predmetom i sl.).
- seksualno nasilje, koje podrazumeva prisiljavanja ili navođenje na seksualni odnos (silovanje, incest, neželjeno dodirivanje, prinuđivanje na određene polne radnje ili pornografiju, ponižavajući polni čin i ls.).
- psihičko nasilje, koje podrazumeva emotivno ugrožavanje ili povređivanje (pretnje, izazivanje straha, ograničavanje slobode kretanja ili komuniciranja sa trećim licima, vređanje, nazivanje pogrdnim imenima, ismevanje, ponižavanje i sl.).
- ekonomsko nasilje, koje podrazumeva da ekonomsko potčinjavanje žrtve nasilniku (nejednaka dostupnost zajedničkim sredstvima, uskraćivanje, kontrolisanje pristupa novcu, sprečavanje zapošljavanja ili obrazovanja i stručnog napredovanja, uskraćivanje prava na vlasništvo i sl.).

Bez obzira na koji od ovih načina se nasilje ispoljava, to se uvek čini sa jednim istim razlogom, a to je uspostavljanje ili manifestacija moći i kontrole nasilnika nad žrtvom. Stav nekih teoretičara¹⁰³ da je pogrešno vezivati nasilje za moć, da-

103 Srna J., (2003), Nasilje, IP Žarko Albulj, Beograd. st. 39.

kle predstavlja odraz nerazumevanja suštine nasilja, koje se uvek vrši od strane moćnijeg nad nemoćnijim, uz upotrebu fizičke i duštvne nadmoći nasilnika sa ciljem da se ta moć uveća.

Izloženost članova porodice nasilju, najčešće je dugotrajno i raznovrsno po ispoljenim oblicima nasilja, sa tendencijom sve agresivnijeg ponašanja nasilnika tokom vremena, ali pri tom treba naglasiti da za postojanje porodičnog nasilja nije neophodna trajnost radnji nasilja odn. da je nasilnik više puta preduzimao radnje nasilja prema istom članu porodice, već je dovoljno da je i smao jednom poreduzet akt nasilja.

Ovakav je stav zauzet i od strane Vrhovnog suda Srbije u presudi br. KZZ.46/06, od 15.06.2006. godine, u kojoj je navedeno da za postojanje krivičnog dela nasilje u porodici nije neophodan elemenat trajnost ili višekratnost radnji izvršenja, već se delo može izvršiti i jednočinom radnjom.

Inače, da bi neko lice moglo da ostvaruje sudsku zaštitu od nasilja u porodici, bilo po odredbama Porodičnog zakona ili po odredbama krivičnog zakonika, mora imati svojstvo člana porodice. Međutim, nasuprot jedinstvenom određivanju radnji koje predstavljaju akte nasilja u porodici, porodični i Krivični zakonik sasvim različito određuje koja lica imaju svojstvo člana porodice, a samim tim i ko može ostvarivati sudsku zaštitu od nasilja u porodici, pa tako usled ove različitosti u propisima dolazi da apsurdna, da jedno te isto lice može kao član porodice ostarivati porodičnopravnu zaštitu u skladu sa Porodičnim zakonom, ali ne i krivičnopravnu zaštitu u skladu sa krivičnim zakonikom jer se po odredbama navedenog zakonika ne smatra članom porodice.

Naime, prema odredbi čl. 197. Porodičnog zakona članovima porodice smatraju se sledeća lica.

1. supružnici ili bivši supružnici,
2. deca, roditelji i ostali krvni srodnici, te lica u tazbinskom ili adoptivnom srodstvu, odnosno lica koja vezuje hraniteljstvo.
3. lica koja žive ili su živela u istom porodičnom domaćinstvu.
4. vanbračni partneri ili bivši vanbračni partneri.
5. lica koja su međusobno bila ili su još uvek u emotivnoj ili seksualnoj vezi, odnosno koja imaju zajedničko dete ili je dete na putu da bude rođeno, iako nikada nisu živela u istom porodičnom domaćinstvu.

Prema odredbama čl. 112 st. 38 Krivičnog zakonika RS, članom porodice smatraju se:

1. supružnici, njihova deca, preci supružnika u pravoj liniji krvnog srodstva, vanbračni partneri i njihova deca, usvojilac i usvojenik, hranilac i hranjenik.
2. braća i sestre, njihovi supružnici i deca, bivši supružnici i njihova deca i roditelji bivših supružnika, ako žive u zajedničkom domaćinstvu,
3. lica koja imaju zajedničko dete ili je dete na putu da bude rođeno, iako nikada nisu živela u istom porodičnom domaćinstvu.

Dakle iz prethodno navedenih odredaba Porodičnog zakona i Krivičnog zakonika, jasno proizlazi da Porodični zakon pod članovima porodice podrazumeva

znatno širu kategoriju lica i praktično svim žrtvama omogućava sudsku zaštitu, dok za razliku od njega krivični zakonik veoma restriktivno određuje svojstvo člana porodice i time znatno sužava krug lica kojima daje mogućnost ostvarivanja krivičnopravne zaštite.

U pravnom sistemu Srbije, najznačajniji mehanizmi zaštite od nasilja u porodici su krivičnopravna zaštita i porodičnopravna zaštita.

Krivičnopravna zaštita od nasilja u porodici, prvi put, uvedena je u pravosudni sistem R.Srbije propisivanjem krivičnog dela nasilje u porodici, odredbom čl. 118 a KZ RS počev od 09. 03. 2002. godine, a donošenjem Krivičnog zakonika RS, koji je stupio na snagu 01. 01. 2006. godine, krivično delo nasilje u porodici propisano je odredbom čl.194., na način kako je to prethodno navedeno.

Za krivično delo nasilje u porodici, gonjenje se preduzima po službenoj dužnosti od strane nadležnog javnog tužioca, na čijoj teritoriji je krivično delo izvršeno. Krivičnu prijavu za navedeno krivično delo može podneti kako sama žrtva nasilja, tako i bilo koje drugo lice, bilo neposredno javnom tužiocu ili policiji, usmeno ili pismeno.

U pogledu državnih organa i institucija, odredbom čl. 222 ZKP-a, propisana je obaveza svih državnih organa, organa teritorijalne autonomije i organa lokalne samouprave, javnih preduzeća i ustanova da prijave krivična dela koja se gone po službenoj dužnosti, dakle i krivičnog dela nasilje u porodici, o kojem su na bilo koji način obavješteni ili za njega saznali na drugi način. Pri tome, treba naglasiti da organi i institucije, kada dođu do određenih saznanja, ne treba da se bave utvđivanjem toga da li su se u konkretnom slučaju zaista stekli svi elementi krivičnog dela, već je potrebno da čim se pojavi sumnja da je krivično delo izvršeno, o tome odmah obavesti nadležnog javnog tužioca i predoče mu saznanja do kojih su došli, odn. činjenice iz kojih proizlazi osnovanost sumnje da je krivično delo izvršeno.

Po primanju krivične prijave ili obavještenja, javni tužilac je dužan da odmah ispita navode podnete prijave, da po potrebi sam ili posredstvom drugih organa prikupi dodatna obavještenja i potom odluči o osnovanosti krivične prijave, pa u zavisnosti od ocene prikupljenih dokaza može doneti sledeće odluke:

- da se krivična prijava odbaci, ukoliko učinjeno delo nije krivično delo ili ako ne postoji osnovana sumnja da je prijavljeno lice izvršilo krivično delo.
- da se, sprovede istraga, ukoliko je ona obavezna ili potrebna,
- da se podnese optužni akt protiv učinioca krivičnog dela.

Takođe, kada utvrdi da je izvršeno krivično delo za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina, javni tužilac može, uz saglasnost oštećenog lica i saglasnost dua, kada je ona potrebna, odlučiti da se protiv učinioca krivičnog dela, ne pokrene krivični postupak pred sudom, već da mu se odredi da u određenom roku ispuni jednu ili više obaveza propisanih odredbama čl. 236. ZKP-a (plaćanje novčanog iznosa u korist humanitarne organizacije; društveno korisni rad; naknada štete; da izvrši obavezu ili poštuje ograničenje utvrđeno sudskom odlukom i dr.), nakon čega se, po ispunjenju obaveza, krivična prijava odbacuje.

Posebno treba naglasiti da se primenom odredaba čl.236 ZKP-a, može i na jedan dodatan način pomoći žrtvama nasilja u porodici.

Naime, javni tužilac može učiniocu krivičnog dela, odrediti obavezu da u određenom roku plati određeni noćani iznos u korist humanitarne organizacije – fonda ili javne ustanove. Takav humanitarni fond može biti osnovan i od strane svakog Centra za socijalni rad, s tim što bi Centar opredelio kategoriju korisnika i namenu sredstava, npr. osnivanjem fonda za decu bez roditeljskog staranja ili fonda za pomoć žrtvama nasilja u porodici. Na ovaj način mogu se obezbediti značajna novčana sredstva kojima bi se mogla pružiti i materijalna podrška žrtvama nasilja u porodici. Primera radi, na području Opštinskog javnog tužilaštva u Zrenjaninu, samo u toku 2008. godine uplaćeno je u korist Centra za socijalni rad Grada zrenjanina – Fond za decu bez roditeljskog staranja, ukupno 1.690.000 dinara.

Kada se krivični postupak vodi za krivična dela za koja je propisana kazna zatvora do 12 godina, javni tužilac može sa okrivljenim, uz prisustvo branioca, zaključiti sporazum o priznanju krivice, kojim okrivljeni priznaje krivično delo za koje se tereti, a okrivljeni i javni tužilac se saglašavaju o vrsti i visini kazne i drugim propisanim elementima.

U krivičnim postupcima za krivično delo nasilje u porodici, javnost je isključena, radi zaštite ličnog i porodičnog života okrivljenog nasilnika i oštećene žrtve nasilja, kao i radi zaštite interesa maloletnika.

Jedan od najvećih problema u efikasnom ostvarivanju krivičnopravne zaštite od nasilja u porodici je izražena dugotrajnost sudskih postupaka, koja je posledica ne samo procesnih odredaba, već i toga što se ovakvim slučajevima ne pridaje nikakav prioritet niti hitnost u radu.

Takođe, kao veoma prisutan i nepremostiv problem u krivičnom gonjenju nasilnika, predstavlja ponašanje žrtvi nasilja, koje, nakon proteka određenog vremena od izvršenja krivičnog dela ne samo da gube poverenje u institucionalnu zaštitu od nasilja a samim tim i interesovanje za tok i ishod krivičnog postupka, već i staju u zaštitu nasilnika, time što se koriste svojim zakonskim pravom utvrđenim odredaba čl. 98 ZKP, da ne svedoče u postupku koji se vodi protiv nasilnika, čime onemogućavaju sprovođenje pravde i sankcionisanje nasilnika, zbog čega je javni tužilac, u slučaju poricanja nasilja od strane nasilnika i nedostatka drugih dokaza, prinuđen da odustaje od daljeg krivičnog gonjenja nasilnika.

Ovako, na prvi pogled neshvatljivo, ponašanje žrtve nasilja, najčešće je posledica nedostatka podrške žrtvi nasilja, bilo od strane njoj bliskih lica ili od strane odgovarajućih institucija, da se oslobodi dominacije i kontrole koju je nad njome uspostavio nasilnik. Pružanju te, kao i svake druge podrške žrtvama nasilja, nadležne institucije u oblasti porodičnopravne zaštite treba da daju veći prioritet i da u većoj meri sarađuju sa referentnim nevladinim organizacijama i koriste njihove stručne kapacitete radi osnaživanja žrtava nasilja.

Ukoliko se žrtva odluči da da iskaz u krivičnom postupku, odn. da svedoči protiv nasilnika, primetno je da sud uglavnom poklanja veru iskazu žrtve, a naročito ukoliko je takav iskaz detaljan i opisan i potkrepljen medicinskom dokumentacijom o zadobijenim povredama, kao i izveštajem nadležnog Centra za socijalni

rad o ličnim i porodičnim prilikama nasilnika i žrtve i uočenim oblicima nasilja, kao i proceni o stepenu ugroženosti žrtve. Ukoliko je žrtva krivičnog nasilja maloletna osoba, dakle starosti ispod 18 godina, ona u krivičnom postupku mora imati pomoćnika iz reda advokata, koga postavlja sud, ukoliko ga zakonski zastupnik maloletnika već nije angažovao.

Kada nađe da je okrivljeni izvršio krivično delo za koje je optužen i kada ga ogласi krivim za izvršenje krivičnog dela iz čl.194. KZ, sud najčešće, kao sankciju, izriče uslovnu osudu, a veoma retko kaznu zatvora. Pored krivične sankcije, sud izriče i odgovarajuće mere bezbednosti, ukoliko su veštačenjem utvrđeni razlozi za izricanje takvih mera, a najčešće su to: mera obaveznog lečenja alkoholičara i narkomana, mera obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi, mera obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zatvorenoj ustanovi, oduzimanje predmeta i dr.

Pored krivičnopravne zaštite koja se ostvaruje u krivičnom postupku, veoma značajan i efikasan mehanizam zaštite predstavlja i porodičnopravna zaštita, koja se ostvaruje u parničnom postupku u skladu sa odredbama Porodičnog zakona, čija primena je otpočela 01. 07. 2005. godine. Postupak u sporu za zaštitu od nasilja u porodici pokreće se tužbom, s tim da tužbu za određivanje mera zaštite, kao i za produženje mera zaštite mogu podneti kako član porodice prema kome je nasilje izvršeno odn. njegov zakonski zastupnik, tako i javni tužilac i organ starateljstva, tj. centar za socijalni rad, dok tužbu za prestanak mera zaštite od nasilja u porodici može podneti samo član porodice protiv koga je mera određena. Protiv člana porodica za kojeg je utvrđeno da vrši nasilje, sud može odrediti jednu ili više od sledećih mera zaštite:

- zabrana daljeg uznemiravanja člana porodice,
- zabrana pristupa u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada člana porodice
- zabrana približavanja članu porodice na određenoj udaljenosti
- izdavanje naloga za useljenje u porodični stan ili kuću, bez obzira na pravo svojine odn. zakupa nepokretnosti,
- izdavanje naloga za iseljenje iz porodičnog stana ili kuće, bez obzira na pravo svojine odn. zakupa nepokretnosti.

Mere zaštite od nasilja u porodici mogu trajati najduže godinu dana, ali se mogu produžavati sve dok ne prestanu razlozi zbog kojih su određene.

Odredbama Porodičnog zakona propisana je naročita hitnost u postupku u sporu za zaštitu od nasilja u porodici i istovremeno je utvrđena obaveza prvostepenog suda da prvo ročište održi u roku od 8 dana od dana kada je tužba primljena u sudu. Takođe je, u cilju hitnosti, utvrđena i obaveza drugostepenog suda da donese odluku po žalbi u roku od 15 dana od dana kada mu je žalba dostavljena. U postupku sud može od organa starateljstva zatražiti da pruži pomoć u pribavljanju potrebnih dokaza, kao i da iznese svoje mišljenje o celishodnosti traženih mera zaštite. Prilikom odlučivanja o predloženim merama zaštite, sud nije vezan tužbenim zahtevom, već može odrediti i one mere zaštite koje nisu predložene, ako oceni da se takvom merom najbolje postiže zaštita.

Protiv odluke suda može se izjaviti žalba, ali ona ne zadržava izvršenje presude kojom su određene ili produžene mere zaštite. Svaku presudu sud je dužan da dostavi nadležnom organu starateljstva prema mestu prebivališta ili boravišta kako žrtve nasilja, tako i nasilnika, a organ starateljstva je dužan da vodi evidenciju i dokumentaciju o nasilnicima i žrtvama nasilja.

Odgovornost države

Tolerisanje ili čak ignorisanje porodičnog nasilja usled odsustva adekvatne i blagovoremene institucionalne reakcije, vodi do povećanja broja onih koji učestvuju u nasilnim činovima, bilo kao njegovi izvršioci, bilo kao žrtve. Porastom broja ljudi naviknutih na svakodnevno nasilje, bilo da ga sami primenjuju nad drugima, bilo da ga trpe od drugih lica, neminovno raste «brutalizacija društva». Poznato je i da svako nasilje ima potencijal da rađa novo nasilje, pa je analogno tome, sprečavanje svakog vida nasilja dobar način ne samo da se odbrani neposredna žrtva već i da se spreči dalja eskalacija nasilja u društvu. Zbog toga naponi da se smanji nivo nasilja koje se dešava na ulicama, sportskim dvoranama, školskim dvorištima ili ispred njih, treba da se primene mnogo pre njegovog izbijanja u javnom prostoru. Da bi bili efikasni, oni moraju zapravo da počnu mnogo ranije, suzbijanjem nasilja već u porodici, jer je to mesto gde budući nasilnici „uče“ model ponašanja po kome je nasilje „dozvoljen“ vid ispoljavanja emocija, uobičajen vid prажnjenja stresa, odraz „normalne“ ili „prave“ muškosti, dozvoljen i prihvatljiv» način rešavanja konflikta na svim nivoima. Naime, osobe zlostavljane u detinjstvu nastavljaju zlostavljanje nad svojom decom, navodi se u publikaciji Ministarstva rada i socijalne politike¹⁰⁴. Deca, zlostavljana u detinjstvu, imaju dva do tri puta veće predispozicije da izrastu u roditelje zlostavljače. Da bi se to sprečilo neophodan je preventivan rad stručnjaka sa osobama koje su pretrpele bilo koji vid zlostavljanja u detinjstvu.

Nasilje nad ženama koje čine njihovi aktuelni ili bivši, bračni ili vanbračni partneri predstavlja najučestaliji vid nasilja u porodici i karakteriše se trajnošću, širokom rasprostranjenošću, prisustvom tradicionalnih mehanizama okrivljavanja žrtve, prisustvom društvenih stereotipa koji zamagljuju prave dimenzije ove pojave i odgovornost kako učinioca tako i institucija zbog njihove neefikasnosti. Jedna od njegovih glavnih karakteristika je i pojava značajne eskalacije nasilja u periodu separacije od nasilnog partnera koja u mnogim slučajevima dovodi do smrtnog ishoda žrtve, dece, osoba koje su pokušale da zaštite žrtvu, i ne retko i samoubistva učinioca ili njegovog pokušaja.

Obično se za nasilje nad ženama kaže da je uzok i posledica njihove društvene neravnopravnosti, i tu je koren shvatanja da muško nasilje nije niz sporadičnih akata kriminalnih, agresivnih pojedinaca ili pojedinaca devijantnog ponašanja. Ono proizilazi iz šireg društvenog konteksta koje prećutno odobrava „prirodnu”

104 Autorka publikacije "Zlostavljanje u detinjstvu i adolescenciji kao faktor rizika za povećanu sklonost odrasle osobe ka zlostavljanju dece", koju je izdalo Ministarstvo rada i socijalne politike, Marija Mitković navela je da najmanje jedna trećina zlostavljane dece prenosi takvo ponašanje kad odraste na svoju decu.

superiornost jednog pola nad drugim a nasilje kao instrument prinudnog očuvanja takvog odnosa. Termini “nasilje nad ženama” i “rodno zasnovano nasilje” se koriste da ukažu na različite oblike zlostavljanja žena zasnovanih na rodnoj nejednakosti i potčinjenom položaju žena u društvu u odnosu na muškarce.

Nasilje nad ženama koje čine njihovi aktuelni ili bivši, bračni ili vanbračni partneri predstavlja najučestaliji vid nasilja u porodici i karakteriše se trajnošću, širokom rasprostranjenošću, prisustvom tradicionalnih mehanizama okrivljavanja žrtve, prisustvom društvenih stereotipa koji zamagljuju prave dimenzije ove pojave i odgovornost kako učinioca tako i institucija zbog njihove neefikasnosti. Jedna od njegovih glavnih karakteristika je i pojava značajne eskalacije nasilja u periodu pokušaja separacije od nasilnog partnera koja u mnogim slučajevima dovodi do smrtnog ishoda žrtve, dece, osoba koje su pokušale da zaštite žrtvu, i ne retko i samoubistva učinioca ili njegovog pokušaja.

UN Deklaracija o eliminaciji nasilja protiv žena je definisala nasilje protiv žena kao “svaki akt rodno zasnovanog nasilja koji ima za rezultat, fizičke, seksualne ili psihološke povrede ili patnje žena, uključujući pretnju takvim aktima, prinudu ili samovoljno lišavanje slobode, bez obzira da li se dešava u javnom ili privatnom životu.” Važno je svakako napomenuti da ova definicija uključuje nasilje koje se dešava u porodici. Ta napomena je važna jer se privatnost mesta dešavanja ne može smatrati kao razlog ili opravdanje države da ne reaguje protiv takvog nasilja jer je ona jedina i pozvana da putem svojih institucija reaguje na svako nasilje kao pojavu koja društvo košta ljudskih života. Nasilje je predmet intervencije države ma gde se desilo, na ulici, u parku, na stadionu, kafiću, školskom dvorištu ili privatnoj kući, jer povrede koje izaziva i posledice do kojih dovodi su svuda iste i svuda mogu da dovedu do tragičnih ishoda.

To je i razlog što je Evropski sud za ljudska prava u Strazburu 2009. godine doneo dve presude, 25 januara u slučaju Tomašić protiv Hrvatske i 9 juna u slučaju Opuz protiv Turske. U oba slučaja Sud je našao da su države krive jer njihovi organi nisu adekvatno postupali u slučajevima porodičnog nasilja koji su doveli do smrtnog ishoda. U tim presudama donetim 2009. godine povodom slučajeva porodičnog nasilja sa smrtnim ishodom, Tomašić protiv Hrvatske i Opuz protiv Turske, obe završene donošenjem osuđujućih presuda protiv pomenutih država, Evropski sud za ljudska prava u Strazburu je stao na stanovište da postoji odgovornost država u slučajevima porodičnog nasilja zbog nepreduzimanja odgovarajućih radnji i mera od strane nadležnih državnih organa prinude. Upadljiva je sličnost činjeničnih i pravnih okolnosti oba slučaja sa domaćim slučajevima porodičnog nasilja, pa su slični postupci i presude istog suda protiv Srbije vrlo mogući.

Da bi se obezbedila celovita i koherentna reakcija zajednice i sistema službi za zaštitu žrtava nasilja u partnerskom odnosu, neophodno je izgraditi zajedničku politiku, posmatrati zajednicu kao resurs, modifikovati postupanje u postojećim službama, obezbediti nedostajuće mere i usluge (ne samo u javnom sektoru, već i u nevladinom i privatnom) i stvoriti nove relacije. To podrazumeva razvijanje saradnje i stvaranje partnerstva između službi u zajednici, što umanjuje rivalitet, isključivanje, međusobno prebacivanje odgovornosti i optuživanje. Izgradnja

celovitog modela koordinirane akcije zajednice u prevenciji i zaštiti od nasilja u porodici i u partnerskoj relaciji je kompleksan i dugotrajan proces koji podrazumeva, između ostalog, postavljanje jasnih ciljeva, strategija i definisanja načina rada. Ovaj proces trebalo bi da bude iniciran i podstaknut pozitivnim „spoljnim“ uticajima (državnom politikom i strategijom), ali su za njegovu istinsku realizaciju nužni motivacija, znanje i aktivnost neposrednih učesnika/ca, profesionalaca/ki u službama u zajednici.

Primer prakse Osnovnog javnog tužilaštva iz Zrenjanina¹⁰⁵

Potreba za uspostavljanjem čvršće saradnje između tužilaštva i policije u tom gradu javila se nakon što je OJT intervenisalo uočivši praksu da se u slučajevima nasilja u porodici sa svim obeležjima krivičnog dela uglavnom pokreću prekršajni postupci umesto krivičnih. Počelo je sa dogovorom policije i OJT-a da policija odmah nakon intervenisanja u slučajevima porodičnog nasilja obaveštava tužilaštvo, najčešće telefonom i to svih 24 časa. Po prijemu prijave od strane policije, tužilaštvo donosi odluku da li da podigne optužni akt. Istovremeno od Centra za socijalni rad traži pismeni izveštaj o situaciji u toj porodici koji je obavezan da izađe na teren i neposredno se upozna sa pojedinostima. Ti podaci se posle koriste u dokaznom postupku tako da sud ima «čistu» situaciju baziranu na izveštaju stručnjaka iz CZSa, umesto da u postupku ima samo reč jedne strane nasuprot reči druge strane, često zastrašene pretnjama ili zavarane lažnim obećanjima «nikad više» tipa.

Posle početne razmene informacija kao logični sledeći korak OJT je iniciralo redovno nedeljno održavanje koordinacionih sastanaka koji se drže u OJT-u a na kojima učestvuju i predstavnici policije, CZSa, Doma zdravlja, sudije za prekršaje. Cilj je da razmene podatke o svakom pojedinačnom slučaju porodičnog nasilja koji su prijavljeni tokom protekle nedelje i donesu odluke kakve mere će svaka od pomenutih institucija preduzeti.

Pošto je zaštita od porodičnog nasilja brža i efikasnija prema Porodičnom zakonu zbog mogućnosti izricanja mera zaštite od nasilja u porodici, kojom se privremeno zabranjuje ili ograničava održavanje ličnih odnosa sa drugim članom porodice, pored krivičnih postupaka koje vodi prema učinocima krivičnog dela, OJT je tokom 2008. godine podigao 18 tužbi za izricanje jedne od tih mera, a tokom 2009 godine 21 tužbu. U svim tim postupcima je uspeo u sporu, odnosno od strane suda su usvojeni tužbeni zahtevi javnog tužioca. I to postupanje OJT-a izvan krivičnog postupka postalo je takođe redovni deo modela adekvatne institucionalne reakcije na porodično nasilje u Zrenjaninu.

¹⁰⁵ Dr Zorica Mršević susrela se sa predstavnicima Osnovnog javnog tužilaštva u Zrenjaninu, javnim tužiocem Svetlanom Vlajkov i zamenikom javnog tužioca Slobodanom Josimovićem 17. februara 2010. radi upoznavanje Zaštitnika građana sa aktivnostima Osnovnog javnog tužilaštva u Zrenjaninu u uspostavljanju modela saradnje sa MUP-om Srbije PS Zrenjanin i Centrom za socijalni rad Opštine Zrenjanin u ostvarivanju i zaštiti prava građana prema kojima je izvršeno nasilje u porodici.

U pripremi je Protokol o institucionalnoj saradnji kojim se definiše postupanje Javnog tužioca, Policije, Centra za socijalni rad, Doma zdravlja i jedinice lokalne samouprave u Zrenjaninu. Cilj tog dokumenta je efikasno otkrivanje slučajeva porodičnog nasilja, pokretanje postupaka za izricanje mera zaštite od nasilja u porodici, sankcionisanje učinioca nasilja, zaustavljanje nasilja i očuvanje bezbednosti žrtve kao i hitnost u postupanju u skladu sa stepenom ugroženosti. Sve ove mere koje preduzima OJT doprinele su povećanom broju otkrivenih slučajeva porodičnog nasilja. To je naravno ne zato što tog nasilja ima više već što se učestalije institucionalno procesuiru i samim tim registruje.

Važno je napomenuti da svi ovi postupci nisu bili, a nisu ni sada, obavezni po zakonu već samo mogući, pošto zakonski nisu ni zabranjeni. To je onaj prostor u kome su došle do izražaja inicijative odgovornih koji su kreirali, primenili i razvijaju uspešan model institucionalne saradnje ne čekajući uvek na novi zakon, njegovo tumačenje i sudsku praksu da bi počeli da postupaju u situacijama u kojima već i elementarna ljudskost zahteva reagovanje. Oni su pošli od toga da porodično nasilje mora da se suzbija od samog početka, pre nego što eskalira do tragičnih posledica, kao i da postojeći zakonski i institucionalni mehanizmi zaista omogućavaju mnogo efikasnije suzbijanje i sankcionisanje porodičnog nasilja nego što se u praksi mnogih sredina najčešće dešava.

Savremeni pristup Fenomenologije nasilja postavlja nasilje u porodici u kontekst ozbiljnih kršenja ljudskih prava. Ovo je u prvom redu plod dugogodišnjih napora organizacija za poštovanje ljudskih prava ka proširenju koncepta državne odgovornosti. Naime, od države kao direktnog učesnika u kršenju ljudskih prava danas se došlo do pozivanja na odgovornost pred međunarodnim telima Ujedinjenih nacija i na osnovu propuštenog dužnog činjenja kojim je država učestvovala u sistematskom (kontinuiranom ili široko rasprostranjenom) kršenju ljudskih prava na svojoj teoriji.

Domaći propisi. Porodični zakon RS definiše zabranu nasilja u porodici, Krivični Zakonik RS definiše sankcije protiv počinioca ovih dela, međunarodno pravni akti takođe zabranjuju, definišu sve vrste seksualne i rodne diskriminacije i zabrane nasilja, ali njihova sama primena je posebna tema. Rodno i seksualno nasilje predstavlja kršenje osnovnih ljudskih prava i sve države su u obavezi da obezbede jednako poštovanje, primenu i zaštitu međunarodnih akata.

Međunaroda dokumenta. Konvencija UN o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, (1979., stupila na snagu 1981). Deklaracija o eliminaciji nasilja prema ženama (1993). Pekinška deklaracija i Platforma delovanja (1995), Deklaracija o politici suprotstavljanja nasilju prema ženama u demokratskoj Evropi (1993), Prevencija kriminala i mere krivičnog pravosuđa za eliminisanje nasilja nad ženama UN (1998) Preporuka Odbora ministara Saveta Evrope zemljama članicama za zaštitu žena od nasilja (Rec2002/5).

Problem je primena propisa u praksi. Sudije ne sagledavaju pravilno društvenu opasnost dela i sve otežavajuće okolnosti (trajanje i intenzitet ranije izvršenog nasilja, stepen ugroženosti žrtve i dr.). Blago kažnjavanje šalje javnosti poruku da nasilje u porodici predstavlja manje opasan oblik kriminaliteta i da izvršioci nasilja mogu računati na „razumevanje“ sudija.

Presude Evropskog suda za ljudska prava u slučajevima porodičnog nasilja

U dve relativno skorašnje presude povodom slučajeva porodičnog nasilja sa smrtnim ishodom donete 2009. godine, *Tomašić protiv Hrvatske* i *Opuz protiv Turske*, obe završene donošenjem presuda protiv pomenutih država, Evropski sud za ljudska prava u Strazburu je zauzeo stav da postoji odgovornost država u slučajevima porodičnog nasilja zbog nepreduzimanja odgovarajućih radnji i mera od strane nadležnih državnih organa prinude. Sud je tim presudama, pre svega, nedvosmisleno potvrdio pozitivne obaveze države, koje se tiču zaštite svih lica koja se nalaze pod njenom vlašću, a koja trpe ili bi mogla trpeti nasilje ili drugi oblik nečovečnog i ponižavajućeg postupanja.

Važno je napomenuti da je Sud pri tom zastupao stanovište da je moguće mešanje države u prava iz čl. 8. (Pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života)¹⁰⁶ kako bi se osiguralo uživanje prava iz čl. 2. i 3. (Pravo na život i Zabrana mučenja)¹⁰⁷ koja imaju primat u ovom slučaju. Sud je, dakle, zaključio, da nema mesta ekstenzivnom tumačenju čl. 8. od strane država članica kada su u pitanju pravo na život i telesnu sigurnost žrtve. Država ima obavezu „uravnoteženja“ prava koje uživa žrtva iz člana 8. (lični i porodični život), sa jedne strane, i iz člana 2. (pravo na život) i člana 3. (zabrana torture), sa druge strane. Naime, pravo na zaštitu od torture i pravo na život čija je peremptorna pravna priroda *jus cogens* tipa¹⁰⁸, zahteva od država adekvatne aktivnosti u pogledu istraživanja i krivičnog progona takvih dela. Odgovornost da obezbedi krivični progon i da spreči nekažnjivost počinioca je na strani države. Prava iz Konvencije trebalo bi da budu „praktična i delotvorna“, a ne „teorijska i iluzorna“.

Sud je takođe jasno stao na jasno izraženo stanovište da u predmetima, koji se odnose na smrt u okolnostima iz kojih bi mogla proizaći odgovornost države, vlasti moraju delovati na vlastitu inicijativu čim saznaju za dotičnu stvar. Važno je primetiti i da je Sud konstatovao da nemoć države da efikasno spreči rodno zasnovano nasilje predstavlja oblik diskriminacije žena.

106 Član 8: 1. Svako ima pravo na poštovanje svog privatnog i porodičnog života, doma i prepiske.

2. Javne vlasti neće se mešati u vršenje ovog prava, sem ako to nije u skladu sa zakonom i neophodno u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, javne bezbednosti ili ekonomske dobrobiti zemlje, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih.

107 Član 2: 1. Pravo na život svake osobe zaštićeno je zakonom. Niko ne može biti namerno lišen života, sem prilikom izvršenja presude suda kojom je osuđen za zločin za koji je ova kazna predviđena zakonom.

2. Lišavanje života se ne smatra protivnim ovom članu ako proistekne iz upotrebe sile koja je apsolutno nužna: a) radi odbrane nekog lica od nezakonitog nasilja; b) da bi se izvršilo zakonito hapšenje ili sprečilo bekstvo lica zakonito lišenog slobode; c) prilikom zakonitih mera koje se preduzimaju u cilju suzbijanja nereda ili pobune.

108 Peremptorna norma (poznata i kao *jus cogens*, latinski izraz za obavezujuće pravo) je fundamentalni princip (ili norma) međunarodnog prava za koji se smatra da je sveprihvaćen u međunarodnoj zajednici. Za razliku od običajnog prava koje je tradicionalno zahtevalo pristanak i dozvoljavalo izmene kroz konvencije, peremptorne norme ne mogu biti prekršeni od bilo koje države. (Application no. 46598/06)

Prilikom donošenja presude protiv Turske formirao je značajno širok nacionalno-multinacionalni pristup i na osnovu tako dobijenih nalaza apostrofirao dužnost zaštite lica koja trpe nasilje, a koje je dobrim delom rezultat nemara države i njene nesposobnosti da ovo nasilje predupredi, odnosno spreči, kao i da efikasno procesuiru i eventualno kazni počinioce ovih dela.

Ne treba ispustiti iz vida ni činjenicu da je Sud naglasio potrebu da država, odnosno javni tužilac, nastavi gonjenje počinioaca krivičnog dela, koje je po karakteru porodično nasilje, iako se žrtva povukla iz postupka, odnosno odustala od krivičnog gonjenja. Po mišljenju Suda, država mora da posveti dužnu pažnju činjenici da se žrtva iz postupka često povlači protiv svoje volje i pod pretnjom učinioca. Povrh toga, međunarodna praksa prepoznaje više raznih obaveznih aktera, a ne samo žrtvu koju imaju dužnost da prijave i iniciraju istragu u slučajevima porodičnog nasilja.

*Prva presuda: Tomašić protiv Hrvatske (januar 2009)*¹⁰⁹

M.T. je januara 2006. Državnom tužilaštvu u Čakovcu podnela krivičnu prijavu protiv svog bivšeg supruga M.M. zato što joj od jula 2005. preti da će je, ako mu se ne vrati, razneti bombom, kao i njihovu zajedničku kćer. U februaru mu je određen pritvor pošto je pokrenut krivični postupak pred Opšinskim sudom u Čakovcu, a nakon što je i u Centru za socijalni rad ozbiljno pretio bivšoj supruzi bombom. Istu pretnju ponovio je u Policijskoj stanici međumurske uprave. U martu 2006. proglašen je krivim i osuđen je na kaznu zatvora u trajanju od pet meseci, kada mu je određena i mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja tokom boravka u zatvoru, a po potrebi, i nakon toga. Viši sud je skratio meru na trajanje zatvorske kazne i potvrdio ostatak presude. M.M. je kaznu zatvora služio u Zatvoru u Varaždinu iz kojeg je pušten 3. jula 2006. Dana 15. avgusta 2006. ustrelio je M.T., njihovu kćer V.T. i sebe. Pre pucnjave, sused M.T. ga je opazio kako nosi automatsku pušku i kako ostavlja bicikl u obližnjoj šumi. Sused je odmah pozvao policiju. Policija je na mesto događaja došla nakon dvadeset minuta, neposredno nakon tragičnoga događaja.

Postavilo se pre svega, pitanje da li je Sud u Srazburu uopšte nadležan u slučaju kada nisu iscrpena sva domaća pravna sredstva. Naime, pravilo je da su države oslobođene od obaveze da za svoje postupke odgovaraju pred međunarodnim telom pre nego što su imale priliku ispraviti stvari kroz svoje pravne sisteme. Pravilo iscrpljenja domaćih pravnih sredstava iz člana 35. Konvencije¹¹⁰ nalaže da podnositelj zahteva mora da pređe redovni put upotrebom onih pravnih sredstava, koja se odnose na navodne povrede i koja su istovremeno dostupna i dovoljna. U ovom slučaju, Sud je utvrdio da pravilo iscrpljenja pravnih sredstava nije apsolutno, a nije ni podobno za automatsku primenu. Naime, Sud mora realno uzeti u

¹⁰⁹ PRESUDA u predmetu Branko Tomašić i drugi protiv Hrvatske, STRASBOURG, 15. januara 2009.

¹¹⁰ EVROPSKA KONVENCIJA ZA ZAŠTITU LJUDSKIH PRAVA I OSNOVNIH SLOBODA, Rim, 4. novembra 1950.

obzir ne samo postojanje formalnih pravnih sredstava u pravnom sistemu dotične države, već i opšti pravni i politički kontekst u kojem oni funkcionišu, kao i lične okolnosti podnosioca zahteva

Podnositelji zahteva u konkretnom slučaju mogli su podneti građansku tužbu za naknadu štete protiv države na temelju člana 1100. i 1101. Zakona o obveznim odnosima, kao i na osnovu Konvencije, koja je u Hrvatskoj direktno primenjiva. Bilo bi nemoguće dokazati da su ispunjeni uslovi što ih je naložio hrvatski Vrhovni sud, tj. da su radnje nadležnih vlasti bile nezakonite i da su oni postupali s namerom prouzrokovanja štete trećim licima ili barem da su pristali na takav ishod. Nadalje, da su izgubili spor, morali bi platiti troškove zastupanja države u postupku od strane državnoga odvjetništva, koje je imalo pravo na nagradu prema odredbama Odvjetničke tarife. Plaćanje tih troškova bi ih finansijski uništilo, što je bio razlog zbog kojeg nisu podnijeli građansku tužbu protiv države.

U pogledu mogućnosti da podnesu krivičnu prijavu protiv osoba koje su smatraли odgovornima za smrt svojih bliskih srodnika, podnositelji zahteva naveli su da su sve informacije koje su im bile poznate bile poznate i nadležnim državnim vlastima i da su u tim okolnostima vlasti morale preduzeti odgovarajuće korake u svrhu istrage smrti M.T. i V.T. što nije urađeno. Naime, Sud je konstatovao da, nakon što je M.M. ubio M.T. i V.T., nije utvrđena odgovornost državnih službenika uključenih u slučaj u odnosu na dužnost nadležnih vlasti da zaštite živote žrtava. U tim bi se okolnostima moglo reći da građanska tužba za naknadu štete protiv države nema puno izgleda za uspeh.

Sud navodi da član 2. Konvencije o ljudskim pravima nalaže državi da preduzme odgovarajuće mere kako bi zaštitila živote osoba pod njenom jurisdikcijom, kao i da, u predmetima koji se odnose na smrt u okolnostima iz kojih bi mogla proizići odgovornost države, vlasti moraju delovati na vlastitu inicijativu čim saznaju za dotičnu stvar. To uključuje primarnu dužnost države da osigura pravo na život donošenjem delotvornih kaznenopravnih odredaba koje će odvrćati od počinjenja kaznenih dela protiv osobe, popraćenih izvodljivim mehanizmima za sprečavanje, suzbijanje i kažnjavanje povreda tih odredaba. S obzirom na teškoće vezane za održavanje mira i reda u savremenim društvima, nepredvidljivost ljudskoga ponašanja i operativne odluke koje se moraju doneti u smislu prioriteta i resursa, Sud pazi i da, prilikom razmatranja pozitivnih obaveza, član 2. ne tumači na način da vlastima nametne nemoguć ili nesrazmeran teret. Prema tome, vlasti ne mogu u slučaju svakog navodnog rizika za život biti podvrgnute zahtevu iz Konvencije u vezi s poduzimanjem operativnih mera radi sprečavanja ostvarenja tog rizika. Pozitivna obaveza će nastati kad se utvrdi da su vlasti znale ili da je u to vreme trebalo da znaju za postojanje stvarnog i neposrednog rizika za život identifikovanih lica zbog kriminalnih radnji trećeg lica, te da su propustile preduzeti mere u okviru svojih ovlašćenja za koje se, prema razumnom ocenjivanju, moglo očekivati da će sprečiti taj rizik

Sud je prvo ispitao jesu li nadležne vlasti znale, odnosno da li je trebalo da znaju za to da M.M. predstavlja rizik za živote M.T. i V.T. Da su domaće vlasti te pretnje smatrale ozbiljnim, dokazuje i činjenica da je M.M. osuđen na безусловnu kaznu zatvora. Utvrđenja domaćih sudova i zaključci psihijatrijskog veštačenja

nedvosmisleno ukazuju na to da su domaće vlasti znale da su pretnje oduzimanjem života M.T. i V.T. ozbiljne i da treba da se preduzmu sve razumne mere kako bi ih se zaštitilo od tih pretnji. Sud je, naime, prvo konstatovao da, iako je M.M. u nekoliko navrata spomenuo da ima bombu, a mogao je isto tako imati i drugo oružje, tokom prvog krivičnog postupka protiv njega nije naložen pretres njegovoga stana i vozila. Takav pretres nije naložen niti izvršen. Sud je utvrdio da je u psihijatrijskom izveštaju sastavljenom za potrebe krivičnog postupka protiv M.M.-a naglašena potreba za njegovim kontinuiranim psihijatrijskim lečenjem kako bi mu se pomoglo da razvije sposobnosti za konstruktivnije rešavanje teških životnih situacija. Kad je odluka o određivanju obaveznog psihijatrijskog lečenja postala pravnosnažna i izvršna nakon donošenja presude žalbenoga suda 28. aprila 2006, M.M. je u pritvoru već proveo dva meseca i dvadeset i pet dana. Budući da je bio osuđen na kaznu zatvora od pet meseci, njegovo psihijatrijsko lečenje do puštanja iz zatvora moglo je trajati samo dva meseca i pet dana. Sud smatra da psihički problemi M.M.-a, s obzirom na njihovu težinu utvrđenu psihijatrijskim veštačenjem tokom krivičnog postupka protiv njega, teško da su se uopšte mogli rešiti u tako kratkom roku.

Hrvatska Vlada kao tužena, nije dokazala da je obavezno psihijatrijsko lečenje određeno u odnosu na M.M.-a tokom njegovoga boravka u zatvoru uistinu i pravilno sprovedeno. Dostavljeni dokumenti pokazuju da se lečenje M.M.-a u zatvoru sastojalo od razgovora sa zatvorskim osobljem od kojih niko nije bio psihijatar. Nadalje, Vlada nije dokazala da je upravnik Zatvora u Varaždinu doneo individualni program izvršavanja kazne zatvora kako propisuje član 69. Zakona o izvršavanju kazne zatvora. Takav individualni program u odnosu na M.M.-a ima još veću važnost ako se uzme u obzir činjenica da su mu domaći sudovi kaznu zatvora izrekli zajedno s tako značajnom merom kao što je obavezno psihijatrijsko lečenje zbog ozbiljnih pretnji smrću koje je upućivao, a sve to kako bi mu se pomoglo da razvije sposobnosti za konstruktivnije rešavanje teških životnih situacija.

Sud je utvrdio da je propis koji uređuje sprovođenje mere obaveznog psihijatrijskog lečenja, to jest, relevantne odredbe Zakona o izvršavanju kazne zatvora, vrlo uopštene prirode. Po mišljenju Suda, ovaj predmet dokazuje da takva uopštena pravila ne rešavaju na odgovarajući način pitanje sprovođenje mere obaveznog psihijatrijskog lečenja kao mere bezbednosti, u celosti prepuštajući odluku o tome kako postupiti slobodnoj oceni zatvorskih vlasti. Međutim, Sud smatra da takvi propisi treba da budu dovoljno detaljni kako bi se mogla pravilno ostvariti svrha krivičnih sankcija. U ovome predmetu ni relevantni propis, a ni sudska presuda kojom je M.M.-u određeno obavezno psihijatrijsko lečenje, nisu pružili dovoljno pojedinosti o sprovođenju tog lečenja.

M.M. u zatvoru nije odgovarajuće psihijatrijski lečen, a nije učinjena ni ocena njegovog stanja neposredno pre nego što je pušten iz zatvora, kako bi se procenilo koliki je rizik da će, kad se nađe na slobodi, izvršiti svoje prethodne pretnje o lišavanju života M.T. i V.T. Sud takav propust smatra osobito upadljivim s obzirom na to da su sudovi njegove pretnje uzeli ozbiljno i da je u prethodnom psihijatrijskom izveštaju izričito navedeno da postoji velika verovatnoća da bi

mogao ponoviti ista ili slična krivična dela. U vezi s time, Sud je konstatovao da je žalbeni sud u svojoj presudi od 28. aprila 2006. utvrdio da M.M. nije pokazao samokritičnost u pogledu svojih postupaka, a niti kajanje zbog onoga što je rekao. Žalbeni sud je tu meru skratio na trajanje kazne zatvora, jer prema hrvatskom pravu ne postoji mogućnost produženja obaveznog psihijatrijskog lečenja nakon odsluženja kazne zatvora za one kojima je takvo liječenje potrebno.

Presuđeno je da tužena država podnositeljima zahteva zajedno treba isplatiti, u roku od tri meseca od dana kad presuda postane konačnom u skladu s članom 44. stavom 2. Konvencije, sledeće iznose (i) 40.000 EUR na ime nematerijalne štete, uvećanih za sve poreze koji bi se podnositeljima zahteva mogli zaračunati; (ii) 1.300 EUR na ime troškova i izdataka, uvećanih za sve poreze koji bi se podnositeljima zahteva mogli zaračunati.

Druga presuda: Opuz protiv Turske (juni 2009)¹¹¹

H.O. je u periodu 1995 – 2002. ravno šest puta ozbiljno napao svoju suprugu (podnosilju predstavke) i/ili njenu majku, uključujući pritom i nanošenje teških telesnih povreda opasnih po život u dva navrata. Istraga je tri puta obustavljena zbog povlačenja tužbe podnosilje, a dva puta zbog nedostatka dokaza. Slučaj je rezultirao ubistvom majke podnosilje od strane H.O. iz vatrenog oružja.

Prvi put su pritužilja i njena majka podnele prijavu 10 aprila 1995 zbog više slučajeva nasilja i pretnji smrću Javnom tužilaštvu u mestu Diyarbakır. H.O. je 11 aprila 1996. teško premlatio pritužilju nanevši joj povrede, koje su po medicinskom nalazu bile opasne po život. 5 februara 1998 H.O., je naneo pritužilji i njevoj majci više uboda nožem. 4. marta 1998. H.O. je namerno udario automobilom pritužilju i njenu majku, koje su zadobile povrede opasne po život. 29. oktobra 2001. deca pritužilje su pozvala baku, jer im je majka izbodena nožem. Ona je, uz pomoć suseda, uspela da je brzo prebaci u bolnicu, gde je konstatovano da je zadobila sedam uboda nožem u razne delove tela. Konačno, 11. marta 2002. H.O. je presreo taksijem kamion sa nameštajem u kome se nalazila pritužiljina majka, otvorio vrata kamiona, pucao na nju i ubio je na mestu.

Ubistvo ima izrazit porodični kontekst zaoštrenih odnosa na relaciji podnosilja- H.O. -majka podnosilje i rezultat je višegodišnjeg nasilja, mirenja pod prinudom (koje je obično rezultiralo povlačenjem krivične tužbe, odnosno predloga da se povede krivični postupak protiv učinioca) i ponovnog nasilja.

H.O. je 2008. godine pušten da se brani sa slobode (prvostepenom presudom osuđen na 15 godina i 10 meseci- čeka odluku po žalbi) te i dan danas progoni svoju, sada već, bivšu suprugu i preti da će je ubiti. 14. novembra 2008. pritužiljin advokat je obavestio sud da je pritužilja u životnoj opasnosti i da je bivši muž napada i stalno joj preti.

Predstavka je podneta 2002. godine nakon ubistva majke podnosilje.

¹¹¹ CASE OF OPUZ v. TURKEY, (Application no. 33401/02, JUDGMENT, STRASBOURG, 9 June 2009.

Nakon sprovedenog postupka Evropski sud za ljudska prava jednoglasno odbacio sve prigovore Turske u postupku, te presudio da je Turska povredila članove 2, 3, i član 14. u vezi sa članovima 2. i 3. Evropske konvencije o ljudskim pravima (pravo na život, zabrana torture i zabrana diskriminacije u vezi sa ovim članovima). na osnovu toga, Sud je dosudio i 30.000 EUR za nematerijalnu štetu, plus troškovi postupka u visini 6 500 EUR. Ono što čini ovu presudu izuzetnom i značajnom sa stanovišta buduće prakse država članica je da je Sud nedvosmisleno potvrdio pozitivne obaveze države, koje se tiču zaštite svih lica koja se nalaze pod njenom vlašću, a koja trpe ili bi mogla trpeti nasilje ili drugi oblik nečovečnog i ponižavajućeg postupanja. Pozivanjem na brojne međunarodne instrumente koji postoje u ovoj oblasti, kao što su CEDAW konvencija, Preporuka Komiteta ministara Rec (2002) 5, Interamerička Belem do Para konvencija, pozivajući se na druge eminentne izvore, kakva je npr. praksa Interameričkog suda za ljudska prava u slučajevima Velsquez-Rodriguez te Maria Da Penha v. Brazil, potom na izveštaje različitih NVO kao što su Amnesty International, KA-MER i Mor Cati Kadin (ove poslednje su iz Turske), te Advokatske komore grada Diyarbakir-a u kome se desilo ubistvo, sud je formirao jedan širok nacionalno-multinacionalni pristup i apostrofirao dužnost zaštite lica koja trpe nasilje, a koje je dobrim delom rezultat nemara države (lack of due diligence) i njene nesposobnosti da ovo nasilje predupredi odnosno spreči, kao i da efikasno procesuiru i eventualno kazni počinioce ovih dela. Odluke na kojima je sud zasnovao ovu presudu baziraju se na brojnim prethodnim presudama istog ili relativno sličnog činjeničnog i pravnog konteksta, kao npr. L.C.B. v. the United Kingdom¹¹², Osman v. the United Kingdom¹¹³, E. and Others v. the United Kingdom¹¹⁴, Bevacqua and S. V. Bulgaria¹¹⁵ i K.A. and A.D. v. Belgium¹¹⁶, odlukama CEDAW komiteta A.T. v. Hungary¹¹⁷ i Fatma Yildirim v Austria¹¹⁸.

Značajno je da Sud prvi put ustanovljava određene kriterijume, koji proizilaze iz opšteprihvaćene prakse država članica, a koji se tiču potrebe da država odnosno javni tužilac, nastavi gonjenje učinioca krivičnog dela, koje je po karakteru porodično nasilje iako se žrtva povukla iz postupka, odnosno odustala od krivičnog gonjenja. Država mora da posveti dužnu pažnju činjenici da se žrtva iz postupka često povlači protiv svoje volje i pod pretnjom učinioca.

Ovo je bio neposredan odgovor Suda na nesposobnost država da odgovore na izazove koje ovakva pojava sa sobom nosi, a tiče se *inter alia* nespremnosti

112 L.C.B. v. The United Kingdom 1998-III

113 1998-VIII, no. 95, Osman v. The United Kingdom, 23452/94

114 E. and others v. The United Kingdom, 33218/96

115 Bevacqua and S. v. Bulgaria, 71127/01

116 K. A. and A. D. v. Belgium (Nr. 42758/98 and 45558/99, 2005)

117 Communication No.: 2/2003, Ms. A. T. v. Hungary (Views adopted, on 26 January 2005, thirty-second session) A/60/38 (Part I)

118 Fatma Yildirim (deceased) v Austria (Communication No. 6/2005). Jurisdiction: United Nations Committee on the Elimination of Discrimination against Women, Date of Decision: 6 August 2007.

policije da ispita sve okolnosti slučaja nakon što ionako napaćena žrtva smogne snage da prijavi nasilje, pokušaja policije da glumi medijatora ili da se drži po strani pravdajući ovo „porodičnim problemom“ ili što je još gore pokušavajući da odgovori žrtvu od njene namere da istraje u postupku. Kada (i ako) slučaj dođe u fazu procesuiranja, javljaju se problemi u vezi sa nevoljnošću da se efikasno ispituju okolnosti slučaja i da se učinilac eventualno optuži. Tu je dalje odustanak javnog tužioca od krivičnog gonjenja, zbog nedostatka dokaza (često neopravdan), blaga kaznena politika nacionalnih sudova (često samo novčana kazna koja se na kraju plaća u ratama), koja kao olakšavajuću okolnost često uzima „izazvanost“ učinioca prethodnim ponašanjem žrtve, „povredu časti“ učinioca, shvatanje sredine, moral itd. Naročito je istaknuto da u slučajevima porodičnog nasilja prava učinioca, koja on uživa u krivičnom postupku, ne mogu da ukinu prava žrtve na život i na telesni integritet.

Kriterijumi, iako pre dati u *exempli causa* nego *numerus clausus* formi, daju značajne smernice kada je potrebno da se stvori zakonodavno-sudska politika država članica u oblasti nasilja u porodici. Ovi kriterijumi, većim delom preuzeti iz *common law* sistema Engleske i Velsa su pre svega:

- ozbiljnost krivičnog dela koje je počinjeno,
- karakter ozleda koje je pretrpela žrtva (fizičke ili psihičke),
- činjenica da je korišćeno oružje,
- činjenica da je učinilac pretio žrtvi posle učinjenog krivičnog dela,
- činjenica da je učinilac planirao napad na žrtvu,
- efekat koji je napad imao na decu koja se nalaze u zajedničkom domaćinstvu, kao i mogućnost da se napad ponovi,
- kontinuirane pretnje da će se napasti na zdravlje i sigurnost žrtve ili nekog povezanog lica,
- trenutno stanje veze između žrtve i učinioca i moguć efekat na njihov budući odnos ukoliko se proces nastavi protiv volje žrtve,
- istorija odnosa učinilac-žrtva i postojanje prethodno počinjenog nasilja
- postojanje kriminalne prošlosti počinioca naročito one u oblasti nasilja.

Sud je naročito našao za shodno da apostrofira ove kriterijume zbog potrebe distinkcije i „vaganja“ prava podnosioca prema Konvenciji i pozitivnih obaveza države, a sve u svetlu, naizgled, „konkurentnih“ zahteva, koje daju odredbe čl. 2, 3, i 8. Konvencije. Dakle, država ima obavezu „uravnoteženja“ prava koje uživa žrtva iz člana 8. (lični i porodični život) sa jedne strane i iz člana 2. (pravo na život) i člana 3. (zabrana torture) sa druge strane. Dakle, države se nalaze u jednoj pomalo delikatnoj situaciji da ispune svoje pozitivne obaveze iz čl. 2. i 3, a da istovremeno ne povrede član 8. U svakom slučaju, moguće je mešanje države u prava iz čl. 8. kako bi se osiguralo uživanje prava iz čl. 2. i 3. koja imaju primat u ovom slučaju. Sud je, dakle, zaključio da nema mesta ekstenzivnom tumačenju čl. 8. od strane država članica kada su u pitanju pravo na život i telesnu sigurnost žrtve.

Sa druge strane, sud je primetio da su se u ovom slučaju nacionalni sudovi teško odlučivali da primene bilo koju od odredbi zaštite žrtve nasilja, koje su predviđene u porodičnom zakonu Turske. Na raspolaganju su im bile *inter alia*

mere zabrane prilaska žrtvi, zabrana uznemiravanja bilo koje vrste (i telefon-skog), predaja oružja koje učinilac nasilja zakonito poseduje policiji, zabrana dolaska kući pod uticajem alkohola, odnosno droga itd. Pored činjenice da je majka podnosilje za života u više navrata tražila aktiviranje ovih mera zaštite, Sud je propustio da ih donese iako mu zakon daje i ovlašćenje da deluje *proprio motu*. Takođe je vrlo indikativno i to što ni Javni tužilac nije inicirao donošenje ovakvih mera kod suda.

Sud je, takođe, utvrdio kršenje čl. 14. (zabrana diskriminacije) u vezi sa čl. 2. i 3. Konvencije, te pozivajući se na različite međunarodne izvore nedvosmisleno podvukao da nemogućnost države da efikasno spreči rodno zasnovano nasilje predstavlja oblik diskriminacije žena.

Predsednik veća je u ovom slučaju dozvolio i učešće umešača, koji su istakli neophodnost da država pored stvaranja solidnog normativnopravnog okvira za prevenciju nasilja izgradi i politiku sprovođenja ovih mera u praksi. U tom smislu, navedeno je da bi prava iz Konvencije trebalo da budu „praktična i delotvorna“, a ne „teorijska i iluzorna“.

Kao poseban kuriozitet treba napomenuti da je presudom **Srbija** označena kao jedna od 27 zemalja u kojoj državni organi imaju diskreciono ovlašćenje da odlučuju hoće li goniti učinioce porodičnog nasilja nakon odustanka žrtve od krivičnog gonjenja. Ovaj oblik pripada nekoj vrsti „srednjeg rešenja“ u okviru panevropskog korpusa. Kao dobri primeri navedena su zakonodavstva Bosne i Hercegovine, Ujedinjenog Kraljevstva, Albanije, Austrije, Estonije, Grčke, Italije, Poljske, Portugalije, San Marina, Španije i Švajcarske, u kojima vlasti nastavljaju gonjenje učinioaca i pored odustanka žrtve.

Nove nacionalne politike protiv nasilja nad ženama su neophodne

Poruka ovih presuda je nedvosmislena: nasilje nad ženama (violence against women - VAW) je društveni problem na koje države moraju da imaju razvijene, adekvatne i efikasne, pravno i institucionalno zasnovane odgovore, jer je to jedini način da se suzbije ta vrsta nepravde, nejednakosti i fizičkog i nefizičkog načina ugrožavanja zdravlja. Zbog toga su naglašene obaveze država da obezbede postojanje pravnog okvira i mreža institucija sposobnih da se nose efikasno sa nasiljem.

U obavezivanju država da obezbede institucionalne mehanizme da se to nasilje prepozna i osudi, a da njegovi počinioci ne prođu nekažnjeno, ove dve presude se nalaze na istoj liniji sa porukama koje dolaze od strane UNa (Anan, 1999), kao i Saveta Evrope. Naime, u svojoj Preporuci (Recommendation Rec(2002)5) donetoj 30. aprila 2002 „O zaštiti žena od nasilja“, Ministarski komitet Saveta Evrope je utvrdio, *inter alia*, da države članice treba da uvedu, razviju i/ili poboljšaju gde je neophodno, nacionalne politike protiv nasilja nad ženama, na obnovu kojih će se razvijati maksimalna bezbednost i zaštita žrtava, pružanje podrške i pomoći žrtvama, usklađivanje krivičnog i građanskog prava, podizanje javne svesti, kao i trening za profesionalce koji se suočavaju sa nasiljem nad ženama i prevencija.

I unutrašnji interes svake države je da se efikasno suprotstavi nasilju nad že-

nama. Podatak da u Srbiji svake godine više desetina žena izgubi život posle višegodišnjeg, tačnije višedecenijskog trpljenja porodičnog nasilja, ukazuje da blagovremena i adekvatna intervencija institucija još uvek izostaje. I nisu samo te neposredne žrtve nasilja jedini društveni problem uzrokovan nasiljem. Tolerisanje ili čak ignorisanje porodičnog nasilja usled odsustva adekvatne i blagovremene institucionalne reakcije, vodi do povećanja broja onih koji učestvuju u nasilnim činovima, bilo kao njegovi izvršioци, bilo kao žrtve. Porastom broja ljudi naviknutih na svakodnevno nasilje raste «brutalizacija društva». Zbog toga napor da se smanji nivo nasilja koje se dešava na ulicama, sportskim dvoranama, školskim dvorištima ili ispred njih, treba da se primene mnogo pre njegovog izbijanja. Da bi bili efikasni, oni moraju zapravo da počnu mnogo ranije, suzbijanjem nasilja već u porodici, jer je to mesto gde budući nasilnici «uče» model ponašanja po kome je nasilje «dozvoljen» vid ispoljavanja emocija, uobičajen vid prажnjenja stresa, odraz «normalne» muškosti, «dozvoljen i prihvatljiv» način rešavanja konflikta na svim nivoima. Na to bi trebalo dodati nastojanje na razvoju jedne nove rodne kulture i obrazovanja, koja bi vodila ka većoj tolerantnosti prema rodnim različitostima i pružanju jednakih mogućnosti bez obzira na rodne identitete i stereotipe.

Rezime potrebnih pravaca promena i mogućih modela promena

Promena ponašanja javnih tužilaštava u pogledu krivičnog gonjenja za delo nasilje u porodici - neophodno je krivično gonjenje učinilaca i bez žrtvinog svedočenja¹¹⁹.

- Većina krivičnih prijava za ovo delo javna tužilaštva odbacuju jer žrtve ne žele ili se boje da svedoče a drugi najčešći razlog za odbacivanje optužnog akta je ako ne postoji kontinuitet zlostavljanja ili nema svedoka za postojanje nasilja u porodici. Pripadnici policije često naglašavaju da je ovakvo postupanje tužilaštva velika prepreka sa kojom se suočavaju u svakodnevnom radu, što ne retko dovodi do eskalacije nasilja čiji se učinioci nisu na vreme procesuirali i sankcionisali, sa vidljivim i nepoporavljivim posledicama.

Podizanje društvene svesti i osnaživanje žrtava

- Nužno je da se medijsko izveštavanje o slučajevima porodičnog nasilja ne oslanja isključivo na govor žrtve ili priče o žrtvi, njenih članova porodice i svedoka. Pribavljanje informacija od institucija kojima se žrtva obraćala, istraživanje njihovih intervencija i preispitivanje (službenih) odgovornosti za nečinjenje ili nedostatak zaštite, od ključne su važnosti za kreiranje atmosfere javne podrške pa i pritiska na odgovorne državne organe i službe za uspostavljanje efikasnog i delotvornog sistema prevencije i zaštite. Istovremeno, pisanje i prikazivanje „primera dobre prakse”

¹¹⁹ Tejić M., (2007), Pravna regulativa o nasilju u porodici u Srbiji i međunarodni standardi, Futura publikacije, Novi Sad, str. 147.

od višestruke je važnosti – za žrtve, nasilnike, javnost i profesionalce. U ovom segmentu leži jedna od najznačajnijih uloga društvene odgovornosti novinara i novinarki u Srbiji.

- Javne kampanje poput „16 dana aktivizma“.
- Omogućavanje neophodnih servisa žrtvama porodičnog nasilja.

Potrebne zakonske izmene

- Promene Krivičnog zakonika u smislu proširenja pojma člana porodice kod krivičnog dela porodično nasilje na kategoriji bivši supružnici, vanbračni partneri ili bivši vanbračni partneri; lica koja su bila ili su još uvek u emotivnoj ili seksualnoj vezi, odnosno imaju zajedničko dete ili već začeto dete, iako nikada nisu živela u istom porodičnom domaćinstvu. Mnoga najteža dela porodičnog nasilja sa smrtnim ishodom dešavaju upravo u situacijama prestanka braka ili pre no što je sklopljen.
- Silovanje i obljava nad nemoćnim licem treba da se gone po službenoj dužnosti i kada su ta krivična dela izvršena u braku.
- Usaglašavanje zakonskih rešenja kako bi se žrtvama porodičnog nasilja garantovala prava po međunarodnim standardima.

Unapređivanje multisektorske saradnje i podizanje kapaciteta organa i službi

- Neophodno je da Ministarstvo rada i socijalne politike i Ministarstvo unutrašnjih poslova donesu uputstva o postupanju zaposlenih u slučajevima porodičnog nasilja, kojim će se detaljno obuhvatiti svaka mera i radnja koju je zaposleno lice u obavezi da preduzme odn. da po njoj postupi od momenta, kada dobije informaciju o eventualnom nasilju u porodici.
- Potreba da se definiše jedinstven sistem koordinacije između stručnih timova kako unutar centara za socijalni rad i područnih policijskih uprava, tako i na opštinskom nivou, između pravosudnih organa, MUP i CSR, kao i da se donese uputstvo o postupanju zaposlenih u slučajevima porodičnog nasilja.
- Opšti protokol o obaveznom postupanju i saradnji u slučajevima porodičnog nasilja svih institucija i ustanova i posebni protokoli za svaku instituciju.
- Dokumenta za standardizovanje postupanja policije. Zasnivanje delovanja policijskih službenika u situacijama nasilja u porodičnom kontekstu na ispitivanju i upravljanju rizicima i promociji sigurnosti žrtve. Vodič o politikama i postupcima u oblasti nasilja u porodici za policijske službenike

Primer političkog dokumenta protiv nasilja: Deklaracija protiv nasilja

Samobavezujući izraz spremnosti i čvrste rešenosti jedne države i njenih institucija da nedvosmisleno osude nasilje, svaki njegov javni oblik bez obzira da li se dešava u javnom ili privatnom domenu, i da daju svoj puni doprinos njegovom suzbijanju. Ima oblik dokumenta donetog od strane Narodne skupštine da će uči-

niti sve u svojoj nadležnosti potrebno da se smanji nivo nasilja u svim društvenim segmentima i formirati posebno skupštinsko telo/ovlastiti neko od postojećih da razmatra pitanja iz tog domena.

Primer Sigurne kuće

Sigurne kuće su deo sistema institucionalne mere protiv porodičnog nasilja nad ženama, jedan od neophodnih servisa za pomoć žrtvama akutnog nasilja i u tom smislu moraju da postoje iako je očigledna nepravednost izlaska žrtve iz zajedničkog doma. Zbog toga to mora da bude poslednje sredstvo odbrane života i telesnog integriteta žrtve uz postojanje svih drugih mera i politika a posebno odstranjivanje nasilnika iz žrtvinog okruženja.

Primer Opservatorija za praćenje nasilja nad ženama

Nezavisno telo koje prati, analizira i dokumentuje slučajeve porodičnog nasilja, i reaguje na različite načine, npr. obaveštava javnost, ukazuje na nepoštovanje zakona, predlaže promene praksi institucija, javnih politika i zakona.

Primeri nekih modela institucionalne mrežne saradnje u slučajevima porodičnog nasilja: Lazarevac, Zrenjanin, Požega

Svi navedeni modeli nisu bili, a nisu ni sada, obavezni po zakonu već samo mogući, pošto zakonski nisu zabranjeni. To je onaj prostor u kome su došle do izražaja inicijative odgovornih koji su kreirali, primenili i razvili uspešan model institucionalne saradnje ne čekajući uvek na novi zakon, njegovo tumačenje i sudsku praksu da bi počeli da postupaju u situacijama u kojima već i elementarna ljudskost zahteva reagovanje. Oni su pošli od toga da porodično nasilje mora da se suzbija od samog početka, pre nego što eskalira do tragičnih posledica, kao i da postojeći zakonski i institucionalni mehanizmi zaista omogućavaju mnogo efikasnije suzbijanje i sankcionisanje porodičnog nasilja nego što se u praksi mnogih sredina najčešće dešava.

1. Primer Centra za socijalni rad Lazarevac

Mobilni tim za reagovanje u slučajevima porodičnog nasilja sastavljen od predstavnika mreže nadležnih institucija kojim rukovodi Centar za socijalni rad.

2. Primer Osnovnog javnog tužilaštva iz Zrenjanina

Mrežno delovanje institucija u svakom pojedinačnm slučaju porodičnog nasilja kojim rukovodi Osnovno javno tužilaštvo.

3. Primer SOS telefon Požega

Policija i SOS telefon su zajednički vodili mrežu institucija protiv nasilja u porodici pošto su bili posebno obučeni i senzibilisani na problematiku nasilja u porodici.

Literatura za rodno zasnovano nasilje

Knjige, članci

Koffeman N.R. (2010), *The right to personal autonomy in the case law of the European Court of Human Rights*, Leiden, University of Leiden.

Mertus, Mršević, i dr, (1995), *Ženska ljudska prava*, Devedesetčetvrta, Beograd.

Mitković M., (2011) *Zlostavljanje u detinjstvu i adolescenciji kao faktor rizika za povećanu sklonost odrasle osobe ka zlostavljanju dece*, Ministarstvo rada i socijalne politike, Beograd.

Mršević Z., Govor održan 25 novembra 2009 godine na javnom slušanju Odbora za rodnu ravnopravnost Narodne skupštine Srbije u funkciji zamenice Zaštitnika građana za rodnu ravnopravnost.

Mršević, Z. (2010), Institucionalnom saradnjom protiv porodičnog nasilja, Brutalnost se „uči“, *Danas*, 16. juli, str 7.

Mršević Z., (2011) Porodično nasilje i pravni mehanizmi zaštite, 38 – 104. Ed. Dušan Spasić, *Seksualno i rodno zasnovano nasilje*. Pravosudna akademija, Beograd

Nacionalna strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima, (Službeni glasnik 55/05, 71/05, 101/07, 65/08, 16/11).

Priručnik „Od sada pa ubuduće“, u izdanju Odeljenja za uslovne osude Okruga Santa Klara, SAD, Širi izvodi iz ove publikacije štampani su u priručniku OEBS-a „GEA, Gender and Emprowement Impact Assessment, Rodni aspekti privatnog preduzetništva, Koordinisano delovanje insitucija u sprečavanju problema nasilja u porodici“, koji je 2003. godine pripremljen kao radni materijal za seminare namenjene opštinskim licima odgovornim za rodnu ravnopravnost i jednake mogućnosti.

Radulović, L. (2009) *Pol/rod i religija, Konstrukcija roda u narodnoj religiji Srba*, Beograd, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet.

Spasić, I. (2004), *Sociologija svakodnevnog života*, Beograd, Zavod za udžbenike.

Srna J., (2003), *Nasilje*, IP Žarko Albulj, Beograd.

Tejić M., (2007), *Pravna regulativa o nasilju u porodici u Srbiji i međunarodni standardi*, Futura publikacije, Novi Sad.

Presude

PRESUDA u predmetu Branko Tomašić i drugi protiv Hrvatske, STRASBOURG, 15. siječnja 2009

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=hbk&action=html&highlight=tomasic&sessionid=65487104&skin=hudoc-en>

Pristupljeno 24. januara 2011

CASE OF OPUZ v. TURKEY, (*Application no. 33401/02*, JUDGMENT, STRASBOURG, 9 June 2009

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbk&action=html&highlight=opuz%20%7C%20TURKEY&sessionid=65484838&skin=hudoc-en>

Pristupljeno 24. januara 2011

L.C.B. v. The United Kingdom 1998-III, no. 76, Date of Judgment 09-06-1998 23413/94

<http://sim.law.uu.nl/SIM/CaseLaw/hof.nsf/1d4d0dd240bfee-7ec12568490035df05/a3cb4356a2cf20cdc1256640004c3956?OpenDocument>

Pristupljeno 29. oktobra 2010

1998-VIII, no. 95, Osman v. The United Kingdom, 23452/94, Date of Judgment, 28-10-1998

<http://sim.law.uu.nl/SIM/CaseLaw/hof.nsf/d0cd2c2c444d8d94c12567c2002de-990/68d1b9781227c05cc12566b300395c77?OpenDocument>

Pristupljeno 29. oktobra 2010

E. and others v. The United Kingdom, 33218/96, Date of Judgment, 26-11-2002

<http://sim.law.uu.nl/SIM/CaseLaw/hof.nsf/e4ca-7ef017f8c045c1256849004787f5/ea8e8b97659ca98341256c7f003597e3?OpenDocument>

Pristupljeno 29. oktobra 2010

Bevacqua and S. v. Bulgaria, 71127/01, Date of Judgment, 12-06-2008

<http://sim.law.uu.nl/SIM/CaseLaw/hof.nsf/233813e697620022c1256864005232b7/b315bb2b5efada4cc1257466002f1aeb?OpenDocument>

Pristupljeno 29. oktobra 2010

Communication No.: 2/2003, Ms. A. T. v. Hungary (Views adopted, on 26 January

2005, thirty-second session) A/60/38 (Part I)

<http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/cedaw32/views/A.T.-v-Hungary-2-2003.pdf>

Pristupljeno 29. oktobra 2010

Fatma Yildirim (deceased) v Austria (Communication No. 6/2005). Jurisdiction: United Nations Committee on the Elimination of Discrimination against Women, Date of Decision: 6 August 2007. Link to full case:

<http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N07/495/37/PDF/N0749537.pdf?>

http://www.artrocker.com/rrpedia/Optional_Protocol_to_the_Convention_on_the_Elimination_of_All_Forms_of_Discrimination_against_Women#cite_note-FY-v-Austria-38

Pristupljeno 29 oktobra 2010

K. A. and A. D. v. Belgium (Nr. 42758/98 and 45558/99, 2005)

<http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/hudoc>

Pristupljeno 20 avgusta 2010

Internetski izvori

Carmen Vives-Cases, Gaby Ortiz-Barreda, Diana Gil-Gonzalez, u:

Mapping violence against women laws in the world: an overview of state commitments, Public Health Research Group, University of Alicante, Alicante, Spain; CIBER Epidemiología y Salud Pública (CIBERESP), Spain; Observatory of Public Policies and Health, Spain

<http://jech.bmj.com/content/64/6/474.extract>

Pristupljeno 29 oktobra 2010

EVROPSKA KONVENCIJA ZA ZAŠTITU LJUDSKIH PRAVA I OSNOVNIH SLOBODA, Rim, 4. novembra 1950.

http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/EA13181C-D74A-47F9-A4E5-8A-3AF5092938/0/BIH_CONV.pdf

Pristupljeno 29 oktobra 2010

Govor Kofija Anana, UN Generalnog sekretara povodom Osmog marta 1999 godine o svetu bez nasilja nad ženama. Press Release SG/SM/6919, WOM/1113. VIOLENCE AGAINST WOMEN 'MOST SHAMEFUL', PERVASIVE HUMAN RIGHTS VIOLATION, SAYS SECRETARY-GENERAL IN REMARKS ON INTERNATIONAL WOMEN'S DAY.

<http://www.un.org/News/Press/docs/1999/19990308.sgsm6919.html>

Pristupljeno 20 avgusta 2010

PulseWire: <http://www.worldpulse.com/pulsewire>

World Pulse's online community and newswire where grassroots women leaders and supporters of women's initiatives from over 150 countries. Action Blogging Campaign on the theme of Ending Gender Based Violence.

Pristupljeno 8. jula 2010.

POSEBNI DEO

FEMICID

Pojam i rasprostranjenost femicida
Femicid: faktori rizika
Hegemonistička muškost
Preventivne strategije
Ženoubistvo i samoubistvo ubice
Femicid sa samoubistvom ubice u Srbiji
Motivi
Prethodno postojanje porodičnog i/ili partnerskog nasilja
Literatura za femicid

Medijsko izveštavanje o femicidu
Femicid kao (ne)predvidljiv događaj
Regionalnost –osvrn na medijsko izveštavanje o femicidu u Republici Srpskoj
Literatura za femicid u medijima

Medijsko izveštavanje o slučajevima femicida u 2013. godini
Literatura za medije 2013.

Pojam i rasprostranjenost femicida

Femicid je termin kojim se označava ubijanje žena. To je rodno zasnovano ubistvo počinjeno nad ženama, devojkama, devojčicama, pa i bebama ženskog pola od strane osoba muškog pola¹. Da bi se neko ubistvo okarakterisalo kao femicid počinocu mora biti relevantan pol žrtve, tj. da je do ubistva došlo zato što je žrtva žena. Femicid je zločin protiv žena motivisan mržnjom prema ženama, prezirom ubice prema ženama, njegovim osećajem nadmoći nad ženama, pri čemu počinilac smatra da ima pravo da oduzme život ženi. Kao dopuna uobičajenoj naučnoj analizi, koriste se autentični primeri medijskih izveštaja o slučajevima rodno zasnovanog nasilja u fokusiranom periodu od godinu dana², na osnovu dnevnog pressclipping-a vođenog u Stručnoj službi Zaštitnika građana³. Iz tog pressclipping/a ukupno je izdvojeno nešto više od pedeset članaka koji govore o slučajevima femicida. U tumačenju njihove sadržine koristila se diskurzivna analiza, dakle kvalitativna istraživačka metoda činjenica slučaja što je inače,

1 Mršević Z., 2011, Ka demokratskom društvu-rodna ravnopravnost, Institut društvenih nauka, Beograd, str.55-58. Femicid autorka od 2008. godine redovno predaje na Fakultetu za evropske pravno političke studije u Novom Sadu u okviru predmeta Studije roda i Fenomenologija nasilja pa se ova analiza nastavlja na postojeća osnovna saznanja o toj vrsti rodno zasnovanog ubistva.

2 Od početka januara do kraja decembra 2012. godine

3 Pressclipping Zaštitnika građana vodi Branka Kaljević, na teme kojima se bavi taj organ (rodno zasnovano nasilje je jedna od tih tema), u selektovano praćenim medijima najtražnijih glavnih štampanih medija (Politika, Danas, Vreme Blic, Večernje novosti, Dnevnik, Kurir, Alo, Press) i dva elektronska medija, RTS i B92.

redovan postupak u tzv. kriminologiji svakodnevnih kriminalnih pojava⁴, gde se, kao izvor sadržinski ilustrativnih primera, koriste stvarni, najnoviji događaji do kojih se dolazi upravo prikupljanjem medijskih uzveštaja. Prisutna je i puna svest da se u medijskim izveštajima o devijantnom ponašanju bilo kojeg tipa ponekada dešavaju i mogući mehanizmi redizajniranja stvarnosti⁵.

Pojam femicid inače, nije nov i u engleskom jeziku postoji od 1801. i znači ubijanje žena a 1848. taj termin je prvi put objavljen u Wharton's Law Lexiconu. Femicid obuhvata više vrsti rodno zasnovanog nasilja, od „običnog” ženoubistva, preko silovanja sa ubistvom, do spaljivanja udovica na muževljevoj lomači i ubistva zbog „uvrede porodične časti” do kojih je dolazilo uglavnom u oblasti Mediterana, Bliskog Istoka i južne Azije. U savremeno doba tom pojmu se dodaje pol ženske žrtve kao razlog za ubistvo. Taj pojam je ušao u naučnu terminologiju izučavanja nasilja nad ženama od članka „Femicid: govoriti o neizgovorenom” koji je objavljen u Ms časopisu 1990. Radi se o kritičkoj analizi masakra studentkinja u Montrealu 1989. kada se prvi put pojavila današnja formulacija, femicid - namerno ubistvo žena od strane muškaraca. Femicid predstavlja jednu vrstu kontinuiranog rodno zasnovanog terora, koje se kreće od namernog ubijanja preko fizičkog i psihičkog zlostavljanja, što je kasnije takođe uključilo seks harassment, prinudnu sterilizaciju, genitalno sakaćenje i kozmetičku hirurgiju. Kada su posledice tih i njima sličnih praksi, smrt žena, autorke Kaputi i Rasel definišu i te slučajeve kao femicide⁶. Potrebno je još pomenuti postojanje visoke stopu pokušaja femicida jer na svaki dovršeni femicid dolazi bar osam pokušanih ubistava žena koji su bili skoro dovršena ubistva. Postoje shvatanja po kojima je femicid shvaćen kao zločin koji uključuje i neke druge oblike rodno zasnovanog nasilja koji ne rezultiraju direktno u smrti ženske osobe, kao što su silovanje, mučenje i zlostavljanje uz mržnju žena, zbog osećanja nadmoći, slabosti, sadističkih zadovoljstava i/ili vršenja vlasti muškarca nad potčinjenom ženom⁷.

Femicid je jedan od pet glavnih razloga za prevremenu smrt žena u životnoj dobi između 20 i 40 godina u Sjedinjenim Državama. Dok su najčešći oblici nasilja koje doživljavaju muškarci fizički napadi u javnom prostoru i pljačke van kuće, najčešće nasilje nad ženama je svakodnevno nasilje u sopstvenoj kući, zato je u ovom radu u fokusu upravo femicid u porodično partnerskom-kontekstu koji čini značajan deo svih ubistava⁸. Domaćem ubistvu prethodi domaće nasilje, koje

4 Oblast „kriminologije svakodnevnih pojava (svakodnevnog života)“ terminološki i sadržinski se pojavila pre više od trideset godina, npr. u radovima Elshatn-a, 1981, sledeće decenije Felson-a, 1994. i Henry & Einstadter-a 1998, da bi se nastavila i tokom dvehiljaditih u radu, npr. Kleinman-a, 2006. Vršnjačko nasilje i nasilje nad ženama su najčešće obrađivane teme iz te kriminološke oblasti.

5 Pada u oči nestajanje medijskih izveštaja o femicidima u partnersko porodičnom kontekstu od novembra 2011. do februara 2012. To skreće pažnju na funkcionisanje medija i moguće vanmedijske uticaje, kao i komunikacione strategije prilagođavanja medija, ne nekoj posebnoj ideologiji, već više predizbornim marketinškim političkim aspiracijama.

6 Drew, H.: op. cit. s. 117-118.

7 Mreža žene proiv nasilja, Krvava despotija muškaraca, internet.

8 Humphries Drew, Women, violence, and the Media, Boston, Hanover and London, 2009, s. 24.

je, iako sveobuhvatno prisutno, dosta skriveno od pogleda javnosti. Mnoge porodice koje su spolja gledano, harmonične i “solidne”, prikrivaju nasilje nad ženama i stide se da potraže spoljašnju pomoć od strane socijalnih službi ili organa prinude⁹. Nasilje od strane intimnog partnera može da se pojavi u svakoj vezi, bez obzira na klasnu ili etničku pripadnost a uočena pravilnost je da su nasilnici najčešće i sami odrasli u nasilnim porodicama. Oni su orijentisani na kontrolu i moć u odnosu sa intimnim partnerom i intenzivno su ljubomorni i osvetoljubivi. Upotreba droga ili alkohola intenzivira te probleme¹⁰.

Femicid od strane intimnog partnera je najrasprostranjenija podvrsta femicida

Žene u Americi ubijaju njihovi intimni partneri (muževi, prijatelji), ili bivši partneri, oko devet puta češće nego stranci. Po najnovijim istraživanjima, oko 50% žena koje su ubili poznate ubice, ubili su njihovi intimni partneri, dok je muškaraca ubijenih od strane intimnih partnera desetostruko manje, i to se dešava u 5.5%. Nisu sve žene u istom riziku od femicida, npr. Afričkoameričke žene umiru od ruke muškaraca tri puta češće nego bele žene, a slična je stopa ubistava od strane intimnog partnera kod Indijanki i Hispano žena. U Njujorku su doseljene žene dvostruko učestalije izložene riziku da budu ubijene od strane intimnog partnera od žena koje su rođene u Americi¹¹.

U Srbiji je u javnosti prisutan podatak da je ubijena „jedna žena nedeljno“, ali ne postoje zvanični podaci o femicidu, pa nevladine organizacije kao izvor koriste medijske izveštaje o slučajevima žena ubijenih u Srbiji u porodično-partnerskom kontekstu. Inače, podaci koje mediji prezentiraju javnosti o broju izvršenih femicida su vrlo različiti a ta šarenolikost je uzrokovana činjenicom da nijedan izvor nije službenog, institucionalnog karaktera. U martu 2012. kao broj žena ubijenih u celoj 2011. Blic navodi 28¹², a u aprilu Danas objavljuje da je u 2011. u Srbiji ubijeno 37 žena¹³. U maju 2012. u Pravdi je objavljen podatak da je već tokom prvih pet meseci 2012. ubijeno 29 žena a da ih je tokom 2011. bilo 32¹⁴. U Vremenu je objavljen podatak da je u periodu između 1. januara i 30. juna tekuće godine, u Srbiji ubijeno 15 žena u porodično-partnerskom kontekstu¹⁵, u avgustu u Politici čitamo da je u prvoj polovini 2012. u našoj zemlji 29 žena ubijeno od strane „najbližeg svog“, odnosno da su 2011. čak 32 žene stradale u „toplom porodičnom gnezdu“¹⁶.

9 Drew, H.: op. cit. s. 206.

10 Drew, H.: op. cit. s. 213.

11 Renzetti Claire, Edleson Jeffrey, Encyclopedia of Interpersonal Violence, vol 1. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, 2008, s. 265.

12 Palić, S., Ispovesti osuđenih žena koje su ubile muževe, Blic 22 mart 2012, hronika

13 M.D.M. Srbija potpisala Konvenciju Saveta Evrope o sprečavanju nasilja nad ženama, Danas 6 april 2012 društvo 7

14 Zafirov, D. Svaka četvrta žena ugrožena nasiljem, Pravda, 14 maj 2012, beogradska, B1

15 Spasovski, D., Koga je briga, Vreme 22 novembar 2012, društvo, 30

16 Đorđević, K., Dobrovoljna terapija za porodične nasilnike, Politika 29 avgust 2012 društvo 8

U novembru 2012. je navedeno na javnom slušanju u Skupštini da su u porodičnom nasilju za deset meseci ubijene 23 žene¹⁷, dok je takođe u novembru, ali po Tanjugu u Srbiji u toku tekuće godine u nasilju ubijeno 25 žena¹⁸. U novembru su Večernje novosti objavile da svake godine 30 žena strada kao žrtva zlostavljanja partnera¹⁹. Tada je takođe objavljeno da je, prema podacima pet ženskih organizacija koje se bore protiv nasilja, od početka 2012 godine u Srbiji ubijeno 28 žena, a lane, dakle u 2011. njih 29²⁰. U decembru se navode podaci dobijeni od mreže „Žene protiv nasilja“ da je od početka tekuće godine u porodično-partnerskom kontekstu „ubijeno čak 28 žena“²¹. Ta ista organizacija, Mreža žena protiv nasilja u svom Godišnjem izveštaju za 2012. zaključuje konačno da je 32 žene smrtno stradalo u porodično-partnerskom kontekstu u 2012. godini a 29 u 2011 godini²².

Javno saopšten (ali samo jednom) podatak MUPa sadrži mnogo veći broj ubijenih žena: u 2012. godini 57 žena je izgubilo život u rodno zasnovanom nasilju, a u 2011.g. 40²³. Ti podaci su za čak 45% veći od najčešće citiranih koji dolaze od strane Mreže žena protiv nasilja. Do te razlike dolazi najverovatnije zbog prakse MUPa da ne daje redovne, dnevne podatke medijima o svim ubistvima a Mreža žena protiv nasilja oslanja se isključivo na medijske izveštaje o ubijenim ženama.

Zaštitnik građana u svom Godišnjem izveštaju za 2012.²⁴ navodi broj femicida dobijen od jedne nevladine organizacije²⁵ a ne nadležnih institucija, pa pošto NVO nemaju drugi izvor od pomenutih nepotpunih medijskih izveštaja, krug nezvanično dobijenih podataka se time proširio i na izvesan način „ozvaničio“, a da je stvarni broj femicida u Srbiji ostao nepoznat.

Potrebno je imati u vidu da i istraživanja u svetu skreću pažnju da medijsko predstavljanje rodno zasnovanog nasilja ne može da se smatra kompletnim jer čak 95% sveg prijavljenog kriminaliteta protiv žena ne dobije nikakvu medijsku pažnju. Najdramatičniji primer za razumevanje medijske netačnosti, je medijsko propuštanje da izveštavaju o kriminalitetu domaćeg nasilja koji je sa svoje strane, najuobičajeniji oblik nasilja i uzrok povreda nanetih ženama²⁶, tako da i nevladine organizacije a pogotovo institucije moraju da traže i nalaze neke druge, službene izvore podataka.

17 Beta, U Srbiji 23 žene ubijene u 2012. B92, 27 novembar 2012, vesti

18 Tanjug, Žrtve sve češće govore o nasilju, B92 26 novembar 2012, vesti

19 V.M.-N.M.N., Večernje novosti 28 novembar 2012, događaji, 31

20 V. C. S, Polovina žena trpi batine, Večernje novosti, 25.novembar, 2012, društvo

21 N. M. N, Država žmuri na nasilje, Večernje novosti 6 decembar 2012 Hronika 8

22 Femicid – ubistva žena u Srbiji Kvantitativno - narativni izveštaj 2012. godina Mreža „Žene protiv nasilja“ Beograd, 2013.godina, www.zeneprotivnasilja.net, str 2.

23 Jutarnji program, I program RTSa, 17 januar, četvrtak, 7.40h. Voditeljka Nataša Miljković, sagovornik Zlatko Nikolić

24 http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/izvestaji/godisnji-izvestaji str 64

25 Poziv na sajt Autonomnog ženskog centra na kome se uopšte ne nalaze podaci o broju femicida <http://www.womenngo.org.rs>

26 Drew, H.: op. cit. s.31

Femicid: faktori rizika

Kao faktori rizika za femicid (Hengehold 2011: 51) na strani učinioca pojavljuju se: nasilnički model rešavanja konflikata, uopšte, a naročito intenzivno fizičko zlostavljanje partnerke i verbalna agresivnost; upućivanje žrtvi pretnje ubistvom; prisustvo poremećaja u socijalnom ili mentalnom ponašanju kao što su alkoholizam, alkoholofilija, paranoidne ili shizofrene psihoze, depresivnost ili određene crte ličnosti (psihopatska struktura, pasivno-zavisne ličnosti); nezaposlenost ili loša materijalna situacija; niži stepen obrazovanja; izražena posesivnost ili ljubomora prema partnerki. Najvažniji faktor rizika na strani partnerke jeste pokušaj da izmakne kontroli partnera odnosno napuštanje partnerskog odnosa (Mreža, 2014). U svetu inače, odavno postoje posebne liste faktora rizika koje olakšavaju posao nadležnima. U SAD su se npr. pojavile 1985. i od tada se usavršavaju. Medijski izveštaji potvrđuju njihovo postojanje ali iz tih činjenica ništa ne zaključuju, odnosno mediji ne prave ni najmanji korak dalje od uobičajenog, stalno prisutnog, redovnog traganja za situacionim objašnjenjima femicida. Time se gubi šansa da mediji, ukazujući javnosti na faktore rizika, doprinesu promeni postupanja nadležnih institucija.

Ocrtavanje etiologije femicida ukazuje da opasnost po život žena nije toliko od „opakog stranca“ koji može da iznenadno napadne ženu. Umesto toga se jasno pokazuje rizik za sigurnost žena u njenoj najbližoj okolini, među ženinim intimnim prijateljima, članovima porodice i poznanicima. Kao takvo, nasilje se dešava tamo gde žena živi - u blizini njene kuće ili na mestima na kojima ona obavlja svoje redovne, dnevne aktivnosti. Zbog toga je zajednički element svih tih krivičnih dela nasilja činjenica da takvo nasilje narušava pretpostavljenu bezbednost doma i narušava osnovno poverenje uspostavljeno kroz tesne veze intimnih odnosa, braka, roditeljstva ili prijateljstva²⁷. Ogromna većina ubistava žena izvršeni su od strane intimnog partnera (67 do 80%) a obuhvata prethodnu istoriju višegodišnjeg fizičkog nasilja od strane muškog partnera ili bivšeg partnera pre ubistva, bez obzira na trenutno stanje odnosa u toj vezi²⁸. Zbog toga se zaključuje da je porodično nasilje izvršeno pre ubistva žene od strane njenog intimnog partnera broj jedan faktor rizika za femicid od strane intimnog partnera. Tokom poslednjih 20 godina 20tog veka, broj ubistava od strane intimnog partnera povećao se za 50% u Sjedinjenim Državama, da bi početkom 21 veka, zahvaljujući društvenim programima i pravnim intervencijama kojima se smanjivalo partnersko nasilje, došlo do opadanja te vrste femicida²⁹.

Primer dvostrukog femicida višedecenijskog porodičnog nasilnika: Jedan od najdrastičnijih porodičnih tragedija izazvanih partnerskim ubistvom bio je niški slučaj kada je Rade Stojev ubio suprugu četiri dana posle venčanja i 17 godišnju

²⁷ Drew, H.: op. cit. s. 5.

²⁸ Renzetti C., & Edleson J.: op. cit, s. 266.

²⁹ Isti izvor navodi podatak da je stopa muškaraca žrtava partnerskih ubistava opala je za 67.8%, a žena žrtava partnerskih ubistava za 30.1%.

kćer iz prvog braka³⁰. Predstavljao se kao novinar, operativac BIA, radnik Apelacionog suda, predstavnik raznih agencija. Ceo njegov život bio je obeležen njegovim nasilničkim i bezobzirnim ponašanjem, a kad je mrzeo bio je spreman sve da učini. Prva žena se razvela zbog nasilja jer joj je život sa njim bio pakao. A i kada se razvela, živela je u strahu od njega³¹. Dete je oteo pre 10 godina i nije joj dozvoljavao da je vidi. U Centar za socijalni rad su joj rekli da ne mogu da joj pomognu, jer navodno, da doji dete mogli bi da mi pomognu, a ovako ne³². Dobro je da mediji ukazuju na ovakvo nezakonito tumačenje i primenu zakona od strane centra za socijalni rad. Ubica je uoči ubistva planirao venčanje sa trećom ženom čijim roditeljima se predstavljao kao radnik BIAe, uzeo revolver od nesuđenog tasta i njime izvršio dva ubistva i samoubistvo³³.

Iz medijskih izveštaja se saznaje da se radilo o opasnom nasilniku od koga su svi strepeli, od bivše supruge do Centra za socijalni rad, i kome do tragedije niko nije mogao da stane na put³⁴. Bio je dokazani lažov, prevarant i besposličar, konačno i ubica, manipulator koji je iako oženjen, spremao i treće venčanje³⁵. Mediji navode da su socijalni radnici u Nišu bili upoznati s nasilničkim ponašanjem Radeta Stojčevića³⁶.

Primer ubistva od strane višestrukog povratnika i porodičnog nasilnika: Brutalno ubistvo Nataše Cvetić (32), koju je u decembru naočigled dece zaklao njen suprug Dejan Cvetić (40)³⁷, šokiralo je srpsku javnost, ali je pokrenulo i važno pitanje - zašto niko od nadležnih institucija nije zaštitio ubijenu ženu? Htela je da se izvuče iz pakla i višegodišnje torture koju je trpela zbog dece³⁸ Ubica je poznat kao višestruki povratnik u vršenju krivičnih dela koja su vezana za posedovanje i trgovinu drogom, godinama je maltretirao i tukao suprugu, svog oca i decu. Ona je više puta prijavljivala da je tučena, ali procesi nisu dovedeni do kraja, niti je nasilnik izdvojen iz porodice. Ubica nije mogao da se pomiri sa njenom odlukom da se razvede i da nastavi život bez njega³⁹. Namamio je u kuću rekavši da je dete bolesno, pretukao je, bacio kroz prozor u dvorište, dok je sa slomljenim nogama pokušavala da se pridigne posle pada i dok je dozivala pomoć, sišao je hladno-

30 M.R., Niš: Ubio ćerku i suprugu na drugom mestu? Večernje novosti 20 avgust 2012, Hronika, 11

31 B.J. "Ubio je našu ćerku da ne bi živela sa mnom", Blic 20 avgust 2012 Hronika

32 <http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/338516/Ubio-je-nasu-cerku-da-ne-bi-zivela-sa-mnom>

33 Ristović, M., Niš: Pištolj za ubistva našao preko Fejsbuka, Večernje novosti, 21. avgust 2012

34 M.R., Niš: Ubio ćerku i suprugu na drugom mestu?, Večernje novosti 20 avgust 2012, Hronika, 11

35 Janačković, B., Ubica iz Niša spremao i treće venčanje, Blic, 23. 08. 2012

36 B.J. "Ubio je našu ćerku da ne bi živela sa mnom", Blic 20 avgust 2012 Hronika

37 M.L. Kragujevac: Zaklao ženu pred decom! Večernje novosti 3 decembar 2012, hronika, 13

38 Radišić, N. Niko nije reagovao na modrice žene koju je muž nožem ubio pred decom Blic 6. decembar, 2012, hronika

39 Radišić, N., Monstrum koji je ubio ženu pred decom, slao poljupce pred odlazak na saslušanje, 03. 12. 2012

krvno i prerezao joj vrat i ubo je u grudi i u stomak⁴⁰. Tek je smrt otvorila oči svima. Protiv Cvetića policija je u poslednjih 20 godina podnela čak 30 krivičnih prijava, uglavnom zbog krađa, ali i za nasilje u porodici, nasilničko ponašanje. Jedina presuda koja mu je izrečena jeste ona za nanošenje teške telesne povrede, pre više od deset godina, ali niko ne može da potvrdi da li je tu pravosnažnu presudu od godinu dana zatvora i odležao⁴¹. Kako saznajemo u MUP-u, njegov otac ga je prošle godine prijavio policiji zbog nasilja prema njemu i snaji, supruzi Nataši. Proces još traje. Socijalna radnica Ana Miletić Vučković kaže da je porodica Cvetić poznata Centru za socijalni rad, ali da su samo „kontinuirano dobijali materijalnu pomoć“⁴².

Ovaj slučaj je ujedno i primer medijskog izveštavanja koje sadrži alarmantne podatke iz oblasti fenomenologije femicida. Kako je moguće da je na slobodi nasilna osoba koja otvoreno preti, vrši akte nasilja, trguje narkoticima, i ima preko 30 krivičnih prijava? Kako to da se Centar za socijalni rad ograničio u svom radu samo na davanje materijalne pomoći porodici bez ulaženja u moguće postojanje prodičnog nasilja kao uzroka materijalnih problema? Mediji nisu mogli da previde činjenicu da su zakazali svi, i država, i rođaci, i komšije i prijatelji, jer iako je ubica najavljiavao da će ubiti, niko nije na to reagovao.

Hegemonistička muškost

Muškarci i žene su, po radikalnom feminizmu, rođeni „kao takvi“, muškarci kao nasilni a žene kao trpeljive, pa muškarci, budući agresivna i zla bića, dominiraju, ugnjetavaju, eksploitišu i viktimiziraju žene⁴³. Danas su takva radikalna shvatanja („mužjaci okovani u svoju muškost, vrše dela ispisana testosteronom“⁴⁴) napuštena i prednost se daje društvenom i institucionalnom kontekstu u kome se dešavaju ubistava žena, ali rodni aspekt ipak nije potpuno napušten. Naime, teoretičari iz oblasti fenomenologije nasilja ukazuju da rodno zasnovano nasilje jedan od načina način ispoljavanja roda u konfliktnim porodičnim situacijama. Proučavajući karakteristike tipičnih počinilaca rodno zasnovanog nasilja, zajedno sa karakteristikama tih krivičnih dela, kriminološkinja Barbara Peri utvrdila je da je vršenje takvih krivičnih dela način postizanja jednog vida muškosti, takozvane hegemonističke muškosti⁴⁵. Hegemonistički maskulinitet je model praktikovanja muške dominacije nad ženama. Termin „hegemonističko” se

40 Luković, M., Kragujevac: Molila supruga da je ne zakolje!, Večernje novosti 4 decembar 2012, hronika, 10.

41 Radišić, N., Kragujevac: Sahranjena žena koju je suprug svirepo izbo nožem Blic 5 decembar 2012, hronika

42 Radišić, N., Niko nije reagovao na modrice žene koju je muž nožem ubio pred decom Blic 6. decembar, 2012, hronika

43 Elshtain Jean Bethke, Public Man, Private Woman, Women in social and political thought, Princeton, 1981. s. 205.

44 Mandić A., Nova Istorija, Politika, Kulturni dodatak, 25 maj 2013, s 3.

45 Renzetti, C. & Edleson, J.: op. cit. s. 270.

odnosi na kontekstualno tolerisane načine na koji muškarci praktikuju muškost a koje uključuje i nasilje radi potčinjavanja žena⁴⁶, negiranja prava žrtve na napusti ili prekine nasilnu vezu, vodi sopstveni život, traži i dobije pomoć institucija i sl.

Primer ubistva zbog pokušaja žrtve da raskine vezu: U februaru je harmonikaš Milanče Ivanović (42) iz Badljevice kod Smedereva ubio 22 godine mlađu koleginicu iz orkestra, Mariju Mihajlović iz Smederevske Palanke, zato što je želela da raskine ljubavnu vezu s njim. On je usmrtio devojkicu sa 29 udaraca čekićem u glavu. Bez mnogo ustezanja objasnio je svoje motive: „Mnogo sam je voleo. Bio sam ljubomoran jer sam znao da je bila u šemi sa drugima iz orkestra. Krenuli smo kod našeg bubnjara, posvađali smo se, zapretila mi je da će me prijaviti za zlostavljanje. Tad mi je pao mrak na oči”⁴⁷. Milanče Ivanović, harmonikaš iz Smedereva je oženjen i otac je jednog deteta. Marija je želela da raskine sa njim. Medijski stil stereotipiziranog izveštavanja obuhvata neizbežnu konstataciju da se radi o „zločinu iz strasti” kao i da je po istoj medijskoj matrici, motivi „najverovatnije ljubomora”⁴⁸.

Primer ubistva kao izraza hegemonističke muškosti: Miroslav Radenković je ubio bivšu suprugu tako što joj je pucao u glavu pa je odmah izvršio samoubistvo. Motiv je kako mediji navode, „ljubomora, nije htela da mu se vrati, napustila ga, strašno ga je pogodilo što ga je ostavila, stalno je govorio da ne može da živi bez nje, želeo da očuva brak”. Za nju se navodi da je bila poštena i čestita žena, a za njega da se odlučio na ubistvo i samoubistvo pošto je tvrdio da Suzanu i dalje voli, a ona je uporno odbijale da mu se vrati, zbog čega je najavljivao ubistvo, tj. da će se ta njegova ljubav ovako završiti”⁴⁹.

Institucionalni kontekstualni doprinos hegemonističkoj muškosti potvrđuju činjenice da neko ko najavljuje ubistvo nije bio pritvoren i da je i dalje bio u prilici da raspolaže vatrenim oružjem. Ovaj slučaj može da se uzme i kao primer društvenog konteksta koji omogućuje hegemonističku muškost: kad žena pobegne od nasilja, onda je ona „žena koja ne želi da se vrati“, kada nasilnik ne želi da ostane bez žrtve, onda on „želi da očuva brak“, kada on vrši svoje patrijarhalno pravo da ne dozvoli ženi da napusti nasilnu zajednicu, to je njegova legitimna „nemogućnost da živi bez nje i strašna pogođenost što ga je ostavila“, a kada izvrši ubistvo kao kulminaciju nasilja, poslednji nasilni čin i kao „pravo“ hegemonističkog muškarca da kazni ženu po patrijarhalnom pravu po kome muškarac ima pravo raspolaganja životima žene (*ius vitae ac necis*), onda je to „zato što je i dalje voli”⁵⁰.

46 Drew, H.: op. cit. s. 3.

47 Vasiljević, J., Ispovest harmonikaša: Morao sam da je ubijem, Press, 03. 02. 2012. vesti dana, str 12

48 Ilić, J., Smederevska Palanka: Uhapšen harmonikaš osumnjičen za ubistvo pevačice, Večernje novosti 2 februar 2012, hronika, 10

49 Kocić, D., Pucao u ženu, pa se ubio, Press 9 avgust 2012, hronika, 12

50 D.St., Preminula žena kojoj je muž pucao u glavu, Večernje novosti 10 avgust 2012 hronika 10

Društvena kontekstualnost hegemonističke muškosti se ogleda u prihvatljivosti, štaviše, dozvoljenosti muške ljubomore i njenog nasilnog ispoljavanja. Tako je ostalo zabeleženo da je jednom ruskog književnika Maksima Gorkog grupa ruskih seljaka pretukla do besvesti jer je pokušao da odbrani jednu ženu, koju je svučenu do gola ispred gomile koja je odobravajuće urlala, njen muž zbog navodne prevare bičevao korbačem za konje⁵¹. Poruka je jasna, ni muškarac ne može nekažnjeno da se suprotstavi hegemonističkoj muškosti ispoljenoj kao pravo muškarca da svoju ljubomoru ispoljava ekstremno nasilnim aktima. Muškarci su nasilni i kada su ljubomorni bez ikakvog osnova, i onda kada ni oni sami nisu verni, pa i onda kada su upravo oni ti koji su napustili bivše partnerke zbog drugih žena. Kako primeri femicida u Srbiji iz 2012. godine pokazuju, u svakom od pomenutih slučajeva postaju ženoubice.

Primer ubistva zbog ljubomore višedecenijskog porodičnog nasilnika i ubice: Vojislav Stanković (58) iz Crepaje betonskim blokom smrskao je glavu nevenčanoj supruzi Svetlani J. (62), lažno je optužujući da ga vara⁵². Stankoviću ovo nije prvi zločin jer je pre dvadesetak od njegovih batina preminula njegova prva supruga, koja je nosila blizance, a nakon toga je jednog mladića izbo nožem i odgrizao mu polni organ. Bio je ljubomoran, kako se medijski navodi „kao pas“. Često je optuživao Cecu da ga vara. Stalno je „ubijao boga u njoj, a ona se klela da mu je verna“⁵³.

Primer brutalnog partnerskog ubistva zbog ljubomore: Manekenku Vladislavu Červenku (25) je na smrt pretukao u Novom Sadu⁵⁴, njen partner Darijan Musić (25), i koja je pre ubistva bila brutalno zlostavljana⁵⁵. Svedoci navode da je Musić dugo i stalno brutalno tukao Vladislavu, lomio joj je nos, ruku, vozio je u gepeku kroz grad, da je ona pokušavala da ga ostavi, ali mu se uvek vraćala jer ga se plašila⁵⁶. Prijavljivala ga policiji zbog brutalnost ali bi na kraju bi uvek odustajala od svih optužbi iako je trpela neverovatno batinanje, i komšije su je često viđale u modricama. Ubica je priznao da je ubio Vladislavu Červenku, navodeći „da je hteo da je nauči pameti“⁵⁷, dakle kao i svi nasilnici smatrao je da ima na to pravo.

Primer ubistva posle višegodišnjeg ljubomornog nasilja: Dejan Petrović je hicem iz pištolja u grudi ubio suprugu Ljiljanu, a potom pucao sebi u glavu i preminuo na putu do bolnice. Varao je Ljiljanu sa mnogo mlađom ženom, rođakom.

51 Margaret A., and Osborne C., Gender and crime in modern Europe, London, 1999.

52 Tanjug, Ubio ženu udarcem kamenom u glavu, B92 13 juli 2012, hronika

53 Ninković, M., Betonskim blokom smrskao ženi glavu, Press 13 juli 2012, vesti dana, 12

54 Tanjug, Devojka pretučena na smrt u Novom Sadu, Blic 13 novembar 2012, hronika

55 Mijušković, M., Manekenka tučena do smrti, Politika 14 novembar 2012, hronika, 9

56 Lalić A., Stakić M., Adžić A., Ubica godinama brutalno tukao manekenku, vozio je u gepeku kroz grad, 14. 11. 2012.

57 Preradović, Lj., Simić, J., Darijan Musić: Tukao sam je jer me varala, Večernje novosti 15 novembar 2012, hronika, 11

Danima nije dolazio kući. Ona je trpela i plakala, a kada bi se vraćao sa tih "izleta", maltretirao ju je. Poslednjih godina, otkada je izgubio posao u Rudniku "Lece", počeo je i da je tuče. Istera decu iz stana, a nju prebije. Dolazila je sa masnicama. Na kraju je prelomila i ostavila ga, misleći da će tako sačuvati zdravlje, a izgubila je život⁵⁸. Pored svih tih činjenica, Blic navodi da istražni organi još „pokušavaju da nađu razloge i krivce za smrt ovo dvoje supružnika koji su za sobom ostavili troje maloletne dece“.

Primer ubistva žene koju je nasilnik napustio zbog druge žene: Z.S je pesnicama usmratio nevenčanu suprugu Biljanu Bošković, koju je ranije napustio (i njihovo dete) i živeo sa drugom ženom, ali je dolazio da je maltretira. Mediji navode da je bio naprasit i policija je više puta intervenisala⁵⁹.

Osim prethodnog domaćeg nasilja rizik od femicida u partnersko porodičnom kontekstu povećavaju faktori je vatreno oružje bilo dostupno ubici, njegovo izrazito kontrolišuće ponašanje, pretnje da će ubiti partnerku⁶⁰.

Primer prethodno postojećih pretnji ubistvom: Advokat Vidosavljević je ženu ubio zbog dugogodišnjih svađa i rasprava, često govorio da namerava da ubije, pokušao je da ubije i sina koji je uspeo da pobjegne⁶¹, nije pokazao kajanje posle ubistva⁶², bizarno je izjavio da je ubio jer je on žrtva porodičnog nasilja psihičkog maltretiranja, a direktan povod za ubistvo bilo je to što ga je ogovarala kod zajedničkog prijatelja⁶³.

Stručnjaci koji se profesionalno bave domaćim nasiljem, femicide u porodično partnerskom kontekstu shvataju kao predvidljive, koji su kao takvi, mogli da budu sprečeni sankcionisanjem domaćeg nasilništva⁶⁴.

Kako se u Srbiji medijski izveštaji o femicidu oslanjaju uglavnom na policijske izvore, i oni kao glavne uzroke nalaze u nekim vrstama poremećaja ličnosti nasilnika ili pak u neposredno prethodećim događajima, takozvanim „okidačima“. Time se negira društveni kontekst u kojem dominiraju blaga društvena osuda porodičnog nasilja, običaj okrivljavanja žene za „neuspeo“ brak, porodično nasilje ili druge bračne probleme, retko pravno sankcionisanje i vrlo sporadično institucionalno preventivno ili sinergično umreženo zajedničko delovanja (za sada samo u vojvođanskim gradovima Zrenjaninu i Somboru).

58 M. Ivanović, Ljubomorni otac ubica ostavio troje siroćića, Blic, 30. 06. 2012

59 LJ.Preradović, Parage: Pesnicama usmratio ženu, Večernje novosti 20 mart 2012, hronika, 11 ZM, Ubio suprugu pred detetom, Blic, Novi magazin, 20.03.2012

60 Renzetti, C. & Edleson, J.: op. cit. s. 206.

61 Ivanović, M, Bos i u majici kratkih rukava pobjegao na sneg od oca ubice, Blic, 13. 02. 2012.

62 D.I.M., Leskovac: Borac protiv nasilja ubica, Večernje novosti 13 februar 2012, hronika, 10

63 M. I. Ubio sam ženu jer sam bio žrtva porodičnog nasilja, Blic 14. 02. 2012.

64 Drew, H.: op. cit. s. 221.

Ubistva u porodično partnerskom kontekstu po nekim autorima najviše zavisi od strasti⁶⁵. Razaranje žrtve po takvim shvatanjima, „pečat” je ubistva iz strasti, za koje je karakterističan vrlo blizak odnos između žrtve i ubice. „Zaslepljena” ubistva su po tim shvatanjima pak, rezultat socijalnih kriza i povećane otuđenosti savremenog čoveka⁶⁶. Primeri iz prakse rečito negiraju postojanje ma kakve zaslepljenosti, dokazujući međutim, prisustvo hegemonističke muškosti i institucionalnu neefikasnost.

Primer hladnokrvnog dvostrukog ubice: Slučaj ubice i samoubice Petra Balana koji je prvo ubio suprugu i ćerku a zatim ih je kao profesionalni ubica „overio” sa po još jednim metkom da bi bio siguran da su mrtve⁶⁷, jasno opovrgava teorije o „zaslepljenom” ubici iz strasti, jer se očito radi o racionalnom i umišljajnom vršenju zločina. Posle dvostrukog ubistva, on je otišao je do prodavnice i ispričao ljudima u radnji šta je uradio, pa je još svratio do jedne komšinice i njoj sve ispričao. Potom je ušao u dvorište, prislonio pištolj na slepoočnicu i sebi presudio⁶⁸.

Primer hladnokrvnog ubice: Jelenko R. je pokušavao da nagovori Rebeku da obnove vezu, ali su se posvađali, on je uhvatio devojkicu za vrat i udavio je. Posle ubistva je celu noć gledao ćerkicu kako spava, ujutru je nahranio i otišao⁶⁹.

Primer ubice kome niko nije mogao da stane na put: U julu je „bolesno ljubomorni” Aleksandar Tošić svirepo ubio Tamaru u toaletu menze⁷⁰. Iz kuće Tošića čula se često svađa, vriska, plač. Aleksandar je tukao Tamaru, neretko čak i pred očima njihovog sina Bojana, koji ima samo četiri godine, i policija je više puta dolazila⁷¹. Takođe se u ovom slučaju paradigmatično uočava da i kada se izrekne zabrana prilaska žrtvi, to ostaje samo mrtvo slovo na papiru. Nasilnici i dalje nastavljaju da uznemiravaju žrtve i umesto da idu u zatvor, policija žrtvu ponovo uputi na sud i tako u krug. Na taj način nasilnicima se šalje jasna poruka “možeš da radiš šta hoćeš, ne može ti niko ništa”.

Preventivne strategije

Mnoge studije o femicidu od strane intimnog partnera identifikovale su karakteristike koje diferenciraju takvo ubistvo od drugih vrsta ubistava. Iako dosadašnja istraživanja sugerisu da postoji disproporcionalno visok rizik od femicida za pripadnice etničkih manjina, femicid je primarno odraz siromaštva i diskriminacije, što sa svoje strane rezultira u nedostatku pristupačnih mehanizama koji

65 Spasojević, V. C., Prepoznamo samo ekstremno nasilje, Večernje novosti 21. oktobar 2012, društvo <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:402242-Prepoznamo-samo-ekstremno-nasilje>

66 Vukosavljević, D., Krvavi pečat zločina iz strasti, Politika 30 juli 2012, hronika, 10

67 Jovanović J - Hadžić, B., Meci u ubijenu suprugu i dete, Večernje novosti, 08. septembar 2012.

68 A. Ž. A. - V. V. Ubio ćerku i ženu, pa sebi pucao u glavu, | 07. 09. 2012

69 Ekpa Kurira, UŽAS: Zadavio devojkicu pred bebom!, Kurir 27 decembar 2012, hronika, 14

70 TANJUG Muž ubio ženu u TE "Nikola Tesla", B92, 3.07.2012

71 Ljutić, D., TE "Nikola Tesla": Muž zaklao ženu, Večernje novosti 04 juli 2012, hronika, 12

mogu da preventivno deluju protiv femicida. Tamo gde su na raspolaganju razne mogućnosti za izlazak iz nasilne situacije kao što su skloništa, krizne telefonske linije i posebno tamo gde su one najpristupačnije, tamo je uočen najveći pad ubistava žena od strane njihovih muških partnera. Porast pristupačnih servisa namenjenih ženama žrtvama nasilja, razne politike i pravni mehanizmi protiv porodičnog nasilja, kao što su obavezni pritvor nasilnika, smanjenje pristupačnosti vatrenog oružja, dosledno, sistematično sankcionisanje nasilja i sl. direktno umanjuje ubistva od strane intimnog partnera⁷².

Kao direktni zaštitni faktor od femicida je postojanje prethodnih zatvorskih kazni zbog domaćeg nasilja⁷³. Jasno je da su najvažnije strategije za prevenciju femicida smanjenje partnerskog nasilja i identifikacija slučajeva koji su u najvećem riziku od femicida, sa intervencijama koje primarno ciljaju na prva 3 meseca neposredno pošto je žena žrtva nasilja napustila nasilnika. Smanjenje mogućnosti nasilniku da dođe do vatrenog oružja je od posebnog značaja. Tamo gde postoje skloništa, pravna savetovališta, profesionalna zdravstvena zaštita, policija obučena da interveniše u slučajevima domaćeg nasilja i tamo gde se zajednice protive i osuđuju partnersko nasilje, tamo žene imaju u svojim životima više šanse da prežive to nasilje⁷⁴.

A to su mere koje ne sprečavaju samo femicid. Zajedničko za Ljubišu Bogdanovića⁷⁵ i Tamerlana Čarnajeva⁷⁶ je da su tukli svoje supruge, i da obojica potiču iz porodičnih zajednica koje tradicionalno muškarcima daje „zeleno svetlo“, štaviše podstiču hegemonističku muškost. Odrasli su neometani u razvijanju i ispoljavanju svoje nasilničke prirode i živeli u uverenju da im je sve dozvoljeno, da su gospodari života i smrti. A da su ikada bili sankcionisani za dela porodičnog nasilja, pa progresivno ponovljeno sankcionisani ako bi nastavili, ne bi došlo do eskalacije nasilja i do javno počinjenih ubistava, jer bi u vreme izvršenja zločina, obojica bili, ili u zatvoru, ili pre toga efikasno ubeđeni da nasilništvo neminovno vodi ka neprijatnim sankcijama, a u oba slučaja svakako razoružani. I jedno i drugo bi preveniralo masovno ubistvo i bombaski napad i spaslo više ljudskih života. Prevencija femicida nije dakle, samo nužna radi zaštite žene, već i radi celog društva od širenja tolerisanog nasilničkog ponašanja.

72 Renzetti, C. & Edleson, J.: op. cit. s. 266

73 Renzetti, C. & Edleson, J.: op. cit. s. 265.

74 Renzetti, C. & Edleson, J.: op. cit. s. 267.

75 Masovni ubica, Velika Ivanča, Srbija, 2013. Tukao je suprugu lancem, (a bio je nasilan i prema sinu jer nije zasnovao porodicu).

76 Terorista glavni osumnjičen za bombaski napad na bostonski maraton, april 2013. Zbog porodičnog nasilja mu nije bio legalizovan boravak Sjedinjenim Državama

Ženoubistvo i samoubistvo ubice

Ženobice/samoubice su ubice koje se po izvršenom femicidu ubiju. Ta zastrašujuća, (samo)uništavajuća kombinacija ubistva i samoubistva, nesumnjivo je povećane društvene opasnosti kada se poredi sa „običnim”, pojedinačnim ubistvima ili samoubistavima. Ono što ih čini društveno opasnim je manifestna rešenost ženobica/samobica da po svaku cenu unište i svoj i tuđe živote, ne prezajući da uz femicid praćen samoubistvom, ubiju i sopstvenu ili tuđu decu i/ili još neke srodne ili nesrodne osobe, pa je zato potrebno pokloniti povećanu, fenomenološko etološku analitičku pažnju toj pojavi koja inače, spada u oblast tzv. „kriminologije svakodnevnih pojava“. Oblast „kriminologije svakodnevnih pojava (svakodnevno života)” terminološki i sadržinski se pojavila pre više od trideset godina, npr. u radovima Elshtain-a, 1981, sledeće decenije Felson-a, 1994. i Henry & Einstadter-a 1998, da bi se nastavila i tokom dveihiljaditih u radu, npr. Kleinman-a, 2006. Vršnjačko nasilje, nasilje povezano sa sportom i nasilje nad ženama su najčešće obrađivane teme iz te kriminološke oblasti.

Kada su Džejn Kaputi i Dajana Rasel⁷⁷, reagujući na masakr studentkinja u Montrealu 1989. objavile davne 1990 godine u časopisu „Miz“, tekst pod naslovom „Femicid: govoriti o neizgovorenem”, verovatno nisu prepostavljale da su i u naučni, a ne samo medijski diskurs uvele novi pojam, femicid - namerno ubistvo žena od strane muškaraca. U svojoj kasnijoj knjizi „Femicid, politika ubijanja žena“, Dajana Rasel je 1992. u taj pojam uključila seksualno uznemiravanje i ucenjivanje, prinudnu sterilizaciju, genitalno sakaćenje, ako bi posledice tih i njima sličnih praksi, bila smrt žena. Femicid danas obuhvata više vrsta rodno zasnovanih ubistava, od „običnog” ženoubistva, preko silovanja sa ubistvom, serijskih ubistava prostitutki, do spaljivanja udovica na muževljevoj lomači i ubistva zbog „uvrede porodične časti” do kojih je nekada dolazilo uglavnom u oblasti Mediterana i Bliskog Istoka a danas u Pakistanu i Indiji. U ovom radu se koristi samo na najuže shvatanje femicida kao muškog nasilja sa smrtnom posledicom po ženu, bez širokog shvatanja femicida koje obuhvata i druge vrste muškog nasilja nad ženama (silovanje, incest, harassment, trefiking, mobing) koje narušavaju zdravlje žrtava ali nema neposredni smrtni ishod⁷⁸. Tipično za metodološki pristup „kriminologije svakodnevnih pojava” je da se za sve ili gotovo sve analize koriste medijski izvori kao ilustracija konkretnih slučajeva, jer to daje neophodnu aktuelnost obrađenoj temi. Ne treba zaboraviti ni da su u slučajevima samoubistava ženobica sudski postupci i presude nemogući, jer su svi glavni akteri mrtvi, i žrtva i ubica, krivični postupak se ne vodi, pa zapravo tu zauvek ostaju samo medijski izvori kao jedini javni izvor činjenica, dokument o konkretnim slučajevima.

77 Drew H., Women, violence, and the Media, Northeastern University Press, Boston, University press of New England, Hanover and London, 2009. s. 117-118.

78 Širi pristup u Srbiji zastupa Mreža žene protiv nasilja sledeći logiku po kome muško nasilje, pogotovo ono dugotrajno, vodi ka femicidu, u „Krvava despotija muškaraca“, na linku:

http://www.zeneprotivnasilja.net/images/stories/pdf/femicid/FEMICID_Krvava_despotija_muskaraca_-_clanak_objavljen_21.07.2011._godine.pdf

Femicid sa samoubistvom ubice u Srbiji

Iako termin femicid⁷⁹ dolazi sa engleskog jezičkog područja, događaji obuhvaćeni tim pojmom nikako nisu nešto što se dešava „drugima“, niti nam je to „nametnuto“ sa strane. Femicid je pojava itekako prisutna u Srbiji gde je, kao i svuda u svetu, najizraženiji oblik femicida ubistvo žene kao posledica nerazrešenih ili prolongiranih oblika porodičnog nasilja nad ženama. Domaćih slučajeva je mnogo, 40 femicida u 2011, 57 u 2012⁸⁰, dok je u prvih osam meseci 2013., u porodičnom nasilju izgubilo život već 27 žena⁸¹, (ovogodišnji kuriozitet je da su svima ubice pre ubistva otvoreno pretile⁸²), pri čemu se čak deset ovogodišnjih ženoubica ubilo. Nedavni ovogodišnji slučaj ženoubice/samoubice iz Subotice (11. juna 2013), osim što skreće pažnju svojim tragičnim ishodom, ilustrativan je i po svojim drugim elementima, tipičnim za fenomen koji se analizira.

Primer femicida zbog pokušaja žrtve da prekine vezu sa ubicom. Zoltan Godo je ubio bivšu nevenčanu suprugu i sebe. Sa njom je živeo sedam godina, u istrazi se navodi da je bio agresivan, i da su među njima svađe bile česte, zbog čega ga je ona napustila u decembru 2012. i otišla sa sinom i ćerkom kod majke. Zoltan joj nije joj davao mira, često je dolazio i mesecima je slao poruke pozivajući je da mu se vrati da žive zajedno jer je voli. Ona je odbacivala takvu mogućnost, ostavila ga je i više nije obraćala pažnju na njega. U poslednje vreme nije dolazio jer je Editin sin bio kod kuće. Sedam dana pošto je njen sin otišao na rad u Nemačku, pojavio se na kapiji sa pištoljem u ruci. Edita nije htela da ga pusti, ali je on provalio. Njena četrnaestogodišnja kćerka ga je molila da poštedi majčin život i radije ubije nju ali je on odgurnuo i pred njom hladnokrvno pucao dva puta žrtvi u srce i odmah zatim ispalio sebi dva metka u glavu⁸³. Zoltan i Edita iza sebe imaju ranije brakove, i po dvoje dece⁸⁴. Medijski izveštaji konstatuju ljubomoru usled koje Zoltan nije mogao da se pomiri sa činjenicom da ga je Edita ostavila⁸⁵.

Potrebno je na ovom mestu ukazati i na postojanje visoke stope pokušaja femicida jer kako istraživanja dokazuju, na svaki dovršeni femicid dolazi bar osam, obično vrlo brutalnih pokušanih ubistava žena, koji su bili skoro dovršena ubistva⁸⁶ kao što ilustruje nedavni slučaj iz Koceljeva ili prošlogodišnji iz Novog Sada.

79 Iako je izveden po pojmovnom, jezičkom modelu genocida, femicid ipak nije „podvrsta genocida“. Isto kao što npr. ni razne „kuposijade i slaninijade“ nisu podvrste olimpijade, već su to samo mali lokalni kulinarski vašari. Čiji su nazivi jezički konstruisani po modelu pojma olimpijada, tako isto ni femicid nije podvrsta genocida.

80 Podaci MUPa, objavljeni na Jutarnjem programu Prvog programa RTSa, 13 januara 2013.

81 Nedeljković H.M. 2013, Domovi puni torture, Večernje novosti, 08.06.

<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/hronika/aktuelno.291.html:437862-Domovi-puni-torture> Informer, 19. 08. 2013, rubrika Vesti, str 11a

82 Mrđen I., 2013., Iz mog ugla, Blic, 20. 08. str 16. Svi nasilnici su prethodno pretili.

83 Šolaja D., 2013, Ubio ženu i sebe, ćerka molila za majčin život, Blic, 13. juni, str. 15.

84 J.P., M. Po., 2013, Ubio bivšu ženu na kućnom pragu, Alo, tr 07

85 2013, Ubio bivšu ženu pa sebe, Informer, 13. juni, str 12

86 Drew, H.: op. cit. s. 117-118.

Primer pokušanih femicida i samoubistva ubice. Vladan Lukić (38) je 16 maja 2013. oko 13 časova izbo nožem suprugu Snežanu Marić, a zatim povredio sebe. Po pozivu komšija bračni par je kolima Hitne pomoći prevezen u bolnicu gde su Snežani konstatovane teške telesne povrede u predelu grudi, a njenom supugu u predelu stomaka. Lekari šabačke bolnice bore se za život bračnog para Marić-Lukić iz Koceljeva⁸⁷.

Primer pokušanog femicida i dovršenog samoubistva. Mirko Gajić je ženu teško povredio udarcima čekićem po glavi i telu, a zatim izvršio samoubistvo. Zbog porodičnog nasilja izrečena mu je ranije mera zabrane pristupa na 100 metara njoj i njihovom jedanaestogodišnjem sinu, i uznemiravanje na bilo koji način. Žrtva se nadala da će suprug poštovati mere zabrane koje je sud odredio, ali se to nije desilo⁸⁸.

Previše je i dovršenih i pokušanih femicida-suicida da bi mogli da budu neempatično ignorisani i olako pripisivani „drugim sredinama“. Odsustvo empatije je inače, po istaknutom teoretičaru nasilja Sajmon Baron Koenu, jedno od glavnih uzroka nasilja. Opominjući u svom delu „Psihologija zla“ na opasnost od eskalacije nasilja kome se niko ne suprotstavlja, autor smatra da to običnim ljudima oduzima sve što je ljudsko, lako ih uvodeći u zločin, čime se po njemu otvaraju vrata masovno počinjenom nasilju i uništenju velikog broja ljudskih života. Ili kako on kaže, „Put do Aušvica bio je popločan ravnodušnošću“⁸⁹.

Posle slučaja Pajčin/Kapisoda marta 2010. u Srbiji se intenzivira pažnja poklonjena pojavi ženoubistva praćenog samoubistvom ubice. Javila se i upitanosti da li se radi o specifičnom „femicidu na srpski način“, ili je to univerzalna pojava koja se dešava i u drugim sredinama i podnebljima. Čini se na prvi pogled da je to deo „domaćeg ambijenta“, posledica „dinarskog mentaliteta“ pod kojim se podrazumeva hegemonistička muškost kombinovana sa sklonosti ka samovolji, prekoj, nasilnoj reakciji. Međutim, uprkos brojnim domaćim slučajevima femicida praćenim samoubistvom ubice poslednjih godina, ta pojava ipak nije karakteristika ni srpskih, pa ni balkanskih ženoubica. Različita istraživanja vođena u svetu ukazuju da su čak oko jedne do dve trećine slučajeva femicida od strane intimnog partnera, muški partneri izvršili i samoubistvo (u manjem broju slučajeva ubiju i decu). Podaci jasno ukazuju da su uloge polno podeljene tako što su

87 J.P. Izbo suprugu, pa sebe!, Alo 16 maj 2013, hronika

88 Lj.P. Čekićem teško povredio suprugu, pa se ubio, Blic, 17. 02. 2012

Ljubica Petrović Žarko Bogosavljević Blic, 18. 02. 2012, Čekićem pretukao suprugu, pa se obesio misleći da je mrtva

Ljiljana Preradović, Novi Sad: Kršio zabranu prilaska supruzi, Večernje novosti 18.februar 2012, hronika 13

89 Baron Koen S., 2012, Clio, Beogra. Str. 132-133.

većina ubica muškarci a većina ubijenih žene⁹⁰. Samo oko 1% od svih ubistava od strane intimnog partnera praćenog samoubistvom ubice su slučajevi u kojima su žene ubile muškog partnera i izvršile samoubistvo. Samoubistvo ubice je inače karakteristika muških ubice žena, dakle tipična je za femicid a ne opšte porodično ubistvo, između drugih ili bilo kojih članova porodične zajednice. Glavni faktori rizika pojave femicida sa samoubistvom, uključuje uvek prethodno postojanje partnersko/porodičnog nasilja, i uglavnom su isti su kao ubistava od strane intimnog partnera bez samoubistva ženoubice, s tim što tu kao dodatni elemenat postoje u nekim slučajevima još i njegovi prethodni, neuspešni (često nedovoljno ozbiljni) pokušaji samoubistva⁹¹.

Motivi

Za sva samoubistva je zajedničko da motivi samoubistva ostaju prikriveni kao tajna odneta u grob, ili su nejasni, ili barem neshvatljivi onima koji su preživeli. Čak i kada postoji oprostajno pismo ili kada su okolnosti samoubičinog života takvi da nedvosmisleno ukazuju na razloge, uvek ostaju neodgovorena pitanja, zašto je samoubistvo, baš u tom momentu bila izabrana opcija, zašto je to učinjeno umesto životne borbe, suočavanje sa problemima kakvi god da su, zašto je odluka morala da bude to definitivno bekstvo/dezerterstvo od života? Samoubistvo ženoubice opterećeno je dakle, istim početnim dilemama i nedoumicama kao svako drugo samoubistvo pa su tako, i kod samoubistva ženoubice mišljenja podeljena između dva ekstremna shvatanja, prvog, po kome je samoubistvo čin vrhunskog kukavičluka ili pak drugog, potpuno suprotnog, po kome je to častan čin vrhunske hrabrosti. Ovakva dijametralno suprotna shvatanja sreću se i kod interpretacije jednog istog slučaja. Ostalo je npr. zabeleženo da je otac ženoubice/samoubice Filipa Kapisode izjavio da je „Filip postupio časno crnogorski što je na sebe digao ruku“,⁹² dok je brat Petar potpuno suprotno smatrao da je „Filip svojim delom ukaljao ugled svoje porodice“⁹³.

Do samobistva ženoubice ne dolazi zbog depresije, usamljenosti⁹⁴, neizlečive bolesti⁹⁵ osiromašenja i sličnih razloga, koji se najčešće javljaju kod drugih samoubica. Zato samoubistvo ženoubice ne treba posmatrati izolovano od prethodno izvršenog femicida sa kojim je nužno motivaciono povezano i predstavlja deo jednog tipičnog i tragičnog nasilnog scenarija u kojem ima mnogo toga ponavljajnog od slučaja do slučaja, tako da se mogu uočiti tipične sličnosti. Dok je femicid

90 Nedavno objavljeno britansko istraživanje npr. navodi podatak da su npr. u posmatranom uzorku 71nog slučaja porodičnih ubistava, 83.1% ubice bili muškarci a žene 16.9%.

Kriminolozi: Četiri tipa "porodičnih ubica", 16.08.2013.

http://www.b92.net/zivot/nauka.php?nav_id=742933&fs=1

Pristupljeno 16.08.2013.

91 Drew, H.: op. cit. s. 213.

92 Moldovan S., Zločin iz strasti, Svedok 23.3.

93 Press 18 mart 2010.

94 Đorđević, K., 2013, U Srbiji dnevno četiri samoubistva, Politika, 31. 07.2013

95 Preradović, Lj., 2013, Strah i bolest namiču omče, Večernje noopsti, 17.08. str. 4.

koji prethodi samoubistvu u uzročno motivacinom smislu nastavak, finale ekspanzije nasilja kojem se niko nije suprotstavio, samoubistvo ženoubice uzročno je proizašlo iz prethodnog ubistva. Bez prethodnog femicida, sasvim sigurno ne bi došlo ni do samoubistva ženoubice.

Sam čin samoubistva deluje na prvi pogled kao neka vrsta javnog prihvatanja krivice i samokažnjavanja. Može se zaista pretpostaviti da se radi o kajanju, griznji savesti, samokažnjavanju onoga ko počinivši zlo, kažnjava sebe odmah na licu mesta, na isti način, ne čekajući kaznu društva. Ali se tu odmah postavi pitanje, kako to kajanje nije moglo da bude anticipirano, npr. samo par minuta pre ubistva/samoubistva, jer bi tada sprečilo već i prvo oduzimanje života, i konsekventno tome, samoubistvo? Treba imati u vidu i da kajanje i griza savesti nisu eksplozivne emocije koje spontano vode u trenutnu akciju, već je njihov mehanizam pre dugotrajno nagrizajućeg karaktera i u mnogim slučajevima ispoljavaju se svim svojim intenzitetom čak više meseci posle ženoubistva, slično ovogodišnjem kruševačkom ženoubici.

Primer naknadnog samoubistva ubice. Osumnjičeni Radoslav Marinković (69) je, kako se navodi u istrazi, 9. januara 2013. oko 19 sati hladnokrvno ispalio iz vatrenog oružja dva hica u žrtve, Danijelu Miličević (42) i njenu ćerku M. M. (6) u zgradi gde su živele. Od samog početka spekulisalo se da motive ubistva treba tražiti u neraščišćenim emotivnim odnosima. Osumnjičeni za taj dvostruki femicid u maju se ubio u bolničkoj sobi pri KPZ u Beogradu.⁹⁶

Ako se odbaci da većinu ubica po učinjenom ženoubistvu kajanje vodi u samoubistvo, sledeći mogući odgovor je neprihvatanje izvesnosti gubitka dominacije onoga koji je decenijama u tamnom vilajetu svog porodičnog sveta bio bezobzirni gospodar života i smrti, strah od mehanizama društvene represije kao suočavanja po prvi put u životu sa „jačim od sebe“, strah od definitivnog gubitka sopstvenog životnog stila.

Moguće je pak u samoubistvu nekih ženoubice videti akt konačnog inata čija je poruka, „i sopstvenom glavom ću dokazati da sam u pravu što sam je ubio“, „i u životu i u smrti znam da sam ja u pravu“, uz spremnost da se uverenost u to svoje „pravo“ plati i sopstvenom glavom i kada se nije u pravu (izgleda, posebno baš tada). Mentalni sistem tih samoubica je veoma rigidan i odbacuje dinamičnu ulogu žene u ekonomiji i porodici današnjice tako da u određenim situacijama generiše uverenje da ih žena nekako „ponižava“ ili da ih je „izneverila“, pa onda odluče da je to pitanje časti koju će čuvati i po cenu svoje smrti. Čin samoubistva je i bilansnog karaktera i odaje njihovo životno uverenje da rade „pravu stvar“, nešto kao dokazivanje sopstvene „principijelnosti i moralne superiornosti“: „... snosiću posledice ali sam odbranio svoju čast“. Oni poseduju impermeabilni sistem koji je obojen starom tradicionalnom patrijarhalnom ideologijom (za koju

⁹⁶ Babović S., Dvostruki ubica iz Kruševca se obesio u zatvoru, Večernje novosti 16 maj 2013, hronika, str. 10

ne retko imaju podršku uže zajednice) koji je toliko otporan na promene da vodi pre u gubitak sopstvenog života nego u preispitavanje dalje primenljivosti i opravdanosti te ideologije u savremenoj stvarnosti⁹⁷.

Ima dosta i sporadičnih mišljenja da je samoubistvo posle ubistva samo nastavak agresije, pražnjenje nagomilane destruktivne energije, ili da se radi o dubokom očajanju (eksploziji nagomilanog očaja⁹⁸), mržnji, zaslepljenosti strastima, samosažaljenju, slepoj agresivnosti, nedozrelosti, neprihvatanju besmislenosti sopstvenog života posle ženoubistva, mržnji samog sebe, strahovima, paranoji, destruktivnom samoubistvu⁹⁹, sumanutom uverenju ubice da je spasilac ubijenih¹⁰⁰, (ne)skrivenim simptomima ozbiljnih duševnih poremećaja.

Primer višestrukog femicida praćenog samoubistvom psihički neuravnoteženog ubice. Pomahnitali Mileta Sarić (55), koga znaju kao sklonog alkoholu i nasilju, usmrtio je u julu 2013 tupim predmetom tri bespomoćne starice u tri susjedne kuće: svoju majku Slobodanku Sarić (75), strinu Kosaru Sarić (83) i drugu strinu Milenu Sarić (82). Potom je i sebi presudio – obesio se u šupi pored kuće. Mileta je pravio mnoge probleme, a kad popije maltretirao je sve, pa i roditelje. Ženio se više puta, ali su ga žene napuštale. Nesrećne roditelje je tukao, jednom je čekićem pokušao da ih ubije na spavanju, ali je otac zapomagao i nekako uspeo da se od pomahnitalog sina odbrani. Odveli su Miletu tada u bolnicu, gde je proveo jednu sedmicu. Prestajao bi neko vreme da pije, pa ponovo počinjao, i opet završavao u bolnici. Prošle jeseni kad mu je umro otac, nastavio je sa sličnim ponašanjem: u Arilju je i na ulici pravio probleme. Svi su ga se pribojavali, mada nije s komšijama bio u većim nesuglasticama. U takvom pijanstvu, kad bi šta učinio, više puta su ga odvodili na psihijatriju u užičku bolnicu, ali bi se posle kratkog vremena vraćao. „Sramota je za državu što je takav čovek bio na slobodi, što nije zatvoren ili odveden na duže lečenje kada je pre dve godine pokušao oca i majku da ubije. Ovo se možda moglo sprečiti”, ogorčeno kazuju rođaci. Informaciju da se Ubica lečio na Odeljenju psihijatrije užičke bolnice potvrdili su u ovoj zdravstvenoj ustanovi. Kažu da je, s dijagnozom alkoholizam i mentalna ometenost, Mileta bio lečen u novembru prošle godine, a posle oporavka nije ponovo dolazio. Smatraju da su nadležne institucije, pre svih centar za socijalni rad i policija, bile dužne da ga budnije paze i kontrolišu njegove postupke¹⁰¹.

97 Barbuzan J., U Vojvodii se lako diže ruka na sebe, samoubistvo svakih sedamnaest sati, Dnevnik, 17.08. str 01.

98 Perković N. 2013, Eksplozija nagomilanog očaja, Dnevnik, 11.04. str. 09

99 J.P., B.J., E. S., 2013, Alo, 10. 04. str. 02

100 Mijatović V, Večernje novosti, Ubica umislio da je spasilac, 11. 04. str 12

101 Pejović B., Ubio majku i dve strine, pa presudio sebi, Politika, 05.07.2013.

Prethodno postojanje porodičnog i/ili partnerskog nasilja

Koji god bio individualni razlog samoubice, ostaje ipak nepobitna činjenica, da nije došlo do prethodnog femicida, da je pre svega ono bilo nekako prevenirano i sprečeno, da ne bi bilo ni samoubistva ženoubice¹⁰². Femicid od strane partnera i sinova je najrasprostranjenija podvrsta femicida, i dešava se tamo gde žena živi, u blizini njene kuće, ili na mestima na kojima ona obavlja svoje redovne, dnevne aktivnosti¹⁰³. Većina žrtava porodičnog nasilja su žene a većina nasilnika su muškarci. Iako može biti istina da postoje situacije u kojima su oba člana jednog para nasilni jedno prema drugome, mnogo je izvesnije da je muškarac originalni agresor nego žena, tj. da je da je žensko nasilje izazavano muškim.

Istraživanja pokazuju da je veoma mali procenat muževa koji trpe nasilje u bilo kom uzorku i da je žensko nasilje prema muškarcima, kada postoji, ili uzvratanje ili samoodbrana. Ceneći intenzitet i učestalost i ozbiljnost fizičkih povreda i emotivnog stresa, žene su u intimnom odnosu suštinski viktimizirane od muškaraca. U svetlu veće ozbiljnosti muškog nasilja nad ženama postoji i povišen stepen izvesnosti smrtonosnog povređivanja žene¹⁰⁴. Ogromna većina ubistava žena izvršeni su od strane intimnog partnera (67 do 80%) a obuhvata prethodnu istoriju višegodišnjeg fizičkog nasilja od strane muškog partnera ili bivšeg partnera pre ubistva, bez obzira da li u vreme ubistva žive zajedno¹⁰⁵.

Zbog toga se zaključuje da je porodično nasilje izvršeno pre ubistva žene od strane njenog intimnog partnera broj jedan faktor rizika za femicid od strane intimnog partnera, jer domaćem ubistvu prethodi domaće nasilje, koje je, iako sveobuhvatno prisutno, dosta skriveno od pogleda javnosti jer se ne prijavljuje zbog stida, neverovanja u efikasnost institucionalne intervencije, straha od nasilnika¹⁰⁶. Nasilje od strane intimnog partnera može da se pojavi u svakoj vezi, bez obzira na klasnu ili entičku pripadnost a uočena pravilnost je da su nasilnici najčešće i sami odrasli u nasilnim porodicama. Uočena kao srpska specifičnost (ako se o njima uopšte može govoriti) je da ženoubice/samoubice ne potiču iz društveno i ekonomski nepriviligovanih sredina za koje se smatra da generišu više stope nasilja i kriminaliteta svih vrsta¹⁰⁷. Svuda prisutna karakteristika je da su oni orijentisani na kontrolu i moć u odnosu sa intimnim partnerom i intenzivno su ljubomorni i osvetoljubivi te ne prihvataju žrtvino napuštanje i prekidanje veze. Upotreba droga ili alkohola intenzivira te probleme¹⁰⁸.

102 Drew H., *Women, violence, and the Media*, Boston, Hanover and London, 2009, s. 24.

103 Drew H., op. cit., str. 5.

104 Benson M., Wooldredge J., Thistlethwaite A., Litton Fox G., 2004, *The Correlation between Race and Domestic Violence is Confounded with Community Context* Social Problems, Vol. 51, No. 3, str. 327.

105 Renzetti Claire, Edleson Jeffrey, *Encyclopedia of Interpersonal Violence*, vol 1. Sage, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, 2008, str. 266.

106 Drew, H.: op. cit. s. 206.

107 Benson 328

108 Drew: op. cit. s. 213.

Da bi se zlo sprečilo treba znati, shvatiti i prihvatiti da je ono moguće. Jedno od pravilnosti uočeno kod nasilnika svih vrsta nasilja, pa i porodičnog, je da ne žele da izgube žrtvu. Istraživanja i praksa pokazuju da se nasilje ne samo nastavlja, nego se i pojačava po intenzitetu i brutalnosti, onda kada žrtva porodičnog nasilja podnese zahtev za razvod braka, ili se razvede, ili jednostavno fizički napusti zajedničko domaćinstvo. Raspad porodice predstavlja najčešći „okidač“ za nasilje¹⁰⁹ na šta ukazuje teorija, ali i učestalost takvih slučajeva poslednjih godina u Srbiji. Termin „hegemonistički maskulinitet“ se odnosi na kontekstualno podržan životni stil i načine na koji muškarci praktikuju muškost a koje uključuje i nasilje radi potčinjavanja žena¹¹⁰, negiranja prava žrtve da napusti ili prekine nasilnu vezu, vodi sopstveni život, traži i dobije pomoć institucija i sl.

Primer femicida posle višegodišnjeg porodičnog nasilja. Radoslav Trgovčević (59) i njegova supruga Ivanka (60) poginuli su u eksploziji „kašikare“, a tela su nađena u dvorištu njihove porodične kuće¹¹¹. Radoslav je bio prgav čovek i Ivanki nije bilo lako s njim. Često je govorila da ne sme da napusti Radoslava zato što je pretio da će ubiti njihovo troje dece ako ode¹¹².

Primer femicida zbog pokušaja žrtve da posle višegodišnjeg nasilja napusti nasilnika. Dejan Petrović je u junu 2012 hicem iz pištolja, u grudi ubio suprugu Ljiljanu, a potom pucao sebi u glavu i preminuo na putu do bolnice. Varao je Ljiljanu sa mnogo mlađom ženom, rođakom. Danima nije dolazio kući. Ona je trpela i plakala, a kada bi se vraćao sa tih „izleta“, maltretirao ju je. Poslednjih godina, otkada je izgubio posao u Rudniku „Lece“, počeo je i da je tuče. Istera decu iz stana, a nju prebije. Izlazila je sa masnicama. Na kraju je prelomila i ostavila ga, misleći da će tako sačuvati zdravlje, a izgubila je život¹¹³.

Primer femicida posle razvoda. U maju 2012. Ž. T. je pucao u svoju nevenčanu ženu iz karabina sa dva metra i posle pucao sebi u glavu¹¹⁴, čime se još jednom pokazalo da razvod nije kraj nasilja.

Primer femicida posle višedecenijskog nasilja posle pokušaja žrtve da napusti ubicu. Radovan Gudurić (52) izbo je u julu nožem 20 puta svoju ženu Desanku (45) na ulici ispred kafane „Biblioteka“ u Čačku zato što ga je ostavila i tražila razvod, što su mediji nedvosmisleno okaraktisali kao „osvetu bolesnog i nasilnog muža“. Nakon toga je sebi prerezao grkljan. Radovanov krvavi pir odigrao se pred mnogobrojnim prolaznicima, koji su i pozvali policiju i Hitnu pomoć.

109 Kriminolozi: Četiri tipa "porodičnih ubica", 16.08.2013.
http://www.b92.net/zivot/nauka.php?nav_id=742933&fs=1
 Pristupljeno 16.08.2013.

110 Drew: op. cit. s. 3.

111 P. V. Supružnici iz Uba razneli se bombom,
<http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/334073/Supruznici-iz-Uba-razneli-se-bombom>

112 M.I., Kašikara ih raznela na rođendan unučeta! Kurir 20 juli 2012, hronika, 13

113 Ivanović M., Ljubomorni otac ubica ostavio troje siroćića, Blic, 30. 06. 2012

114 Urošević J., Pucao supruzi u grudi, pa se ubio, 27. 05. 2012.

Oboje su prebačeni u bolnicu, gde je Desanka preminula nekoliko sati kasnije, dok je Radovan i dalje u teškom stanju, ali mu život nije ugrožen. Napustila ga je posle 30 godina očajnog braka. Odluku je donela pošto ju je pretukao i polomio joj rebra. Tada je policija podnela krivičnu prijavu protiv njega, On je i inače bio veoma nasilan. Tukao se stalno i svađao sa svim komšijama. Desanki je zbog dece i epilepsije od koje Radovan boluje bilo teško da ga ostavi. Zbog toga ga je godinama trpela. Radovan često po kafanama potezao nož, da je bio hapšen i upućivan na robiju. Na kocki je izgubio dve kuće u Čačku. Čerka Dragana, koja se udala i nedavno porodila, nije dolazila u roditeljsku kuću jer nije mogla da gleda kako joj otac bije majku¹¹⁵.

Primer femicida zbog pokušaja žrtve da prekine vezu sa ubicom. Radnicu zrenjaninske cvečare "Bašta", Marijanu Gajić (43), ubio je u aprilu 2013. sugrađanin Zoran Mladenović (53), koji je zatim pokušao samoubistvo. Mladenović, električar i šef održavanja u ovoj prodavnici, operisan je i nalazi se van životne opasnosti. Nezvanično, motiv zločina mogli bi da budu neraščišćeni ljubavni odnosi. Zrenjaninska policija saopštila je da je od zadobijenih povreda Marijana Gajić preminula na licu mesta. Prema rečima istražnog sudije Višeg suda, žena je zatečena sa ustrelnom ranom na licu, a na nju je pucano iz pištolja CZ M 70, kalibra 7,65 milimetara. - On je iz istog pištolja pokušao da izvrši samoubistvo i sa teškom telesnom povredom prebačen je u bolnicu. Prema nezvaničnim informacijama, bili su u vezi i neke nesuglasice mogle bi da budu razlog tragedije. Gajićeva i Mladenović, inače, porodični su ljudi i imaju po dvoje dece¹¹⁶.

Primer femicida zbog pokušaja žrtve da prekine vezu sa ubicom. Živorad Anđelković (58) hicima iz pištolja usmrtio je u Smederevskoj Palanci u maju Jasminu Apostolović (46) u centru grada, naočigled prolaznika, a potom presudio sebi pucnjima u srce. Nezvanično, pretpostavlja se da su žrtva i ubica bili ljubavnici, i da je tragediji prethodila njena odluka da prekine ovu vezu. Prema izjavama očevidaca, Anđelković se dovezao kolima u kojima je izvesno vreme sedeo i, kako se veruje, čekao Jasminu. Kada je naišla, bez reči je izašao i u nju ispalio više metaka, a odmah potom pucao sebi u grudi. Hitna pomoć nije mogla da im pomogne jer su oni vrlo brzo preminuli. Pored tela je pronađeno šest čaura od metaka i pištolj za koji je Anđelković posedovao dozvolu. U automobilu je pronađena poruka koju je Anđelković ostavio svom advokatu i prijatelju. Na papiru je pisalo „Ugasih dva života“. Zajedno su radili. Anđelković je bio majstor parketar, a 12 godina mlađa Jasmina bila mu je pomoćnica u poslu. Anđelković je imao odraslog sina, dok je Jasmina bila udata i imala sina od 16 godina. Komšije su ispričale da je u porodici Anđelković veče pre zločina proslavljan prvi rođendan Živoradovog unuka. Njih dvoje su, kako se veruje, bili izvesno vreme ljubavnici.

115 Čeković D., UŽAS: Mučio ženu 30 godina, a onda je usmrtio na ulici u Čačku - PSIHOPATA: Izbo ženu 20 puta jer ga je ostavila! Kurir 08 juli 2013, hronika, str. 14 i 15

116 Pašić S., Zrenjanin: Ubio cvečarku, pa pucao u sebe, Večernje novosti 10. april 2013, hronika, Str. 14

*Motiv se može tražiti u činjenici da ga je Jasmina pre nekoliko dana ostavila, što je poverio nekim prijateljima*¹¹⁷.

Radi se ne o strastima već jednostavno o predugo tolerisanom nasilju kome niko nije mogao ni hteo da se suprotstavi, ni sankcijama, niti bilo kojim drugim institucionalnim merama ili makar intervencijama srodničko/susedskog/prijateljskog karaktera. I domaći primeri rečito negiraju postojanje zaslepljenosti strastima, dokazujući međutim najviše, prisustvo hegemonističke muškosti i institucionalnu neefikasnost.

*Primer hladnokrvnog femicida. Slučaj (septembar 2102) ubice i samoubice Petra Balana koji je prvo ubio suprugu i ćerku a zatim ih je kao profesionalni ubica „overio“ sa po još jednim metkom da bi bio siguran da su mrtve*¹¹⁸, *jasno opovrgava teorije o „zaslepljenom“ ubici iz strasti, jer se očito radi o racionalnom i umišljajnom vršenju zločina. Posle dvostrukog ubistva, on je otišao je do prodavnice i ispričao ljudima u radnji šta je uradio, pa je još svratio do jedne komšinice i njoj sve ispričao. Potom je ušao u dvorište, prislonio pištolj na slepoočnicu i sebi presudio*¹¹⁹.

*Primer hladnokrvnog femicida zbog napuštanja nasilnika. Porodična tragedija koja je u oktobru 2012. potresla Suboticu po svemu sudeći bila je planirana već duže vreme, što takođe opovrgava postojanje „zaslepljenosti“. Da je Petar Jelaš (44) bio istrajan u nameri da okonča život svoje supruge Sandre (36), a da potom i sebi presudi, pored pretnji i najava drugovima, svedoči oproštajno pismo koje je ostavio svojoj maloletnoj deci od 12 i 14 godina. Svađa i nasilje u porodici Jelaš nisu bile retkost i zbog toga je Sandra sa decom otišla kod majke u Mali Bajmok a za 5. novembar bilo je zakazano ročište za razvod braka. Krajem avgusta Petar je jednom već pokušao da ubije Sandru. Sandrina borba, nažalost u oktobru, nije bila dovoljna. Fizički snažniji, muž joj je život oduzeo sa pet uboda nožem, a potom i sebi presudio vešanjem o trešnju u dvorištu. Sandrini najbliži tvrde da motiv nije bila ljubomora, „već njegova obest i posesivnost, potpomognuti stalnim pijanstvom“. Dok o Sandri sve komšije i prijatelji imaju samo reči hvale, Petrovi drugovi kažu da je on već duže vreme, naročito kad popije, pretio ubistvom*¹²⁰.

Činjenica je da nasilje svake vrste, pa i ono nad ženama, nikada ne prestaje samo od sebe, tako što bi nasilnik npr. rešio da se „popravi“, jer nasilnici obično ne odustaju od nasilja. Nasilje prestaje samo onda kada mu se suprotstavi nešto ili neko jači od nasilnika. Ponekada su to članovi žrtvine porodice, ako ih ima i ako mogu da se suprotstave nasilniku, ali jedini koji su legalno „jači“ od svakog pojedinačnog nasilnika su ovlašćene institucije i jedino one mogu legalno da primene

117 Ilić J., Smederevska Palanka: Ubio ženu pa sebe, Večernje novosti 31 maj 2013, hronika, Str. 11.

118 Jovanović J – Hadžić B., Meci u ubijenu suprugu i dete, Večernje novosti, 08. septembar 2012.

119 A. Ž. A. - V. V. Ubio ćerku i ženu, pa sebi pucao u glavu, | 07. 09. 2012

120 Lemajić J., Oduzeo im majku, ostavio pismo, Večernje novosti 15 oktobar 2012, Hronika, 13

silu da bi sprečili nasilje. Kada to izostane, nasilje sasvim izvesno eskalira, od nečega što je na početku izgledalo kao „malo“ porodično zlo, do brutalnog ubijanja u porodično partnerskom, a u drastičnim slučajevima i širem društvenom kontekstu. Nasilje je dakle, onoliko snažno u svojoj nekažnjivosti koliko su neefikasne državne institucije.

Tamo gde su na raspolaganju razne mogućnosti za izlazak iz situacije porodičnog nasilja, kao što su skloništa, krizne telefonske linije, savetovališta i posebno, tamo gde su one najpristupačnije, tamo je uočen najveći pad ubistava žena od strane njihovih muških partnera. Porast pristupačnih servisa namenjenih ženama žrtvama nasilja, razne politike i pravni mehanizmi protiv porodičnog nasilja, kao što su sinergične intervencije više institucija, obavezni pritvor nasilnika, smanjenje pristupačnosti vatrenog oružja, dosledno, sistematično sankcionisanje porodičnog nasilja i sl. direktno umanjuje ubistva od strane intimnog partnera¹²¹. Direktni zaštitni faktor od femicida je i postojanje prethodnih, bezuslovnih zatvorskih kazni zbog domaćeg nasilja¹²². Jasno je da su najvažnije strategije za prevenciju femicida smanjenje partnerskog nasilja i identifikacija slučajeva koji su u najvećem riziku od femicida, sa intervencijama koje primarno ciljaju na prvih 3 do 6 meseca neposredno pošto je žena žrtva nasilja napustila nasilnika. Smanjenje mogućnosti nasilniku da dođe do vatrenog oružja je od posebnog značaja. Tamo gde postoje skloništa, pravna savetovališta, profesionalna zdravstvena zaštita, policija obučena da interveniše u slučajevima domaćeg nasilja, tamo gde se pretnje ubistvom shvataju ozbiljno, i tamo gde se zajednice protive i osuđuju partnersko nasilje, tamo žene u svojim životima imaju više šanse da prežive to nasilje¹²³.

A to su mere koje ne sprečavaju samo femicid jer je svako nesprečeno nasilje opasno ne samo po neposrednu žrtvu, već uvek ima i dimenziju prostorno vremenske ekspanzije. Veoma je važno da se ozbiljno pristupi problemu nasilja u porodici, jer prevencija samoubilački nastrojenog ženoubice nije samo nužna radi zaštite žene, dece i ostalih članova njihovih porodica, već i radi zaštite celog društva od pretnji koje nosi tolerisano nasilničko ponašanje.

121 Renzetti, C. & Edleson, J.: op. cit. s. 266

122 Renzetti, C. & Edleson, J.: op. cit. s. 265.

123 Renzetti, C. & Edleson, J.: op. cit. s. 267.

Literatura za femicid

Knjige

Arnot M. and Osborne C, University College of London Press, *Gender and crime in modern Europe*, London, 1999.

Elshtain Jean Bethke, Public Man, Private Woman, Women in social and political thought, Princeton University Press, Princeton New Jersey, 1981.

Felson M., *Crime and Everyday Life, Insights and Implications for Society*, Thousand Oaks California: Pine Forge Press, 1994.

Kleinman, A., "The Violence of Everyday Life", In *Violence and Subjectivity* (ed. Kleinman, Ramphel, Reynolds), Berclay – Los Angeles – London: University of California Press, 2006.

Mršević Z., *Ka demokratskom društvu-rodna ravnopravnost*, Institut društvenih nauka, Beograd, 2011.

Renzetti Claire, Edleson Jeffrey, *Encyclopedia of Interpersonal Violence*, vol 1. Sage, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, 2008

Henry S., & Einstadter W., *The Criminology Theory Reader*, New York, London: New York University Press, 1998.

Humphries Drew, *Women, violence, and the Media*, Northeastern University Press, Boston, University press of New England, Hanover and London, 2009.

Medijski izveštaji

Ž. A. - V. V. Ubio ćerku i ženu, pa sebi pucao u glavu, | 07. 09. 2012

Beta, U Srbiji 23 žene ubijene u 2012. B92, 27 novembar 2012, vesti

B92, TANJUG Muž ubio ženu u TE "Nikola Tesla" 3.07.2012

B.J. "Ubio je našu ćerku da ne bi živela sa mnom", Blic 20 avgust 2012 Hronika

Vasiljević, J., Ispovest harmonikaša: Morao sam da je ubijem, Press, 03. 02. 2012. vesti dana, str 12

V.M.-N.M.N., Večernje novosti 28 novembar 2012, događaji, 31

V. C. S, Polovina žena trpi batine, Večernje novosti, 25.novembar, 2012, društvo

Vukosavljević, D., Krvavi pečat zločina iz strasti, Politika 30 juli 2012, hronika, 10

D.I.M., Leskovac: Borac protiv nasilja ubica, *Večernje novosti* 13 februar 2012, hronika, 10

D.St., Preminula žena kojoj je muž pucao u glavu, *Večernje novosti* 10 avgust 2012 hronika 10

Dorđević, K., Dobrovoljna terapija za porodične nasilnike, *Politika* 29 avgust 2012 društvo 8

Ekipa Kurira, UŽAS: Zadavio devojkicu pred bebom!, *Kurir* 27 decembar 2012, hronika, 14

Ilić, J., Smederevska Palanka: Uhapšen harmonikaš osumnjičen za ubistvo pevačice, *Večernje novosti* 2 februar 2012, hronika, 10

Ivanović, M., Bos i u majici kratkih rukava pobegao na sneg od oca ubice, *Blic*, 13. 02. 2012.

Ivanović, M., Ljubomorni otac ubica ostavio troje siročića, *Blic*, 30. 06. 2012

Janačković, B., Ubica iz Niša spremao i treće venčanje, *Blic*, 23. 08. 2012

Jovanović J - Hadžić, B., Meci u ubijenu suprugu i dete, *Večernje novosti*, 08. septembar 2012.

Jutarnji program, *I program RTSa*, 17 januar, četvrtak, 7.40h. Voditeljka Nataša Miljković, sagovornik Zlatko Nikolić

Kocić, D., Pucao u ženu, pa se ubio, *Press* 9 avgust 2012, hronika, 12

Lalić A., Stakić M., Adžić A., Ubica godinama brutalno tukao manekenku, vozio je u gepeku kroz grad, 14. 11. 2012.

Lemajić, J., Oduzeo im majku, ostavio pismo, *Večernje novosti* 15 oktobar 2012, Hronika, 13

Luković, M., Kragujevac: Molila supruga da je ne zakolje!, *Večernje novosti* 4 decembar 2012, hronika, 10.

Ljutić, D., TE "Nikola Tesla": Muž zaklao ženu, *Večernje novosti* 04 juli 2012, hronika, 12

Mandić A., Nova Istorija, *Politika, Kulturni dodatak*, 25 maj 2013, s 3.

M.D.M. Srbija potpisala Konvenciju Saveta Evrope o sprečavanju nasilja nad ženama, *Danas* 6 april 2012 društvo 7

Mijušković, M., Manekenka tučena do smrti, *Politika* 14 novembar 2012, hronika, 9

M. I. Ubio sam ženu jer sam bio žrtva porodičnog nasilja, *Blic* 14. 02. 2012.

M.I., Kašikara ih raznela na rođendan unučeta! *Kurir* 20 juli 2012, hronika, 13

M.L. Kragujevac: Zaklao ženu pred decom! *Večernje novosti* 3 decembar 2012, hronika, 13

M.R., Niš: Ubio ćerku i suprugu na drugom mestu? *Večernje novosti* 20 avgust 2012, Hronika, 11

Ninković, M., Betonskim blokom smrskao ženi glavu, *Press* 13 juli 2012, vesti dana, 12

N. M. N, Država žmuri na nasilje, *Večernje novosti* 6 decembar 2012 Hronika 8

Palić, S., Ispovesti osuđenih žena koje su ubile muževe, *Blic* 22 mart 2012, hronika

P. V. Supružnici iz Uba razneli se bombom, *Blic*, 19. juli 2012. hronika.

Petrović Lj., Bogosavljević Ž., *Blic*, 18. 02. 2012, Čekićem pretukao suprugu, pa se obesio misleći da je mrtva

P. Lj., Čekićem teško povredio suprugu, pa se ubio, *Blic*, 17. 02. 2012

Preradović, Lj., Novi Sad: Kršio zabranu prilaska supruzi, *Večernje novosti* 18. februar 2012, hronika 13

Preradović, Lj., Parage: Pesnicama usmrtio ženu, *Večernje novosti* 20 mart 2012, hronika, 11

Preradović, Lj., Simić, J., Darijan Musić: Tukao sam je jer me varala, *Večernje novosti* 15 novembar 2012, hronika, 11

Radišić, N., Monstrum koji je ubio ženu pred decom, slao poljupce pred odlazak na saslušanje, 03. 12. 2012

Radišić, N., Kragujevac: Sahranjena žena koju je suprug svirepo izbo nožem *Blic* 5 decembar 2012, hronika

Radišić, N. Niko nije reagovao na modrice žene koju je muž nožem ubio pred decom *Blic* 6. decembar, 2012, hronika

Rakočević, T., Ubio majku dvoje dece, a onda sebe! *Kurir* 02 juli 2012, hronika

Ristović, M., Niš: Pištolj za ubistva našao preko Fejsbuka, *Večernje novosti*, 21. avgust 2012

Spasojević, V. C., Prepoznamo samo ekstremno nasilje, *Večernje novosti* 21.oktobar 2012, društvo

Spasovski, D., Koga je briga, *Vreme* 22 novembar 2012,društvo, 30

Tanjug, Ubio ženu udarcem kamenom u glavu, *B92* 13 juli 2012, hronika

Tanjug, Devojka pretučena na smrt u Novom Sadu, *Blic* 13 novembar 2012, hronika

Tanjug, Žrtve sve češće govore o nasilju, *B92* 26 novembar 2012, vesti

Zafirov, D. Svaka četvrta žena ugrožena nasiljem, *Pravda*, 14 maj 2012, beogradska, B1

ZM, Ubio suprugu pred detetom, *Blic, Novi magazin*, 20.03.2012

Internetski izvori

Mreža žene protiv nasilja, Krvava despotija muškaraca, http://www.zeneprotiv-nasilja.net/images/stories/pdf/femicid/FEMICID_Krvava_despotija_muskaraca_-_clanak_objavljen_21.07.2011._godine.pdf

Femicid – ubistva žena u Srbiji Kvantitativno - narativni izveštaj 2012. godina Mreža „Žene protiv nasilja“ Beograd, 2013.godina, www.zeneprotivnasilja.net, str 2.

Godišnji izveštaj Zaštitnika građana za 2012.g.
http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/izvestaji/godisnji-izvestaji

Sajt Autonomnog ženskog centra (na kome nema podataka o broju femicida)
<http://www.womenngo.org.rs>

Medijsko izveštavanje o femicidu

Tokom konitunuiranog, višegodišnjeg autorkinog kritičkog praćenja i rodnog analiziranja presklipinga o medijskom izveštavanju o nasilju nad ženama, počev od 2008. do momenta zaključenja ovog teksta, u februaru 2014, uočene su određene medijske tendencije i stilovi u ovoj oblasti. U metodološkom smislu, tekst se bazira na kvalitativnoj medijskoj analizi odabranih slučajeva femicida o kojima su izveštavali glavni štampani mediji u Srbiji¹²⁴. Prezentirani su stavovi autorke bazirani na rodnoj analizi medijskog materijala, do kojih je ona došla tokom pomenutog perioda u različitim profesionalnim ulogama, zamenice Zaštitnika građana, konsultatkinje UDNPja, članice Opservatorije za praćenje nasilja prema ženama i naučne savetnice u Institutu društvenih nauka.

Dve su strane medijskog izveštavanja o femicidu, od kojih se prva može okarakterisati kao pozitivna jer sadrži kontinuirano informisanje o konkretnim slučajevima, čime se podiže svesti ljudi o fenomenu nasilja nad ženama, njegovim uzrocima i (naj)tragičnijim posledicama. Dobro je i što srpski mediji još uvek nisu prihvatili retoriku bučnog preterivanja u zahtevima da se ostrim kaznama suzbije taj vid nasilja, tj. ne neguje se stil koji se u američkim medijima naziva „tough anti-crime talk“, a koji predstavlja medijski vid širenja moralne panike (Beckett & Godoy, 2008: 139). Druga strana je negativna, i tu se uočava npr. nepotpuno informisanje, stvaranje predstave o prihvatljivosti nasilja, razvijanje netačnih stavova o rodno zasnovanom nasilju, odsustvo saosećanja prema onima koje su žrtve nasilja, nerazumevanje značaja nasilja i njegovih posledica. Uočena je i stalno prisutna stereotipnost u medijskom tumačenju femicida. Stereotipi se najčešće koriste kao način da se sa opšte prihvaćenim floskulama prikrije nerazumevanje femicida i/ili uopšte nasilja nad ženama. Ne problematizuje se društvenu „dovoljenosti“ muškog nasilja, što doprinosi shvatanju da femicid predstavlja neočekivani incident a ne predvidljiv nastavak dugotajnog nasilja unutar tradicionalnih i široko prihvaćenih rodnih uloga između žena i muškaraca (Drew, 2013: 206). U medijima se takođe nikada ne kritkuje ni ono poznato „nemešanje u privatne stvari“ okoline, od strane bliskih srodnika, suseda i ostalih građana upoznatih sa nasiljem u porodici, koje je eskalirajući neometano ni od koga, dovelo femicida, odnosno ubistva žene, žrtve višegodišnjeg nasilja. Pada u oči i odsustvo kritike upućene institucijama, iako bi se u konkretnim slučajevima moglo ukazati na nereagovanje, neblagovemenno i neadekvatno reagovanje institucija koje svojom takvom praksom kao da daju „zeleno“ svetlo dugotrajnom, kontinuiranom nasilju, koje se završava smrtnim ishodom (Mršević, 2013: 101).

Najprisutnije karakteristike medijskog izveštavanja o femicidu su akceptativno-afirmativni stil prezentiranja hegemonističke muškosti (Drew, 2009: 3), kao nepromenljive, „prirodom date“ pojave, uporno traženje nasilnikovih motiva kao uzroka nasilnog događaja, nerazumevanje društvenog konteksta u kome nasilje nastaje (Renzetti & Edleson, 2008: 265), odsustvo zaključaka iako su jasno prisutne činjenice nasilnih događaja, oslanjanje na policijsko interpretiranje uzročnosti

124 Politika, Danas, Blic, Večernje novosti, Kurir, Alo, Informer, Pres.

po kome je femicid rezultat trenutne odluke ubice koja se nije mogla predvideti. Kao stalno prisutni lajtmotiv je akceptativno-afirmativno medijsko „uvažavanje“ prava muškarca da bude nasilan i da oduzme život ženi, odnosno nekritično, ne-problematizovano, nekomentarisano ma na koji način, prezentirano nasilništvo kao „prirodna pojava“ i „nepromenljive neminovnosti“. „Pravo“ na nasilništvo muškarcu daje društveno prihvatljiv model tzv. hegemonističke muškosti što je model praktikovanja muške dominacije nad ženama, društveno i institucionalno tolerisanog (ili čak podsticanog), koji uključuje i nasilje radi potčinjavanja žena, negiranja prava žrtve na napusti ili prekine nasilnu vezu, traži i dobije pomoć institucija, donosi odluke i sl. Društvena kontekstualnost hegemonističke muškosti ogleda se najčešće u dozvoljenosti muške ljubomore i njenog nasilnog ispoljavanja, koju mediji sa svoje strane ne opovrgavaju, ne kritikuju, niti na bilo koji drugi način dovode u pitanje, doprinoseći takvim stilom njihovoj prihvatljivosti. Taj društveni model, nazvan takođe i kultura mačizma (Pavićević i dr, 2013: 54), koji omogućava muškarcima da budu nasilni i kada su ljubomorni bez ikakvog osnova, i onda kada ni oni sami nisu verni, pa i onda kada su upravo oni ti koji su napustili bivše partnerke zbog drugih veza, ili jednostavno, bez ikakvog razloga mediji samo prezentiraju kao neminovnost, kao nepromenljivu životnu činjenicu.

Taj medijski stil izveštavanja o nasilju nad ženama kojima dominira neupitnost i nekritičan odnos prema hegemonističkoj muškosti kao neminovnosti je prisutan kao osnovni lajtmotiv u većini medijskih izveštaja.

Femicid kao (ne)predvidljiv događaj

Pošto policija (celog sveta) (Schinkel, 2010: 199)¹²⁵ najčešće stavlja naglasak na uzročnu povezanost između individualne patologije ubice i počinjenog ubistva žene, a mediji se oslanjaju na podatke koje dobiju od policije, i oni jednostavno ponavljaju dobijeno tumačenje. Ono se zato i najčešće nalazi u medijskim izveštajima o nasilju nad ženama koji nasilni događaj predstavljaju kao nepredvidljivu slučajnost samog čina ubistva proizašlu iz patološke reakcije nasilnika, i/ili nekih, neposredno prethodećih događaja. Stručnjaci iz oblasti fenomenologije nasilja se međutim, ne slažu da se femicid nije moglo predvideti ali mediji sem sporadično, upravo to previđaju.

Porodično nasilje izvršeno pre ubistva žene od strane njenog intimnog partnera je broj jedan faktor rizika za femicid (Simeunović-Patić & Jovanović, 2013: 144), a ono se dešava godinama pre ubistva, pa i decenijama. To su činjenice koje većina medijskih izveštaja zapravo i sadrži kroz iskaze suseda, rodbine i poznanika ubijene žene, samo što ih mediji ne nazivaju uzrokom femicida a još manje presudnim faktorom rizika za nastupanje femicida. Problem je što se iz toga vrlo retko izvlači zaključak, već se kao redovna, gotovo neizbežna medijska „mantra“ ispituju, traže, naslućuju ili od daljeg toka postupak tek očekuju „pravi motivi“ ubistva. Kao lajtmotiv se ponavlja da je ubica „znao da popije“, bio prek,

¹²⁵ Šinkel kao jednu od glavnih osobina nasilja definiše kao tendencija neprepoznatljivosti (violence has a tendency of being misrecognized).

ljubomoran, često nasilan, da se iz njihove kuće često čula vriska i zapomaganje zlostavljane žene, ali se iz svega toga začudo stalno zaključuje da su motivi ubistva nepoznati. Takva medijska praksa dalje, negira društveni kontekst u kojem dominiraju društvenim običajima podržana hegemonistička i nasilna muškost, blaga društvena osuda porodičnog nasilja, običaj okrivljavanja žene-žrtve za porodično nasilje, retko i blago pravno sankcionisanje i vrlo sporadično institucionalno preventivno ili sinergično umreženo zajedničko delovanja¹²⁶.

Primećuje se da iako su sve činjenice konkretnih slučajeva, zapravo prisutne u medijskim izveštajima, retko se zaključuje očigledno, da su svi ti femicidi u porodično partnerskom kontekstu vrlo predvidljivi pre svega jer su im prethodile godine, ili najčešće decenije, nesankcionisanog porodičnog nasilja. Osim toga rizik od ubistva žene u partnersko porodičnom kontekstu povećavaju vatreno oružje dostupno ubici, njegovo sklonost ka izrazito kontrolišućem ponašanju članova porodice i javno ponovljene pretnje da će ubiti partnerku. Postojanje tih okolnosti gotovo svi medijski izveštaji o femicidu zaista sadrže, ali se tu zastaje uz pitanje o nekakvim navodnim nasilnikovim misterioznim motivima, i ne izvodi se vrlo očigledan zaključak zašto je i kako došlo do femicida.

Glavna zamerka medijima je dakle što oni još uvek nisu došli do tih zaključaka tragajući bezuspešno za tim navodno vrlo teško shvatljivim motivima ubice, i intervjuišući najčešće redovno upravo one „stručnjake“ koji su daleko od svake pomisli o prisustvu rodnog aspekta muškog nasilja nad ženama, i koji suprotno činjenicama, navode kao uzrok strast, ljubav i sl. Ako se složimo da “mediji moraju da dele moralnu odgovornost za srozavanje demokratskih vrednosti u onoj meri u kojoj je javnost odustala od ozbiljnog sadržaja u zamenu za banalnost” (Dej, 2014:105), onda su navedeni lajtmotivi upravo ti momenti medijskih neetičnih slabosti. “Zaslepljenost” strastima kao uzrok femicida deo je te banalnost servirane javnosti.

Posledično ignorisanju pravih uzroka muškog nasilja nad ženama i femicida, je i retko uviđanje uzročnosti porasta sprovođenja nekih mera i politika na smanjenje tog nasilja. Ženski pokret i stručnjakinje i stručnjaci za nasilje najčešće identifikuju pristupačne servise namenjene ženama žrtvama nasilja (SOS telefoni, sigurne kuće), razne politike i pravne mehanizme protiv porodičnog nasilja, kao što su obavezni pritvor nasilnika, smanjenje pristupačnosti vatrene oružja, dosledno, sistematično sankcionisanje nasilja i sl. kao faktore koji direktno umanjuju broj ubistva žena od strane intimnog partnera. Jasno je da su najvažnije strategije za prevenciju femicida smanjenje partnerskog nasilja i identifikacija slučajeva koji su u najvećem riziku od femicida, sa intervencijama koje primarno ciljaju na prva 3 meseca neposredno pošto je žena žrtva nasilja napustila nasilnika. Ukratko, tamo gde se društvo protivi i osuđuje partnersko nasilje, tamo žene imaju više šanse da prežive to nasilje (Drew, 2009: 214).

126 Za sada samo u nekim gradovima npr. u Kragujevcu, kao i vojvođanskim gradovima Zrenjaninu i Somboru.

Regionalnost – osvrt na medijsko izveštavanje o femicidu u Republici Srpskoj

Jedna od uočenih karakteristika medijskog izveštavanja o femicidu je regionalnost, dakle mediji u Srbiji izveštavaju o ubistvima žena u BiH i Hrvatskoj, i obrnuto. Ta regionalnost je ipak ograničena, jer ne postoje izveštaji o femicidu u npr. Sloveniji, Makedoniji, ili nekim drugim, npr. susednim državama regiona a teško da tamo takvih slučajeva nema. Glavne karakteristike medijskog izveštavanja o femicidu u Srbiji, uočavaju se i u regionu i tu nema neke veće razlike, ni u njihovim dobrim, niti u lošim osobinama, što ilustruju i najnoviji slučajevi izvršenog i pkušnog femicida u Hrvatskoj i u BiH.

Januarski femicid praćen samoubistvom ženoubice u Hrvatskoj¹²⁷. Patološka ljubomora najvjerojatniji je uzrok stravičnog ubistva i samoubistva koje je šokiralo stanovnike Slavonskog Broda (Jutarnji, 2014). Policajac Goran Beraković (44) usmrtio je svoju djevojku, šest godina mlađu Ines Garić s kojom je nedavno živio u njezom stanu, u Zrinskoj ulici na broju 10 u centru Slavonskog Broda. Ines je pravница koja je nakon razvoda od supruga živjela sa sedmogodišnjom kćerkicom. Goran je obavljao dužnost pomoćnika načelnika saobraćajne policije. Oboje su bili razvedeni, a od prije dvije godine su bili u vezi (Agencije, 2014).

Februarski slučaj pokušnog femicida u Republici Srpskoj¹²⁸. Mustafa Sprečo (1945) je oko četiri sata ujutro nasrnuo na suprugu Sadetu (1947) te je izudarao čekićem nanijevši joj po glavi i tijelu teške ozljede. Nakon toga je pokušao zapaliti kuću, te na kraju prezeao sebi vene i nožem odsjekao polni organ. Po prijemu na Odjel urgentne medicine Mustafi su konstatovane vidne povrede glave, posjekotine na obje potkoljenice i amputiran penis. Nakon pružene pomoći, tretmana plastičnog hirurgu, neurohirurgu i urologa, on je smješten u Službu za psihijatriju. Njegovoj supruzi konstatovane su povrede glave sa prelomom kosti lobanje, nanesene tupim predmetom, posjekotine na desnoj potkoljenici i lijevoj šaci, te povrede nanesene udarcima na lijevom ramenu i grudnima. Ona je zadržana u Službi za neurohirurgiju. Prema riječima Ismeta Krličevića iz Mravića, prijatelja Mustafe i Sadete Sprečo, scena u prizemlju kuće u kojoj se odvijala drama, bila je stravična. Na sve strane su, kako je kazao, bile lokve krvi (Vijesti, 2014).

Medijsko izveštavanje o femicidu ima izuzetnu informativnu vrednosti. Uredno vođeni presklipinzi postali su činjenična baza ne samo za feminističku kritiku institucija, samih medija i ukazivanje na uzroke i posledice rodno zasnovanog nasilja, već i za šire društveno angažovanje (u kojem su učešće uzeli i državni organi, akademija, civilno društvo) protiv nasilja nad ženama, posebno ono koje odnosi ženske živote. U tome leži i ona stalno prisutna dobra strane medijskog pristupa rodno zasnovanom nasilju koja se sastoji u njihovoj ulozi „duvača u pištaljku“. Radi se dakle o informisanju i o konkretnim slučajevima, ali i o

127 O slučaju u Srbiji je detaljno izveštavao Kurir (Ekipa Kurira, 2014).

128 O slučaju su u Srbiji detaljno izveštavale Večernje novosti (Đurić, 2014).

dimenzijama i pojavnim oblicima tog fenomena, čak iako se uloge u nasilnim činovima i posebno njihovi uzroci definišu najčešće rodno stereotipno i uglavnom netačno. Potrebno je da se i dalje kontinuirano nastavi vođenje rodno zasnovanih analiza medijskog izveštavanja o najtežim oblicima nasilja nad ženama o uočnim njihovim dobrim i lošim stranama. Tim analizama se omogućuje percepcijska alternativa postojećeg medijskog dizajniranja stvarnost kao i ignorisanja neadekvatnosti i neblagovremenosti institucionalnih reakcija na nasilje. Analiza medijskog izveštavanja o nasilju nad ženama nije sama sebi svrha, već je prva linija otpora stereotipnoj, mizoginoj medijskoj konstrukciji fenomena nasilja nad ženama u Srbiji. Analiza medijskog predstavljanja nasilja nad ženama treba konkretno da preporuči šta u medijskom izveštavanju o toj temi treba promeniti, čime se suzbija neukost i neobaveštenost, način denunciranja uobičajenih pokrića za elementarno profesionalno ili građansko nereagovanje. U tom pravcu su neophodne rodno zasnovane edukacije novinara i urednika medija koji izveštavaju o nasilju nad ženama, kao i učestalije konsultovanje sa stručnjcima i stručnjakinjama za nasilje, specifično kada je ono rodno zasnovano.

Literatura za femicid u medijima

Hengehold, L. (2011) When Safety Becomes a Duty: Gender, Loneliness, and Citizenship for Urban Women. *Women's Studies Quarterly*, str. 48-69.

Beckett, K. & Godoy, A. (2008) Power, Politics, and Penalty: Punitiveness as Backlash in American Democracies. *Studies in Law, Politics and Society*, Vol 45, str. 139-173.

Dej, L. A., (2004) *Etika u medijima, primeri i kontroverze*, Beograd. Medija Centar Beograd.

Drew, H. (2009) *Women, violence, and the Media*. Boston, Hanover and London: University press of New England & Northeastern University Press.

Mršević Z., (2013), *Kvalitativna analiza medijskog izveštavanja o nasilju nad ženama u Srbiji*, Beograd, Program Ujedinjenih nacija za razvoj.

Mršević Z., (2013), Ženoubistvo i samoubistvo ubice. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 3, str. 69:84.

Mršević Z., (2013), Analiza izveštavanja medija o nasilju nad ženama u 2012. godini, In: S. Macanović (ed.) *Godišnji Izveštaj Opservatorije za praćenje nasilja prema ženama 2012* Beograd. Autonomni Ženski centar, str 90 – 102.

Kleinman, A., (2006) The Violence of Everyday Life, In: Kleinman, Ramphele, Reynolds (ed), *Violence and Subjectivity*, Los Angeles, London: University of California Press.

Mršević Z., 2013, Femicid, *Pravo i politika*, 1 str. 51-69.

Pavićević, O., Kron, L. & Simenunović-Patić, B. (2013) *Nasilje kao odgovor: socijalne i psihološke implikacije krize*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Renzetti, C. & Edleson J. (2008), *Encyclopedia of Interpersonal Violence, vol 1*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Sage

Schinkel W, (2010), *Aspects of Violence, A Critical Theory of Cultural Criminology*. London: Palgrave & Macmillan.

Simeunović-Patić, B. & Jovanović, S. (2013) *Žene žrtve ubistva u partnerskom odnosu*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Medijski izvori

A. Ž. A. - V. V. (2012) Ubio ćerku i ženu, pa sebi pucao u glavu. *Blic*, str. Hronika 07. 09.

B.J. (2012) Ubio je našu ćerku da ne bi živela sa mnom. *Blic*, str. Hronika 20 avgust.

Ekpa Kurira (2014) OTAC UBIJENE: Policajac joj je kroz jastuk pucao u glavu kao Al Kapone. *Kurir*, str. Hronika, 5. februar.

Ilić J. (2013) Smederevska Palanka: Ubio ženu pa sebe. *Večernje novosti*, str. 11.

Ivanović M. 2012 Ljubomorni otac ubica ostavio troje siročića. *Blic*, str. Hronika 30. 06.

Ivanović M. 2013, Ubio bivšu ženu pa sebe. *Blic*, str. Hronika 13. juni.

Janačković B. (2012) Ubica iz Niša spremao i treće venčanje. *Blic*, str. Hronika 23. 08.

Jovanović J – Hadžić B. (2012) Meci u ubijenu suprugu i dete. *Večernje novosti*, str. Hronika, 08. septembar.

J.P., M. P. (2013) Ubio bivšu ženu na kućnom pragu. *Alo*, str 07.

Kocić D. Pucao u ženu, pa se ubio, *Press*, str. 12.

Lemajić J., (2012) Oduzeo im majku, ostavio pismo. *Večernje novosti*, str. 13

M.I. (2012) Kašikara ih raznela na rođendan unučeta. *Kurir*, str.13.

M.R., Niš (2012), Ubio ćerku i suprugu na drugom mestu. *Večernje novosti*, str. 11, Hronika, 20 avgust.

Pašić S. (2013) Zrenjanin: Ubio cvećarku, pa pucao u sebe. *Večernje novosti*, str. 14.

P. V. 2012 Supružnici iz Uba razneli se bombom. *Blic*, str. Hronika, 19 juli.

Ristović M. (2012) Niš: Pištolj za ubistva našao preko Fejsbuka. *Večernje novosti*, str. Hronika, 21. avgust.

Urošević J. (2012) Pucao supruzi u grudi, pa se ubio. *Blic*, str. Hronika 27. 05.

Čeković D. (2013) UŽAS: Mučio ženu 30 godina, a onda je usmrtio na ulici u Čačku - PSIHOPATA: Izbo ženu 20 puta jer ga je ostavila. *Kurir*, str. 14 – 15.

Šolaja D. (2013), Ubio ženu i sebe, ćerka molila za majčin život. *Blic*, str. 15.

Internetski izvori

Horor u Slavonskom Brodu: Kroz jastuk joj je pucao u glavu, kao Al Kapone, *Jutarnji*, 30.1. 2014.

http://www.glassrpske.com/hronika/crna_hronika/Horor-u-Slavonskom-Brodu-Kroz-jastuk-joj-je-pucao-u-glavu-kao-Al-Kapone/145524.html

Agencije, Slavonski Brod: Policajac ubio ženu pa sebe, 29. 01 2014. http://www.glassrpske.com/hronika/crna_hronika/Slavonski-Brod-Policajac-ubio-ze-nu-pa-sebe/145434.html

Pristupljeno 1. februara 2014.

<http://vijesti.in.rs/vijesti/drama-u-mravi%C4%87ima-izudara-suprugu-%C4%87em-potom-sam-sebi-amputirao-polni-organ>

Pristupljeno 15 februara 2014.

Đurić Lj., (2014), Krvava drama u Mravićima: Tukao ženu čekićem, pa sebi prerezao vene i polni organ!, Večernje novosti, 7. februar.
<http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:477255-Krvava-drama-u-Mravici-ma-Tukao-zenu-cekicem-pa-sebi-prerezao-vene-i-polni-organ>
Pristupljeno 15 februara 2014.

Mreža žene protiv nasilja, Krvava despotija muškaraca
http://www.zeneprotivnasilja.net/images/stories/pdf/femicid/FEMICID_Krva-va_despotija_muskaraca_clanak_objavljen_21.07.2011._godine.pdf
Pristupljeno 20 januara 2014-03-04

Medijsko izveštavanje o slučajevima femicida u 2013. godini

Novina je da su izveštaji o nasilju u Kuriru potpisani¹²⁹. Kao dobru stranu Kurirovih izveštaja o femicidu, navodimo takodje i obilje podataka koji zaista omogućuju činjenično, fenomenološkog sagledavanje i saznavanje konkretnih događaja. Ti podaci potiču iz raznih identifikovanih (uglavnom komšiluk, rodbina, prijatelji), ali i neimenovanih („izvor iz policije“) izvora. I dalje se koriste senzacionalistički izrazi kao npr. monstruozno, horor, krvava porodična tragedija, krvava noć, stravični zločin, ali uz vrlo malo ili nimalo empatije prema onima koje doživljavaju nasilje ili su žrtve femicida. U Kuriru je i dalje prisutno okrivljavanje žrtve, doduše obično na posredan način, kroz izjave rodbine i prijatelja, ali prezentirane bez redakcijske distance, na način koji se predstavljaju nepobitne činjenice.

Za žrtvu femicida Klaru Farkaš Kurir navodi, (Kurir, 2013, 5 novembar) da je ona „uništavala brak“ svog oženjenog ljubavnika koji se u članku benevolentno naziva „mladićem“. Navodi se i da je u poslednje vreme volela da popije, da nigde nije radila, a preživljavala je prodajući stvari iz kuće, da se ni sa kim se iz komšiluka nije družila, da je bila je čudna, ošišala se na ćelavo, i da je maltretirala majku i očuha, koji su zbog toga otišli da žive u staračkom dom. To njena majka negira i ističe da je ubica nju opsedao, proganjao ju je, pretio je a kada žrtva femicida sve to prijavila policiji, rekli su joj da zaključa vrata i pozove ponovo ako on provali.

Za Oliveru Simić, žrtvu femicida posle koga se ubica ubio, Kurir navodi da je ubica Dragan „umro zbog nje, da je Olivera kriva za Draganovu smrt, sve joj je u životu pružio, a ona mu je vratila tako što ga je varala. Imao je dva moždana udara. Zbog ženinih gluposti završio je tri metra pod zemljom“. (Nikolić, 2013: 29.11).

Mediji ni u 2013. ne prepoznaju hegemonistički maskulinitet kao uzrok nasilja nad ženama, iako se on jasno ogleda u svim, a pogotovo slučajevima nasilja o kojima je izveštavano a posebno u slučajevima femicida. Umesto hegemonističkog tipa maskuliniteta, mediji se i u 2013. stalno kreću u začaranom krugu stereotipnih kvaziuzroka, patološke ljubomore, strasti, posesivnosti, pijanstva, nezaposlenosti, a tamo gde nema ni toga, pribegavaju „nervnom rastrojstvu“ ili „motivima koji su odneti u grob“.

„Uzrok strast“. Policija je u kući pronašla beživotno telo Zore A. (47), iz mesta Stari Slankamen kod Indije, (Alo, 2013: 3.04). Prema prvim informacijama nesrećnoj ženi smrskana je glava, a nađena je bez donjih delova odeće, što ukazuje na ubistvo iz strasti

„Uzrok nezaposlenost“. Dejan Petković (40) uhapšen nakon što je u nedelju zadavio Negosavu Milenković (70), pa se sam prijavio istražnim organima (Sto-

¹²⁹ Npr. Marija Ivanov, Slađana Stojanović, Zorica Nikolić...što nam pomaže u percepcii novinarstva kao tipičnog ženskog posla, koji je kao i svi drugi, nedovoljno plaćen, nedovoljno siguran, čija je stalna karakteristika strah od gubitka posla (Besermenji, 2012: 4).

janović, 2013: 2. juli). On je najverovatnije ubio majku zbog nemaštine i očajnog socijalnog stanja u kojem su bili. – Sin je tog dana bio veoma pijan. Pobesneo je i okomio se na majku. Uhvatio ju je rukama za vrat i stezao dok nije umrla. Negosava je bila bolesna, dok je Dejan bio nezaposlen.

„Motiv nervno rastrojstvo“. Mustafa je najpre, u blizini štale u dvorištu kuće, pucao u suprugu Ajkunu. Trinaestogodišnja ćerka je, kad je čula pucanj, istrčala iz kuće, ali otac je tada ispalio nekoliko hitaca i u nju. Nesrećno dete je odmah palo, a Mustafa je tada pucao sebi u glavu (J.S, 2013: 31. avgust). Motiv zločina u dvorištu porodične kuće, zasad nije poznat. Mustafa je najverovatnije u nervnom rastrojstvu pucao prvo u suprugu, a zatim u ćerku. Pre tragedije čula se kraća rasprava u dvorištu. Mustafa je u selu važio za mirnog, tihog i vrednog poljoprivrednika. Bili su skladna porodica.

„Motivi odneti u grob“. Dragoljub Mihailović (54) iz sela Binovac ubio je u ponedeljak predveče hicima iz pištolja ljubavnicu Oliveru Simić (34) u njenoj porodičnoj kući u Kolarima kod Smedereva, a potom izvršio samoubistvo (Nikolić, 2013: 29 oktobar). Pretpostavlja se da je vatrenom obračunu prethodila svađa ljubavnika pri čemu je bačen i suzavac. Motiv zločina ljubavnici su odneli sa sobom u grob, ali se pretpostavlja da je Olivera nameravala da ostavi Dragoljuba ili je on sumnjao da ga vara. Prema rečima komšija, Dragoljub je Oliveri i ranije pretio.

Psijhijatri i psiholozi uglavnom se slažu u svojim izjavama za medije da se porodična ubistva, čak i kada tako izgleda, ne događaju iznenada. Obično je u pozadini dugotrajan sukob (M., D, 2013: 9. april). Porodično nasilje izvršeno pre ubistva žene od strane njenog intimnog pratnera broj jedan je faktor rizika za femicid od strane intimnog partnera, sudeći i po nizu femicida izvršenih u Srbiji u 2013. godini.

Memet Š. (37) iz Bujanovca uhapšen zbog sumnje da je brutalno ubio nevencanu suprugu Velitu Etić (34) i zatim se izivljavao nad dvojicom njenih mališana iz prvog braka (Davinić, 2013: 14 juli). Žena je bila potpuno unakažena od batina, a njeni sinovi od osam i pet godina bili su preplašeni i modri od udaraca u glavu. Memet Š. i ranije je brutalno tukao svoju suprugu i njene mališane. Velitu je udarao čim je stigao. Znao je da nasrne i na komšije koji bi pokušali da je odbrane. Posle izivljavanja nad suprugom često je tukao i njenu decu. Bilo je jezivo slušati kako Velita zapomaže dok Memet brutalno prebija mališane.

Mnogo je slučajeva koji jasno i nedvosmisleno dokazuju da domaćem femicidu uvek prethodi domaće nasilje, i to se potvrđuje iz godine u godinu, od jednog do drugo i sledećeg slučaja femicida. Mnoge porodice uspešno prikrivaju nasilje nad ženama koje se ili stide da potraže spoljašnju pomoć od strane socijalnih službi i organa prinude, ili ne veruju da oni mogu efikasno da spreče dalju eskalaciju nasilja, ili se jednostavno plaše nasilnika sa kojim žive pod istim krovom.

Goran Krstić (43), osumnjičen da je u porodičnoj kući u selu Deonice kod Jagodine nožem prerezao grkljan svojoj majci Mirsi Krstić (76), a zatim pobegao

(Ivanov, Krstić, 2013: 24. oktobar). Međutim, policija ga je nakon kratke potere uhapsila. Goran žestoko opirao hapšenju. Policajci su ga jedva savladali. Izgledao je kao razjarena zver, dobio je bio neverovatnu snagu. Komšije i rodbina Krstića su ostali u šoku posle ubistva i nikome nije jasno zašto je Goran digao ruku na majku, jer nisu imali neke ozbiljnije nesuglasice. Mirsa je pored Gorana imala još tri ćerke, a njega je najviše volela. Mirsa je bila zlatna žena a Goranu je pomagala u svemu.

Može se uočiti da su porodični nasilnici i ženoubice najčešće i sami odrasli u nasilnim porodicama.

Ubio očuhovu majku za kuhinjskim stolom (Informer, 2013: 16. oktobar). Ljubiša Kostić (23) iz Šapca nožem je ubio majku svog očuha Dragicu Gajić (63) za trpezarijskim stolom, naočigled ukućana, komšija i prijatelja. Nesrećna Dragica je samo nekoliko sati ranije došla da ih poseti i nije bilo nikakve svađe ili povoda za stravični zločin. Jednostavno, Ljubiša je u jednom trenutku ustao, uzeo nož i zabio ga u leđa nesrećnoj starici. Kod njih je sve bilo komplikovano. Teška životna priča. Otac mu je već godinama u zatvoru zato što je pokušao da zakolje suprugu.

Nasilnici hegemonističkog maskuliniteta su orijentisani na kontrolu i moć u odnosu sa intimnim partnerom i intenzivno su ljubomorni i osvetoljubivi.

Gojko Zelenčić (56) iz pištolja usmrtio suprugu Jadranku (51), nije mogao da podnese činjenicu da je njegova supruga bila uspešna poslovna žena (Urošev, Stojanović, 2013, 16: oktobar), čime je ostvario pretnje, nakon čega je i sebi ispalio hitac u glavu. Zelenčiće opisuju kao mirne, dobro situirane komšije, koji, koliko je njima bilo poznato, nisu imali porodičnih problema. Međutim, majka ubijene Jadranke Milka Jozić otkriva za Kurir da je istina bila potpuno drugačija! - Moja ćerka je godinama prolazila kroz pakao! Gojko je bio bolesno ljubomoran i godinama je psihički maltretirao moju ćerku. Nije se libio ni da je tuče, a Jadranka je ćutke trpela svu tu torturu! Na kraju ju je ubio. Ona dodaje da je pre nedelju dana otišla u policiju i prijavila da Gojko psihički i fizički zlostavlja njenu ćerku.

U teoriji fenomenologije nasilja ukazuje se da je rodno zasnovano nasilje jedan od tipičnih načina ispoljavanja hegemonističkog tipa maskuliniteta u konfliktnim porodičnim, i još šire gledano, društvenim kriznim situacijama. Vršenje takvih krivičnih dela je nastavak praktikovanja totalne muške dominacije nad ženama. Termin "hegemonističko" se odnosi na ličnu praksu muškaraca koja uključuje razne vidove nasilja radi potčinjavanja žena, često samo ako kaže ili uradi nešto što njenom partneru nije po volji, ili uopšte ispolji neku svoju, ma kakvu volju, i sl.

Policija iz Novog Pazara raspisala je poternicu za Mirsadom Husovićem (25) iz Tutina, za koga se sumnja da je prekinuo hicima iz pištolja teško ranio dvojicu rođaka, a zatim ubio ženu (Paunović, 2013: 18. maj). On je otišao u obližnju šumu sa dva rođaka kako bi sekli drva. Posle nekoliko sati, oni su se posvađali

i vratili kući. Besan zbog svega što se dogodilo, Mirsad je iz kuće uzeo pištolji i prvo upucaao Denisa a zatim i Muhameda. U nekoliko navrata žena je pokušala da ga odgovori, ali on nije odustajao. Kada je ranio svoju braću, otišao je u svoju kuću i odatle izvukao suprugu F.H. (23). Odveo ju je u šumu u kojoj je počeo sukob zbog drva i tu je u nju pucao 4 puta. Nakon svirepog ubistva i ranjavanja, Mirsad je pobjegao peške do granice sa Crnom Gorom koja je udaljena oko kilometar i po. Husović nikada nikoga nije dirao, ubijena žena je pokušala da ga odvraća od namere da usmrti svoja dva brata.

Životno opasni hegemonistički maskulinitet postaje u partnerskom nasilju kada ona koja trpi porodično nasilje pokuša da napusti nasilnu zajednicu, kao i u vidu dozvoljenosti muške ljubomore i njenog nasilnog ispoljavanja.

Nadica Mihajlović (50), iz Požarevca, preminula je usled teških opekotina, nakon što ju je Staniša Matić (52) iz Ravništa kod Kučeva, polio lepkom za parket i zapalio (T.M., 2013: 4. septembar). Pretpostavlja se da je motiv ovog zločina Stanišina ljubomora, jer je smatrao da je Nadica, s kojom je bio u dužoj emotivnoj vezi, počela da ga vara. Pošto je ona preminula, a Staniša preživio, protiv njega će biti podneta krivična prijava.

Poruka pre nego što je usmrtio Jasminu Apostolović i sebe, Živomir Anđelković je čoveku koji mu je preotao Jasminu ostavio poruku: „Ugasio si dva života“, (Ivanov, 2013: 30. maj). On je ubio ljubavnicu Jasminu Apostolović (46), a zatim presudio sebi! Ispalio je ukupno šest metaka, od kojih su četiri pogodila Jasminu u grudi, a dva njega. Međutim, pošto su posle pucnjave oboje bili živi, ispalio je još po jedan metak. Godinama su bili ljubavnici, što je bila javna tajna u Smederevskoj Palanci. Ona ga je, međutim, ostavila pre nekoliko dana.

Rade Đorđević (51) iz Malog Popovića kod Sopota ubio je suprugu Oksanu (44), a zatim presudio i sebi hicem u glavu. Porodična tragedija u Malom Popoviću dogodila se najverovatnije zbog toga što je Oksana Đorđević želela da se razvede od svog supruga, koji sa tim nije bio saglasan (Telegraf, 2013: 13. juli). Najverovatniji motiv tragedije je to što Đorđević nije dozvoljavao supruzi da se razvede od njega. Često joj je pretio da će ubiti i nju i sebe ako Oksana pokuša da ga ostavi.

Femicid u porodično partnerskom kontekstu je predvidljiv kroz događaje u dugotrajnom nizu nasilnih akata, koji su kao takvi, mogli da budu sprečeni sankcionisanjem domaćeg nasilništva. Među najvažnije strategije za prevenciju femicida je svakako smanjenje partnerskog nasilja i identifikacija slučajeva koji su u najvećem riziku od femicida, sa intervencijama koje primarno ciljaju na prva 3 meseca neposredno pošto je žena žrtva nasilja napustila nasilnika. Smanjenje mogućnosti nasilniku da dođe do vatrenog oružja takođe je od posebnog značaja.

„Zakleo sam se u dete da ću te ubiti i ispunicu ono što sam ti obećao...“ (Nikolić, 2013: 17. septembar). Ovu SMS poruku poslao je Đorđe J. (35) svojoj devojci Dragici Todorović (25) samo nekoliko sati pre nego što ju je u nedelju uveče usmrtio hicem iz pištolja, a potom pucao sebi u glavu. Komšije ubijene devojke kažu da je Đorđe uvek sa sobom nosio pištolj.

Milosav Ivanović (56), nakon kraće svađe, juče oko 11.30 sati metkom u glavu ubio je nevenčanu suprugu Daliborku Miličević (38) u njihovoj kući u kruševačkom selu Kukljin. Potom je ušao u garažu i sebi razneo mozak, (Milenković, 2013: 20. oktobar). Porodičnoj tragediji prethodile su razmirice između Miće i Daliborke koja je htela da ide u Austriju i povede sa sobom tri maloletne ćerke. Ivanović zbog ljubomore nije hteo da dopusti ženi da ide u inostranstvo. Pozivali su i policiju zbog supružničkih svađa. Ivanović je izašao iz zatvora pre 20 godina, kada je počeo da živi sa Daliborkom u kući njenih roditelja. Sa svojim roditeljima je bio u lošim odnosima. Daliborka je Ivanoviću bila četvrta supruga.

Kruševačka policija (Kurir, 2013: 9.oktobar), uhapsila je Bratislava Jankovića (55) iz prigradskog naselja Bivolje jer je u ponedjeljak oko 10.30 časova, sa nekoliko udaraca metalnom šipkom u glavu, usmrtio svoju suprugu Slađanu (47). Prema onome što se dešavalo poslednjih desetak dana tragičan ishod se mogao naslutiti. Nakon 30 godina godina braka Slađana je odlučila da napusti Bratislava jer više nije mogla da trpi torturu. Komšije kažu da je posebno nasilan postao u poslednje tri godine i da je jednom prilikom bacio sa sprata porodične kuće. Pre četiri dana je ušao u kući i pokušao da je izbode nožem. Ona je pozvala policiju i podnela prijavu za nasilničko ponašanje ali bez efekta. U ponedjeljak ujutro je otišla da ga prijavi policiji i javnom tužiocu a on je sačekao na stepeništu zgrade suda i zapretio „Vrati se Slađo! Ako se ne vratiš ubiću tebe a noćas i njega!“ Koji sat kasnije deo svojih pretnji je i ostvario. Tako nešto se moglo i očekivati.

U Atenici kod Čačka Radovan Gudurić (53) nožem ubio bivšu suprugu Desanku (45) kojoj je zadao više od 20 uboda po ramenima, vratu i glavi (Ilić, 2013: 8. juli). Posle zločina, Gudurić je pokušao samoubistvo, tako što je sebi prerezao grkljan. Ženu je maltretirao, poslednji put je pretukao pre mesec dana, kada joj je polomio rebra i kada je ona otišla od njega sa ćerkom koja je živela sa njima u Gornjoj Atenici. Druga ćerka im je udata i nije dolazila kod roditelja upravo zbog njihovih svađa i oca nasilnika. Svi su strahovali da do ovoga može da dođe. On je jednostavno bio tempirana bomba.

Iako gotovo svi medijski izveštaji o slučajevima femicida u 2013. sadrže indicije da se ubistvo moglo predvideti, što znači i potencijalno, sprečiti, u ovih nekoliko slučajeva izraženo su prisutni elementi predviđivosti nastupelih femicida. Oni takođe jasno ilustruju nemoć neumreženih i za porodično nasilje nedovoljno obučanih institucija, koje i dalje „nisu ovlašćene“ da reaguju i pored izraženo prisutnih indicija koje sve ukazuju na izvesnost letalnog ishoda.

Mileta Sarić je macolom ubio majku Slobodanku i strine Milenu i Kosaru, (Janković, 2013: 6. juli). Godinama su meštani sela Visoka kod Arilja strahovali od Milete Sarića (55), nasilnog i problematičnog komšije. Sve žrtve Milete Sarića bile su starice, imale su između 75 i 83 godina i bile su nemoćne pred ubicom. Kada je brutalno, bez milosti, presudio svojim najbližima. Svi su znali o kakvom je čoveku reč. Mileta često tukao majku i oca, sve dok ovaj nije umro pre godinu ili dve. Iako je bio sitnog rasta i krhke građe, svi su od Milete strahovali. Dolazila je i ranije policija zbog Miletinih ispada. Uvek se sve završavalo tako što bi

on završio na lečenju, na psihijatriji. ne postoji nijedna institucija koja će da ga prati i kontroliše. Svi su govorili: „Ne možemo ništa dok on nešto ne uradi“.

Dragan Stamenković (44) iz Niške Banje motkom je nasmrtno pretukao oca Milana i majku Slavenku, a zatim njihova tela zakopao u septičku jamu, (Telegraf, 2013, 25. oktobar). Zločin je vrhunac dugogodišnjeg porodičnog nasilja koje su Milan i Slavenka podnosili, a prema tvrdnjama njihovih prijatelja, oni su očekivali da će ih sin usmrtniti. U bolnici je njegova druga supruga, koju je on dan pre ubistva roditelja pretukao. Komšije su stalno čule kako viče, traži pare od roditelja i otima im hranu. Prva supruga mu je pobjegla u Sigurnu kuću, da nije, ubio bi i nju i decu. Ima više od 50 prijava za nasilje u porodici. Ubijeni Slavenka i Milan stalno pozivali policiju, tražeći zaštitu od sina.

Saša Grujić (27) je ubio svoju majku (Bečejić, 2013, 8. april). Slađanu Kvačarović (50). Porodični odnosi su već odavno poremećeni, još otkad mu se obesio otac pre devet godina. Posle toga počeli su zdravstveni problemi. Pre 2-3 godine nasrnuo je na Slađanu, razlupao sve po kući, ona je morala da pobjegne i pozove hitnu pomoć i policiju. Posle toga je proveo u bolnici 15-20 dana, izašao na vikend i nikad se nije vratio na lečenje i već duže vreme nije uzimao propisanu terapiju. Slađana sama pokušavala da se brine o sinu, bilo joj je žao da čami u bolnici. Verovala je da mu može pomoći, bila je brižna majka.

Kako po kultivacionoj teoriji mediji kroz prikazivanje nasilničkog kriminaliteta i posebno femicida, formiraju način na koji će društvo posmatrati nasilnički kriminalitet, jasno je da postoji za sada neiskorišćena mogućnost medijskog denunciranja hegemonističkog maskuliniteta. Umesto toga, takvo ponašanje se predstavlja kao neizbežna činjenica, čime se doprinosi formiranju uverenja da je ženskost i porodični nasilnik neka vrsta izvitoperenog „heroja“, ali ipak heroja¹³⁰.

Analitički tekstovi koji bi mogli da celu situaciju predstave u činjenično korektnijem svetlu su u medijima u 2013. i dalje dosta retki i neredovni. I dalje se mogu po kvalitetu podeliti na one koji prezentiraju kvalitetne analize nasilja, i one koji zastupaju tradicionalna shvatanja, u koje ubrajamo i one koji lutaju u traženju situacionih objašnjenja nasilja, bez sagledavanja kontekstualnih prilika i rodni odnosa kojima dominira hegemonistički maskulinitet. U prvu kategoriju svakako spada odlična serija tematskih tekstova o rodno zasnovanom nasilju objavljenih u Politici tokom maja i juna 2013. kao i više tekstova objavljenih u Danasu koji obrađuju pojedine teme vezane za nasilje nad ženama. kao što je npr. analiza iskustava iz norveške NVO Alternativa nasilju (Radenković, 2013: 28. juli). Ta organizacija koja od 1987. pruža psihološku podršku počiniocima nasilja i njihovim porodicama, obučavala je naše terapeute za rad sa nasilnicima. Iako njihove metode pokazuju da čak 80 odsto nasilnika nakon terapije promeni ponašanje, ne postoji dovoljan broj prijavljenih za specijalni vid psihološkog

¹³⁰ Moguća je pojava fenomena imitacije (Gabriel Tard) posebno primenjiva u slučaju nasilničkog kriminaliteta, kada mediji svojim izveštavanjem o zločinima utiče na to da neko ko takav izveštaj pročita i sam bude podstaknut na činičenje sličnih zlodela

savetovanja za one koji ne mogu da izađu na kraj sa sopstvenim osećanjem nemoci zbog koga pribegavaju sili kao načinu lične kompezacije.

Izdvaža se po kvalitetu odlična oktobarska analiza rodni odnosa u Novoj Varoši (Popović, 2013: 18. oktobar), koja ukazuje da iako je nadmoć nad ženama u tradicionalnoj ideologiji veoma izražena, ona nema karakter disfunkcije, dezorganizacije i poremećaja odnosa, već naprotiv, stimuliše i nameće se kao sredstvo disciplinovanja žena. Patrijarhalni obrasci, su široko rasprostranjeni, takvog su karaktera da odražavaju dominaciju muškaraca nad ženama. One su prosto „srođene“ sa svojom tradicionalnom ulogom supruge i majke i često prilično nesposobne sa sagledaju uzroke svog nepovoljnog položaja, kaže Danijela Topalović, predsednica Saveta za rodnu ravnopravnost. Uočava se povezanost piramide moći u politici kao najvažnijem području društvenog uticaja koja pripada muškarcima i negativni procesi koji su danas ispred paravana demokratije, kao što su ključna pitanja u vezi sa nasiljem nad ženama, njihovim zdravljem, ulogom u porodici (Diković, 2013: 18. oktobar). Prve kao žrtve, poslednje na lestvici moći, žena nema na pozicijama gde su pare i moć, ali zato prednjače na birou za nezaposlene i kao žrtve nasilja u porodici.

I RTS povremeno objavljuje analitičke priloge pa je tako u oktobru konstatovano da uprkos zakonima, merama prevencije i zaštite, nasilje u porodici se ne smanjuje (RTS, 2013: 7. oktobar). Nasilnici često prolaze nekažnjeno, a upućeni ukazuju na to da bi bilo bolje kada bi se umesto u krivičnom, slučaj rešavao u skraćenom postupku. Neke od žena koje su godinama trpele nasilje, utočište su pronašle u Sigurnoj kući. Koordinatorica Sigurne kuće Vesna Stanojević kaže da centri za socijalni rad u mnogim situacijama kad ne znaju šta će sa ženom šalju je u Sigurnu kuću”. Na kraju, kada nasilnik i bude kažnjen, ipak nema garancije da se nasilje neće ponoviti. Sa nasilnicima niko ne radi na promeni svesti i nasilnog ponašanja. Sama kazna, potvrđuje praksa, to neće promeniti, pa se zato, veoma često, nasilje ponovi.

Korektna analiza situacije nasilja nad ženama u Srbiji obično su prezentirane krajem godine u izveštajima sa raznih javnih događaja koji se organizuju povodom Međunarodnog dana borbe protiv nasilja nad ženama, kao što je bila novembarska konferencija u Skupštini AP Vojvodine „Zajedno protiv nasilja nad ženama”, u organizaciji Ženske parlamentarne mreže Skupštine AP Vojvodine (RTV, 2013: 25. novembar). Ukazano je da ima malo prijava po službenoj dužnosti i tužbi za izricanje mera zaštite žrtava, centri za socijalni rad u Srbiji oko tri odsto, tužioci oko jedan odsto, iako i jedan i drugi organ ima službena ovlašćenja da zahteva mere zaštite, koje nisu kazne, već samo treba da zaustave nasilje da spreče da do nasilja dođe. Inače, zrenjaninsko tužilaštvo na godišnjem nivou, podnese osamdeset odsto zahteva za izricanje mera zaštite u odnosu na ostala tužilaštva u Srbiji. Šef delegacije EU u Srbiji je naglasio da je nasilje nad ženama opšti, svetski problem i da što žene u Srbiji više budu učestvovala u donošenju odluka, srpsko društvo će se bolje boriti protiv svih problema žena, kao što su diskriminacija, socijalna isključivost i rodno zasnovano nasilje.

Glas Amerike se takođe krajem godine uključio u razmatranje nasilja nad ženama konstatujući da je ono na Balkanu poprimilo razmere epidemije (GlasAme-

rike, 2013: 14. decembar), a prijave nasilja u porodici naglo su skočile u poslednjih nekoliko godina. "Od 2006. broj prijavljenih slučajeva nasilja povećavao za 700 do 800 po godini. Doina Bologna iz Ujedinjenih nacija osporava tvrdnju da se muškarci često okreću nasilju jer su frustrirani zbog nemogućnosti da izdržavaju svoju porodicu. "Kada ljudi hoće da budu nasilni, oni će pronaći razlog. Počinje sa Bogom, a završava se igrom za premoć i novcem u kući. Možda je nasilje posledica siromaštva, ali kako će to što ćete da pretučete ženu ili dete da pomogne vašoj porodici", pita Bologna.

S druge strane, Večernje novosti su u jednom februarskom izveštaju istakle demografske posledice femicida u prvi plan (zatiranje čitavih porodica) (M, D., 2013: 9. april) što predstavlja specifičan vid ignorisanja žrtve femicida, ona nije važna, važno je da se gasi ime, ognjište, selo, pleme, patrijarhova loza. Uzroci nasilja nad ženama uopšte ili pojedinih slučajeva pripisuju se strastima, patološkoj ljubomori i posesivnosti, patološkoj simbiozi (Popović, 2013: 6. oktobar), (jedan od supružnika žrtva nasilja, i takvu ulogu prihvata, dok, partner, uglavnom je to muškarac, ispoljava agresivnost i time zadovoljava svoje potrebe), što nedovoljno i neadekvatno objašnjava rodno zasnovano nasilje. Neizbežni kriminolog Zlatko Nikolić i dalje je nastojao da u svojim analizama opovrgne postojanje rodnog aspekta femicida koje po njemu i dalje plod strasti, što "dokazuje" prekomerna upotreba nasilja koje se po tom "kriterijumu" po njemu lako prepoznaje. Prekomerna brutalnost javlja se u mnogim slučajevima porodičnih ubistava i femicida o kojima su mediji izveštavali u 2013, ali teško da mogu da potvrde shvatanja kriminologa Nikolića o uzavrelim strastima kao motivima ubica, pre ih opovrgavaju.

Ivan C. (33), koji je u Leskovcu makazama iskasapio Milicu Petrović (89), priznao da je staricu zaklao jer je odbila da mu preda novac (A.D, 2013: 12. juni). Nesrećna žena mu je kuvala kafu kad ju je ubio. Ivan se, godinama izživljavao nad Milicom. Često joj je dolazio u kuću i vikao na nju.- Tražio joj je pare non-stop. Svi su znali za to

Goran (50) od prošle godine često pretio roditeljima da će im ekserom povaditi oči (Nikolić, 2013: 31. juli). Sestra kaže da je njen brat i ranije maltretirao roditelje, a da su problemi počeli kada je otac prodao njivu. Goran je od njega tražio pare, ali ih nije dobio. Maltretirao je oca i majku, razvaljivao vrata. Prijavljivali su ga policiji, a oni su Gorana puštali na slobodu. Goran je majku ubio u dvorištu. Otac je sve video i otrčao je do sobe da pozove policiju, ali nije stigao. Goran mu je prišao s leđa i zaklao ga.

Velibor Stojanović (73) hladnokrvno je ubio (Ivanov, 2013: 21. septembar) je bivšu suprugu Dobrilu Stojanović (75). Stojanović se prikrao nesrećnoj ženi i kuhinjskim nožem je nekoliko puta ubo u leđa. Nije se zaustavljao, već ju je opkoračio i nastavio da je ubada po telu dok je ležala na asfaltu. Bio je hladan kao špricer. Prolaznik koji je uspeo da savlada ubicu i otrgne mu nož je rekao: „Pusti me, neću ja nigde da bežim. Nisam ja kriv, ona je kriva.“ Prolaznik u životu nije video da je neko tako hladnokrvan. Ponašao se kao da nikoga nije ni ubio.

Literatura za medije 2013

A.D., (2013, 12. juni), „Ubio sam je jer nije htela da me sluša!“, Kurir, str 17.

Alo (2013, 3. april), „Silovao i ubio ljubavnicu u kući?“ Alo, str. 6.

Bečejić S, (2013, 8. april), „Zločin u Klenju kod Bogatića“, Blic, str 14.

Besermenji Igor, (2011), *Mediji i nasilnički kriminalitet*, seminarski rad odbranjen na FEPPSu novembra 2011. u okviru predmeta Fenomenologija nasilja.

Davinić A, (2013, 14 juli), „Monstruozno, novi slučaj porodičnog nasilja na jugu Srbije“, suprugu pretukao na smrt a decu šutirao po glavi!, Kurir, str 14.

Diković J, (2013, 18. oktobar), „Moć u politici pripada muškarcima“, Danas. http://www.danas.rs/danasrs/drustvo/moc_u_politici_pripada_muskarcima.55.html?news_id=269606

Ekipa Kurira, (2013, 9.oktobar), „Zaseda kod kuće, prešla da živi kod komšije: Besni muž ubio ženu pajserom!“ Kurir. <http://www.kurir-info.rs/presla-da-zivi-kod-komsije-besni-muz-ubio-zenu-pajserom-clanak-976389>

Ekipa Kurira, (2013. 5 novembar) „Uhapšen zbog ubistva Klarike Farkaš, zločin: Ubio ljubavnicu jer mu je razarala brak?“, Kurir. <http://www.kurir-info.rs/zlocin-ubio-ljubavnicu-je-mu-je-razarala-brak-clanak-1070693>

Glas Amerike, (2013, 14. decembar), „Nasilje nad ženama - epidemija na Balkanu“, Glas Amerike. <http://www.glasamerike.net/content/balkans-domestic-violencewidespread/1810493.html>

Ilić V, (2013, 8. juli), „Izmasakrirao ženu pa sebi prerezao grkljan“, Večernje Novosti, str. 15.

Informer, (2013, 16. oktobar), „Stravičan zločin u šabačkom naselju Šumice“, Informer, str 10.

Ivanov M, (2013, 30. maj), „Zločin iz strasti u Smederevskoj Palanci, Ljubavnicu i sebe ubio nasred ulice“, Kurir, str. 16.

Ivanov M, (2013, 21. septembar), „Ubio bivšu suprugu ispred vrtića“, ubica žene: Zaslužila je da je iskasapim!, Kurir. <http://www.kurir-info.rs/ubica-zene-zasluzila-je-da-je-iskasapim-clanak-995739>

Ivanov M, Krstić G, (2013, 24. oktobar), „Uhapšen zbog zločina“, Kurir. <http://www.kurir-info.rs/ubica-zovi-doktora-zaklao-sam-majku-clanak-999577>

Janković N, (2013, 6. juli), „Ubio majku, dve strine i obesio se“, Večernje Novosti, str. 10.

J.S.(2013, 31. avgust), Ubio ženu i ćerku pa sebe: Mustafa bio nervno rastrojen! Kurir.

<http://www.kurir-info.rs/ubio-zenu-i-cerku-pa-sebe-mustafa-bio-nervno-rastrojen-clanak-961827>

Luković M, (2013, 11. juli), „Odbegli zatvorenik iz Zabele ubio penzionerku“, Večernje Novosti, str: 13.

Milenković S, (2013, 20. oktobar), „Zločin kod Kruševca, U naletu ljubomore ubio i ženu i sebe“, Blic, str. 14.

19. Nikolić Z, (2013, 31. juli), Horor: Zbog jedne njive zaklao oca i majku! Kurir.

<http://www.kurir-info.rs/horor-zbog-jedne-njive-zaklao-oca-i-majku-clanak-916549>

Nikolić Z, (2013, 29 oktobar), „Tragedija u Kolarima: Bivšu ljubavnicu ubio sa dva hica, pa presudio sebi! Kurir“.

<http://www.kurir-info.rs/tragedija-u-kolarima-bivsu-ljubavnicu-ubio-sa-dva-hica-pa-presudio-sebi-clanak-1059259>

Nikolić Z, (2013, 29. novembar), „Tragedija u Kolarima: Bivšu ljubavnicu ubio sa dva hica, pa presudio sebi!“ Kurir.

<http://www.kurir-info.rs/tragedija-u-kolarima-bivsu-ljubavnicu-ubio-sa-dva-hica-pa-presudio-sebi-clanak-1059259>

N.M.X. (2013, 14. februar),“ Ljubomora poteže oroz”, Večernje novosti, str. 13.

Paunović J, (2013, 18. maj), „Tragedija u Tutinu kod novog Pazara,Ubio ženu i ranio rođake zbog drva“, Alo.

Popović R, (2013, 18. oktobar), “Nepovoljan položaj žena u novovaroškom kraju”, Danas.

http://www.danas.rs/dodaci/sandzak/nepovoljan_polozej_zena_u_novovaroskom_kraju_.42.html?news_id=269536

Popović R, (2013, 6. oktobar), “Pakao među četiri zida”, Danas.

http://www.danas.rs/dodaci/sandzak/pakao_medju_cetiri_zida.42.html?news_id=268830

Radenković M, (2013, 28. juli), “Počinioci nasilja ne žele da učestvuju u savetovalištim”, Danas.

http://www.danas.rs/danasrs/drustvo/nasilnici_sve_cesce_izbegavaju_lecenje_.55.html?news_id=265140

RTS, (2013, 7. oktobar), “Žrtve u strahu, nasilnici bez kazne”, RTS.

<http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/>

[Dru%C5%A1tvo/1411039/%C5%BDrtve+u+strahu%2C+nasilnici+bez+kazne.html](http://www.rtv.rs/sr_lat/drustvo/svaka-druga-zena-u-srbiji-trpinasilje_440596.html)

RTV, (2013, 25. novembar), "Svaka druga žena u Srbiji trpi nasilje", RT Vojvodina.
http://www.rtv.rs/sr_lat/drustvo/svaka-druga-zena-u-srbiji-trpinasilje_440596.html

Stojanović S, (2013, 2. juli), "Teška porodična tragedija u Golubincima, šljam: Pijan zadavio majku, pa pozvao policiju!" Kurir.
<http://www.kurir-info.rs/sljam-pijan-zadavio-majku-pa-pozvao-policiju-clanak-871013>

Telegraf, (2013, 13. juli), "Tragedija: Ubio suprugu, pa presudio sebi", Telegraf.
<http://www.telegraf.rs/vesti/781894-tragedija-ubio-suprugu-pa-presudio-sebi>

Telegraf, (2013, 25. oktobar), Motkom ubio roditelje i bacio ih u septičku jamu.
<http://www.telegraf.rs/vesti/837723-niska-banja-motkom-ubio-roditelje-i-bacio-ih-u-septicku-jamu-foto>

T.M., (2013, 4. septembar), „Žrtva bolesne ljubomore“, Večernje Novosti, str. 12.

Urošev S, Stojanović S, (2013, 16. oktobar), „Krvava porodična tragedija dogodila se u Somboru: ostvario pretnje, Ljubomorni muž ubio ženu, pa pucao u sebe!“, Kurir.
<http://www.kurir-info.rs/ostvario-pretnje-ljubomorni-muz-ubio-zenu-pa-pucao-u-sebe-clanak-986483>

V.M.-A.D., (2013, 9. april), „Bez milosti zatiru porodice“, Večernje novosti, str. 15.

NASILJE NAD LGBT OSOBAMA

Opšti pojmovi

Nasilje nad mladim lezbejkama i transrodnim devojkama

Roditeljska porodica

Škola – obrazovni sistem

Javnost

Sport

Zaključak: o potrebnim promenama u institucionalnom obrazovnom sistemu, utopija danas, realnost sutra

Posle zaključka: Lucky Eddie – transrodni Viking, ili kako stripom do prihvatanja

Literatura za nasilje nad LGBT osobama

Opšti pojmovi

Akronim LGBT se koristi da označi lezbejke, gej muškarce, biseksualne osobe i transrodne/transseksualne osobe (koje se u novije vreme označavaju kao trans* osobe). Nasilje nad LGBT osobama se još naziva i nasiljem zbog seksualne orijentacije različite od heteroseksualne i rodnog identiteta različitog od binarne podele na žene i muškarce. Seksualna orijentacija je fizička, seksualna, emocionalna, duhovna i dr. privlačnost prema osobama različitog odnosno istog pola. Ona je urođena, i nije plod nasilja, propagande, uticaja vršnjaka, mode, a još manje činjenice da će mlada osoba ili dete samo čuti ili videti osobu istopolne orijentacije.

Nasilje nad drugim ljudima zbog njihove stvarne ili pretpostavljene seksualne orijentacije bazirana je na homofobiji (homós isti, jednako + phóbos, strah). Homofobija je iracionalan strah, mržnja, netrpeljivost, nasilje prema osobama drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne, uključujući i osobe koje su tako percipirane. Nasilja nad LGBT osobama je višestruko i raznih je vrsta, oblika i intenziteta. Postoji psihičko/emotivno nasilje, govor mržnje kao verbalno nasilje, fizičko nasilje, ekonomsko/egzistencijalno nasilje i seksualno nasilje. Jedna ista osoba ne retko doživljava više od ovih pomenutih vrsta nasilja.

Nasilje nad LGBT osobama dokumentovano je kao takvo uglavnom u evidencijama grupa za zaštitu prava LGBT osoba. Tako na primer, istraživanje o nasilju, koje je uradio Labris za period 2006/2010 ukazuje da 90% ispitanika/ispitanica zna za slučajeve nasilja zato što je osoba drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne, a 60% ispitanika/ispitanica je doživelo nasilje zato što je drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne.

Gotovo svi ispitanici i ispitanice ukazuju da su žrtve dugotrajno emotivnog nasilja koji je i najčešći oblik nasilja prema LGBT osobama. Emotivno nasilje se sastoji u izbegavanju, ismejavanju, stereotipiziranju, osuđivanju, provociranju, odbacivanju, obezvređivanju, ignorisanju, negiranju, pretnjama, zastrašivanju, ucenjivanju, fingirano udvaranje i provociranje na radnom mestu, omalovažavanje, optuživanje da su svi oni promiskuitetni i seksualni devijanti...

Fizičko nasilje nad LGBT osobama obuhvata guranje, šamaranje, udaranje, šutiranje, premlaćivanje, grupne napade, onemogućavanje rada klubova i kafića u kojima se okupljaju pripadnici i pripadnice LGBT populacije i sl.

Egzistencijalno nasilje je vrlo rasprostranjen vid nasilja posebno nad mladim LGBT osobama. Obuhvata potpuno/delimično nedavanje uobičajene roditeljske podrške i odbacivanje od strane porodice, uskraćivanje materijalnih sredstava, izbacivanja iz kuće, pretnje ubistvom, gubitak posla, oduzimanje imovine posebno stanova, lišavanje nasljedstva, prisilne tretmane u i izvan ustanova za lečenje mentalnih poremećaja, i sl.

Seksualno nasilje nad LGBT osobama obuhvata silovanje i pokušaj silovanja od strane individualnog silovatelja ili grupe, navođenje na prostituciju, trefiking, iskorišćavanje seksualnosti u pornografske svrhe, seksualno uznemiravanje koje uključuje fizički dodir, seksualno uznemiravanje koje ne uključuje fizički dodir, egzibicionizam, voajerizam.

Vršnjačko nasilje nad nad LGBT osobama zbog njihove stvarne ili pretpostavljene LGBT orijentacije je poseban problem. -65% se oseća “nesigurno” u školi, 58% opljačkano u školi, 5x više izostaju iz škole, 28% se ispisuje iz škole

Zbog svega rečenog, kao i zbog nedostatka podrške, psihosocijalne pomoći, adekvatne reakcije institucija, LGBT osobe u adolescentnom uzrastu su tri puta više sklonije samoubistvu nego njihovi heteroseksualni vršnjaci i vršnjakinje. Zapravo spadaju u grupu najizloženiju riziku suicida, poput osoba koje pate od depresije ili neizlečivih bolesti.

Samo 10% ispitanika/ca je nasilje koje je doživelo prijavilo policiji a kao razlog za neprijavljivanje navode nepoverenje u institucije, strah od nastavka torture i strah od razotkrivanja njihove seksualne orijentacije porodici, školi, na radnom mestu.

Karakteristike nasilja na LGBT osobama je da se tu radi o delima koje spadaju u kategoriju tzv. zločina iz mržnje, da su rezultat mehanizama homofobije (4 zida). Njih prati povišena stopa neprijavljivanja, nevidljivosti i negiranje postojanja ili bar umanjivanja učestalosti, ozbiljnosti posledica i raširenosti pojave.

Poseban momenat eskalacije nasilja nad LGBT osobama su parada ponosa. Manifestacije pod tim nazivom predstavljaju protest LGBT osoba kojim se ukazuje na kršenje prava i diskriminaciju te marginalizovane grupe u društvu. Te parade nisu provokacija, nije promocija homoseksualnosti, već predstavljaju obeležavanje jednog dana koji je međunarodno usvojen kao Dan ponosa ispolno orijentisanih ljudi 27. juni. kao što postoje i neki drugi slični međunarodno usvojeni dani, npr. Dan žena, Dan osoba sa hendikepom, Dan ljudskih prava...i sl.

Parada ponosa 30. 06. 2001. predstavljala je masovno nasilje bez adekvatne reakcije države. 20. 09. 2009. došlo je do zabrana skupa. 20. 10. 2010. desilo se masovno nasilje i vandaliziranje gradske i lične imovine uz striktnu zaštitu učesnika/ca.

Parada ponosa je, primer, osporavanje prava na slobodno okupljanje homofobične manipulacije činjenicama, prebacivanje odgovornosti sa nasilnika na žrtve. To je takođe prilika za masovno i javno korišćenje govora mržnje. Na primer, „Ako ipak dođe do gej parade, narod će je razbiti. Biće to „parada po nosu”.

Znamo iz Biblije kako su prošli Sodoma i Gomora zbog pederastije i sličnih bolesti. Spaljeni su ognjem.” – Miša Vacić, 1389 SNP Naši, Kurir, 1. 09. 2009.

Govor mržnje predstavljaju i izrazi: „Ako homoseksualci nemaju srama, biće sprečeni kao i 2001. godine. Po zakonopravilu svetog Save, za polne izopačenosti i homoseksualizam bila je predviđena smrtna kazna, jer se tada vodilo računa o duhovnom zdravlju nacije.” – Mladen Obradović, Obraz, 01.09.2007. Press. „Beogradom krv će liti, parade srama neće biti“, grafit ispisan na beogradskim ulicama uoči parade 2010, i široko diseminiran na društvenim mrežama, a koji je odgovornost preuzeo Obraz.

Napadi na aktiviste/kinje LGBT prava je specifičan oblika nasilja nad LGBT osobama. Pod tim terminom se podrazumevaju napadi na službene prostorije LGBT grupa, napad na kulturne manifestacije LGBT stvaralaštva kao što je npr. bio slučaj napada na „Queer Beograd” festival, septembra 2008.

Postavlja se pitanje šta preduzeti? Odgovor je pre svega u doslednoj i striktnoj primeni zakona, procesuiranje i kažnjavanje nasilnika, edukacija, uzdržavanje od upotrebe govora mržnje, afirmativne izjave najodgovornijih, promena nastavnih programa u osnovnim srednjim školama i na fakultetima.

Nasilje nad mladim lezbejkama i transrodnim devojkama

Žensko telo je osnova na kome je podignut patrijarhat.
Adrienne Rich (1977)

Mlade lezbejke i transrodne devojke su višestruko diskriminisanе, i zbog svoje seksualne orijentacije/rodnog identiteta (kada uglavnom dele sudbinu cele LGBT grupacije, dodatno kombinovano sa povećanim stepenom negiranja prava na samoopredeljenje), i kao žene (kada su izložene tipičnim oblicima diskriminacije prema ženama, mizoginiji i muškom nasilju, dodatno kombinovanih i majčinim odbacivanjem i ženskim nasiljem i neprihvatanjem¹³¹ (Holy, 1997), ali i zbog svoje mladosti (kada trpe sve oblike marginalizacije i omalovažavanja zbog mladosti, dodatno kombinovanih sa prekidom školovanja, otežanim uslovima na tržištu rada i nalaženjem zaposlenja).

Izvori informacija o mladim lezbejkama i transrodnim devojkama i njihovim roditeljskim porodicama u ovom tekstu su: zbirke sećanja odraslih lezbejki o kamingautu (*coming out*), izjave roditelja lezbejki i transrodnih devojaka, teoretska literatura o tom pitanju, izveštaji i dokumenta LGBT organizacija, medijski izveštaji, studije pojedinih slučajeva. Svi oni svedoče o postojanju visokog nivoa homofobičnosti u porodičnim sredinama koje lezbejstvo smatraju opasnom abnormalnošću, bolesnom perverzijom, plodom lošeg uticaja sa Zapada koji namereno podriiva srpsku kulturu.

Osim o položaju mladih lezbejki/transrodnih devojaka, ti izvori otkrivaju da roditeljima niko nikada nije rekao, ni na jednom nivou njihovog formalnog

¹³¹ Majke transrodnih kćeri (koje inkliniraju ka muškom rodu) se ne slažu jer žele kćeri: vode se porodične bitke oko roda, koje poneke kćeri rešavaju nalaženjem zaštite kod baka i tetki, odnosima sa sestrama

obrazovanja, da se oko 10% ljudi rađa sa manjinskom seksualnom orijentacijom, da je to urođeno mada ne nasledno, da je irelevantno što se niko ne seća da je u porodicama ni sa majčine ni sa očeve strane bilo „takvih“, da „to“ takođe nije ni moda, ni kopiranje drugih, da niko ne može ni na silu ali ni iz „mode“ da bude ni homoseksualan (ni heteroseksualan), da nikakvi javni prizori postojanja lezbejki i transrodnih osoba ne mogu da „pokvare“ njihovu heteroseksualnu decu, kao što nikakvo skrivanje da „takve“ postoje, neće sprečiti njihovu homoseksualnu decu da budu ono što jesu. Zbog toga je danas možda više nego ikada aktuelno Fukuyamino pitanje, da li smo siromašni zato što je ekonomska situacija loša ili zbog toga što imamo „disfunkcionalne socijalne navike“? To su one duboko ukorenjene navike koje bi bile na delu i kada bi ekonomske pogodnosti postojale, i koje i dalje, umesto u progres, vode u suprotnom pravcu (Fukuyama, 1997:20).

Među takve, disfunkcionalne socijalne navike sigurno spadaju netolerancija, prihvatanje diskriminativnog ponašanja kao normalnog, odbacivanje mladih lezbejki i transrodnih devojaka od strane roditeljske porodice, i njihova izloženost višestrukoj opasnosti od nasilja, beskućništva i ekstremnog siromaštva (Tanjug & B92 2012)¹³².

Stav jedne mlade aktivistkinje za prava lezbejki možda najbolje sažeto izražava nadu u promene: „Duboko ukorenjene predrasude u društvu su poput granitne stene, treba dosta posla da se taj oklop od granita probije. Razni su alati i pomoćna sredstva, ali nikada ne treba odustajati, jer svakog časa ta olupina može da spadne, kao stara ljuštura. Možda upravo ove godine. Povorka ponosa je jedno od tih alata za razbijanje predrasuda. I kad me pitaju čemu to paradiranje, ja uvek kažem, to je zbog dece, zbog homoseksualne dece u školama, dece koja odrastaju u strahu i sa traumama. Za decu koja vode dva paralelna života, jedan lažni, pozorište za porodicu, školu, javnost pa tek onda i jedan svoj, skriveni. Za decu koja ne žive slobodno i ne dišu vazduh kao sve ostale građanke i građani”.

Roditeljska porodica

Pripadnice i pripadnici nacionalnih i religijskih manjina, ma koliko i ma kako loše tretirani u većinskom ambijentu, ipak su prihvaćeni u svojim porodicama i zajednicama, i na jedan specifičan način zaštićeni svojim jezikom, kulturom, religijom, bezuslovnom roditeljskom ljubavlju i podrškom. Ta mikro društvena prihvaćenost je tim naglašenija kada i ako raste odbacivanje spolja. Jedino lezbejke i transrodne devojke, kao i ostale pripadnice i pripadnici LGBT populacije, su one manjine koje neretko odbacuju članovi roditeljske porodice, dakle čak i oni koji su im najbliži, oni od kojih se podrška mora uvek i bezuslovno dobiti. U dve od deset porodica u Srbiji homoseksualno dete doživi nasilje, uz pretnje izbacivanjem (čak i ubistvom), da ne brukaju porodicu, u šest ih ubeđuju da nisu normalni i da treba da se leče, samo u jednoj od deset porodica prihvataju takvo dete, ili ignorišu detetovu seksualnu orijentaciju (što može da potraje i doživotno)

¹³² Jedan od redovnih natpisa na svim protestnim skupovima lezbejki je i „Isterali su me iz kuće“.

(Mirković, Mikašinović, 2013). Dok pojedinci u tradicionalnim društvima doživljavaju intenzivnu solidarnost, u grupama šire zajednice (ista ta šira zajednica može i da ih odbaci ili izloži drugim oblicima neprihvatanja, što je za njih onda pogubno i ravno je smrtnoj presudi), individua u modernim društvima oseća najjače intenzitet emotivne vezanosti ili odbacivanje na nivou nuklearne porodice (Škorić, 2008: 13-14). Zbog toga je neophodna pomoć i podrška porodicama lezbejki i transrodnih devojaka, koja se ne zasniva na patrijarhalnim vrednostima, već sistemu vrednosti savremenog uvažavanja različitosti da bi mogle adekvatno da reaguju na lezbejstvo i transrodnost svojih kćeri (Hewllet and West, 1998:130).

Bezbednost je najvažniji prioritet lezbejki i uopšte LGBT populacije svih generacija i bez toga ne može da se krene dalje u unapređenje njihovog položaja (Strategija, 2013:46). Osnovno pravo svih građana je zaštita lične bezbednosti i osnovna dužnost svake države je da im tu zaštitu obezbedi (Pleck, 1987: 3). Da porodica čak i u svojim najboljim izdanjima ne služi uvek interesima žena, njihove dece pa ni mnogih muškaraca, ukazuju mnoge autorke (npr. Stacey 1996: 51), pre svega uzimajući kao dokaz rasprostranjenost porodičnog nasilja, među čijim mnogobrojnim redovnim žrtvama su i deca lezbejke i transrodne devojke.

Egzistencija mladih lezbejki i transrodnih devojaka pod snažnim je uticajem mizoginije i homofobičnosti okruženja (Califia, 1997:5). Taj problem osude i odbacivanja s kojim se suočavaju mlade lezbejke i transrodne devojke u roditeljskim domovima u Srbiji (nesumnjivo i u drugim postjugoslovenskim društvima), dvostrukog je porekla. Delimično potiče od neznanja samih roditelja a delimično dolazi iz snažno prisutne (jedno)glasne homofobičnosti javnog diskursa koji utiče kako na atmosferu u školama, sportu, političkom životu, medijima, tako naravno i na homofobičnost shvatanja porodica lezbejki i transrodnih devojaka. Nasilje, govor mržnje i netolerancija su vidovi javno izvršene homofobije na koje država do sada nije imala blagovremen, efikasan i adekvatan institucionalni odgovor u javnom životu. Oni imaju snažan uticaj na privatne stavove roditeljskih porodica lezbejki u kojima dolazi do otvorenog fizičkog nasilja, prisilnog „lečenja“, raznih oblika emotivnih pritisaka i ucena različitog intenziteta i izbacivanja iz kuće. U situaciji ekonomske krize i velike opšte nezaposlenosti, porodično nasilje sadrži povećan rizik od beskućništva, posebno u mlađem uzrastu, onih koji su izloženi tom nasilju i odbačenih od strane svojih porodica.

Primer porodičnog nasilja¹³³: Anđelka je došla u Beograd iz jednog malog šumadijskog grada da studira. Oduvek su je privlačile žene ali kod kuće nije smela da ispolji takve sklonosti. U Beogradu je konačno našla sebi slične žene i počela da se druži sa njima, pa je ujedno i počela da ostvaruje trajnije veze. Kako je bila odlična studentkinja, brat kod koga je stanovala nije posebno vršio neku kontrolu nad njom. Anđelka je pred kraj studija rešila da prestane da se krije i da sa svojom partnerkom zasnuje trajnu vezu, da ode iz bratovljevog stana, i odseli se kod svoje

133 <http://www.okurazi.se/index.php/faq/47-andjelka> (Viewed 29 April 2013; currently not available). Ista situacija je i sa sledećim navedenim primerima koji su nastali tokom projekta "Okuraži se", bili nekoliko meseci na sajtu projekta, koji je kasnije srušen i nije rekonstruisan.

partnerke. Kada je shvatio šta se dešava, njen brat se strašno razbesneo jer najviše na svetu „mrzi pedere i lezbejke“, zapretio joj je da će je „svu polomiti“. Dok je bio na poslu, njegova žena je savetovala Anđelku da najbolje što pre ode znajući da su njegove pretnje ozbiljne i Anđelka je počela da se žurno seli. Kada je došla po poslednje stvari, brat se međutim vratio, pretukao je i pripremio da ako nastavi da se viđa sa „onom“ ženom, da će ih naći i ubiti ih obe jer „takvi“ ne smeju da žive.

Primer porodičnog prisilnog „menjanja“: Nađin otac, sumnjajući da se Nađa, sedamnaestogodišnja učenica trećeg razreda gimnazije, „previše“ interesuje za devojke, pretresao je detaljno njezinu sobu dok je bila na ekskurziji. Tom prilikom je u zaključanoj fiјoci koju je obio, otkrio „nepobitni“ dokaz u vidu većeg broja onoga što je on smatrao lezbejskom pornografijom (u stvari, edukativnih materijala lezbejskih grupa). Pod uticajem popularne psihološke literature o odgovornosti roditelja da im deca ne postanu homoseksualci, rešio je da preduzme ozbiljne korake u pravcu „normalizacije“ svoje kćeri. Pošto ju je prvo istukao po povratku sa ekskurzije, odredio je nova pravila ponašanja, po kojima je Nađa morala da provodi dane zaključana u svojoj sobi i da razmišlja o svojim „greškama“, na svaki, najmanji znak „neženstvenog“ ponašanja je reagovao batinama, svi izlasci su joj ukinuti sem odlaska u školu. Sledeći korak je bio da su Nađu roditelji prisilili na psihijatrijsko lečenje na privatnoj klinici, verujući da postoji prava „terapija za odvikavanje“ od homoseksualnosti kao neke loše navike. Nađin pokušaj samoubistva posle mature i njeno oprostajno pismo u kome je napisala da je lezbejka i da nema načina da to ne bude, primili su kao strašan i nepravedan udarac koji im je zadala „nezahvalna“ kćerka. Po njenom oporavku, otac joj je rekao da će finansirati njene studije ali na univezitetu u drugom gradu, ali da se kući više ne vraća.

Ono što za decu i omladinu jeste opasno je sprečavanje razvitka njihove normalne, urođene seksualnosti, neprihvatanje, maltretiranje, nasilje i diskriminacija od strane porodice, vršnjaka i škole koja im znatno otežava sazrevanje i izaziva psihičke krize, očajanje, depresiju i suicidalna raspoloženja. Kako identitet oblikuje nasleđena priroda (nature) i vaspitanje (nurture), u makazama između „nature“ i „nurture“, dolazi do razvitka interiorizovane homofobije koja vodi u mržnju i prezir prema samom sebi (Gelles, 1995: 314). Zbog takvog stava porodice, sve češće se ukazuje na problem povećanog rizika od beskućništva lezbejki i transrodnih devojaka, posebno mladih, odbačenih od strane svojih porodica, što je tim dramatičnije u vremenima velike nezaposlenosti i opšte krize. Reprodukcijska homofobija se između ostalog ostvaruje kroz autoritativnu promociju nenaučnih stavova, predrasuda u okviru medijskog prostora, u nastojanju da se zaštite „tradicionalne srpske vrednosti“, kako religijske, tako i moralne, pa se roditelji nalaze prozvani da upravo oni budu akteri zaštite tih „pravih“ vrednosti.

Primer javnog nasilja zbog pretpostavljene manjinske seksualne orijentacije. Reakcija roditelja: Poslednjeg dana seminara o programiranju, srednjoškolka Sandra je zajedno sa ostalim polaznicama i polaznicima seminara izašla u lokalni kafić da obeleže završetak seminara. Domaći gosti su ispoljili tipičnu lokalnu netrpeljivost prema došljačkom društvu i odmah su počeli da ih verbalno provociraju, gađali su povremeno njihovu grupu sitnim novcem, kutijama šibica i cigareta, i javno ih prozivali, „da li ste vi aktivisti gej parade, došli da šire svoje perverzije po Srbiji“. Osoblje kafića se veoma potrudilo da smiri situaciju, više puta su ponovili da se radi o računarskom programiranju, kao i promociji računarske literature, na šta su provokacije privremeno prestale. Međutim, kako je Sandra sedela pored svoje prijateljice Zdenke sa kojom je sve vreme razgovarala, povremeno se držeći za ruke, dodirujući joj kolena i prebacujući joj ruku preko ramena, grupa lokalnih mladića se ponovo okomila na njihovu grupu, ovoga puta posebno na ženski deo grupe. „Ti tamo, u zelenoj majici, ti baš ne voliš muškarce jel’ da, voliš najviše na svetu da ližeš p... ku?“ U opštoj pometnji do koje je došlo kada su napadači grupno počeli da tuku Sandru, Zdenka je dobila ubod nožem u stomak. Kod Sandre je kasnije utvrđeno da je dobila potres mozga i ona i Zdenka su prebačene u Urgentni centar u Beogradu gde su zadržane nekoliko dana. U kafiću je intervenisala policija i prekinula dalju tuču. Osim Sandre i Zdenke koje je odvezla Hitna pomoć sve ostale je privela policija, i napadače i polaznike seminara. Lokalni napadači su u policiji naveli da su bili isprovocirani „propagiranjem gej parade“ na šta su reagovali verbalno, ali kada je Sandra, počela da ih poziva na „lizački“ seks, da su reagovali fizički. Policija je sve polaznike seminara nazvala „propagatorima gej parade, bolesnicima i pederima“, i protiv njih je pokrenut krivični postupak. Sandrin otac, razveden od njene majke, zbog tog incidenta je rešio da prekine da plaća alimentaciju za nju iako nije završila školovanje i nije punoletna. Takođe je pokrenuo sudski postupak oduzimanja starateljstva od Sandrine majke tražeći da se Sandra dodeli njemu kao ocu da bi sprečio da se ona dalje razvija u „nenormalnom“ pravcu dok još nije „kasno“.

Na porodično nasilje nad lezbejkama, tradicionalne institucije socijalnog staranja nemaju još uvek adekvatan odgovor, ali ni aktivizam nije našao adekvatna sredstva za organizovanje redovnih skloništa, niti još uvek definisao osnovne principe rada. Lezbejski pokret je u dodatku, još uvek nesklon prema transrodnim ženama, dakle onim za koje smatra da poseduju „ekvivalent muškog identiteta“ (Califia 1997:3).

Primer neusaglašenih stavova o ulozi skloništa: Ivu su zbog njenog lezbejstva kod kuće maltretirali i povremeno tukli, da bi je na kraju roditelji, najviše na nagovor strica, „zbog sramoćenja porodice“, izbacili iz kuće. Obratila se za pomoć skloništu gde su preduzete mere „pomirenja“ sa porodicom: obavljeno je više odvojenih i zajedničkih razgovora sa roditeljima i Ivom nakon čega im je predloženo da se Iva vrati kući, da roditelji

i ona potpišu zajednički sporazum o uzajamnom poštovanju i nenasilnom ponašanju. Do takvog predloga je došlo jer su roditelji kategorički tvrdili da nemaju nikakav problem sa Ivinom seksualnom orijentacijom i da je do sukoba dolazilo jer se ona ponašala sa „nepoštovanjem“ prema ostalim članovima porodice, pa su je braća i roditelji ponekada zbog toga (a ne zbog lezbejstva) kažnjavali i fizički. Takođe su izjavili da veoma žele da se Iva vrati kući, i obećali su da joj neće praviti nikakve probleme zbog njene seksualne orijentacije, uz molbu da u tom pogledu samo ubuduće bude diskretna. Iva je međutim, odbila da se vrati, navodeći da se plaši pogotovo oca i strica, tvrdeći da oni suštinski ne prihvataju njenu seksualnu orijentaciju, i da bi zbog spasavanja „obraza porodice“ lako moglo da joj se desi „nesrećan slučaj“ koji bi oni izazvali a koji bi nju mogao da košta života. Sklonište joj je onda okončalo boravak smatrajući da ona više nije ugrožena izbacivanjem, već da se prosto razišla sa porodicom.

Reakcija feministkinja na aktivnosti skloništa u pravcu vraćanja Ive u porodicu bila je burna. Pitale su se, zar se skloništa prave da bi se osobe i protiv svoje volje vraćale u porodice, umesto da budu mesta osnaživanja u kojima se sklonjene osobe podržavaju da mogu da biraju gde hoće i šta hoće da rade, ne usmeravajući ih ni na jednu stranu, i zar je moguće da oni koji vode sklonište ne znaju da su porodice često paklena mesta homofobije, mizoginije i nasilja i kako je uopšte došlo do toga da LGBT sklonište pre veruje (heteronormativnoj homofobičnoj) porodici/ocu nego kćeri lezbejki koja je zatražila zaštitu i podršku. Ovaj slučaj je u toku tako da se za sada ne znaju konačni odgovori na postavljena pitanja, niti epilog slučaja.

Škola – obrazovni sistem

Mlade lezbejke i transrodne devojke sede u svakoj školi u našem društvu. Najčešće su nevidljive, zakoni koji regulišu obrazovanje, nastavni programi, nastavnici, i škole ih ignorišu, vršnjaci ih, ako primete njihovo odudaranje od „normalne“, žigošu, izlažu podsmehu, uvredama, vršnjačkom nasilju (Fetoski, 2012). Rezultat toga su najčešće izolacija, depresija, nisko samopoštovanje, viktimiziranost, prevremeno prekidanje i napuštanje školovanja (Puača, 2008: 247-264). Podaci iz drugih sredina (nema takvih podataka za Srbiju) ukazuju na povećanu opasnost od samoubistava, jer LGBT omladina pokušava samoubistvo dva do tri puta češće od bilo koje druge grupe. Samoubistva gej/lezbejske omladine čine 30% samoubistava među mladima. Stopa samoubistava među LGBT omladinom je veća i od stope samoubistava među starijim od 75 godina i bolesnim od neizlečivih bolesti.

U oblasti obrazovanja postoji veliki stepen nerazumevanja u pogledu lezbejstva i transrodnosti što uzrokuje reprodukciju negativnih stavova u obrazovnim institucijama. Škola je i inače mesto oštrog rodno diferenciranja, gde proces nametanja društvenih normi ne dozvoljava rodna odstupanja i posebno je rigidan upravo prema devojka (Rapaport 1989: 223). Svaka nova generacija izlazi iz škole spremna na nasilje prema različitim manjinskim grupama, LGBT ljudima

posebno. Propušta se šansa da se novim generacijama otvore vrata jednog boljeg društva. Nisu preduzete mere podizanja informisnosti i svesti ljudi, institucija, omladine, medija, javnih ličnosti, donosioca političkih odluka, obrazovnog sistema svih nivoa i dr. da lezbejstvo nije zarazna bolest već manjinski varijetet normalne ljudske seksualnosti, kao i da ne postoji ni opasnost od širenja homoseksualnosti time što će se o toj temi govoriti javno i bez predrasuda, što će se desiti parade ponosa ili drugi javni događaji ili što će istopolne zajednice dobiti pravno priznanje (EuroActiv, 2012).

Stav društva prema drugima i različitim najbolje ilustruje njihov odnos prema LGBT populaciji: 80 odsto srednjoškolaca smatra da je diskriminacija prema njima opravdana, a 38 odsto mladića podržava nasilje nad tom populacijom. U sličnoj situaciji se nalaze i pripadnici romske zajednice u Srbiji, koji se, pored izloženosti nasilju, otežano školuju i teže dolaze do posla (Ljudska prava u Srbiji u 2012: 94). I odrasli građani izražavaju vrlo visok stepen socijalne distance prema LGBT populaciji jer bi u svom okruženju najmanje želeli takve osobe (Agencije, 2013).

Jedna od preporuka Poverenice za zaštitu ravnopravnosti upućena Ministarstvu prosvete i nauke Republike Srbije, Nacionalnom prosvetnom savetu i Zavodu za unapređenje kvaliteta vaspitanja i obrazovanja se odnosi na preduzimanje neophodnih mera kako bi se obezbedilo uvođenje afirmativnih i tačnih prikaza istopolne seksualno-emotivne orijentacije, transrodnosti, transpolnosti i interseksualnosti u sve udžbenike (kako prirodnih, tako i društvenih nauka), uključujući i primere LGBT pojedinaca i pojedinki kao deo istorijskih, ali i savremenih demokratskih društava. Odavno je usvojen stav da ni jedno dete niti mlada osoba ne bi trebalo da se plaši za sopstvenu fizičku bezbednost u sopstvenoj porodici, ili dok se nalazi u obrazovnoj ustanovi, ali to kao da ne važi za lezbejke i transrodne devojke, pa odlaganje, posebno unedogled, nije rešenje sadašnjeg problema. Nediskriminativno obrazovanje je jedan od aduta razvoja dok sadašnje stanje predstavlja njegovu kočnicu jer u njemu dominiraju nenaučni, diskriminišući stavovi prema praktično svim „drugima“, prema lezbejkama posebno. Zato je važno ispitati mogućnosti nediskriminativnog obrazovanja kao sve neophodnijeg sredstva protiv netolerancije, diskriminativnosti i spremnosti na nasilje prema svima koji se percipiraju kao „drugi“ ili „različiti“, što su sve jasnije ispoljeni stavovi mladih, stečeni i podržani u obrazovnom sistemu (Mršević, 2013).

Primer vršnjačkog nasilja koje škola nije sprečila: Verin muškobanjest izgled i držanje su u osnovnoj školi padali u oči, ali nije bilo problema jer su je i učenici i nastavnici prihvatili takvu kakva je. Bilo je doduše zadirkivanja, zvali su je otvoreno „brate Vera“, „Veroljube“, i sl, ali sve to samoj Veri nije smetalo. Kada je po završenoj osnovnoj školi upisala srednju tehničku školu, problemi su počeli odmah. Doduše, drugari iz razreda je nisu maltretirali, ali se brzo pročulo po školi da je prvi razred upisala jedna „lezbača“, pa su grupe starijih učenika pokazali otvorenu nameru „da je prevaspitaju“, u početku su joj „samo“ dovikivali uvrede, pretnje i psovke, zatim su je nekoliko puta šamarali, tukli, cepali i prljali odeću, i sl. Svaki pojedinačni napad Vera je uredno prijavljivala svom razrednom

starešini ali ništa se nije promenilo, razredni je savetovao da ne „izaziva“ i da će to sve „proći“ samo od sebe. Verinim roditeljima je rekao da se navodni incidenti dešavaju izvan škole za šta škola nikako ne može da bude odgovorna. Na pitanje roditelja da li škola ima neki tim za zaštitu od nasilja, rekao im je da to nije zakonska obaveza, da je malo škola koje ga imaju i da njemu lično nije poznato da ijedna srednja tehnička škola ima tako nešto. „Budimo realni, nemamo mi ni vremena a ni sluha tu za ne-kakve psihodrame, ovo je srednja tehnička a ne baletska škola“, bukvalo je rekao. Zbog te situacije, Veru su roditelji počeli sve češće, tj. kad god su stizali od svog posla, da dovoze kolima u školu, i da je iz škole voze kući. U samoj školi, Vera nije izlazila iz razreda za vreme odmora da se ne bi sretala sa starijim učenicima koji su je napadali u hodnicima i na stepenicama. Uvidevši da im Vera uspešno izmiče, grupa napadača je rešila da preuzme inicijativu. Za vreme jednog velikog odmora, skandirajući, „Lezbejke u ludnice“, upali su u njenu učionicu, izbacili nekoliko učenika njenog razreda, pretukli je za primer drugim „lezbačama i pederčinama“ i obećali grupno silovanje da je „nauče da bude prava žena“. Vera je dobila potres mozga, prelom rebra, iščašenje ramena, niz oguljotina i hematoma, pa je posle prve intervencije u Urgentnom centru, provela još mesec dana na oporavku. Posle toga direktor škole je savetovao njenim roditeljima da je zbog ugleda škole, Verine bezbednosti, ali i bezbednosti ostalih učenika, najbolje da Veru ispišu iz te škole, pa ili da se upiše u neku drugu sličnu školu, ili možda najbolje, kada se već u tolikoj meri „ne uklapa“ među druge učenike, da privatno polaže razred, što su oni i prihvatili „uviđajući da je problem izazvala zapravo njihova kćerka“.

I Strategija borbe protiv diskriminacije Vlade Republike Srbije takođe predviđa u delu namenjenom merama protiv diskriminacije LGBT osoba da pravo na obrazovanje mora efektivno da se uživa bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta priznajući da u oblasti obrazovanja još uvek postoji određen stepen nerazumevanja u pogledu LGBT osoba. Na to ukazuju pojedine analize udžbenika za osnovne i srednje škole koji su rađeni tokom poslednje decenije u Srbiji (Strategija 2013:48).

Javnost

Stalne javne negativne reakcije na opravdane zahteve za povećanje zaštite prava seksualnih manjina i dalje su dominantno prisutne u javnom diskursu Srbije i dalje opravdavaju nasilje kao prihvatljivo sredstvo borbe protiv tih nepoželjnih „drugih“. Homofobični diskurs još uvek je dominantan u kome je istopolna ljubav polje zabrane i tabua a narodni poslanici slobodno animiraju svoje izbornu telo homofobičnim govorom mržnje koristeći činjenicu da su pravno zaštićeni poslaničkim imunitetom¹³⁴.

¹³⁴ Lider JS Dragan Marković Palma je najviše od svih poslanika davao izjave o LGBT populaciji, 41 put.

„Prihvatljivost“ nasilja je jasna politička poruka i tome prisustvujemo godinama unazad, bilo na mitinzima i skupovima različito obojene desnice, bilo na sportskim priredbama koje su idealna javna (glasno)govornica za iznošenje takvih stavova. Homofobični grafiti koji mesecima kontaminiraju javni komunikacioni prostor gradova, su svuda ispisani, a posebno oko škola i fakulteta. Obrazovni sistem do sada nije nalazio prave odgovore i sistemska rešenja.

Problem je što se sama egzistencija lezbejki i transrodnih osoba u javnosti percipira kao pretnja „zdravoj“ ili „prirodnoj“ porodici, što je to gotovo redovni sadržaj javnog diskursa mržnje prema njima. Potrebne su mere suzbijanja te negativne i pogrešne percepcije navodne „opasnosti“ koju navodno one samim svojim postojanjem predstavljaju za porodicu. Neophodne su efikasne mere protiv govora mržnje, naročito one usmerene na efikasno identifikovanje, procesuiranje i sankcionisanje počinioca dela izazivanja, širenja, promovisanja i podsticanja mržnje i druge netrpeljivosti prema prema lezbejkama i transrodnim osobama, bilo da su učinjeni na javnim skupovima, putem medija i interneta, uličnih oglasa ili grafitu mržnje. Vrlo je važno podsticanje državnih funkcionera i politički istaknutih ličnosti da se javno zalažu za poštovanje ljudskih prava LGBT populacije i toleranciju. Huškački govor javnih ličnosti ima efekat anuliranja višegodišnjih napora institucija i civilnog sektora ka umanjivanju negativne društvene percepcije LGBT populacije, doprinosi stvaranju i održavanju negativne atmosfere u javnosti prema LGBT osobama a u međunarodnom kontekstu stvara negativnu sliku o Srbiji uopšte.

Popularna psihologija dodaje svoj, ne mali doprinos predrasudama, promovisanjem termina „dete pogrešnog pola“ kao da su homoseksualnost i transrodnost rezultat grešaka i propusta roditelja u vaspitanju dece. Po njima, problem nastaje kada roditelji postavljaju određeni pol kao uslov za prihvatanje deteta. Dete „pogrešnog pola“ je ono u čijoj porodici postoje prepreke prihvatanja detetovog identiteta koju psihologija naziv „zabranom da se bude svoga pola“. Lezbejke su žene koje su kao devojčice doživele od roditelja odbacivanje zbog svog ženskog pola, jer su im roditelji poručivali da zbog svog pola „ne vrede“. Ako devojčica „pogrešnog pola“ shvati da je roditelji prihvataju bolje ako se ponaša na način na koji se ponaša suprotan pol, da bi ugodile roditeljima počinje da kopira ponašanje dečaka, razvija muške karakteristike ličnosti, bira mušku profesiju i ceo život provodi u dokazivanju da je, ako ne bolja, svakako ništa gora od muškaraca u svemu što rade muškarci (Milivojević, 2013). Ovakva kvazi naučna shvatanja ne zasnivaju se na istraživačkim rezultatima već najviše na fragmentarno izabranoj lepoj literaturi prošlih vekova, npr. Izvoru samoće Radclyffe Halla.

Pod uticajem takve homofobične atmosfere u javnosti, za poslednjih pet godina po rezultatima najnovijih istraživanja, mladi i deca su sve više netolerantni prema gej populaciji i spremni su na nasilje nad njima (Živanović, 2013). Značajan procenat dece i mladih ima negativan stav i prema ateistima, HIV pozitivnim i podržava ideju o etnički čistoj državi. Ali pada u oči da su na prvom mestu negativne rang liste osobe drugačije seksualne orijentacije, prema kojima negativan stav ima 36 odsto ispitanika, na drugom su ateisti (23,0%), na trećem pripadnici drugih nacionalnosti (21,8%), a slede HIV pozitivni (19,0%) i odlični

učenici (18,9%). Negativno su ocenjivani i muškarci koji nisu navijači - 15,3 odsto dece i mladih prema njima ima negativan stav, oni koji misle drugačije od većine (15,2), polaznici programa nevladinih organizacija (14,5%), osobe sa invaliditetom (14,0%), sunarodnici drugačije veroispovesti (11,8%), pripadnici drugih rasa (11,2%) i žene (10,5%). Istraživanja pokazuju između ostalog, da se pogoršala situacija i u pogledu odnosa dece i mladih prema ljudskim pravima, jer im je ta ideja sada još manje bliska i poznata nego ranijim generacijama (GaySr-bija, 2012).

Izdvajamo neke od ključnih tačaka negativne javne percepcije, koje bi se obrazovanjem sigurno mogle ublažiti ili odstraniti iz javnog diskursa, što bi samim tim omogućilo i tolerantnije porodične odnose prema mladim lezbejkama i transrodnim devojkama (Zaštitnik građana, 2010):

1. „Institucije treba da stanu na stranu običnih građana, većine stanovništva“. Institucije treba da podjednako tretiraju i štite prava svih građana koja su ugrožena, i tzv. običnih građana odnosno većine, kao i onih koji su manjinske pripadnosti. Po logici stvari i u Srbiji kao i svuda u svetu, prava raznih manjinskih grupacija su mnogo više i češće ugrožena, bile one nacionalne, religiozne, starosne ili seksualne manjine. Važno je shvatiti i da prava manjina nisu u suprotnosti sa pravima većina i da njihova zaštita ni na koji način ne znači umanjivanje prava većine. Naprotiv, poštovanje manjinskih prava doprinosi povećanju kvaliteta poštovanja ljudskih prava svih, dakle i većine pa je to način da celo društvo bude na dobitku.

2. „To sve dolazi sa strane, iz drugih kultura i agresivno nam se nameće“. Pripadnici LGBT populacije postoje u svim narodima pa i u Srbiji. Njihova dosadašnja relativna nevidljivost u javnosti pa i u privatnim odnosima, uopšte ne znači da su se pojavili od skora, niti da su došli odnekud sa strane. Oni se nalaze svuda oko nas, oni su naša deca, braća i sestre, naša rodbina, naši susedi, koleginice i kolege sa studija ili na poslu, prijatelji sa kojima letujemo, provodimo praznike, dočekujemo nove godine, navijamo na utakmicama. Za njihovu manjinsku seksualnu orijentaciju ponekada znamo a ponekada ne, jer se u strahu od osude sredine, gubitka posla, raznih vidova nasilja, diskriminacije, omalovažavanja i vređanja, oni još uvek najčešće opredeljuju da vode „dvostruki“ život, tj. da svoju seksualnost drže u diskreciji.

3. „U Srbiji to ne može da prođe“. Desničari i konzervativci mnogih zemalja to isto kažu za svoje zemlje, ali u savremeno doba nigde nisu uspeli da spreče postojanje istopolno orijentisanih ljudi i njihovu borbu za ljudska prava, ravnopravnost, zaštitu od diskriminacije i nasilja. Osim naravno u onim tiranskim režimima koje krivično kažnjavaju homoseksualnost.

4. „Zapad protiv srpske kulture“. To je samo jedan od vidova poznate paranoične teorije konspiracije protiv Srbije. Ali čak i ako bi bilo i dokazano da „srpska“ kultura autentično obuhvata ubijanje, nasilje, maltretiranje, diskriminaciju ili eliminisanje istopolno orijentisanih osoba, onda bi pod uticajem savremenih shvatanja o ljudskim pravima (a ne Zapada) i potreba savremenih ljudi, pre svega građana Srbije, morala da se menja.

5. „Ima važnijih problema“. Svakome se njegovi problemi čine najvažnijim, nezaposlenost nezaposlenima, nasilje onima koji ga trpe, glad gladnima, diskriminacija diskriminisanima. Teško je rangirati probleme po važnosti a i nepravedno. Zato postoje političke slobode i prava, da svi oni koji smatraju da su im prava ugrožena ili uskraćena, mogu javno da izraze svoje nezadovoljstvo. Pogrešno je smatrati da to pravo imaju samo popularne grupe, ili da se javno sme ukazivati samo na probleme koje tište većinu ili sve građana. Pravo da javno iznose svoje probleme najčešće moraju da koriste baš oni najnepopularniji, upravo zbog činjenice svoje društvene marginalizacije i odbačenosti, upravo zato što su brojčano mali ili ne poseduju društvenu moć da svoje probleme reše na drugi način.

6. „Lezbejke ugrožavaju prava većine koja se protivi homoseksualnosti“. Ni jedno pravo većine zaista nije ničim ugroženo, osim ako se pod takvim „pravom“ ne podrazumeva nepostojeće „pravo“ na život oslobođen postojanja različitih, drugih, manjina.

7. „Nenormalnost i nemoralnost po opšte prihvaćenim merilima“. Manjinska seksualna pripadnost nije devijacija već normalna manifestacija ljudskih različitosti. Opšte prihvaćena merila kao merila većine, nisu merila normalnosti, već su jedino odraz brojnosti a brojnost i normalnost ne treba poistovećivati. Ljudske različitosti treba prihvatati, tolerisati, štiti a ne osuđivati, eliminisati, boriti se protiv njih ili ih ma na koji način diskreditovati proglašavanjem manje vrednim, nenormalnim ili čak opasnim.

8. „Nije vreme“. Takvim stavom se unedogled odlaže neizbežna reforma obrazovnog sistema kao „nextopia“ (večito odlaganje rešenja koji svaku promenu pretvara u (zauvek) odloženu utopiju). Neki delovi društva jesu sazreli, drugi nisu. Na pitanje „da li podržavate homoseksualnost“ u anketi će većina odgovora biti negativna, ali ako pitate građane da li podržavaju ljudske slobode i pravo izbora, većina će odgovoriti pozitivno. Srpsko, kao i sva postjugoslovenska društva, cene ljudske slobode, pravo na izbor i na tome treba graditi nediskriminativno obrazovanje bez nekstopičnog odlaganja unedogled. Ako bismo sedeli i čekali da oni dođu sami od sebe ne bismo ih dočekali – politička istorija pokazuje nam da su marginalizovane grupe uvek morale da se bore za izjednačavanje svojih prava. Žene i crnačka populacija dobri su primeri za to. Neprihvatljivost nextopije (Dahlen, 2008), odnosno odlaganja rešenja unedogled, ne samo što ne donosi promene, već se situacija usled čekanja i odlaganja samo pogoršava.

Sport

Sportski klubovi i udruženja, kao i sportska borilišta su i dalje mesta neometanog javnog izražavanja visokog nivoa homofobije i transfobije koje se javlja kao „normalan“ pratilac sportskih nadmetanja, navijačkih grupa i navijanja. Zakonske odredbe i druge politike u ovoj oblasti su još uvek nedostatne jer su i sportisti i publika nezaštićeni od diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta.

Diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije u sportu. Reakcija roditelja: Alenka je počela da se bavi sportom kao dete u Novom Sadu, nastavila u Italiji gde su joj roditelji živeli par godina, da bi na prelasku

iz juniorskog u seniorski uzrast potpisala svoj prvi profesionalni sportski ugovor sa jednim velikim klubom iz Beograda. Prva godina predstavljala je potpuno ispunjenje svih njenih sportskih snova, stekla je odmah poverenje i trenera i saigračica. Bila je zadovoljna tretmanom u klubu, zaradom, životom u Beogradu, podrškom publike koju je stalno imala, sportski je vidno napredovala, zdravlje je odlično služilo, zaigrala je i za državnu reprezentaciju. Problemi su počeli na početku njene druge sezone, kada je trener pozvao na „prijateljski“ razgovor zbog Alenkinog učestvovanja na tribini o pravima mladih lezbejki posumnjavši u njenu istopolnu orijentaciju. Alenka mu se s poverenjem potpuno otvorila i priznala da voli žene, očekujući podršku i zaštitu. Trener je međutim, izrazio svoje razočaranje zbog toga, i jasno joj je stavio do znanja da ona nema budućnost u tom klubu. Rekao joj je da više ne može da trenira sa prvom ekipom a kamoli javno nastupa i „bruka“ klub ali da to može da se izbegne samo ako obeća da će striktno da ćuti o svojoj seksualnoj orijentaciji i da nikako neće javno podržavati lezbejke, jer klub ne sme da ostane bez sredstava od sponzora i reklama, što će izvesno da se desi ako bi klub izašao na loš glas kao „lezbejski“. Pozvao je na razgovor i Alenquine roditelje koji su bili veoma pogođeni saznanjem da je ona lezbejka i da joj preti kraj sportske karijere. Rekli su da su naravno strepeli od droge, alkohola, kriminala, ali da su imali puno poverenja da ona, kao ozbiljna devojkica, neće podleći izazovima života u velikom gradu, tako da ih je ona strašno razočarala, da je uradila nešto najgore što se može zamisliti i da je svojom neozbiljnošću praktično dovela u pitanje sportsku karijeru. Složili su se u potpunosti sa trenerom da „to“ mora da ostane striktno čuvana tajna i da će oni sa svoje strane sve učiniti da se Alenka u buduće ponaša više nego diskretno u pogledu svoje privatnosti da bi na taj način spasla svoju sportsku karijeru.

Edukacija stanovništva o postojanju prava seksualnih manjina je jedan od osnovnih problema u Srbiji jer za sada ni jedan vid školovanja ne obuhvata ni elementarno informisanje o postojanju prava ljudi manjinske seksualne orijentacije. Usled toga se po nekoj inerciji „pravim“ vrednostima pogrešno smatra negiranje postojanja seksualnih i nekih drugih manjina ili zataškavanje problema po principu, šta se ne spominje, toga i nema. Roditelji kod nas nisu nigde učili (RTS, 2013), pa često ne znaju (ili neće da znaju) da ako su njihove kćeri lezbejke, da to ne znači ni da su bolesne, niti da je to rezultat neke njihove greške u vaspitanju ili lošeg uticaja nekih opasnih osoba iz okoline njihovih kćeri.

Zaključak: o potrebnim promenama u institucionalnom obrazovnom sistemu, utopija danas, realnost sutra

Nasilje, govor mržnje i netolerancija su vidovi javno izvršene lezbofobije na koje država do sada nije imala blagovremen, efikasan i adekvatan institucionalni odgovor. Potrebno je naglasiti da kada se govori o diskriminaciji, to je često diskriminacija tog nivoa i tog intenziteta da se bukvalno radi o životnoj ugrože-

nosti. Ta diskriminacija kojoj su izložene lezbejke sastoji se bukvalno od nasilja u porodici koje obuhvata premlaćivanje, uskraćivanje slobode kretanja, prinudno lečenje, izbacivanje iz kuće. Na to se nadovezuje vršnjačko nasilje u školi. Ulično nasilje, nasilje na javnim mestima motivisano mržnjom prema lezbejkama je stalno postojeća pretnja, sve to u ambijentu javno prisutnog nesputanog govora mržnje u kome se lezbejke nazivaju otvoreno bolesnicima, ludacima, sramotom za svoj narod i svoju porodicu, vaspitnom greškom, nemoralnim, nenormalnim i sl. Ne čudi onda da pored takvih stavova političkih lidera, mladi ih slede kao primer. Mnogo puta do sada izražen je stav mladih da je nasilje nad njima opravdano. Kroz sadržaje javnih debata o LGBT populaciji uočava se prisutni strah od „Drugosti“ koja se već i zbog samog svog „brutalnog postojanja“ (Pančić, 2012) percipira kao provokacija i pretnja srpskom društvu, pa čak glavni uzrok nasilja prema samim sebi.

Da bi roditeljske porodice postale za svoje lezbejke i transrodne kćeri utočište i zaštita od homofobije, a ne njena produžena ruka, potrebne su institucionalne promene, pre svega u obrazovnom sistemu. Potrebno je identifikovanje načina uspostavljanja jednog vrednosnog sistema u kome se drugost i različitost neće doživljavati kao pretnja, koliko god možda iz današnje perspektive njihova realizacija izgledala utopistički. U ime budućeg razvoja nužno je demontiranje jedne retrogradne matrice, po kome većini ne može da bude bolje ako manjini nije gore. Bez obzira koliko to danas delovalo utopistički, čak iako smo pristalice politike ograničenog čina (Badiju 2008, 67-74), obrazovni sistem se mora menjati, brže ili sporije. On mora denuncirati negativne posledice diskriminacije, nasilja i netrpeljivosti prema drugima i drugačijima umesto što ih podržava, jer se time propušta šansa da se novim generacijama otvore vrata jednog boljeg društva. Potrebna je analiza diskriminativnosti sadržaja sadašnjeg sistema obrazovanja, škole koja se sada ne suprotstavlja otvoreno ispoljavanoj netoleranciji i vršnjačkom nasilju i istraživački, institucionalni pa i utopistički predlozi za promenu takvog stanja. Preporučuje se kao potrebno (Poverenica, 2013):

1. da nastavni materijali svojim sadržajem, a nastavnici/ce svojom nastavnom praksom i načinom rada sa učenicima/cama neguju svest o različitostima, promovišu nenasilnu kulturu, ravnopravnost i nediskriminatornu praksu, kao postulate demokratskog društva zasnovanog na poštovanju ljudskih prava,

2. razvijanje svesti o različitosti, interkulturalnosti i zajedničkim vrednostima kroz predstavljanje znamenitih ličnosti različitih etničkih, verskih grupa i kultura i sl.,

3. da nastavni sadržaji i nastavni materijali predstave mladima različite modele porodice u savremenom društvu (samohrani roditelji, starateljske porodice, porodice bez dece, pravo istopolnih partnera na porodicu i sl),

4. uklanjanje stereotipnih prikaza rodni uloga/profesija i podsticanje varijeteta; insistirati na mnogostrukosti i višeslojnosti ljudskih identiteta, vrednovati individualnost, solidarnost i kreativnost bez obzira na pol,

5. unapređenje plana i programa predmeta Građansko vaspitanje tako da uključuje konkretne radionice o sprečavanju diskriminacije i ublažavanju predrasuda prema deci iz osetljivih i marginalizovanih grupa (deca sa smetnjama u razvoju,

teškoćama u učenju, deca koja su socijalno uskraćena) u svim razredima, ali u skladu sa principima inkluzivnog obrazovanja uz korišćenje savremene i adekvatne terminologije,

6. uključivanje sadržaja i programa iz Građanskog vaspitanja i u druge predmete,

7. veća vidljivost dece iz marginalizovanih grupa u udžbenicima, planovima i programima (tekstovi, radionice, fotografije), u skladu sa principima inkluzivnog obrazovanja,

8. uvođenje afirmativnih i tačnih prikaza istopolne seksualno-emotivne orijentacije, transrodnosti, transpolnosti i interseksualnosti u sve udžbenike (kako prirodnih, tako i društvenih nauka), uključujući i primere LGBTTIQ¹³⁵ pojedina/pojedinki kao deo istorijskih, ali i savremenih demokratskih društava,

9. izbacivanje iz udžbenika, planova i programa terminologije koja je zastarela, prevaziđena i uvredljiva, a posebno izbacivanje sadržaja koji obiluju medicinskim pristupom, navođenjem dijagnoza i predrasudama,

10. upotrebljavanje i insistiranje na standardizovanju i zakonskom regulisanju rodno osetljivog jezika i jezika nediskriminacije (deca i mladi sa invaliditetom i smetnjama u razvoju, a ne sa posebnim potrebama; osoba koja trpi/vrši nasilje, a ne žrtva/nasilnik, osoba koja koristi psihoaktivne supstance, a ne narkoman/ka i dr.),

11. da kroz odgovarajuće programe profesionalnog usavršavanja nastavnici/ce unaprede znanja i sposobnosti u oblasti dečijih i ljudskih prava, ravnopravnosti i nediskriminacije, rodne ravnopravnosti, nenasilja, prevaziđu sopstvene predrasude i stereotipe i povećaju osetljivost za rodni sadržaj nastavnog materijala i nastavne prakse.

Zakonodavstvo je relativno dobro, ali primena u praksi je sasvim druga priča. LGBT pitanja, među njima problem mladih lezbejki i transrodnih devojaka, za sada uglavnom nisu prepoznata od strane institucija, nisu smatrana važnim a još manje prioritetnim. Ukazano je i na postojanje pojedinačnih slučajeva zabrinjavajućeg stepena nerazumevanja i netolerancije prema lezbejkama na strani pojedinih odgovornih lica u institucijama. Od državnih institucija se očekuje da kao i kod svake druge marginalizovane grupe podrže projektne aktivnosti organizacija za lezbejska prava, npr. zagovaranja ljudskih prava lezbejki, rad SOS telefona. Država treba da pokloni pažnju i održavanju već postojećih servisa nevladinih organizacija od strane dobro obučениh i osposobljenih osoba. Ni jedna institucija ne može to da uradi sama, mora da postoji saradnja institucija, nezavisnih tela, nevladinog sektora. Potrebne su institucionalne sinergije protiv ekstremizma. Mora da se prate i adekvatno dokumentuju slučajevi nasilja i diskriminacije. Neophodna je edukacija osoblja koji rade u institucijama. Institucionalne procedure se nedovoljno koriste zbog visokog stepena nepoverenja LGBT populacije u njihov rad, njihovu efikasnost, spremnost da se postupa, razmevanje specifičnosti LGBT egzistencije i diskreciju (Završna razmatranja Inicijalnog seminara, 2013).

135 Šira varijanta akronima LGBT, koja obuhvata kategorije, lezbejke, gejevi, biseksualne, transrodne, transseksualne, interseksualne, aseksualne i kvir osobe.

Promene u obrazovnom sistemu treba da budu praćene (ali i uzrokovane, inicirane) i promenama porodične percepcije mladih lezbejki i transrodnih devojaka. Porodica zajedno mora da nađe način kako da postupa sa diskriminacijom i predrasudama. U Srbiji još uvek nije odgovoreno na pitanje kako olakšati roditeljima prihvatanje manjinske seksualne orijentacije njihove dece i kako da njihov odnos bude tolerantniji iskreniji (Fetostki, 2012). Suočavanje sa činjenicom da su im deca lezbejke je težak i stresan proces u kome je neophodno da se zajedničkim snagama prekine ćutanje. Roditelji su jedini koji mogu bezrezervno da posvete brigu, ljubav i razumevanje svojim lezbejskim kćerima i obrazovni sistem je taj koji treba da ponudi odgovore i rešenja. Potrebno je vreme i podrška da se dođe do razumevanja da ćutanje i skrivanje ne povezuje ljude, ne podstiče samopouzdanje i samopoštovanje. Cilj je da različiti svoju različitost više ne doživljavaju u Srbiji kao kob zbog koje biraju izolaciju i usamljenost umesto da svoju posebnost vide kao tačku spajanja sa beskrajnom raznolikošću i bogatstvom sveta u kome žive. Uloga porodice je da zajedno sa institucionalnim obrazovnim sistemom, prihvatanjem i podrškom pomognu svojoj deci i mladima i svim drugim i različitim, da nađu taj drugi put, da ovakva sećanja na svoju lezbejsku mladost postanu izuzetak: „Adolescencija je pakao. Ali lezbejska adolescencija je pakao posebne vrste. I ja sam bila najusamljenija tinejdžerka na svetu (Barzut, 2012:73).

Svaka diskriminatorska politika je opasna. Jedini razuman cilj, jedini častan cilj je borba da se prema svakom građaninu postupa kao prema građaninu s punim pravima, ma kakve bile njegove pripadnosti (Maluf, 2003:116). Sve što se odnosi na osnovna ljudska prava, ne može biti osporeno našim bližnjima pod izgovorom da želimo da sačuvamo neko verovanje, neku tradiciju. Ali zato što znamo da pokretačka snaga neke moguće promene ne mora biti isključivo materijalno blagostanje, znamo da svi, i svako od nas, a to ne samo države ili političari, snosimo odgovornost za budućnost (Kamps 2007:6). Nove ideje o rodnoj pripadnosti i rodnom identitetu ukazuju sve više na štetu koju rigidne rodne podele uloga nanose, sprečavajući devojčice i dečake da razviju svoj puni potencijal i individualnost. Pokret ka omogućavanju deci perioda prihvatljive rodne neutralnosti (koji je sve više sticao popularnost tokom osamdesetih i devedesetih (Coltrane, 1997:109) možda je jedan od mogućih načina ublažavanja odbacivanja mladih lezbejki i transrodnih devojaka i u postjugoslovenskim društvima.

Posle zaključka: Lucky Eddie – transrodni Viking, ili kako stripom do prihvatanja

Lucky Eddie je nerazdvojni, nabolji Hogarov prijatelj, uprkos tome što po svom izgledu nikako nije „pravi“ vikinški muškarac (Braun, Voker 2005:60). On je sitne građe, uskih ramena, tankog vrata, bez brade, obučen u odeću za devojčice. Ostaje da se nagađa da li je Lucky Eddie rođen kao devojčica, koja se priključila muškom polu s kojim se identifikuje? Presudni momenat prihvatanosti od strane ratničkog vikinškog društva je prihvaćenost od strane glavnog Vikinga, Hogara. Njegova različitost nigde u stripu nije imenovana, niti igde artikulisana kao različitost, pa kao nevidljiva, zapravo i ne postoji, ušuškana u bezbednost

nevidljivosti. Ona postoji samo u našem tumačenju stripa, pomognuta učitavanjem i onoga čega nema, postavljanju pitanja koja u originalnom stripu nisu postavljena (a još manje odgovorena) i davanju naših odgovora na njih. Nas su pak pitanja i odgovori doveli do određenih zaključaka, npr. ako je Lucky Eddie prihvaćen od Hogara, njegove porodice i vikinškog ratničkog društva bez i jednog znaka pitanja ma sa koje strane, možda strip o Hogaru, koliko god konzervativno patrijarhalan, i porodično tradicionalan, ipak time (ili baš time) otvara vrata svojim konzumentima ka prihvatljivosti rodno neusaglašene dece i mladih članova porodica i rodne „drugosti“. Štaviše, možda on ukazuje da je ta prihvaćenost moguća već i sada, bez promene celog patrijarhalnog konteksta i radikalne reforme celokupnog mentaliteta.

Literatura za nasilje nad LGBT osobama

Agencije. (2013). *Diskriminacija u Srbiji*.

Retrieved from <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/377992/Diskriminacija-u-Srbiji-Picerija-koje-zaposljava-samo-zene-kelneri-ne-usluzuju-slepu-i-glavu-decu> (pristupljeno 23 avgusta 2013)

Anđelovski, J. (2013). mejling lista RazotKV Irivanje, 17 april

Badiju, A. (2008). Pregled metapolitike. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.

Barzut, D. (2012). Pristojan život, lezbejske kratke priče sa prostora Ex Yu. Beograd: Rekonstrukcija ženski fond.

Beogradski centar za ljudska prava. (2013). *Ljudska prava u Srbiji u (2012), Human rights in Serbia in 2012*.

Retrieved from

http://www.bgcentar.org.rs/images/stories/Datoteke/Ljudska_prava_u_Srbiji_2012.pdf

(Pristupljeno 02. juna, 2013)

Braun, D. Voker, B. (2005). Hogar strašni, najbolje od mene. Beograd: Beli put.

Califia, P. (1997). Sex changes: the politics of transgenderism. San Francisco: Cleis Press.

Coltrane, S. (1997). Gender and Families. Thousand Oaks, London, New Delhi: Pine Forge Press, a Sage Publication Family.

Devor, H. (1997). FTM, Female-to-Male, Transsexuals in Society. Bloomington and Indianapolis: Indiana University press.

EurActiv (2013). *Propisi ne vrede bez promene svesti o LGBT*.

Retrieved from <http://www.euractiv.rs/ljudska-prava/5140-propisi-ne-vrede-bez-promene-svesti-o-lgbt->

(Pristupljeno 1 septembra 2013)

Fetoski, I. (2012). Ćutanje nije zlato, iskustva roditelja gej dece,. Beograd: Siguran put mladih

Fukujama, F. (1997). Sudar kultura, Poverenje, društvene vrline i stvaranje prosperiteta. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

Gelles, R. (1995). *Contemporary Families, a sociological view*. London: Sage Publication.

Hewlett, S. A. and West C. (1998). *The war against Parents*. Boston, New York: Houghton Mifflin Company.

Kakva deca nam rastu? 26. 12. 2012
<http://www.gay-serbia.com/kakva-deca-nam-rastu-5511/>
(Pristupljeno 1 septembra 2013)

Kamps, V. (2007). *Javne vrline*. Beograd: Filip Višnjić.

Kancelarija za ljudska i manjinska prava Vlade Republike Srbije i Savet Evrope (2012). *Završna razmatranja Inicijalnog seminara za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta u Srbiji*.

Maluf, A. (2003). *Ubilački identitet*, Beograd: Paideia.

Milivojević Zoran, (2013). Dete pogrešnog pola, *Politika*, 12 juni.

Mršević, Z. (2013), Homophobia in Serbia and LGBT Rights, *Southeastern Europe*, 37: 60–87.

Mirković, M., Mikašinović, J. (2013). Samo jednoj od deset porodica ne smeta što im je dete gej, *Telegraf*, 31.08.
<http://www.telegraf.rs/vesti/814087-roditelji-o-lgbt-samo-jednoj-od-deset-porodica-ne-smeta-sto-im-je-dete-gej-video>
(Pristupljeno 02. septembra, 2013)

Pančić, T. (2012). O jednom dugu, *Vreme*, 1108.
<http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1043601>
(pristupljeno 2. juna 2013)

Pleck, E. (1987). *Domestic Tyranny, The making of social policy against family violence from colonial times to the present*. New York, Oxford: Oxford University Press.

Poverenica za zaštitu ravnopravnosti. (2013). *Redovan godišnji izveštaj za 2012. godinu*. Retrieved from <http://www.ravnopravnost.gov.rs/> (pristupljeno 2 juna 2013)

Poverenica za zaštitu ravnopravnosti (2011). Preporuke Poverenice za zaštitu ravnopravnosti Ministarstvu prosvete i nauke Republike Srbije, 2011.g. Preporuka Ministarstvu prosvete i nauke Republike Srbije, Skupštini, Nacionalnom prosvetnom savetu i Zavodu za unapređenje kvaliteta vaspitanja i obrazovanja za

uklanjanje diskriminatornih sadržaja iz nastavnih materijala i nastavne prakse i promovisanje tolerancije, uvažavanja različitosti i poštovanja ljudskih prava (del. br. 649/2011 od 10. 06. 2011. god.)

Retrieved from

<http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/preporuke-mera-organima-javne-vlasti/preporuka-ministarstvu-prosvete-i-nauke-republike-srbije-skup%C5%A1tini-nacionalnom-prosvetnom->

(pristupljeno 3 septembra 2013)

Puača, M. (2009). Obrazovanje: Učenici i učenice gejevi i lezbejke; Razvijanje jednakih mogućnosti, in M. Savić (ed.), *Čitanka, Od A do Š o lezbejskim i gej ljudskim pravima*, Beograd: Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava: pp 247-242.

Radclyffe Hall, *The Well of Loneliness*, Summary.

<http://www.freebooknotes.com/summaries-analysis/the-well-of-loneliness/>

(pristupljeno 20 avgusta 2013)

Rapoport, T. (1989). Gender Differential Patterns of Socialization in Three Agencies: Family, School, Youth Movement, 221- 230 in H., Bertram, R. Borrmann, (ed), *Blickpunkt Jugend und Familie*, Weinheim und Muenchen: DJI Deutsches Jugendinstitut, Juventa Verlag.

Rich, A. (1977, reprinted 1995). *Of Woman Born*. London: Virago Press.

Seksualno obrazovanje, tabu tema?, *RTS*, 2.februar 2013.

<http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Dru%C5%A1tvo/1259242/Seksualno+obrazovanje,+tabu+tema%3F.html> (pristupljeno 2. juna 2013)

Stacey, J. (1996). *In the name of the family, Rethinking family values in the post-modern age*. Boston: Beacon Press.

Škorić, M. (2008). *Tradicija, jezik, identitet*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Tanjug i B92, Protest za jednaka prava svih, 11 decembar 2012, vesti

Vlada Republike Srbije, Kancelarija za ljudska i manjinska prava. (2013). *Strategija borbe protiv diskriminacije, za period od 2013. do 2018. godine*, str. 42-52.

Vučaj, S. (2006). *Šta ti srce kaže, lične priče lezbejki o coming out-u*, Beograd: Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava.

Vučaj, S. (2009), *Treći glas, coming out i lezbejke u Srbiji*. Beograd: Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava.

<http://www.okurazi.se/index.php/faq/47-andjelka>
(pristupljeno 29 April 2013; trenutno nedostupno)

Web Documents of the cases reported during the project „Okurazi se“ implemented by the Gayten and Labris organizations available until April 2013. Cases prepared by Zorica Mršević and Boban Stojanović.

<http://www.okurazi.se/index.php/faq/47-andjelka>
(pristupljeno 29 April 2013; trenutno nedostupno)

Zaštitnik građana. (2011). *Poseban izveštaj Zaštitnika građana o stanju ljudskih prava i društvenoj situaciji LGBT populacije u Srbiji (2009, 2010 do maja 2011)*
Retrieved from

<http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/posebnii-izvestaji/2107-2012-01-12-14-02-53> (pristupljeno 2 juna 2013)

Živanović, Ž. (2013). Mladi opravdavaju nasilje nad LGBT populacijom, *Danas*, 16 april, društvo, 4

VRŠNJAČKO NASILJE

Dimenzije kršenja prava deteta vršnjačkim nasiljem

Uzroci vršnjačkog nasilja

Oblici kršenja prava deteta vršnjačkim nasiljem

Žrtve vršnjačkog nasilja

Učestalost pojave vršnjačkog nasilja

Karakteristike vršnjačkog nasilja

Tipologija žrtava vršnjačkog nasilja

Slabost žrtve

Različitost žrtve

Roditelji

Žene i vršnjačko nasilje

Mere za suzbijanje vršnjačkog nasilja

Literatura za vršnjačko nasilje

Dimenzije kršenja prava deteta vršnjačkim nasiljem

Vršnjačko nasilje je oblik fizičkog ili psihičkog nasilja gde se maloletnici javljaju sa obe strane sukoba, kao učinioci i žrtve, i spada u domen onoga što se naziva „nasiljem svakodnevnog života“.¹³⁶ Široko je rasprostranjeno uverenje da nasilje i zlostavljanje dece od strane druge dece u Srbiji već godinama uzima maha, kao i da su česti slučajevi kontinuiranog nasilja grupe dece nad jednim detetom. Smatra se da je ovaj vid nasilja sve prisutniji u današnjem društvu, pri čemu je nasilje kome deca pribegavaju sve nemilosrdnije i gotovo ga je nemoguće izbeći u školama, sportskim događajima, igralištima, kompjuterskim igranicama¹³⁷.

U periodu od oko četiri meseca, od 8. decembra, kako je Ministarstvo prosvete i nauke otvorilo prvi SOS telefon (0800-200-201) za prijavljivanje nasilja u školama, do početka aprila 2012. godine, prosvetni inspektori zabeležili su 600 poziva¹³⁸ i to uprkos činjenici da su đaci u tom periodu imali jedan uobičajen i jedan vanredni raspust (zbog oštrog zime¹³⁹). Nasilje u nekim školama je u porastu, u nekim drugim, pak, vršnjačkog nasilja ima manje nego proteklih godina, ali su ekscesi sve brutalniji¹⁴⁰. Bilo da je nasilje u školama u porastu, bilo da je u porastu samo brutalnost nasilnih ekscesa, država mora ozbiljno da se pozabavi ovim problemom¹⁴¹. Pažnju skreće i podatak o ocenama iz vladanja najmlađih učenika,

136 A. Kleinman, *The violence of everyday life*, Bercley–Los Angeles–London 2006, 226–241.

137 S. Etinski, *Vršnjačko nasilje*, neobjavljen master rad, odbranjen 2010, 5.

138 S. Gucijan, „Za tri meseca 600 prijava nasilja u školama“, *Politika* 3. mart 2012.

139 B. K., „Prva velika pobeda u zajedničkoj akciji, uveden SOS telefon: Maltretirana deca sada imaju koga da pozovu“, *Press* 9. decembar 2011, 6–7.

140 V. Talović, „Vršnjačko nasilje sve brutalnije“, *Večernje novosti* 3. februar 2012, 14.

141 S. Janković, „Vršnjačko nasilje poprima sve surovije oblike“, *Narodne novine* 21. januar 2012, 4.

jer je i to pokazatelj moguće pojave nasilja. Naime, u prvom razredu daju se opisne ocene za vladanje, koje se kreću u dijapazonu od „pristojno i uvažava druge“, preko „ometa rad na času“, do „ugrožava svoju i bezbednost drugih“. Pokazalo se da dva meseca od početka školske 2011/2012. godine u jednoj od centralnih beogradskih osnovnih škola koja važi kao „elitna“, veliki broj dece zbog svog ponašanja ulazi u druge dve kategorije, kao i da devojčice u problematičnom ponašanju nimalo ne zaostaju za dečacima¹⁴².

Samo najbrutalniji slučajevi stižu na novinske stupce, ali policijski podaci govore da je samo u prvih osam meseci 2011. godine u školama teško povređeno 28 učenika, a lakše čak 209. Zabeležen je čak i jedan pokušaj ubistva. Statistika MUP-a govori da godišnje u proseku oko 5.000 maloletnika izvrši krivična dela, pri čemu je svaki sedmi maloletnik mlađi od 14 godina¹⁴³.

Stepen nasilja u školama, kako vršnjačkog, tako i nasilja nastavnika prema deci, još uvek je visok i pored toga što su doneti strateški dokumenti, zakoni i podzakonski propisi, koji sadrže jasna i obavezujuća pravila, detaljno razrađene aktivnosti i definisane procedure koje su škole dužne da preduzimaju¹⁴⁴. Nedavno istraživanje pokazuje da je vršnjačko nasilje izraženije u osnovnim nego u srednjim školama¹⁴⁵ – čak 88 odsto osnovaca i 60 odsto srednjoškolaca navodi da se sretalo sa nasiljem među učenicima u svojoj školi¹⁴⁶. Ipak, ostaje činjenica da stručna literatura prepoznaje pre svega srednje škole kao poprišta i učestalijih i brutalnijih oblika vršnjačkog nasilja¹⁴⁷.

Rezultati pokazuju i da 60 odsto učenika smatra da u njihovoj školi nisu preduzete ili ne znaju da li su preduzete preventivne aktivnosti na smanjenju, suzbijanju i iskorenjivanju nasilja¹⁴⁸. Takve aktivnosti se, prema dečijem iskustvu, češće preduzimaju u srednjim (32 odsto) nego u osnovnim školama (23 odsto)¹⁴⁹. Oko 70 odsto anketiranih učenika kaže da njihova škola nema tim za zaštitu od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja ili da ne znaju da li takav tim postoji. Na pitanje kako deca u slučaju nasilja mogu da se obrate timu za zaštitu od nasilja, skoro polovina ispitanika je dala odgovore „nikako“, „niko neće da sluša“ ili „škola nema tim“¹⁵⁰. Deca opažaju da su mere koje škola preduzima u slučajevima nasilja često neodgovarajuće ili usmerene na minimiziranje i prikrivanje nasilja, a vrlo često se dešava da škola ne preduzme nikakve aktivnosti, što ima

142 A. Vlahović, „Mamino čedo, udri ga što jače“, Press 28. novembar 2011, 8.

143 M. Simić-Miladinović, „Talas maloletničkog nasilja“, Politika 13. nov. 2011.

144 V. Andrić, „Tragom – Istraživanje o nasilju u osnovnim i srednjim školama u Srbiji, Đaci brutalni prema vršnjacima“, Rubrika: Društvo, Danas 12. dec. 2011.

145 Tanjug, „Najviše nasilja među osnovcima“, B92 10. dec. 2011, Rubrika: Vesti.

146 A. Slović, „Povećan broj tuča u osnovnim školama, trećaci prednjače“, Blic 29. novembar 2011, 8.

147 Encyclopedia of Interpersonal violence, Vol. 2, 626.

148 Tanjug, „Za 20 dana 435 prijava u školama“, B92 28. dec. 2011, Rubrika: Vesti.

149 I. D., „Prepoznavanje nasilja u srednjim školama“, Danas 22. decembar 2011, Rubrika: Iz sata u sat.

150 T. Todorović, „Dečje vapaje niko nije čuo“, Politika 29. novembar 2011, 8.

za posledicu ponavljanje nasilja do njegovog eskaliranja¹⁵¹. Do sada prikupljeni podaci pokazuju da postoji pokušaj skrivanja nasilja u školama¹⁵². Nasilje se obično skriva u početnoj fazi,¹⁵³ a i nastavnici, đaci i roditelji kao da se podjednako plaše da o tome govore, iako je baš tada moguće najuspešnije delovati preventivno. Roditelji i deca se, međutim, plaše posledica ukoliko nasilje prijave nastavniku ili inspekciji¹⁵⁴. Uočena je i neobaveštenost da se problemi reše kada je već uočeno da nasilje postoji.

Uočeno je još da školske uprave, pojedini nastavnici i učenici imaju visok stepen tolerancije kad je vršnjačko nasilje u pitanju, pa je i to jedan od razloga da se nasilje ne prijavljuje. Školske tuče, ni one koje su izbile spontano a još manje dogovoreni obračuni, nikako se ne smeju smatrati uobičajenim i normalnim delom odrastanja, ali upravo to je, pored zataškavanja sopstvene odgovornosti, jedan od razloga ćutanja od strane škola¹⁵⁵. Škola čiji su učenici osam meseci tukli i zlostavljali učenika Aleksu, imala je video nadzor i redovno batinanje ovog učenika je snimljeno, a ipak je do kraja uporno negirano postojanje dokaza o nasilju¹⁵⁶. Zataškavanje slučajeva nasilja nije naravno nikakav „specijalitet“ srpskih škola. Veliki jaz između iskustva učenika, tj. broja viktimizacija o kojima oni svedoče od onoga što škola zna i koje škola prijavljuje konstatuje se i u francuskim školama¹⁵⁷.

Uzroci vršnjačkog nasilja

Uzroke vršnjačkog nasilja treba tražiti u ličnosti izgređenika, relativnoj nekažnjivosti ovog vida nasilja, tj. odsustvu adekvatnih i blagovremenih reakcija pa i sankcija kao odgovora na konkretne slučajeve, ali i u društvenoj situaciji, problemima u porodicama, školama, specifičnim uglavnom suburbanim sredinama. To sve dovodi do nesigurnosti u definisanju pravih ili bar onih glavnih uzroka vršnjačkog nasilja¹⁵⁸, pa je potrebno kroz analizu slučajeva uočiti mehanizme uzročno posledičnog delovanja pojedinih okolnosti vezanih za ovaj specifičan tip nasilja.

151 V. Andrić, „Tragom – Istraživanje o nasilju u osnovnim i srednjim školama u Srbiji, Đaci brutalni prema vršnjacima“, Danas 12. decembar 2011, Rubrika: Društvo.

152 J. Slatinac, „Šest meseci nadzora za izbacivanje učenice kroz prozor“, Politika 21. januar 2012.

153 S. Bojević, „Tuži i razrednu“, Večernje novosti 16. januar 2012, 13.

154 A. Vlahović, L.J. Račić, „Učiteljica: Tukli su je, ali nisu jako“, Press 25. oktobar 2011, 5.

155 V. I., „Čačak: Škola nije znala za vršnjačko nasilje“, Večernje novosti 28. februar 2012, Rubrika: Hronika.

156 T. Todorović, „Za smrt 550.000 dinara“, Politika 24. jul 2012, 24.

157 E. Debarbje je 1993. godine sproveo istraživanje u okviru Evropske opservatorije za nasilje u školskoj sredini. Debarbjeova metoda se sastoji u fokusiranju na žrtve nasilja umesto na uobičajene počinioce jer se time dobijaju relevantni podaci o jazu između stvarnog broja i broja prijavljenih slučajeva. – M. Filipović, „Brutalna socijalizacija: Debarbjeova istraživanja nasilja u francuskim školama“, Sociološki pregled 3/2011, 339.

158 Ekpa Press-a, „Problemi u porodici i nesigurnost uzroci vršnjačkog nasilja“, Press 1. februar 2012, 6.

Iako se situacija u celom društvu možda može oceniti kao pogodujuća za izbijanje nasilja raznih vrsta, ipak postoje posebno osetljive sredine koje se kolebaju između ruralnih i gradskih, kao što su prigradska naselja, spavaonice, pseudo-naselja. To su oblici prostora koji imaju formalna i (dis)funkcionalna svojstva. U tim novim, često nedovršenim stambenim naseljima u perifernim zonama ili predgrađima, koja se kadkad začinju bespravnom izgradnjom, ili pak, „deo po deo“, sa nedopustivo velikim zakašnjenjima izgradnje mreže planiranih objekata i površina“, urbanizovanje teče sporo i mučno, uz zanemarivanje i odlaganje izgradnje pratećih objekata gotovo u nedogled, u očekivanju da će da nastupe neka „bolja vremena“. Tu ulica dobija poseban značaj kao svakodnevno mesto razmene informacija i samopokazivanje, neformalno okupljanje „društva iz bloka“ koja pokušavaju da nasiljem prevaziđu iskustvo nepripadanja, usamljenosti i razna stanja socijalne bespomoćnosti i izolacije¹⁵⁹. Splet uzroka koji dovode do svakog vida, pa i vršnjačkog nasilja veoma je zamršen. Zbog toga je prepoznavanje i hvatanje u koštac sa ambijentom koje ih okružuje možda osnovni ključ za razumevanje utroka vršnjačkog nasilja.

Činjenica je jedino da malo ko ili, bolje rečeno, niko ne prihvata odgovornost¹⁶⁰. Roditelji prebacuju odgovornost na školu,¹⁶¹ škola na roditelje, a i jedni i drugi na medije, mikro društvene sredine u kojima se kreću deca, celo društvo¹⁶² i krizu u kojoj se ono nalazi. Ima mišljenja i da problem nisu zlostavljana deca, već razmažena i prezaštićena deca¹⁶³. Svi potenciraju agresivnost na svakom koraku, govor mržnje je prisutan, teško je pronaći emisiju ili film gde je komunikacija na kulturnom nivou. Odgovor na pitanje kako je moguće da siledžije maltretiraju vršnjake i da niko ne može da ih zaštiti leži u širem društvenom haosu u kome živimo. Sada su stasale generacije koje su odrastale u nenormalnim uslovima.

Kao i kod drugih oblika nasilja, iza destruktivnosti uvek stoji depresija, čime god da je izazvana¹⁶⁴. Svakako da postoje pojedinci koji su devijantni, agresivni ili ne znaju kako da drugim, nenasilnim putem reše konflikte. S druge strane, još je nedovoljno proučen, a svakako je značajan, uticaj vršnjačkih grupa, „društva iz kraja“, navijačkih grupa i sl. Koji god da je uzrok, posledice su vidljive: tuku se obično vršnjaci, iz istog razreda, ali ima i obračuna među odeljenjima i školskim navijačkim grupama. Bilo je prijava i zbog upada starijih navijača u škole i maltretiranja đaka. Jači se izivljavaju nad slabijima, učenici starijih razreda

159 G. Gorunović, „Konceptualni okviri etnološko-antropološkog proučavanja novog naselja u predgrađu“, Problemi kulturnog identiteta stanovništva savremene Srbije, Etnoantropološki problemi (ur. S. Kovač), Beograd 2005, 233–237.

160 LJ. Račić, „U školi će morati da objasne šta su preduzeli da zaštite Jovanu“, Press 9. decembar 2011, 7.

161 V. Ilić, „Čačak: Tužba protiv škole zbog vršnjačkog zlostavljanja“, Večernje novosti 17. mart 2012, Rubrika: Srbija.

162 B. Vuković, „Očevi uče sinove nasilju“, Blic 30. januar 2012, Rubrika: Društvo.

163 Z. Milivojević, „Telesno kažnjavanje kao pravo i dužnost roditelja“, Politika 9. decembar 2011.

164 V. Spasojević, „Depresija vodi do samopovređivanja“, Večernje novosti 5. decembar 2011, 5.

često oduzimaju lične stvari, užinu, i sl. mlađim đacima, pri tom ih maltretiraju, verbalno i fizički. Školskom klimom u takvim sredinama često vlada osećaj nesigurnosti. Što je veći osećaj nesigurnosti, to je veća izvesnost nastupanja nasilja. Ponovljeno nasilje i multiviktimizacija imaju uticaj na odnos žrtve prema školi. S povećanjem broja viktimizacija, intenzivira se osećaj nesigurnosti, povećava se percipirano nasilje i pogoršava opšti stav učenika prema školi. Tako je, na primer, konstatovano da se kod znatnog broja učenika francuskih škola postepeno razvila snažna odbojnost prema toj instituciji i da se ta odbojnost pretvorila vremenom u pravu antiškolsku ili čak i širu antiinstitucionalnu kulturu. Povrh toga, školsko mikronasilje predstavlja scenu porasta nivoa svakodnevnog ugnjetavanja i sa svoje strane, uvećava nejednakosti u društvu, posebno povećavajući nejednakost izleda da se postane žrtva¹⁶⁵.

Važno je skrenuti pažnju na činjenicu da se uzročnost ne završava na izbijanju vršnjačkog nasilja i na školskom uzrastu jer se ono nastavlja i dalje, uzrokujući sportsko, huligansko, porodično i druge oblike nasilja odraslih. Studija američkih stručnjaka koji se bave nasiljem u porodici pokazala je da dečaci koji su bili agresivni u školi, kad odrastu češće zlostavljaju svoje partnerke.

Oblici kršenja prava deteta vršnjačkim nasiljem

„Mladi tuku sve do smrti!“¹⁶⁶ „Unakazili dečaka M. N. (15)“¹⁶⁷ „Sekirom napao učenika u školi“¹⁶⁸ „Učenik pucao u učionici“¹⁶⁹ „Učenik iz Prokuplja vršnjaku slomio vilicu“¹⁷⁰ „Primorali desetogodišnjaka na oralni seks“¹⁷¹ „Pre-tukli dečaka zbog jakne“¹⁷² „Prvak nasilnik: gurao dete u WC šolju!“¹⁷³ „Ubijaju najčešće noževima“¹⁷⁴ – samo su neki naslovi iz štampe koji ukazuju na oblike vršnjačkog nasilja u školama.

Verovatno je najdrastičniji primer vršnjačkog nasilja je dovelo do samoubistva Alekse, žrtve višegodišnjeg vršnjačkog nasilja iz Niša. On je ujedno alarmantni primer do kakvih posledica vršnjačko nasilje može da dovede ako se blagovremeno ne prepozna i ako se adekvatno ne reaguje¹⁷⁵. Psihički utučen

165 M. Filipović, 338–341.

166 V. Mijatović, „Mladi tuku sve do smrti!“, Večernje novosti 8. nov. 2011, 13.

167 Ekipa Kurira, „Unakazili dečaka M. N. (15)“, Kurir 7. februar 2012, 11.

168 B. K., „Sekirom napao učenika u školi“, Blic 25. maj 2011, 15.

169 E. V. N., „Paraćin: Učenik pucao u učionici“, Rubrika: Hronika, Večernje novosti 22. oktobar 2011.

170 Blic, „Učenik iz Prokuplja vršnjaku slomio vilicu“, Blic 21. januar 2012.

171 A. L., „Primorali desetogodišnjaka na oralni seks“, Blic 28. avgust 2011, 17.

172 N. Zeković, „Pretukli dečaka zbog jakne“, Press 28. oktobar 2011, 18.

173 D. Tadić, „Siledžija u 'Đorđe Krstić', prvak nasilnik: gurao mi dete u WS šolju!“, Kurir 10. novembar 2011, 10.

174 D. Vukosavljević, „Ubijaju najčešće noževima“, Politika 13. novembar 2011.

175 A. Mitić, „Deca se ubijaju zbog siledžija iz školskih klupa“, Press 16. oktobar 2011, Rubrika: Vesti dana.

četnaestogodišnjak Aleksa Janković je, posle dobijenih teških batina od vršnjaka, izvršio samoubistvo 12. maja 2011. godine, skokom kroz prozor stana u kojem je živeo¹⁷⁶. Žalio se prethodno roditeljima i nastavnicima u školi, ali su njegovi vapaji da mu se pomogne i da bude zaštićen ostajali dugo, čini se predugo, bez odgovora¹⁷⁷. Kada su stariji, i u školi i u policiji, očigledno i u porodici, shvatili da je vršnjak odneo šalu, već je, nažalost, bilo kasno¹⁷⁸. Bivši učenici niške OŠ „Sreten Mladenović Mika“, koji su maltretirali Aleksu Jankovića (14), zbog čega se on ubio, toliko su agresivni da bi se krv sledila i mnogo starijima od pokojnog dečaka¹⁷⁹. Ono što je najšokantnije je činjenica da je na kraju školske godine Aleksa imao trojku iz vladanja zbog nediscipline, dok su sva petorica učenika za koje je tvrdio da ga maltretiraju dobili petice! Aleksini roditelji su optužili školu da je štiti nasilnike i da nije učinila ništa kako bi ga zaštitila. Od kako su počeli da ga maltretiraju, krajem šestog, početkom sedmog razreda, Aleksa je bio dežurni krivac kad god se nešto desi. On je sve trpeo, i zbog trauma koje je doživeo i nasilja roditelji su morali da ga vode i kod psihijatra. Njega škola nije zaštitila, a nasilnike nije kaznila. Posle pretnji upućenih porodici Alekse Jankovića, koji je izvršio samoubistvo zbog vršnjačkog nasilja, policija u Nišu privela je trojicu maloletnika koji su priznali da su telefonom uznemiravali i pretili smrću i Aleksinoj mlađoj sestr. Policija je zaista brzo reagovala i u roku od nekoliko sati pronašla je počinioca, njih trojicu, od kojih je najmlađi čak 2000. godišta¹⁸⁰. Ispostavilo se da je prećeno sa telefona koji je prijavljen u komšiluku, dve zgrade od one u kojoj stanuje devojčica¹⁸¹. Ostaje pitanje da li su se, zbog nereagovanja direktorke, psihologa, školskog policajca i drugih u ovom slučaju, delinkventi osilili i postali uzor drugoj deci. Jer, u školi, u kojoj su svi, do poslednjeg, znali da je Aleksa, učenik sedmog razreda, pod fizičkom i psihičkom torturom vršnjaka (šestorice dečaka i jedne devojčice), ništa nisu preduzimali da mu pomognu. Tim „nečinjenjem“, prekršili su Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja i Pravilnik o protokolu postupanja u obrazovnim ustanovama u slučaju nasilja, zanemarivanja i zlostavljanja. Presudom Prekršajnog suda u Nišu, Osnovna škola „Sreten Mladenović Mika“ kažnjena je sa 500.000, a direktorka ove obrazovne ustanove sa 50.000 dinara. Kazne su izrečene zbog nepreduzimanja mera za sprečavanje „nezapamćenog, višemesečnog i brutalnog nasilja“ nad učenikom Aleksom Jankovićem, dečakom od 14 godina, napisano je u obrazloženju sudske

176 A. Mitić, L.J. Račić, „Direktorka: Aleksu su drugovi pretukli, ali samo jedanput“, Press 7. novembar 2011, 7.

177 A. Mitić, „Naš Aleksa je skočio u smrt zbog zlostavljanja u školi“, Press 7. novembar 2011, Rubrika: Vesti dana.

178 L.J. Račić, A. Mitić, „Škola je mogla da pomogne malom Aleksi“, Press 8. novembar 2011, 8.

179 A. Mitić, „Šokantni snimci nasilnika iz Niša“, Press 11. novembar 2011, 8.

180 A. Mitić, „Nasilnici prete i Aleksinoj sestr“, Press 24. novembar 2011, 9.

181 A. Mitić, A. Vlahović, „Aleksina sestra u šoku, očajna i istraumirana“, Press 25. novembar 2011, 8.

odluke. U niškom Osnovnom sudu odavno se vodi odvojeni postupak protiv grupe maloletnih osoba, sadašnjih i bivših đaka iste škole, za nasilje nad Aleksom¹⁸².

Osim slučaja Aleksa, koji je pokrenuo javne diskusije i usmerio pažnju na vršnjačko nasilje, navodimo i druge slučajeve koji se srećom nisu završili tragično kao Aleksin. Ali, oni svojom brutalnošću, bespomoćnošću žrtava i neretko kontinuiranim, ni od koga ometanim trajanjem, uz pokušaj zataškavanja od strane škola, jasno ocrtavaju fenomenologiju ove pojave.

Prebijanje petorice maloletnika u Temerinu metalnim šipkama i lancima takođe spada u jedan od najdrastičnijih slučajeva vršnjačkog nasilja, zbog čega je protiv četvorice maloletnika podneta krivična prijava za nasilničko ponašanje. Na tome se i zaustavilo iako je u petnaestočlanoj grupi napadača, po tvrdnjama roditelja, bilo i punoletnih. Događaj je naišao je na oštru osudu čelnika te opštine sa više od 30.000 stanovnika, ali i meštana, pripadnika 16 nacionalnih zajednica¹⁸³.

Trinaestogodišnji dečak, učenik sedmog razreda osnovne škole u Požarevcu, silovao je svog vršnjaka¹⁸⁴. Taj učenik sedmog razreda OŠ „Kralj Aleksandar Prvi“ silovao je druga za vreme školskog odmora, u garaži stambene zgrade „betonjerka“, na oko 50 metara od školskog dvorišta. Za ovakvo delo učeniku napadaču ne sledi krivična kazna, jer ima manje od 14 godina. Roditelji učenika Osnovne škole „Kralj Aleksandar Prvi“ u Požarevcu ne kriju ogorčenje zbog silovanja učenika sedmog razreda te škole i ukazuju da će napadnuti dečak svakodnevno morati da sreće svog napadača, koji je samo premešten u drugo odeljenje i smanjena mu je ocena iz vladanja. Direktor škole¹⁸⁵ Goran Seger je naveo da oba dečaka i dalje idu redovno u školu i da, u međuvremenu, nije dolazilo do bilo kakvih svađa ili incidenata. Slučaj seksualnog zlostavljanja dečaka u OŠ „Kralj Aleksandar Prvi“ u Požarevcu kombinacija je brutalnog načina odgajanja u porodici i opšte nesigurnosti koja se oseća u društvu, a škole moraju da počnu ozbiljnije da se bave prevencijom nasilja, ističu stručnjaci¹⁸⁶.

Maloletna T. B. (11), učenica petog razreda osmorazredne škole u Donjem Vidovu kod Paraćina, pretučena je nakon završetka nastave, po izlasku iz škole. Ona je, inače, štićenica paraćinskog Centra za socijalni rad, određen joj je staratelj i smeštena je u hraniteljsku porodicu u Donjem Vidovu¹⁸⁷. Devojčica se javila Službi hitne medicinske pomoći, dežurni lekar je o svemu obavestio policiju, a ona je zadržana u bolnici zbog zdravstvenih analiza.

182 T. Todorović, „Za smrt 550.000 dinara“, Politika 24. jul 2012, 24.

183 L.J. Preradović, „Temerin: Roditelji pretučenih traže pravdu“, Večernje novosti 19. septembar 2011, 10.

184 T. Marić, Požarevac: „Silovao druga iz odeljenja“, Večernje novosti 31. januar 2012, 11.

185 M. Veljković, „Roditelji đaka ne kriju ogorčenje“, Danas 3. februar 2012, 5.

186 V. Vučković, „Za silovanje druga dobio četvorku iz vladanja“, Press 2. februar 2012, 12.

187 Z. Rašić, „Paraćin: Devojčicu tukli školski drugovi“, Večernje novosti 1. februar 2012, 16.

Učenik šestog razreda Osnovne škole „Jožef Atila” G. K. držao je drugaricu iz odeljenja Z. I. na ogradi stepeništa iznad amfiteatra i pretio da će je baciti sa sprata, visokog više od četiri metra¹⁸⁸. Devojčica danima iz straha nije išla u školu, a snimak sa školskih kamera za video-nadzor potvrdio je njenu priču. Otac devojčice tvrdi da direktor nije postupio pravilno, jer nije obavestio prosvetnu inspekciju, niti policiju o incidentu, pogotovo zato što je malom siledžiji zaprećeno samo kaznom smanjenja ocene iz vladanja¹⁸⁹.

Prosvetna inspekcija ustanovila je da su se roditelji desetogodišnje Jasne Živković, koja četiri godine trpi zlostavljanje¹⁹⁰ u Osnovnoj školi „Bora Stanković“, još 2009. godine žalili upravi škole, iako direktorka u svim izjavama to uporno poriče. Desetogodišnja Jasna Živković, koju pojedini učenici iz razreda u Osnovnoj školi „Bora Stanković” zlostavljaju već pune četiri godine, ne samo da nije dobila podršku i zaštitu u školi, već inspekcija sada tvrdi da devojčicu niko nije ni tukao¹⁹¹. Međutim, da su se đaci izvivljavali nad drugaricom, svedoči snimak koji su učenici ove škole napravili mobilnim telefonima, ali ih inspekcija iz nekog razloga nije uzela u obzir¹⁹². Školom kruže i brutalniji snimci na kojima se navodno vidi kako Jasnu zlostavljaju ostala deca¹⁹³.

Jelena i majka pričaju da je devojčicu prvo flašom punom vode u glavu udario drug iz odeljenja. Dan kasnije, jedan učenik šestog razreda gurnuo ju je u školskom dvorištu, posle čega je pala i povredila kičmu. Konačno, početkom ove nedelje Jelenu je treći učenik, takođe šestak, gurnuo niz stepenice. Od tada ne ide u školu jer joj je lekar preporučio sedmodnevno mirovanje¹⁹⁴.

Osmogodišnji učenik škole na Banjici napao je druga iz odeljenja i pokušao da ga udavi. Tragediju je sprečio radnik obezbeđenja, koji je angažovan na zahtev Saveta roditelja zbog nekolicine problematične dece u ovoj školi. Kad god se neko posvađa, taj dečko je uvek bio tu da presuđuje, a onda i nagovara jačeg protivnika da prebije slabijeg¹⁹⁵.

Rahman Omerović, otac romskog dečaka Alije, koji je pretučen ispred Trgovачke škole u Zemunu, kaže da situacija ide na bolje, ali i da još nije utvrđen motiv za napad¹⁹⁶.

Trojica dečaka iz odeljenja su na školskom odmoru, u školi, „stezali za vrat“ učeniku i tako mu povredili vratne pršljenove. Njegova majka je istakla da drugi

188 A. Lalić, „Đak držao drugaricu da visi sa drugog sprata“, Blic 2. februar 2012, 16.

189 L. Onodi, „Hteo da baci drugaricu sa četiri metra“, Press 6. februar 2012, 10.

190 J. Vojnović, „Čerku nam godinama maltretira drug iz odeljenja, šamara je, ubada, gura...“, Press 25. april 2012, 11.

191 L.J. Račić, „Inspekcija 'utvrdila' da Jasnu niko nije tukao“, Press 26. oktobar 2011, 9.

192 L.J. Račić, „Drugarice me tuku, vezuju mi kosu za klupu...“, Press 24. oktobar 2011, 8.

193 L.J. Račić, „Direktorka uhvaćena u laži: inspekcija pronšla prijavu o zlostavljanju deteta“, Press 28. oktobar 2011, 9.

194 S. Stevanović, „Jelenu napali tri puta za mesec dana“, Press 18. novembar 2011, 11.

195 N. Zeković, „Đaci u strahu od nasilnika u OŠ 'Filip Filipović', Davio druga iz odeljenja“, Press 14. decembar 2011, 13.

196 D. B., „Incidenata manje, ali stanje 'krhko'“, Pravda 20. mart 2012, 8.

učenici iz razreda maltretiraju njenog sina od kad je pošao u školu, ali da u školi nisu ništa preduzeli da spreče to nasilje¹⁹⁷.

Maltretiranje učenice šestog razreda Osnovne škole „Jovan Popović” iz Čoke završilo se, nedavno, potresom mozga. Roditelji i javnost su uznemireni, a svi se pitaju šta će preduzeti rukovodstvo škole, ali i policija kojoj je slučaj prijavljen¹⁹⁸.

Učenici jedne škole otkrili su novi vid „zabave“, dakako nasilne. Oni onesvešćuju jedni druge pritiskom na određenu tačku na vratu, ne bi li u par sekundi nesvesnog stanja doživeli fleševe i videli „filmove koji kao da traju čitavu večnost“. Buđenje je prožeto stanjem euforije, oni to u odeljenju redovno rade a neki su toliko oduševljeni postignutim osećajem da rade to i „po nekoliko puta dnevno“¹⁹⁹.

U Osnovnoj školi „9. oktobar” u Prokuplju grupa starijih učenika maltretirala je dečaka P. K, učenika drugog razreda, tako što su ga silom svukli, pa golog zaključali u poljski toalet, zatim mu umazali odeću fekalijama i blatom i vukli po tom toaletu²⁰⁰.

U jednoj beogradskoj osnovnoj školi jedan desetogodišnjak, učenik četvrtog razreda, svakog dana iz zabave premlati po jedno dete. Nastavnici na čelu sa direktorom priznaju da ne mogu da učine ništa u ovom slučaju. Ovaj dečak uvek istuče makar jedno dete. Nekada mu u pomoć priskoči i brat koji ide u osmi razred. Nasilnik poštedi samo učenike iz svog razreda, ali su oni, zauzvrat, prinuđeni da navijaju za njega i ne smeju da ga prijave. Jedan dan sam naletela na stravičan prizor u školskom dvorištu: dok je ovaj tabadžija tukao jednog nesrećnika iz petog razreda, njegovi drugovi su glasno navijali, bodreći ga. Sve je ličilo na koridu. Roditelji druge dece su očajni, traže od direktora da nešto preduzme, ali on je nemoćan jer mu je zakon vezao ruke²⁰¹.

Ne treba zaboraviti žrtve drugih vidova nasilja, kao što je na primer elektronsko, čije posledice mogu biti podjednako teške, a često i bolnije, nego kad je u pitanju fizičko nasilje. Nasilje među vršnjacima prelazi na društvene mreže i poprima razmere epidemije. Pojedina deca maltretiraju, vređaju i ismevaju vršnjake, a za to imaju na raspolaganju blagodeti savremene tehnologije kao što su društvene mreže naročito među mladima omiljeni Fejbuk, SMS, MMS, foto i video klipovi ili čet. Kod ove vrste nasilja nije samo teško prepoznati žrtvu, već i nasilnika koji su najčešće naizgled dobra i poslušna deca koja ne prave probleme²⁰².

197 Beta, „Mučili su mi dete, tužicu školu“, B92 26. feb. 2012, Rubrika: Društvo.

198 N. Kolundžija, „Devojčica dobila potres mozga dok su je maltretirali vršnjaci iz škole“, Blic 25. maj 2011, 16.

199 K. Živanović, „Onesvešćivanje kao đачka igra“, Danas 28. decembar 2011, 17.

200 Beta, „Osmogodišnjaka skinuli golog i maltretirali“, Beta 19. januar 2012.

201 V. Nedeljković, „Deca nasilnici zaštićeni kao beli medvedi“, Press 18. oktobar 2011, 10.

202 M. Galović, „Učenici nemi pred vršnjačkim nasiljem“, Politika 16. januar 2012, 10.

Žrtve vršnjačkog nasilja

Žrtve su najčešće slabija, nemoćna, ometena deca ili mlađi kao žrtve starijih. Predmet razmatranja je fenomen žrtava vršnjačkog nasilja, odabran kao jedan od načina razumevanja mehanizama funkcionisanja tog specifičnog oblika nasilja koje vrše deca protiv druge dece. Odgovori na pitanje kako, kada i zašto neko postaje žrtva svojih vršnjaka, smatramo, može suštinski da doprinese identifikovanju i preveniranju i vršnjačkih nasilnika i samog vršnjačkog nasilja. Cilj je ukazivanje na karakteristike i specifičnosti žrtava ovog vida nasilja, kroz najdramatičnije, nedavne primere viktimiziranosti dece vršnjačkim nasiljem, o kojima su izveštavali mediji. Cilj je i da se, kroz kritički osvrt na dosadašnje efikasne (ali i one neefikasne) mere sprečavanja viktimiziranja dece vršnjačkim nasiljem u školama, identifikuju prave mere preventivnog karaktera i mogućeg sankcionisanja tog socijalno devijantnog i opasnog ponašanja maloletnih lica u školskom ambijentu.

Kao metodološki postupak koristi se autentična građa medijskih izveštaja o slučajevima vršnjačkog nasilja u fokusiranom periodu od septembra 2011. do decembra 2012. godine, na osnovu dnevnog pressclipping-a vođenog u Stručnoj službi Zaštitnika građana²⁰³. Iz tog pressclipping-a ukupno je izdvojeno pedeset članaka koji govore o slučajevima vršnjačkog nasilja. U tumačenju njihove sadržine se koristi diskurzivna analiza, dakle kvalitativna istraživačka metoda činjenica slučaja (u kojoj se za razliku od kvantitativnih metoda ništa ne prebrojava, niti na neke druge načine numerički obrađuje). To je inače, redovan postupak u tzv. kriminologiji svakodnevnih kriminalnih pojava²⁰⁴, gde se, kao izvor sadržinski ilustrativnih primera, koriste stvarni, najnoviji događaji do kojih se dolazi upravo prikupljanjem medijskih izveštaja, uz punu svest da su medijski izveštaji o devijantnom ponašanju bilo kojeg tipa ponekada i mogući mehanizmi redizajniranja stvarnosti²⁰⁵. Do toga npr. dolazi ako se pojedini incidenti i događaji koji inače nisu povezani, medijski predimenzionirano predstavljaju kao povezani simptomi istog, navodno pretećeg oblika nastupajuće opasnosti (Tompson,

203 Pressclipping Zaštitnika građana vodi Branka Kaljević nekadašnja novinarka Vremena, na teme kojima se bavi taj organ (vršnjačko nasilje je jedna od tih tema), u selektovano praćenim medijima najtiražnijih glavnih štampanih medija (Politika, Danas, Vreme Blic, Večernje novosti, Dnevnik, Kurir, Alo, Press) i dva elektronska medija, RTS i B92.

204 Oblast „kriminologije svakodnevnih pojava ili svakodnevnog života“ terminološki i sadržinski se pojavila pre više od trideset godina, npr. u radovima Elshaint-a, 1981, sledeće decenije Felson-a, 1994. i Henry & Einstadter-a 1998, da bi se nastavila i tokom dve hiljaditih u radu, npr. Kleinman-a, 2006.

205 Pada u oči pojava pravog talasa izveštaja u medijima o vršnjačkom nasilju do čega je došlo krajem 2011. i naročito u prvoj polovini 2012. (dakle za vreme predizborne kampanje) koji se koincidentalno vremenski podudara sa uočenom pojavom umanjivanja posledica partnerskog nasilja isključivanjem (zapravo, pravim nestajanjem) medijskih izveštaja o ubistvima žena od strane partnera. I jedna druga pojava skreće nužno pažnju na funkcionisanje medija i moguće vanmedijske uticaje, kao i komunikacione strategije prilagođavanja medija, ne nekoj posebnoj ideologiji, već više predizbornim marketinškim političkim aspiracijama (Mršević, 2012:114). To nimalo ne umanjuje naučni značaj problema o kome je reč u ovom tekstu.

2003:46), u konkretnom slučaju od npr. učestalog, brutalnog viktimiziranja dece od strane njihovih vršnjaka. Naslovi su zaista ponekada uznemirujući: „Devojčica dobila potres mozga dok su je maltretirali vršnjaci iz škole“, „Novi Sad: Primorali desetogodišnjaka na oralni seks“, „Jelenu napali tri puta za mesec dana“, „Pretukli dečaka zbog jakne“, „Grupa đaka tukla vršnjaka, ostala deca skandirala „Ubij Ciganina!“, „U Novom Sadu sekirom jurili učenika po školskom dvorištu“, „Niš: Đaci dolaze naoružani na časove“, „Tinejdžer silovao nemoćnog dečaka“.

Učestalost pojave vršnjačkog nasilja

Vršnjačkog nasilja uvek je bilo, ali je opasno što postoje indicije da ono postaje sve brutalnije. Čitav je spektar aktuelnog neprihvatljivog ponašanja među decom, od pretnji, nazivanja pogrdnim imenima, ogovaranja, ignorisanja, omalovažavanja, do fizičkog nasilja, čak i uz primenu oružja. Posebno je zabrinjavajuće nasilništvo nad jednim detetom od strane vršnjačke grupe (Talović, 2012:14). Siledžijsko ponašanje se najčešće dešava posle završetka nastave u smeni, pored škole ili u dvorištu, kada nema starijih u blizini. Nasilje se približno jednako često dešava i ispred škole, u dvorištu, svlačionici, sportskom terenu. Oko 20 odsto tih napada dogodi se u učionicama i isto toliko u školskim hodnicima, pokazalo je istraživanje u Novom Sadu (Galović, 2012:10). U istom istraživanju, polovina je potvrdila da neko iz njihovog razreda ima hladno, ili vatreno oružje. Većina učenika su nemi posmatrači nasilja, tek mali broj njih obrati se nastavnicima ili drugom osoblju za pomoć. Policiji se više prijavljuju nasilni slučajevi do kojih dolazi u srednjim školama nego u osnovnim, više je težih slučajeva vršnjačkog nasilja u urbanim školama nego ruralnim. Više je prijavljenog vršnjačkog nasilja u školama koje pohađaju deca koja pripadaju manjinama, siromašni učenici i u školama s većim od prosečnog broja učenika (Edlson, 2008:626).

Trećina đaka bar jednom mesečno bude žrtva nasilja od svojih vršnjaka, a svake nedelje nasilje trpi 13 odsto đaka u Srbiji, po podacima međunarodnog TIMSS testiranja u kome su učestvovali učenici iz 52 zemlje (Mićević, 2012:10). Po tome nismo najgori, ali smo daleko od toga da su deca u Srbiji bezbedna i zaštićena od vršnjačkog nasilja. Naime, međunarodni prosek govori da 20 odsto dece doživi nasilje jednom nedeljno, 32 procenta jednom mesečno, a 48 odsto njih kaže da skoro nikada nije bilo izloženo nasilju.

Srbija se, za poslednje četiri godine, pomerila za šest mesta naniže i sada smo na 11. mestu od 52 države (Mićević I, Mijatović V, 2012:19.11).

Ostaje otvoreno stalno prisutno pitanje: da li postoji zaista opšti porast vršnjačkog nasilja, ili je u pitanju samo učestalije prijavljivanje nasilnih slučajeva usled porasta svesti o potrebi suprotstavljanja nasilju? (Tanjug, 2012:Blic, 12.12). Možda je odgovor negde između, tj. može se usvojiti stav da su sukobi među decom, u borbi za svoje mesto pod suncem, oduvek postojali, ali da su danas, pod uticajem ukupne atmosfere u društvu, napredovali i u kvantitetu i u brutalitetu, npr. danas se, umesto pesnica, koriste flaše, lanci, bejzbol palice (Vukmirović, 2012:17). A možda su danas ljudi samo osetljiviji na nasilje koje je baš zbog toga mnogo vidljivije, te da se ono zbog toga sada mnogo više prijavljuje i osuđuje

nego ranije. Ili su možda osnovci danas zaista otvoreniji u iskazivanju brutalnosti i da ga ima u većem stepenu (Mićević I, Mijatović V, 2012:19.11). Poruka nekih medija da su srpske škole „pune nasilja“ (Mitić, 2011:14.11), uz ukazivanje da je poslednji trenutak da se nešto učini kako bi se tome stalo na put, ipak je preterana, iako se oni po pravilu pozivaju na mišljenja pojedinih prosvetnih stručnjaka. Ipak, srpska javnost je tek posle pisanja medija o raznim slučajevima maltretiranja učenika spoznala da je ambijent u nekim osnovnim školama prožet nasiljem i pretnjama nasiljem, da mnogi roditelji sa decom - ili zbog njih - preživljavaju drame i da je to, u stvari, problem države i društva. Naslovi iz dnevne štampe, ma kako šokantni, opisuju ipak samo deo nasilja kojem su izloženi učenici u Srbiji. Samo najbrutalniji slučajevi stižu na novinske stupce, ali policijski podaci govore da je samo u prvih osam meseci 2011. godine u školama teško povređeno 28 učenika, a lakše čak 209. Zabeležen je čak i jedan pokušaj ubistva. Statistika MUP-a govori da godišnje u proseku oko 5.000 maloletnika izvrši krivična dela, pri čemu je svaki sedmi maloletnik mlađi od 14 godina (Simić-Miladinović, 2011:13.11).

Karakteristike vršnjačkog nasilja

Da bi se shvatio položaj žrtve vršnjačkog nasilja, ko i kako postaje žrtva, potrebno je uočiti četiri osnovne karakteristike vršnjačkog nasilja: 1) nesrazmernost moći između nasilnika i žrtve, 2) postojanje namere povređivanja, 3) nasilje nika da nije jednokratno, već se ponavlja u određenom vremenskom periodu u kome, osim nasilnih činova, postoji i stalno prisutna pretnja nasiljem i 4) prestravljenost žrtve (Etinski, 2010:11).

1) Nesrazmernost moći se uočava u svim slučajevima vršnjačkog nasilja, (slično kao i u većini slučajeva nasilja među odraslim osobama). Konflikt dva pojedinačna deteta podjednake moći uglavnom ne predstavlja vršnjačko nasilništvo i takve pojave mogu da se svrstaju u npr. odmeravanje snage, igre rata, svađu preraslu u fizički obračun i sl. Da bi postojali nasilnik, žrtva i odnos nasilništva, neophodno je da je nasilnik jači od žrtve, npr. malo je ali dovoljno stariji, fizički snažniji, bogatiji, popularniji, udružen sa više osoba (Popadić, 2009:26,27).

Primer nasilnog ponašanja najjačeg deteta: U jednoj beogradskoj osnovnoj školi jedan desetogodišnjak, učenik četvrtog razreda, svakog dana iz zabave premlati po jedno dete. Nastavnici na čelu sa direktorom priznaju da ne mogu da učine ništa u ovom slučaju. Nekada mu u pomoć priskoči i brat koji ide u osmi razred. Nasilnik poštedi samo učenike iz svog razreda, ali su oni, zauzvrat, prinuđeni da navijaju za njega i ne smeju da ga prijave. Dok nekoga tuče, oni glasno navijaju, bodreći ga. Sve liči na koridu. Roditelji druge dece su očajni, traže od direktora da nešto preduzme, ali on je nemoćan jer mu je zakon vezao ruke (Nedeljković, 2011:10).

Formiranje nasilne grupe je inače poseban način ostvarivanja socijalne i fizičke nadmoći nad žrtvama, koji su po pravilu pojedinci, i to najčešće izolovani od ostalih.

Primer nasilja izvršenog od grupe dece: U Osnovnoj školi “9. oktobar” u Prokuplju grupa starijih učenika maltretirala je dečaka P. K., učenika drugog razreda, tako što su ga silom svukli, pa golog zaključali u poljski toalet, zatim mu umazali odeću fekalijama i blatom i vukli po tom toaletu (Beta, 2012:19.01).

2) Namera povređivanja je neophodna i ne smatra se nasilništvom situacija u kojoj je neko dete nenamerno fizički ili emocionalno povređeno. Nasilništvo je samo ono povređivanje koje je planirano i namerno (Popadić, 2009:20). Slučajni incidenti koji takođe rezultiraju u nanošenju povreda, kao npr. grube igre, guranje po školskim hodnicima i stepeništima, neoprezno baratiranje učilima u kabinetima za hemiju, sportske povrede na časovima fizičkog i sl, su primeri u kojima je došlo do povređivanja dece od strane njihovih vršnjaka, ali u kojima nema umišljaja. Inače, linija između namernog i nenamernog, tj. slučajnog povređivanja, je često teško uočljiva u konkretnim slučajevima, pa se to javlja kao jedan od načina na koji škole zataškavaju vršnjačko nasilje, predstavljajući i one, inače potpuno nesumnjive nasilne incidente, kao slučajnost.

3) Pretnja daljom agresijom je stalno prisutna, jer vršnjačko nasilništvo po pravilu nije jednokratno. Ponovno povređivanje žrtve nasilja je izvesno, usled čega je ceo nasilni period okarakterisan ne samo nasilnim incidentima, već i stalno prisutnom pretnjom nasiljem. To predstavlja i jednu od osnovnih odlika vršnjačkog nasilništva. Kao i nasilje koje se dešava između odraslih, međusobno poznatih osoba, nasilje se ne ograničava na jedan događaj i retko prestaje samo od sebe, npr. zato što nasilnik sam odluči da prestane. Nasilje prestaje kada naiđe na prepreku, kada se nasilniku neko ili nešto suprotstavi i kada je to dovoljno snažno i moćno da spreči nasilje. Primena podzakonskih akata Protokola i Pravilnika²⁰⁶ upravo zbog toga predviđa obavezno intervenisanje već i na same nagoveštaje nasilja, pre nego što ono eskalira, a pogotovo u tzv. trećoj fazi kada dođe do otvorenog ispoljavanja nasilnih činova. Ali, planirani zakon o zaštiti dece od nasilja nije još donet u Srbiji, a podzakonska akta se u praksi ne primenjuju u mnogim školama²⁰⁷.

Primer dugotrajnosti nasilja više nasilnika: U zgradi Mašinske škole u Novom Sadu maloletnik je nožem ranio reketaše. Branislav S. (19) i Milan Š. (22) su dugo ponižavali toga učenika i ranije ga “reketirali” iznuđujući redovno novac od njega (Preradović, 2012:11.08). Davao im je onoliko koliko mu se zaticalo u džepu, a kad nije imao ni dinara, sutradan je morao da plati duplo, za kaznu. Čutao je i trpeo. Nikome, čak ni majci

206 Posebni protokol o zaštiti dece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno vaspitnim ustanovama i Pravilnik o Protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje iz 2010.

207 Na pitanje roditelja jedne žrtve vršnjačkog nasilja da li škola ima neki tim za zaštitu od nasilja, direktor jedne škole je rekao da to nije zakonska obaveza, da je malo škola koje ga imaju i da njemu lično nije poznato da ijedna srednja tehnička škola ima tako nešto. „Budimo realni, nemamo mi ni vremena, a ni sluha za tu nekakve psihodrame, ovo je srednja tehnička, a ne baletska škola“ (sajt Okuraži se, 2013).

nije ništa rekao. Svojim brigama nije hteo da opterećuje nikoga. Mislio je, prestaće! Ali, nažalost, nije. Mislio je i da ga niko neće uzeti u zaštitu zato što su mu na ulici oteli 1.500. dinara namenjenih kupovini miša za kompjuter ili stotinu dinara za sendvič. Na kraju je K. V., braneći goli život, konačno bio prinuđen da u samoodbrani nožem izbode tu dvojicu reketaša. (Preradović, 2012:13).

Primer dugotrajnosti nasilja raznih učinilaca nad istom žrtvom: Anđelo V. (13) iz OŠ „France Prešern” na Miljakovcu, početkom nove školske godine ponovo je postao žrtva vršnjačkog nasilja. Njega je pre dve nedelje u svlačionici kaišem napao drug iz razreda, a juče ga je drugi učenik u školskom dvorištu pretukao pesnicama po celom telu i licu. On je, inače, ranije mesecima trpeo nasilje od vršnjaka iz razreda, zbog čega se dečak na kraju prebacio u drugo odeljenje. Međutim, ni to nije pomoglo, pa je mališan ponovo na meti nasilnika (Vlahović, 2012:10).

3) Prestravljenost, kao vrsta dugotrajnog, dubokog, sveprožimajućeg, stalno prisutnog straha, uočena je kod žrtava vršnjačkog nasilja. Prestravljenost žrtve ne predstavlja samo sredstvo za ostvarivanje cilja nasilja, već je ona sama sebi cilj. Deca nasilnici, poput odraslih nasilnika, „hrane” se upravo prestravljenošću žrtava, njihov ego „raste” što ih se više osoba plaši i što je taj strah veći i dugotrajniji (Popadić, 2009:114). Nasilnik dalje kalkuliše da se žrtva nasilja, koja je prestravljena, neće usuditi da o tome priča drugima i da, usled postojanja takve situacije, može nastaviti da vrši nasilje nad istom žrtvom, bez bojazni da će biti otkriven i kažnjen. Povećanju straha kod žrtava zlostavljanja doprinosi i uverenje da su prepuštene same sebi. Problem je u tome što deci koja su žrtve zaista vrlo često niko ne veruje, zatim što se svi prave da ništa ne primećuju, a kada nastane problem, onda niko nije kriv (Vuković, 2012:20.10).

Tipologija žrtava vršnjačkog nasilja

Žrtve vršnjačkog nasilja se mogu grupisati u nekoliko tipičnih kategorija koje se najčešće pojavljuju. Tipologija se u stvari najbolje formira kada se znaju razlozi usled kojih su neka deca postala žrtve vršnjačkog nasilja, a oni se saznaju ako se pogledaju razlozi koje navode sami nasilnici za napad na svoje žrtve, tj. šta ih je opredelilo da se odluče koga i kako da napadnu (Etinski, 2010:12-15). Uglavnom se mogu identifikovati slabost i različitost, kao dve osnovne kategorije osobina žrtava vršnjačkog nasilja, a podvrste su najčešće njihova mešavina, tj. neke žrtve po nekim svojim osobinama spadaju u žrtve zbog slabosti, ali po nekim drugim u žrtve zbog različitosti.

Slabost žrtve

Kao i kada je u pitanju nasilje između odraslih osoba, očito je da se nasilje usmerava ka osobi koju nasilnik percipira kao slabiju od sebe, fizički ili društveno, dakle kao nekoga od koga se ne očekuje da uzvratí istom merom. Ukratko, dete nasilnik, poput odraslog nasilnika, traži nekoga koga će moći da nekažnjeno

zlostavlja, ali da pritom ne rizikuje da dođe do bitke ravnopravnih protivnika sa neizvesnim ishodom.

Slabost žrtve može da proizađe iz fizičke konstitucije, ali i društvenih okolnosti. Tipične žrtve, koje to postaju zbog svoje slabosti proizašle iz društvenih okolnosti, su na primer deca odbačena od svojih vršnjaka ili deca koja još nisu primljena u krug svojih vršnjaka, npr. novodošavša deca koja dolaze u novu školsku sredinu, gde su već formirane prijateljske grupe i savezništva, gde su uloge već podeljene, ukratko, gde su već uspostavljeni odnosi hijerarhije, solidarnosti i podrške (Popadić, 2009:115). To su deca koja su se npr. nedavno doselila u određeni deo grada, upisala se u novu školu itd. U ovakvom detetu nasilnik vidi dete koje se „još nije snašlo“, nema zaštitu i podršku nijednog kruga svojih vršnjaka, pa tako predstavlja laku metu. Laku metu predstavlja, takođe, i najmanje ili najmlađe dete u školi ili razredu, najčešće nemoćni, ometena deca (Talović, 2012:14). Dete koje je fizički slabo postaje žrtva vršnjačkog nasilja (najčešće fizičkog), jer nije u stanju da se samo odbrani od jačeg (jačih) od sebe. Jači vršnjaci smatraju da „imaju pravo“ da maltretiraju slabije i mlađe od sebe u kulturi „dovoljenosti“ nasilja, tolerisanja maltretiranja, neangažovanja školskih vlasti u pravcu vaspitnog delovanja, pozitivnih primera nenasilne komunikacije nastavnika i sl. Iako se, ne retko, ističe da posebno zabrinjava činjenica da su vaspitno-obrazovne ustanove i njihova okolina mesto izbijanja vršnjačkog nasilja (Stevanović, 2010:148), to i ne treba da iznenađuje zbog hijerarhične organizacione strukture škole koja može da deluje kao pogrešno shvaćen model da svako stariji i jači „legitimno poseduje“, u školskim uslovima, određenu moć nad mlađima i slabijima (da npr. naređuje i određuje kako će se ponašati, kažnjava za neposlušnost, presuđuje u sporovima i sl)²⁰⁸.

Stidljiva i povučena deca vrlo su često na meti nasilnika zbog njihovog ponašanja i taktike izbegavanja sukoba, što sve dolazi u oblast slabosti. To su deca koja iz raznih razloga odbijaju da se fizički ili verbalno sukobe sa drugima, ne žele da se brane i pokušavaju da odbiju od sebe nasilje tako što će prihvatiti da urade sve što im nasilnik ili nasilnici kažu, nadajući se da će im, vremenom, dosaditi da ih maltretiraju. Vršnjaci skloni nasilju smatraju ih „slabićima i kukavicama“ i upravo činjenica da se takve žrtve neće braniti predstavlja povod da ih nastavljeno maltretiraju.

Primeri za brojčanu nadmoć grupe napadača što predstavlja slabost žrtve:

M. N. (15), koga je u petak u dvorištu Ekonomske škole „Nada Dimić“ u Zemunu pretukla grupa mladića. Njih 20 su ga tukli i pajserima, dok mu nisu polomili vilicu na dva mesta (Ekipa Kurira, 2012:11).

Dve devojke u Negotinu, koje su se osetile uvređene porukama na Fejsbuku, sačekale su posle škole trinaestogodišnju autorku, odvukle je u stan jedne od njih, a nakon fizičkog maltretiranja ošišale su je do glave i u tom stanju izbacile napolje (Beta Negotin, 2012:14).

²⁰⁸ Adolescenti u školskoj sredini „vežbaju“ svoj budući model ponašanja, koji će se ispoljiti kada odrastu (NN, 2011:24).

Daci su se izživljavali nad drugaricom, što svedoči jedan snimak koji su učenici ove škole napravili mobilnim telefonima (Račić, 2011:8), a školom kruže i brutalniji snimci na kojima se vidi kako Jasnu zlostavljaju ostala deca (Račić, 2011:9).

Aleksa Janković je 10. maja 2011. skočio sa trećeg sprata zgrade, u kojoj je živeo, nakon što ga je sedmoro učenika duže od osam meseci u školskoj 2010/ 2011. godini fizički i verbalno zlostavljalo. Pretukli su ga osam puta, sačekivali ga, jurili, vređali i pretili mu, što se završavalo i s nogom u gipsu, potresom mozga ili psihijatrijskom dijagnozom „posttraumatski sindrom“. U presudama se posebno navodi šest slučajeva brutalnog fizičkog nasilja nad njim. O takvom zlostavljanju njegovi roditelji obavestavali su direktorku, školsku psihološkinju, odeljenskog starešinu, još nekoliko nastavnika, školskog policajca, policijsku stanicu Crveni krst, policiju, Školsku upravu Niša, ali grupi siledžija niko se nije suprotstavio i prekinuo njihovo nasilno izživljavanje. (Miladinović, 2012:14).

U domen žrtava vršnjačkog nasilja, koje to postaju zbog slabosti, su deca koja imaju prethodne ili sadašnje traume. Naime, ta deca su osetljivija, povučenija i izbegavaju druženje sa vršnjacima. Takve traume su preživljeni saobraćajni udes, teška bolest, gubitak člana porodice, premeštaj deteta iz jedne u drugu porodicu (npr. kod jednog od roditelja ili bake zbog roditeljskog razvoda). To mogu da budu i sadašnji problemi, npr. nasilje u porodici prema detetu ili majci, situacije socijalne ugroženosti i socijalnih rizika (stambeni i materijalni problemi roditelja), kriminalitet, narkomanija, alkoholizam, prostitucija jednog ili oba roditelja. Suprotno pogrešnom, laičkom uverenju da će (uglavnom muška) deca koja trpe nasilje kod kuće, najverovatnije postati nasilni prema svojim vršnjacima (postaće verovatno, ali ne odmah, već kad odrastu), situacija je upravo obrnuta. Naime, traumiranost nasiljem ih razoružava, uništava dostojanstvo i svest o pravu na zaštitu i samozaštitu od nasilja, kao i i svest o pravu da budu zaštićeni od nasilja svake vrste, učinjenog od strane bilo koga, odraslog ili vršnjaka, što sve deluje podrivajuće na normalne odbrambene sposobnosti. Izloženost ma kom vidu prethodnog nasilja, uključujući i incidente porodičnog i vršnjačkog nasilja, u stvari dovodi do dugotrajne i polivalentne viktimiziranosti, tipa „jednom žrtva, uvek žrtva“

Različitost žrtve

Različito dete, koje se ne ponaša kao vršnjaci, odudara od standarda ponašanja u vršnjačkoj grupi, je takođe česta žrtva nasilja. Tu se vrlo često javljaju i deca koja imaju neki fizički nedostatak (neuobičajeno su niska, visoka, mršava ili imaju višak kilograma).

Primer žrtve zbog fizičkog izgleda: Devojčica C. L. (12) iz Subotice četiri godine je trpela nasilje u O. Š. „Ivan Milutinović“ i deca su je odbacivala iz društva samo zbog toga što je imala višak kilograma (Aleksić, 2011:9). Pojedini dečaci iz razreda svakodnevno su je tukli, ponižavali, govorili da je „debela krmača“, „kurva“, dobacivali joj, „sumo rvaču“, „kečer“... U

drugom razredu je dobila tolike batine da je morala da bude odvedena na hirurgiju. Njen otac kaže da, iako je imao obećanje direktora da će nasilnike prijaviti policiji, to se nije dogodilo. Došao je kraj drugog, a i početak trećeg razreda, a sa tim je poraslo i brutalno vređanje dečaka. Maltretiranje su počela da primenjuju i druga deca. Učestale su žalbe roditelja, ali se videlo da od njih nema nikakve koristi. Otac devojčice pokušao je da zaštiti svoje dete, žalio se školi, policiji, razgovarao sa roditeljima nasilne dece, a kada ništa nije pomoglo, odlučio je da je ispiše iz te škole i prebaci u drugu.

U te različite, koji su izloženi nasilju zbog svoje različitosti, spadaju i kategorije drugačije veroispovesti od većinskog školskog okruženja, posebno ona religijska pripadnost koju nasilnici smatraju inferiornom. Deca određene manjinske etničke pripadnosti koju nasilnici najčešće napadaju su romska deca. Razlog nasilja nad njima uglavnom su predrasude. Pripadnost toj manjinskoj etničkoj grupi povlači sa sobom obično i slabije materijalno stanje, drugačije običaje, niži nivo lične higijene, drugačije oblačenje. Otvoreno izražene predrasude prema takvoj deci od strane nastavnika dodatno ohrabruju vršnjačke nasilnike.

Primer žrtve romske nacionalnosti: A.P. iz Kruševca se tačno seća kada su deca iz odeljenja počela da ga maltretiraju krajem prvog razreda (Milenković, 2012:02.11). To je bilo kada mu je učiteljica, pregledajući domaći zadatak, rekla: "Vidi se da si Ciganin. Pogledaj kako ti je neuredna sveska!". Od tada je bio izložen torturi, fizičkom i psihičkom maltretiranju. Kada bi seo pored nekoga, to dete bi povlačilo crtu na klupi koju ne sme da pređe. Više puta je bio pretučen, ali niko nije reagovao. Pošto su mu govorili da smrdi, u napadima panike i straha je sapunom trljao lice kako bi mu koža izbledela. Posle tri godine maltretiranja i psihičkog nasilja na nacionalnoj osnovi, desetogodišnji A. P. bio je primoran da se ispiše iz OŠ "Dositej Obradović" i premesti se u drugu školu. Do toga je došlo posle poslednjeg incidenta koji se desio krajem oktobra, kada ga je napala grupa od nekoliko dečaka, istrгла torbu i oborila na zemlju. Jedan dečak ga je držao za ruke, dok su ga četvorica šutirali i udarali. Ostali učenici su sve to gledali i skandirali: „Ubij Ciganina!“, „Nabodi ga, majku mu cigansku!“ i slično. Porodica maltretiranog dečaka živi u izuzetno teškim uslovima. Jedini prihod im je socijalna pomoć od 11.000 dinara i ono što njegova samohrana majka zaradi radeći povremene poslove. Žive u opštinskom stanu u neadekvatnim uslovima, bez vode i kupatila. Pored A. P., njegova majka ima još dvoje starije dece.

Nasilju su izložena i deca koja imaju posebne sposobnosti, koja odskaku od svoje sredine, jer su talentovani ili nadareni za nešto za šta njihovi prosečni vršnjaci nisu, npr. za sport, muziku, matematiku, ali i deca stvarne ili pretpostavljene manjinske seksualne orijentacije (muškobanjaste devojčice i feminizirani dečaci).

Primer žrtve manjinske seksualne orijentacije: Napad se desio u hodniku škole, po izlasku iz učionice, na putu ka kabinetu za kuvarstvo, grupa od desetak učenika Ekonomske škole prvo je počela da skandira:

“Ubij, ubij pедера”, Ubij, zakolji, da peder ne postoji”. Posle verbalnog napada usledio je i fizički (Ekipa Blic-a, 2012:31.10)

U različitost, kao uzrok postajanja žrtvom vršnjačkih nasilnika, spada i vanprosečna imućnost ili siromaštvo. Deca koja se ne uklapaju u okolinu, po kriterijumu količine materijalnih dobara kojima raspolažu, su ona koja npr. očito nose demodiranu ili iznošenu odeću starije braće i sestara, prošlogodišnje patike, nemaju mobilni ili imaju tip telefona koji je zastareo, ne mogu da plate ekskurziju, i sl. U slučaju bogate dece, razlog nasilništva je uglavnom ljubomora koju u školama prepoznaju kao potencijalni uzrok vršnjačkog nasilništva, pa decu često upozoravaju da ne nose skupe stvari, da ne bi postali meta rivalstva (Preradović, Ristović, 2012:2511).

Deca koja na razne načine nerviraju druge, takođe, spadaju u tu kategoriju onih koji zbog svoje različitosti postaju potencijalno mete vršnjačkog nasilja. To je ponekada samo način na koji neka deca govore, npr. piskavim glasom, imaju neku govornu manu., izgovaraju „kotrľajućı” glas „r”, mucaju, šuškaju. Posebno su izložena vršnjačkom nasilju tzv. hiperaktivna deca koja iritiraju i vršnjake i nastavno osoblje koje je obično sklono da tvrdi da su žrtve u stvari pravi nasilnici, da sami iniciraju sukobe u kojima posle dobiju ono „što su zasluřili”. Kao primeri takvog iritirajućeg ponařanja navodi se dosađivanje drugima, bućnost, nedostatak samokontrole, ućestalo izazivanje nereda, ometanje rada drugih, řestoke provale gneva, impulsivnost (Ćimburović, 2011:135).

Primer iritantnog ponařanja řrtve: Direktorka řkole na Miljakovcu, Slavenka Mirkov tvrdi da Anđelo nije řrtva, već nasilnik. Ona kaře da je on inicirao sukob, jer je na ćasu upućivao niz uvreda řkoli, direktoru, pedagořko-psiholořkoj sluřbi, nastavnicima i ostalim ućenicima. Na osnovu toga ona zakľućuje da je „jasno da ućenik Anđelo u řkoli ne trpi nasilje, već je inicijator sukoba u kojima aktivno ućestvuje” (Vlahović, 2012:04.10).

Izvan pomenutih kategorija su deca koja se ne mogu svrstati ni u jednu od gore navedenih kategorija i koja pripadaju poslednjoj kategoriji řrtava nasumićnih napada. Oni su to postali, jer su se nařli slućajno na pogreřnom mestu u pogreřno vreme.

Primer nasumićnog napada: Dok su ćekali gradski autobus oko 22 ćasa, Nemanju Spajića (15) i njegove vršnjake Đ. K. i N. F. napala su iznenada tri neřto starija momka koji su izařli iz crvenog “juga” koji se zaustavio nedaleko od njih. Bez povoda su poćeli brutalno da ih tuku. řutirali su ih bez milosti, najviře u glavu i grudi, sve dok se nisu onesvestili. Usta su im bila puna blata kako su ih gazili. Momci sa kapuljaćama su seli u auto i nastavili dalje. Dok su lekari zbrinjavali Nemanju i njegove drugare, hitna pomoć dovela je joř jednog petnaestogodišnjaka D. M. unakařenog lica, koji je sa dva druga napadnut u okolini Buvľjaka, takoće od strane napadaća koji su izařli iz crvenog “juga”, ali su ih ovoga puta bila petorica. Incident, inaće, nema veze sa navijaćkim grupama ili mećunacionalnim sukobima (Lemajić, 2013:14.01).

Roditelji

Posebno poglavlje u analizi vršnjačkog nasilja je uloga roditelja. Dete u školu dolazi sa sedmogodišnjim iskustvom, stavovima i vrednosnim orijentacijama koje je steklo u kući. Uloga roditelja je da nauče dete da verbalno rešavaju konflikte, pogotovo kad je reč o adolescentima. Roditelj, pogotovo otac, u prisustvu sina ne sme da gubi kontrolu, a nikako da pokaže bes i nasilje. Roditelji su u velikoj meri odgovorni za nasilničko ponašanje svoje dece, oni vaspitavaju nasilnu decu i često deca od njih nauče da budu nasilnici, a ne retko se ukazuje da su problem i ona razmažena i prezaštićena deca (Milivojević, 2011:09.12). Takođe, roditelji dece koja su sklona zlostavljanju vršnjaka obično uopšte i ne dolaze na roditeljske sastanke i ne interesuju se za ponašanje svoje dece u školi. Nasilje putem društvenih mreža pruža dokaze konstataciji da su nasilnici najčešće naizgled dobra i poslušna deca koja „ne prave probleme“ (Galović, 2012:10). Osim toga, roditelji štite svoju nasilnu decu posle nasilnih incidenata koje su ona izazvala u školi, napadaju nastavnike kad je njihovo dete uhvaćeno u nekom prekršaju, pomažu deci, skrivaju ih od policije (Vuković, 2012:30.01).

Primer roditeljske zaštite grupe nasilnika: Grupa dečaka neprestano je zlostavljala učenicu sedmog razreda osnovne škole, trinaestogodišnju Jovanu S iz Šida, svakog dana su je vređali, nazivali seljankom, smrdušom, ubacivali bube u kosu, da bi 9. novembra 2011. u poslednji čas bio sprečen njen pokušaj samoubistva skokom pod voz. Roditelji nasilnika odbranili su svoju nasilnu decu koja na kraju nisu ničim sankcionisana za svoje ponašanje. (Press, 2011:8.12)

Roditelji zapravo doprinose stvaranju nasilne dece kada se nekritički ophode prema njihovom ponašanju, ili ga čak podstiču, („Mamino čedo, udri ga što jače“, Vlahović, 2011:28.11), tako da budući nasilnici razvijaju sklonost ka takvom ponašanju već u najnižim razredima. Pored onog što tradicionalna kriminološka etiologija prepoznaje kao uzrok maloletničke delinkvencije, npr. loš školski uspeh, nedisciplinu, nepoštovanje nastavnika, neprihvatanje njihovog autoriteta (Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, Kostić, 2009:375) i zaštita moćnih roditelja njihove nasilne dece mora da bude pomenuta u etiologiji vršnjačkog nasilništva.

Ima roditelja koji se suprotstavljaju pravilima škole, onda kada je njihovo dete u pitanju, ali očekuju da ta pravila važe kada je u pitanju drugo dete. Odgovor na pitanje kako je moguće da deca-siledžije maltretiraju vršnjake i da niko ne može da ih zaštititi, leži najčešće u podršci koju imaju od svojih roditelja, dovoljno moćnih da mogu da utiču na školu da ne primene sankcije protiv njihove nasilne dece. Kako objašnjavaju psiholozi, pedagozi i sociolozi, kada škola i pokuša da na vreme reaguje i spreči golobrade nasilnike, u njihovu zaštitu staju roditelji koji „ne daju na svoje dete“ i spremni su da optuže sve druge osim svojih sinova i ćerki. Poznat je slučaj kada su 2011. u elitnoj beogradskoj školi „Drinka Pavlović“ roditelji prvaka napali učiteljice koje su ih upozorile da njihova deca ugrožavaju svoju i bezbednost drugih đaka (Vlahović, 2011:8). Ne retko ti roditelji nekritično

brane svoju decu, negiraju očigledne slučajeve nasilnog ponašanja svoje dece (Đorđević, 2011: 03.11). Roditelji koji ne dozvoljavaju nikakvu vrstu kritike usmerenu ka njihovoj deci i spremni su da nastavnike proglase krivcima za sve - ima u svim školama. Roditelji misle da moraju da opravdaju detetove postupke ako ga vole, što je pogrešno shvatanje ljubavi. Ako roditelji ne znaju da naprave tu razliku, upadaju u zamku i postaju saučesnici vršnjačkog nasilja njihove dece, kao specifični „članovi“ bande (Ekpa Press-a, 2011:30.11).

Da je nasilnih obračuna među decom pod uticajem roditelja oduvek bilo, ilustruje na književni način i roman „Glasovi u vetru“, Grozdane Olujić, koja je 2010. dobila NIN-ovu nagradu za roman godine. Značajan segment radnje je vršnjačko nasilje čija je žrtva u detinjstvu bio Mali Riđi, jedan od glavnih likova romana. Njegov otac je oficir koji se jedini iz tog sela živ vratio iz rata, dok su obični vojnici, očevi ostale dece, poginuli pod njegovom komandom. Dete preživelog oficira surovo zlostavljaju deca poginulih vojnika, podstaknuta animozitetom svojih majki i ostalih odraslih srodnika, što dokazuje da pojava odraslih i njihovih motiva koji stoje iza vršnjačkog nasilja, nije ni nova, a ni retka, a uticaj odraslih lica bliskih deci nasilnicima, u nekim slučajevima je čak presudan za izbijanje vršnjačkog nasilja.

Ima slučajeva kada se ponekada ne zna da li su vinovnici nasilja učenici ili njihovi roditelji, koji ih ne samo ohrabruju i motivišu na nasilje, već se ponekada čak i sami pridruže akterima vršnjačkog nasilja.

Primer učešća roditelja u masovnoj tuči njihove dece: Verbalni sukob između učenika Mašinsko elektrotehničke škole u Kruševcu, za vreme velikog školskog odmora, oko 15,30 sati, je prerastao u tuču, u koju su se umešali i njihovi roditelji. Pet učesnika tuče zadobilo je tom prilikom lake telesne povrede, kojima je ukazana medicinska pomoć u Zdravstvenom centru Kruševac. Policija je podnela krivične prijave protiv dvojice učesnika u tuči, od kojih je jedan koristio motku, a drugi je napao policajca koji je intervenisao (Stanković, 2011:9).

U nekim situacijama vršnjačko nasilje predstavlja odraz i nastavak postojećih sukoba odraslih na nacionalnoj/etničkoj osnovi.

Primer vršnjačkog nasilja kao produžetka sukoba na nacionalnoj osnovi: U banatskom Radojevu neprestano tinja sukob između Roma i Srba. Romska populacija je sve brojnija i naglo se širi zbog velikog broja dece, a kod Srba preovladavaju staračka domaćinstva. Jedna starica je pronađena mrtva, odnosno udavljena, prilikom pljačke koju su izvršili maloletni Romi. Zauzimaju se bespravno tuđe kuće i imovina. U Radojevu već vladaju strah i panika. Direktor osnovne škole posle poslednjeg sukoba romske i srpske dece tvrdi da su veći problem roditelji nego deca. On kaže da među decom ponekad dođe do nesporazuma, ali onda roditelji još sve iskomplikuju i traže mešanje sa strane (Đukić, 2012:17).

Posebna je uloga roditelji dece koja su žrtve vršnjačkog nasilja. Često su baš oni prvi “duvači u pištaljku”, tj. oni koji prvi alarmiraju nastavnicima problem

postojanja nasilja i većina poziva prosvetnoj inspekciji stiže od roditelja. Upravo su oni, zajedno sa razrednim starešinama, ključne ličnosti u sprečavanju nasilja. Često su u tim svojim naporima neshvaćeni i neuvaženi, a ima i slučajeva da „uzmu pravdu” u svoje ruke u nemogućnosti da pokrenu ma kakav institucionalni zaštitni mehanizam. „Kada sam nakon jednog takvog maltretiranja odreagovao kao otac, opomenuo dečaka i povukao ga za uši, škola je pozvala policiju i ja sam ubrzo osuđen za nasilje, a u medijima predstavljen kao nasilni otac koji šamara po školama.”, priča jedan od roditelja maltretiranog deteta, Eugen Čeh.²⁰⁹

Majke dece koja su žrtve vršnjačkog nasilja za raziku od očeva žrtava vršnjačkog nasilja koji često imaju tendenciju da „uzmu pravdu” u svoje ruke u osećaju bespomoćnosti da pokrenu ma kakav institucionalni zaštitni mehanizam²¹⁰, nikada ne pribegavaju direktnom obračunu sa nasilnicima nad svojom decom. Majke takođe, za razliku od očeva, ne ohrabruju svoju decu da na nasilje odgovore silom i odbrane se istim nasilnim metodama. One pokreću zakonske postupke i procedure, šalju predstavke nadležnim institucijama, obraćaju se i medijima.

Primeri reagovanja majki žrtava vršnjačkog nasilja

Jasnina majka. Podnela prijavu školi za zlostavljanje pod brojem 1.113 jer je tražila premeštaj deteta u drugo odeljenje (Press 26.10.2011)

Majka Vuka Gladinca, učenika četvrtog razreda O.Š. “Milica Pavlović” u Čačku najavila je da će tužiti školu jer su učenici maltretirali njenog sina nanevši mu telesne povrede. Ona je istakla da drugi učenici iz razreda maltretiraju njenog sina od kad je pošao u školu, ali da u školi nisu ništa preduzeli da spreče to nasilje. (Beta, B02, 26 februar 2012)

Umalo mi ubili sina u školi. Toliko su ga udarali da mu se cela vilica pomerala i iz nje je lila krv, priča majka Sanja Nikolić. Kad su iz škole javili da su nam napali sina, bila sam zaprepašćena. Nisam mogla da verujem! Prvo su mi rekli da je dobio šamar, ali onda smo došli u školu i videli da mu se cela vilica pomera i da iz nje lije krv. Bilo je stravično videti svoje dete u takvom stanju - kaže još uvek šokirana Sanja Nikolić (40), majka M. N. (15), koga je u petak u dvorištu Ekonomske škole „Nada Dimić” u Zemunu pretukla grupa mladića. „Želim da za ovo čuju sva deca i roditelji, ali i vlasti, kako bi se odgovorni pronašli”, naglašava majka sa suzama u očima. (Kurir 7. februar 2012)

Majka napadnutog deteta ne sme da pošalje dete u školu. Nataša Bižić Gvozdenović rekla nam je da se dan posle ovog događaja nije usudila

209 J. Vojnović, 11.

210 Verbalni sukob između učenika, za vreme velikog školskog odmora, oko 15,30 sati, je prerastao u tuču, „u koju su se umešali i njihovi roditelji”. Pet učesnika tuče zadobilo je tom prilikom lake telesne povrede, kojima je ukazana medicinska pomoć u Zdravstvenom centru Kruševac. Politika 7 9. 2011

Kada sam nakon jednog takvog maltretiranja odreagovao kao otac, opomenuo dečaka i povukao ga za uši, škola je pozvala policiju i ja sam ubrzo osuđen za nasilje, a u medijima predstavljen kao nasilni otac koji šamara po školama. Press 25 4. 2012

da pošalje dete u školu.- Neću da strepim za svoje dete zbog nekog nevaspitanog deteta! Ne smem da zamislim šta bi se desilo da je radnik obezbeđenja bio odsutan na petnaest sekundi! Uprkos naporima škole, radionicama protiv nasilja, ništa se nabolje nije promenilo - uplašena je Nataša²¹¹.

Majka ohrabrila maltretiranu kćer da javno govori o nasilju. Jovanu je grupa dečaka, od kojih je jedan sin lokalnog sudije, maltretirala, vređala, nazivala pogrdnim imenima, bacala joj insekte u kosu. Maltretiranje te učenice datira još od 2009. Devojčicu je ohrabrila majka da javno progovore o svemu kroz šta prolaze što su stručnjaci ocenili kao izuzetno hrabar čin, koji može samo da im pomogne. Kako kažu, posle svega ne postoji bojazan da će Jovana pokušati ponovo da se ubije²¹².

Žene i vršnjačko nasilje

Uočavanje različitog ponašanja majki žrtava vršnjačkog nasilja otvara pitanje ponašanja i uloga ženskih akterki koje se javljaju na sceni vršnjačkog nasilja, devojčica, devojaka, žena, nastavnica, školskih direktorki, profesionalnih pedagoškinja i psihološkinja i sl.

Vršnjačko nasilje se još uvek po automatizmu preuzimanja shvatanja tradicionalne kriminologije, smatra jednim od tipičnih muških vrsta nasilja, u kojem se sa obe strane, i nasilnika i žrtava nalaze dečaci, i to kao nasilnici gotovo isključivo, a kao žrtve (u poređenju sa devojčicama) prevalentno. U tom kontekstu se pominjao slab uspeh u učenju, slabo napredovanje u savladavanju gradiva utiču na pojavu određenih smetnji u ponašanju, kao što je bežanje iz škole, skitnja, narkomanija, alkoholizam, prostitucija, vršenje krivičnih dela. Neuspeh u školi se tako našao na drugom mestu povezanosti sa prestupništvom. Sa slabim uspehom u školi povezani su konflikti u školi koji nastaju najčešće baš zbog lošeg uspeha, nediscipline, nepoštovanja nastavnika i neprihvatanja njihovog autoriteta. Konflikti u školi svoje strane mogu dovesti do delinkventnog ponašanja zbog želje za osvetom, ličnom afirmacijom i samopotvrđivanjem. Ovaj oblik devijantnog ponašaja može da preraste u teže oblike prestupništva. Idealiziranje sveta kriminalaca, proklamovanje nepoštovanja društvenih pravila, normi ponašanja i zakona, isticanje kao najveće vrednosti lako sticanje zarade, ignorisanje društvenih obaveza deluju kao kriminalna infekcija²¹³. Sve te nabrojane osobine vršnjačkih nasilnika, postoje i danas, ali javile su se i nove karakteristike i nove tendencije.

Pre svega, ti uzroci tipični za nasilništvo dečaka, i takva podela uloga se oslanjaju na ranija shvatanja vršnjačkog nasilja kada se pod tim pojmom (70-ih godina XX veka) podrazumevalo samo fizičko nasilje, kome su pretežno pribegavali dečaci. Tipičan nasilnik tog doba je bio dečak koji vrlo često maltretira i zlostavlja druge dečake i devojčice, fizički ili mentalno. Međutim, vremenom se shvatanje

211 N.Zeković, Davio druga iz odeljenja, Press 14 decembar 2011, 13

212 Lj. P. Press, 9 decembar 2011, str 7

213 Konstantinović Vilić, op.cit. str 377

nasilja proširilo, pa se u tu kategoriju sada ubraja i verbalno, socijalno i psihičko nasilje, što, kada se govori o deci koja vrše nasilje nad vršnjacima, devojčice takođe čini potencijalnim ali i stvarnim akterkama nasilja nad vršnjacima oba pola.

Osnovna karakteristika, tj. novina je da se može govoriti o sve izraženije prisutnom aspektu rodno diferenciranih uloga, tj. sve većem prisustvu osoba ženskog pola u raznim, bolje rečeno svim, akterskim ulogama unutar ove pojave. Paralelno sa povećanim prisustvom žena, uočene su i još neke promene, npr. menjanje težista vršnjačkog nasilja, od obračuna grupa, ka sajber bulingu, od nekadašnjih vaspitno zapuštenih nasilnika, sve su češći nasilnici „dobra deca“, odgovor na vršnjačko nasilje sve je više diversifikovan i nisu više u primeni samo sankcije već se težište sve više stavlja na prevenciju. U dodatku, ostaje da vreme da potvrdi dodatno uočene pojave da počinioци vršnjačkog nasilja preko maloletničke delinkvencije ne idu neminovno putem ulaska u svet kriminala. Pre bi se moglo reći da ostajući u svetu „poštenih građana“, u kom legitimnom svojstvu brutalizuju i potencijalno (nevidljivo) kriminalizuju svet legalnih odnosa, unoseći svoje (nikad adekvatno sankcionisano i sprečno nasilništvo) u porodične, susedske, poslovne i političke odnose.

Promenio se i društveni ambijent u kome je prisutno sve egalitarnijeg odrastanje devojčica i dečaka, koji sve više dele iste problem odrastanja, bavljenja sportom i školovanja i zajednički nalaze slične „izlaze“ iz konfliktnih situacija upravo u izazivanju nasilnih inidenata. Tako se u Srbiji u posmatranom periodu javlja porast vršnjačkog nasilja u sve mlađem uzrastu a među nasilnicima se javljaju sve češće i devojčice. Karakteristično za devojčice kao akterke fizičkog nasilja je da su retko pojedinačne nasilnice, već su najčešće deo nasilne vršnjačke grupe koja se sastoji ili samo od devojčica ili i dečaka i devojčica.

Primeri grupnog nasilja devojčica nad žrtvom istog pola.

Pet sati tukle školsku drugaricu. Trinaestogodišnju učenicu osnovne škole u jednom gradu u unutrašnjosti Srbije, punih pet sati su brutalno zlostavljale četiri školske drugarice, dve iz šestog, jedna iz sedmog i jedna iz osmog razreda. One su devojku dovele u stan jedne od nasilnica, gde su je tukle, a potom i seksualno maltretirale. Drugaricu zlostavljane devojčice, koju su pod pretnjom takođe dovele u stan, naterale su da izivljavanje snimi kamerom mobilnog telefona. Snimak u trajanju od 4 minuta prosledile su drugim učenicima da bi se on kasnije našao na Internetu. „Snimak počinje kada nesrećna devojčica, sitnije građe, obučena sedi na krevetu u sobi, dok joj tri nasilnice, koje se vide na snimku uz psovke naređuju da se skine. Slede brutalne scene verbalnog i fizičkog zlostavljanja uz tihe molbe žrtve da prestanu. Devojčica je u šoku, paralisano radi sve što joj naređuju. U jednom trenutku stavlja ruke na lice i zbog toga dobija seriju udaraca po glavi. Drugi snimak je još brutalniji. Zlostavljano dete plačnim glasom moli školske drugarice da prestanu. Izgubljenim pogledom, potpuno paralisana, devojčica ponovo dobija šamar i nastavlja da radi sve što joj se naređuje. To je poslednja scena

zabeležena snmkom.“ (Blic, 15.5.2008). Uzrok je bio što je žrtva komentarisala ranije izgled jedne od nasilnica. Vratila se kući sva u modricama, nikome ništa nije rekla dok ceo slučaj nije postao javan. Nasilje je prekinuo jedan od dečaka koga su nasilnice pozvale da dođe očekujući da im se pridruži u nasilju.

Pretukle drugaricu: Tri devojčice, učenice užičkih srednjih škola, napale školsku drugaricu posle verbalnih sukoba. One su devojčicu vukle za kosu, udarale rukama po glavi, a kada je pala na zemlju, nastavile su da je šutiraju nogama.

Pretučena učenica osmog razreda: Tri devojčice i osam dečaka iz OŠ “NN” tukli su učenicu osmog razreda i terali je da jede travu.

Kao jedna od sledećih karakteristika vršnjačkog nasilja u posmatranom periodu je uočeno vidno smanjivanje (gotovo do samog nestanka) broja masovnih, tzv. zakazanih tuča. Akteri tih incidenata su bili isključivo dečaci, a motivi su bili borba za teritoriju, ili preuzimanje vođstva unutar jedne iste grupe, navijačko sportsko rivalstvo, rivalstvo maloletničkih bandi, i sl.

Ima mišljenja i da problem nisu zlostavljana deca, već razmažena i prezaštićena deca²¹⁴. Deo tih novih trendova je i promena socijalne strukture maloletnik nasilnika. Ne treba naime, uvek tražiti krivce u maloletnicima iz razorenih, socijalno problematičnih porodica. Sve češće se među nasilnicima vršnjačkog nasilja javljaju i tzv. „dobra“ deca, tj. deca iz dobrih kuća, dobrog školskog uspeha i pristojnog ponašanja. Najčešće se radi o grupama dece koja se druže još od pretškolskog uzrasta „jasalska društva“. Takve grupe su sastavljene od dece oba pola i ne retko su upravo devojčice „master minds“, nasilnog ponašanja prema drugima. Karakteristika takve grupe je i da im se najčešće međusobno od ranije poznaju i roditelji koji su pripadnici višestatusnih profesija i materijalnog stanja. To ovakvoj grupi privilegovane dece daje intenzivirani osećaj nadmoći nad ostalim vršnjacima i pa i školskim nastavnicima. Vrlo često ih roditeljski uticaj štiti od sankcija, pa se osećaju lične i društvene nadmoći, pridružuje i arogancija proistekla iz statusa nekažnjivosti.

Problem su dakle postala privilegovana deca iz „boljih kuća“, i njihova nekažnjivost za manje ili veće nepoštovanje discipline, pa i nasilne incidente, što u vršnjačkim društvima rađa i umnožava sukobe u školama i izvan škola. A da ima baš takvih „nedodirljivih“ dokazuje otvoreno ustezanje škola da reaguju u mnogim slučajevima. Mnogo je javno poznatih slučajeva čistog zataškavanja, čak i vrlo brutalnih incidenata vršnjačkog nasilja, a sve iz razloga ustezanja škola da se kažnjavanjem privilegovanih učenika zamere moćnim roditeljima. Računaju da će maloletni nasilnici odrasti, i otići za koju godinu dalje, u druge škole, drugim nastavnicima na brigu. I tako se nasilje širi, roditelji žrtava okrivljuju škole, škole pak zataškavaju incidente sve do poslednjeg momenta, tj. dok ne dođe do

214 Z. Milivojević, „Telesno kažnjavanje kao pravo i dužnost roditelja“, Politika 9. decembar 2011.

ozbiljnih i ponovljenih incidenata praćenih povredama koje više ne mogu da se skrivaju od očiju javnosti, kada se obično i mediji zainteresuju²¹⁵. Pokazalo se da dva meseca od početka školske 2011/2012. godine u jednoj od centralnih beogradskih osnovnih škola koja važi kao „elitna“, veliki broj dece zbog svog ponašanja ulazi u druge dve kategorije, kao i da devojčice u problematičnom ponašanju nimalo ne zaostaju za dečacima²¹⁶.

Direktorke škola, nastavnice, učiteljice, prosvetne insepektorke i pripadnice školskih vlasti vrlo često zataškavaju čak i vrlo očigledne i vrlo nasilne incidente vršnjačkog nasilja. Nema dovoljno podataka za eventualnu tvrdnju da to rade češće od svojih muških kolega, ili da primenjuju neke druge vidove prenebravanja nasilnih incidenata, kao ni da su češće od svojih muških kolega na udaru medija i zakonskih sankcija.

Primeri ponašanja žena kao predstavnica školskih vlasti

Direktorka škole čiji je učenik izvršio samoubistvo zbog vršnjačkog nasilja. Presudom Prekršajnog suda u Nišu, Osnovna škola „Sreten Mladenović Mika“ kažnjena je sa 500.000, a direktorka ove obrazovne ustanove sa 50.000 dinara. Kazne su izrečene zbog nepreduzimanja mera za sprečavanje „nezapamćenog, višemesečnog i brutalnog nasilja“ nad učenicom Aleksom Jankovićem, dečakom od 14 godina, napisano je u obrazloženju sudske odluke. Jer, u školi, u kojoj su svi, do poslednjeg, znali da je Aleksa, učenik sedmog razreda, pod fizičkom i psihičkom torturom vršnjaka (šestorice dečaka i jedne devojčice), ništa nisu preduzimali da mu pomognu

Zdravka Marjanović, direktorka OŠ „Bora Stanković“, gde su Jasnu Živković (10) maltretirali vršnjaci, napokon je juče priznala da je devojčica bila zlostavljana. Ona sada, međutim, svu odgovornost prebacuje na učiteljicu i odbija da podnese ostavku (Press, 1. novembar 2011)

Jasnina učiteljica. Dečak ju je udario, ali ne jako. Trudim se da zaštitim svako dete. Zapanjena sam ovakvom reakcijom. Uradila sam sve što je u mojoj moći. Kada je prebacivana, odeljenje sam upozorila da dolazi učenica koja je na neki način zlostavljana i rekla da je lepo prihvatite. Imam 33 godine službe, dosad nisam imala ovakav slučaj. (Press 25 oktobar 2011)

Direktorka upozorava. Direktorka Dragica Spajić kaže da stalno, na svakom radnom ili zabavnom skupu, od početka programa pa i danas provejava da škola mora biti ustanova bez nasilja²¹⁷.

215 Komnenović A, (2013) Maloletnici ispunili crnu hroniku, Politika 28. februar

216 A. Vlahović, „Mamino čedo, udri ga što jače“, Press 28. novembar 2011, 8.

217 M.Dugalić, Na kraju „face“ ostaju bez drugara, Politika 7 decembar 2011

Verica Kovačević (pomoćnica beogradskog sekretara za obrazovanje za inspekcijski nadzor) tvrdi da se Jasnini roditelji nikada nisu obraćali školi zbog zlostavljanja. „Nisu utvrđene nepravilnosti u postupanju škole, odeljenskog starešine, pedagoške i psihološke službe. S obzirom na to kako su se izjasnili u školi, nema osnova za napise kakvi su se pojavili u vašim novinama“ - kaže Kovačevićeva. (Press 26 oktobar 2011)

Vesna Ćirović, direktorka OŠ «Veljko Dugošević», kaže da je najvažnije da deca imaju nesmetano obrazovanje. - U interesu svih nas koji radimo u školi jeste da sva deca idu normalno u školu i kao ustanova se trudimo da to pravo ne ugrozimo - rekla je Vesna Ćirović²¹⁸.

Objašnjenje incidenta. V.d. direktora škole Julijana Bagdal kaže da je devojčica otišla u učionicu drugog odeljenja šestog razreda da traži dečaka koji nije bio tamo, navodno, da uzme disketu. - Jedan od dečaka iz tog odeljenja uvukao ju je u učionicu i zatvorio u orman, u koji je i on ušao. Zatim ju je, zajedno s jednim drugom, nosio po učionici držeći je za ruke ispod pazuha, a drug za noge. Devojčica se otimala i, kako se otrgla, udarila je glavom u pod - kaže Julijana Bagdal²¹⁹.

Na mestima školskih pedagoga i psihologa su uglavom žene. Njihova uloga je zapažena od strane medijske javnosti u razumevanju vršnjačkog nasilja kao pojave koja zahteva sistemske preventivne mere i vođenje posebnih programa protiv vršnjačkog nasilja.

Primeri izjava žena školskih psihologa.

Radmila Dodić, predsednica Foruma beogradskih osnovnih škola, objašnjava da su zakonom predviđene mere zaštite, pre svega učenika od međuvršnjačkog nasilja i od nasilja od strane nastavnika i roditelja, ali da se one ne primenjuju.

Vesna Janjević, psihološkinja u školi “20. oktobar” iz Beograda, ističe da je vršnjačko nasilje u porastu, ali da je za to odgovorno celokupno društvo²²⁰.

Pedagoškinja o programu „Škola bez nasilja“. Pedagoškinja Olga Drobnyak kaže da ne može da se tvrdi da su neki od oblika nasilja u ovoj školi potpuno iskorenjeni, ali su zadovoljne pokazanim rezultatima. Prema anketama, sačinjenim pre početka sprovođenja programa „Škola bez nasilja” i posle, oko 60 odsto od 850 učenika tvrdilo je da su bili žrtve vršnjačkog nasilja, a sada je taj procenat oko 13 odsto²²¹.

218 Ekipa Pressa, Naše ćerke nisu nasilnice, Press 30. novembar 2011

219 N.Kolundžija, Devojčica dobila potres mozga dok su je maltretirali vršnjaci iz škole, Blic 25 maj 2011, str 16

220 B. Vuković, „Očevi uče sinove nasilju“, Blic 30. januar 2012, Rubrika: Društvo.

221 M.Dugalić, Na kraju „face” ostaju bez drugara, Politika 7 decembar 2011

Kaća Malinović, pedagog u školi, kaže da ceo događaj predstavlja dečji nestašluk koji je izmakao kontroli, što je konstatovala u razgovoru sa akterima događaja. Škola je preduzela sve mere, a verujem da mere koje preduzima policija neće imati na decu negativne efekte, već da će uticati u pozitivnom smeru da se takve stari ne ponove. Školski psiholog Biljana Zmijanac slaže se s pedagogom kod konstatacije da je u pitanju nestašluk koji je izmakao kontroli. - Sa stanovišta psihologije, bitno je ulaženje u razloge takvog ponašanja, koje se kroz češći razgovor sa učenicima i roditeljima može preduprediti i sprečiti²²².

Mere za suzbijanje vršnjačkog nasilja

Učenik osnovne škole u Srbiji koji premlati školskog druga, ošamari nastavnicu ili pljune tetkicu, neće zbog toga biti izbačen iz škole jer ga štiti zakon. Mali nasilnik može da radi šta hoće jer za njega ne postoji adekvatna kazna u našem školskom sistemu. Premeštaj u drugu školu, kao „krajnja vaspitna mera“, moguć je samo uz saglasnost roditelja, ali i druge škole koja treba da prihvati da ga primi²²³. Da se sa ovim problemom nije lako izboriti, govore sve češći slučajevi brutalnog ponašanja osnovaca koji zaprepasu javnost. Radmila Dodić, predsednica Foruma beogradskih osnovnih škola, objašnjava da su zakonom predviđene mere zaštite, pre svega učenika od međuvršnjačkog nasilja i od nasilja od strane nastavnika i roditelja, ali da se one ne primenjuju.

Ima i onih koji navode da je postojeći zakon za zaštitu od nasilja mrtvo slovo na papiru, jer su za rešavanje nasilnog ponašanja u školama neophodne konkretne akcije u koje će biti uključeni svi – od roditelja i njihove dece, preko škole, pa do lokalne samouprave. Treba kazniti roditelje, koji moraju da odgovaraju za to što su proizveli, možda najbolje novčano²²⁴. Ipak treba imati na umu da tretiranje i kažnjavanje individualnih delinkvenata može malo pomoći u rešavanju problema sprečavanja delinkventnih karijera. Individualni tretman je suštinski nedelotvoran. Rešenje je uspostavljanje socijalne organizacije i društvene stabilnosti. Mora se pronaći način da se izmene oni aspekti života zajednice koji pružaju okvir za tako devijantno ponašanje i razvitak devijantnih karijera²²⁵.

Postoje protokoli kojima se na nasilje brzo reaguje i deluje. Postoje odredbe prema kojima roditelji učenika osnovnih škola, ako su agresivni, formalnopravno odgovaraju za decu i mogu da budu kažnjeni. Zakonski tekst dobro štiti decu od vršnjačkog nasilja, ali je pitanje koliko se primenjuje. Nasilje je samo posledica brojnih faktora. Zato treba dosta da se radi na preventivi nasilja, edukacijom i obaveštavanjem učenika, nastavnika i roditelja o nenasilnim metodama rešavanja konflikata, kao što su metode nenasilnog prevlađivanja gneva i druge. Postoji

222 N. Kolundžija, Devojčica dobila potres mozga dok su je maltretirali vršnjaci iz škole, Blic 25 maj 2011, str 16

223 V. Nedeljković, 10.

224 LJ. Račić, A. Mitić, „Uvesti kamere i kazne za roditelje“, Press 9. novembar 2011, 8.

225 A. Jugović, Teorija društvene devijantnosti, Beograd 2009, 95.

cela lepeza postupaka koji mogu da se primene, ali u to moraju da budu uključeni svi segmenti koji učestvuju u vaspitno-obrazovnom radu. Tu glavnu strategiju treba da pruži Ministarstvo prosvete, ali ono se slabo odaziva pozivima da daje izjave i tumačenja.

Treba imati u vidu da tradicionalna kriminologija (Kaiser, 1993:334) upozorava da, u situacijama gde su institucije neefikasne u suzbijanju nekog vida devijantnog ponašanja, usled čega se javlja nezaštićenost velikog broja lica od viktimizacije, dolazi do samoodbrambenih inicijativa, što vodi ka „uzimanju pravde u svoje ruke“. U posmatranom periodu (2011/2012), zajedno sa učestalim izveštajima o vršnjačkom nasilju, javio se i porast javno iznetih predloga raznovrsnih mera protiv te pojave. Prilikom ocenjivanja tih predloga, važno je ne proglašavati nijednu od tih mera kao jedinu i „spasonosnu“, već je potrebno dobro razmotriti mogućnost istovremene, sinergične primene više njih. Među pomenutim predlozima ističemo one koje su već sprovedene, kao što su npr. uvođenje SOS telefona za vršnjačko nasilje, koji je počeo sa radom krajem 2011. i odmah dao rezultate, jer je već u prvih 20 dana funkcionisanja registrovano 435 prijava vršnjačkog nasilja (Tanjug, 2011:28.12).

Pod hitno bi trebalo kamerama „pokriti“ sve prostorije u školi,²²⁶ vratiti uniforme kako bi se sva deca osećala jednako vrednim, omogućiti SOS telefon, ali i obavezno uvesti prekršajnu i novčanu odgovornost za roditelje dece nasilnika²²⁷. Svaki slučaj nasilja u školama treba odmah da bude evidentiran, kako bi se predupredile još pogubnije posledice proistekle iz nereagovanja i zataškavanja. Potrebno je objasniti deci i da prijava nasilja nije „tužakanje“²²⁸.

Preventiva je nesumnjivo jedno od efikasnih, ako ne i jedino, rešenje za decusiledžije²²⁹. Od sredine oktobra, sve što snime sigurnosne kamere instalirane u osam osnovnih škola u beogradskoj opštini Stari grad, sliva se u centar za video nadzor policijske stanice u ovoj opštini²³⁰. Ovakvi objedinjeni sistemi nadgledanja, formirani zahvaljujući saradnji lokalnih samouprava i MUP-a, već postoje u Zemunu, Rakovici, Paliluli, na Savskom vencu i Vračaru, a najavljeno je da će ih dobiti Zvezdara i Voždovac. Ukupno, video nadzor postoji u dvesta beogradskih osnovnih i srednjih škola. Pre nego što je sistem počeo da funkcioniše, dešavalo se da se u blizini škole okupljaju preprodavci narkotika. Posle postavljanja video nadzora oko škola i u njima, oni su se povukli u strahu od identifikacije. Povećana je i saobraćajna bezbednost učenika jer vozači više paze kad znaju da mogu da budu snimljeni. Kamere na Savskom vencu imaju visoku rezoluciju, domet im je 40 metara, mogu da snimaju i noću i u lošim vremenskim uslovima. Nalaze se u takozvanim antivandal kućištim, koja je teško oštetiti. U njima su regulatori

226 B. V., „Svevideći 'redari' u dvesta škola“, Politika 16. oktobar 2011, Rubrika: Beogradska.

227 A. Vlahović, L.J. Račić, „Zaustavimo nasilje u školama – uvodimo SOS telefon“, Press 27. novembar 2011, 4.

228 V. Nedeljković, „Prijava nasilja nije tužakanje“, Press 12. mart 2012, 7.

229 K. Đorđević, „Preventiva jedino rešenje za decusiledžije“, Politika 19. februar 2012, Rubrika: Društvo.

230 D. Milićević, „Od jeseni i video nadzor škola na Starom gradu“, B2, Blic 19. april 2011.

temperature, pa uređaji mogu da rade i na minus 20 i na plus 50 stepeni. Kame-re su ispred škola postavljene na visini od tri do pet metara. Unutar škola, ima ih u hodnicima, ispred toaleta i na mestima skrivenim od pogleda. Iako još uvek postoji neverica u video nadzor i često se ističe da kamere ne pomažu, praksa je pokazala upravo suprotno.

Sprovedena je i obuka za zaposlene u školama i vrtićima za ponašanje u kri-znim situacijama. Naime, masovne tuče, samoubistva, tragični događaji u porodi-ci učenika ili u samoj školi, su situacije kada nema mnogo vremena za razmišlja-nje, a potrebno je brzo reagovanje nastavnika i ostalog školskog osoblja. Upravo to nudi obuka Ministarstva prosvete (uz podršku nemačke vladine organizacije GIZ). U slučaju da neka škola ipak ne uspe sama da izađe na kraj sa problemima nastalim usled nekog kriznog događaja, u Ministarstvu prosvete najavljuju for-miranje 30 mobilnih stručnih timova širom Srbije, koji će dolaziti na poziv škola i sprovoditi psihološke postupke, kako bi se kriza prevazišla (B92, 2012:21.10).

Jedan od programa prevencije školskog nasilja²³¹ koji je dao rezultate je „Škola bez nasilja”. Realizacija programa „Škola bez nasilja“ započeta je škol-ske 2005/2006. godine. Program sprovodi UNICEF, u saradnji sa Ministarstvom prosvete, Ministarstvom zdravlja, Ministarstvom rada, Savetom za prava deteta, Zavodom za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja, a od školske 2008/2009. godine i sa MUP-om i Ministarstvom omladine i sporta. U školama u kojima se realizuje ovaj UNICEF-ov program, broj incidenata, sukoba i konflikata među decom drastično je smanjen, pokazuju istraživanja²³². Između 56 i 85 odsto dece u školama oseća sigurnije zahvaljujući programu „Škola bez nasilja“. Broj đaka koji često trpe nasilje smanjen je za šest odsto, a u nekim školama i za polovinu. U ovim ustanovama deca se ohrabruju da prijavljuju nasilje. Učenici su u radu sa svojim vršnjacima prepoznavali i otkrivali oblike nasilja, radili na vršnjačkoj zaštiti, učili kako da se smanji nasilno ponašanje i izgradi međusobno povere-nje. Škole koje su dobile UNICEF-ov sertifikat uspešno se bore sa nasiljem u školskim klupama. Vršnjačka zaštita je mera do koje se dolazi kada se u merama prevencije identifikuju i jačaju vršnjačke komponente, zajedničke radionice, izlo-žbe, seminari medijacije, kao i razvoj učeničkih parlamenata. Potrebno je dakle širiti dalje već etabrirani program „Škola bez nasilja“. U oktobru 2012. su još 24 osnovne škole uključene u taj program, čime se broj obrazovnih ustanova koje učestvuju popeo na 250 (V.A, 2012:5). Ima i drugih sličnih primera dobrih prak-si. Posle dobrih iskustava iz protekla dva ciklusa radionica („Nema izgovora“ i „Zaustavi nasilje“), Inkluzivni pokret pokrenuo je treći ciklus radionica o rodno zasnovanom nasilju „Nema izgovora”. Cilj je podizanje nivoa svesti mladih o pitanjima pola, roda i rodno zasnovanog nasilja na teritoriji Beograda.²³³

231 K. Đorđević, „Preventiva jedino rešenje za decu siledžije“, Politika 19. februar 2012, Rubrika: Društvo.

232 B. Kašanski, N. Čaluković, „Ministarstvo prosvete i Press: Zajedno protiv nasilja“, Press 17. novembar 2011, 4.

233 M. Vasić, „Poziv za učešće na projektu „Nema izgovora“, Inkluzivni pokret.

Jedna od interesantnih mera je usmeravanje agresivnosti i destruktivne energije u pravcu kreativnih, zajedničkih aktivnosti. Tako su srednjoškolci, članovi školskih dramskih sekcija iz Ekonomsko-trgovačke škole iz Sopotu i Srednje škole Grocka u jesen 2011. godine aktivno učestvovali u nastavku projekta „Prepoznavanje nasilja” i doprineli podizanju svesti mladih da prepoznaju i odbace svako nasilje kao neprihvatljivo ponašanje u društvu. Učenici su kao nastavak u svečanoj sali Srednje škole Grocka i u svečanoj sali Ekonomsko-trgovačke škole u Sopotu izveli kratke dramske improvizacije na temu nasilja u društvu od porodice, preko škole do medija i time inspirisali javni razgovor.²³⁴

Ima mišljenja da je potrebno uključivanje u većoj meri privatnog obezbeđenja, ali i razvijanje veštine nenasilne komunikacije među decom i nastavnicima u školama svih nivoa (Galović, 2012:10). Da se spreči teror pojedinih učenika, trebalo bi i školskom policajcu uvesti obavezu da bude u školi, dvorištu i okolnim ulicama sve dok poslednje dete ne napusti ustanovu. Ima mišljenja da video-nadzor i školski policajac ne mogu mnogo da pomognu. Na primer, školski policajac ne sme dete ništa ni da pita bez prisustva njegovih roditelja, a kamoli da primeni silu, pretrese ga radi pronalaženja i oduzimanja oružja, i sl. Kako nasilje u školama poprima vrlo ozbiljne razmere, za njegovo sprečavanje bilo bi potrebno da se sprovede niz vrlo oštih i konkretnih mera.

Periodični pretres torbi učenika prilikom dolaska u školu, uz saglasnost roditelja, javio se kao predlog zbog činjenice da je 49,7 odsto učenika, to jest svaki drugi, unelo hladno ili vatreno oružje u školu. Ipak, ovakva mera je apsolutno represivna, ne podstiče odgovornost, već je isključivo reč o kontroli, koja može da proizvede druge oblike nasilja (Ekipa Kurira, 2012:28.10). U nekim sredinama traži se dozvola za formiranje roditeljskih patrola, koje bi motrile na prostor u blizini škola i nadležne obavestavale o incidentnim situacijama (Preradović, Ristović, 2012:25.11). Preventiva se inače dosta često ističe kao nesumnjivo jedno od efikasnih, ako ne i jedino rešenje za decu siledžije (Đorđević, 2012:12.02). Iako još uvek postoji neverica u školske policajce i video nadzor, pa se ponekad ističe da „kamere ne pomažu“, praksa je pokazala suprotno. Interesantan je nedavno iznet predlog da se u sve škole u Srbiji, jednom nedeljno uvede čas na kojem bi se govorilo o nasilju i zlostavljanju i da se nazove „Aleksin čas“, u znak sećanja na dečaka iz Niša koji je izvršio samoubistvo zbog maltretiranja u školi (Miladinović, 2012:14).

Iako u svetu postoji tendencija spuštanja granice krivične odgovornosti pod uticajem pojave sve mlađih počinilaca krivičnih dela i slučajeva brutalnih zločina za koje su odgovorni desetogodišnjaci, smatramo da je 14 godina još uvek adekvatna granica za naše uslove. Iako izveštaji o pojedinim slučajevima vršnjačkog nasilja zabrinjavaju, neophodan je racionalan pristup. Ne treba tražiti primenu nekih drastičnih mera, već je mnogo važnije uložiti više energije i napora u prevenciju nasilja uopšte, posebno maloletničkog.²³⁵

234 M. D. M., „Konferencija 'Mreža škola bez nasilja', Istražiti svaki slučaj vršnjačkog nasilja“, Danas 29. novembar 2011, 6.

235 V. Mijatović, 13.

Jedna od najdrastičnijih predloženih mera je sigurno tzv. „apsolutna nekažnjivost samoodbrane“ koje pravo bi trebalo da ima svako dete da se odbrani od osoba bilo kog uzrasta, koje ne spadaju u prirodno okruženje na bilo kojem mestu, a naročito gde boravi samo ili s drugom decom, kao i u slučajevima kada osobe iz prirodnog okruženja ignorišu aktuelno psihofizičko stanje i nastavljaju sa agresivnim fizičkim ili verbalnim napadima. Ovaj predlog je formiran zbog slučaja učenika iz Kaća, koji se desio decembra 2012. godine, koji je posle višemesečnog maltretiranja na kraju reagovao odbranivši se nožem od napadača, da bi bio privrven zbog pokušaja ubistva, zbog čega su njegovi školski drugovi i mnogi drugi građani revoltirano protestovali (Preradović, 2012:22.12). Isti slučaj je inspirisao i zahteve opštijeg tipa, npr. da se promene u Krivičnom Zakoniku vrše sa ciljem da se, kao i svakim dobrim zakonom, spreči dodatno kažnjavanje napadnutog, odnosno žrtve, kao i da se krivičnim delom smatra ako osobe zadužene da vode računa o deci (vaspitači, nastavnici i drugi) ne prijave i ne spreče maltretiranje dece, ali i strogo i dosledno sankcionisanje nasilnika (Galović, 2012:10).

Na osnovu svega rečenog, smatramo da za dela vršnjačkog nasilja još uvek ne treba tražiti primenu oštrih sankcija dok nisu iscrpene postojeće preventivne mogućnosti (Mijatović, 2011:13). Naime, neophodno je uložiti više energije i napora u primeni postojećih podzakonskih akata, Posebnog protokola o zaštiti dece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno vaspitnim ustanovama i Pravilnika o tom Protokolu iz 2010. Vrlo je važno uzeti u obzir i upozorenja stručnjaka da se strategija suzbijanja ovog vida, kao i svakog drugog vida nasilja, ne formira pod uticajem drastičnih pojedinačnih, najtežih slučajeva (Radulović, 2010:119).

Opasno je i pozivati se na zahteve „velikog broja građana nezadovoljnih blagom kaznenom politikom“ prilikom odlučivanja o ozakonjenju strožih sankcija. Do talasa takvih inicijativa usled „moralne panike“ (Tompson, 2003:48) obično dolazi u kriznim vremenima, kao i u doba predizbornih kampanja, po pravilu bez realnih pokazatelja o uzročnopsledničnim odnosima između postojećih sankcija i nivoa vršnjačkog nasilja, kao i usled olakog prihvatanja verovanja da je kontrola bila nedovoljna, institucije nemoćne, zakonska rešenja neefikasna i da se problem može rešiti samo normativnim reorganizovanjem, posebno u pravcu uvođenja strožih sankcija. Na rešavanju problema treba raditi pre nego što se bilo šta desi, na primer na sistemu vrednosti koji je poremećen. Tu mogu da pomognu razgovori, zajedničke aktivnosti sa detetom u kojima učestvuju i odrasli i deca, u školi ili kod kuće²³⁶. Decu mnogo kontrolišu i proveravaju šta su i da li su nešto uradili, ali malo se sa njima razgovara i zajednički učestvuju u aktivnostima. Deca su prilično sama tokom odrastanja, a ona ne mogu sama bez odraslih, čak ni onda kada je sve idealno²³⁷. I da ne bi sve pomenuto ostalo samo na papiru, svi moraju da budu uključeni da bi predložene mere dobro funkcionisale: i zaposleni u školi

236 D. Koruga, Šta je danas bilo u školi?, Priručnik za roditelje, Beograd 2008, 16.

237 D. Minić, „Svaki četvrti đak sistematski maltretiran“, Politika 13. novembar 2011.

i roditelji i učenički parlament, posebno školski timovi za sprečavanje nasilja, lokalna samouprava i centri za socijalni rad i svi koji mogu preventivno da deluju i otkriju potencijalni problem (Mršević, 2012:340).

Literatura za vršnjačko nasilje

Andrić, V., (2012) „Tragom – Istraživanje o nasilju u osnovnim i srednjim školama u Srbiji, Đaci brutalni prema vršnjacima“, *Danas* 12. decembar, Rubrika: Društvo;

A.L., (2012) „Primorali desetogodišnjaka na oralni seks“, *Blic* 28. jul. <http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/268507/Primorali-desetogodisnj-aka-na-oral-ni-seks>;

Aleksić, T. (2011) Gazili su me i zvali sumo jer sam buckasta, *Press*, 8 novembar, str. 9.

Beta, (2012) „Mučili su mi dete, tužicu školu“, *B92* 26. februar, Rubrika: Društvo;

Beta, (2012) „Osmogodišnjaka skinuli golog i maltretirali“, *Beta* 19. januar

Beta, Negotin, (2012) Devojčice tukle i ošišale drugaricu zbog FB, *Kurir* 14 septembar.

Blic, (2012) „Učenik iz Prokuplja vršnjaku slomio vilicu“, *Blic* 21. januar <http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/302626/Ucenik-iz-Prokup-lja-vrsnjaku-slomio-vilicu>;

B. K., (2011) Prva velika pobeda u zajedničkoj akciji, uveden SOS tele-fon: Maltretirana deca sada imaju koga da pozovu“, *Press* 9. decembar.

B. K., (2011) „Sekirom napao učenika u školi“, *Blic* 25. maj

B92, (2012) Obuka o kriznim situacijama u školi, *B92* 21.oktobar.

B. V., (2011) „Svevideći 'redari' u dvesta škola“, *Politika* 16. oktobar, Rubrika: Beogradska;

Bojević, S., (2012) „Tuži i razrednu“, *Večernje novosti* 16. januar

Čimburković, Lj (2011) Škola i obrazovanje i prevencija kriminaliteta, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 1, str.131-142.

D. B., (012) „Incidenata manje, ali stanje ‘krhko’“, *Pravda* 20. mart

Dorđević, K. (2011) Roditelji često ne razumeju šta se dešava. *Politika*, 3.11.2011.

Dorđević, K (2012) Preventiva jedino rešenje za decu siledžije, *Politika*, 19. 02, Rubrika: društvo.

Đukić, Đ., (2012) Deca iz škole donose modrice. *Politika*, 8 juni 2012, 17.

Edlson, J., (2008) Peer violence, In C. Renzetti (ed.) *Encyclopedia of Interpersonal violence vol .* Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage, str. 626.

Ekipa Blic-a, (2012) Kuršumlija: Napadnut gej mladić, *B92* 31.10.2012.
http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=10&dd=31&nav_category=16&nav_id=656478

Ekipa Kurira, (2012) Unakazili dečaka, *Kurir* 7. februar, str 11.

Ekipa Kurira, (2012) Đake tretiraju kao kriminalce, *Kurir* 28.oktobar.

Ekipa Press-a, (2011) Naše ćerke nisu nasilnice. *Press*, 30.11. Rubrika: beogradska.

Ekipa Press-s, (2011) Umalo da se ponovi niška tragedija, *Press*, 8. decembar.

Ekipa Press-a, (2012), „Problemi u porodici i nesigurnost uzroci vršnjačkog nasilja“, *Press* 1. februar.

Elshtain J. B., (1981), *Public Man, Private Woman, Women in social and political thought*, Princeton New Jersey: Princeton University Press

Etinski, S. (2010) *Vršnjačko nasilje*, master rad, odbranjen 2010. na Fakultetu za evropske pravno političke studije, Novi Sad.

Encyclopedia of Interpersonal Violence, (2008) Vol. 2, (ed. C. Renzetti, J. Edlson), Sage, Los Angeles – London – New Delhi – Singapore

E. V. N., (2011) „Paraćin: Učenik pucao u učionici“, Rubrika: Hronika, *Večernje novosti* 22. oktobar.

Felson M., (1994), *Crime and Everyday Life, Insights and Implications for Society*, Thousand Oaks California: Pine Forge Press

Filipović, M, (2011) „Brutalna socijalizacija: Debarbjeova istraživanja nasilja u francuskim školama“, *Sociološki pregled* br.3.

Galović, M. (2012) Učenici nemi pred vršnjačkim nasiljem, *Politika*, 16 januar str. 10.

Gorunović, Gordana, (2005) „Konceptualni okviri etnološko-antropološkog proučavanja novog naselja u predgrađu“, *Problemi kulturnog identiteta stanovništva savremene Srbije, EtnoAntropološki problemi* (ur. S. Kovač), Filozofski fakultet u Beogradu, Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Beograd.

Gucijan, Sandra, „Za tri meseca 600 prijava nasilja u školama“, *Politika*, <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Za-tri-meseca-600-prijava-nasilja-u-skolama.sr.html>;

Henry S., & Einstadter W., (1998), *The Criminology Theory Reader*, New York, London: New York University Press

I. D., (2011) „Prepoznavanje nasilja u srednjim školama“, *Danas* 22. decembar, Rubrika: Iz sata u sat;

Ilić, V., (2012) „Čačak: Tužba protiv škole zbog vršnjačkog zlostavljanja“, *Večernje novosti* 17. mart, Rubrika: Srbija;

Janković, S., (2009) „Vršnjačko nasilje poprima sve surovije oblike“, *Narodne novine* 21. januar 2012; Jugović, Aleksandar, *Teorija društvene devijantnosti*, Službeni glasnik, Beograd.

Kašanski, B, Čaluković, (2011), „Ministarstvo prosvete i Press – Zajedno protiv nasilja“, *Press* 17. novembar.

Kaiser, G. (1993), *Kriminologie*, Heidelberg: C.F. Mueller Juristischer Verlag

Kleinman, A., (2006) “The Violence of Everyday Life“, In *Violence and Subjectivity* (ed. Kleinman, Ramphel, Reynolds), Bercley – Los Angeles – London: University of California Press

Kolundžija, N., (2011) „Devojčica dobila potres mozga dok su je maltretirali vršnjaci iz škole“, *Blic* 25. maj.

Komnenović A. (2013) Maloletnici ispunili crnu hroniku, *Politika*, 28. 02.

Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V., Kostić, M. (2009) *Kriminologija*, Niš, Pelikan Print.

Koruga, Dragana *et al.*, (2008) *Šta je danas bilo u školi? – Priručnik za roditelje*, UNICEF Beograd.

http://www.unicef.org/serbia/-Prirucnik_za_roditelje_Skola_bez_nasilja.pdf;

Lalić, Ana, (2012) „Đak držao drugaricu da visi sa drugog sprata“, *Blic* 2. februar.

Marić, T., (2012) „Požarevac: Silovao druga iz odeljenja“, *Večernje novosti* 31. januar.

M. D. M., (2011) „Konferencija 'Mreža škola bez nasilja', Istražiti svaki slučaj vršnjačkog nasilja“, *Danas* 29. novembar

Mićević, I, (2012) Mali siledžija u klupi, *Večernje novosti* 24 decembar, str. 4.

Mićević, I. i Mijatović, V. (2012) Osnovci sve nasilniji, *Večernje novosti*, 19. novembar.

Mijatović, V (2011) Mladi tuku sve do smrti!, *Večernje novosti* 08. 11. str. 13.

Milićević, Dušan, (2011) „Od jeseni i video nadzor škola na Starom gradu“, *B2, Blic* 19. april .

Miladinović, Z. (2012) Na potezu ministar Obradović *Danas*, 3 decembar, str 4.

Miladinović, Z, (2012) Zbog ruganja tragediji idu u Strazbur *Danas*, 11 decembar, str 14.

Milenković, S. (2012), Grupa đaka tukla vršnjaka, ostala deca skandirala „Ubij Ciganina!“ *Blic*, 2.novembar.

Milivojević, Z. (2011) Telesno kažnjavanje kao pravo i dužnost roditelja. *Politika*, 09.12.2011.

Minić, Dragutin, „(2011) Svaki četvrti đak sistematski maltretiran“, *Politika* 13. novembar

<http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/talas-maloletnickog-nasilja/Svaki-cetvrti-djak-sistematski-maltretiran.sr.html>;

Mitić, Ana, (2011) „Deca se ubijaju zbog siledžija iz školskih klupa“, *Press* 16. oktobar, Rubrika: Vesti dana;

Mitić, Ana, (2011) „Nasilnici prete i Aleksinoj sestri“, *Press* 24. novembar

Mitić, Ana, (2011) „Naš Aleksa je skočio u smrt zbog zlostavljanja u školi“, *Press* 7. novembar, Rubrika: Vesti dana;

Mitić, Ana, (2011) „Šokantni snimci nasilnika iz Niša“, *Press* 11. novembar

Mitić, Ana, Vlahović, Ana, (2011) „Aleksina sestra u šoku, očajna i istraumirana“, *Press* 25. novembar

Mitić, Ana, Račić, Ljubinka, (2011) „Direktorka: Aleksu su drugovi pretukli, ali samo jedanput“, *Press* 7. novembar

Mitić, A (2011) Zvonilo je. Počinje poslednji čas za srpsko školstvo, *Press* 14. novembar.

Mršević Z., (2012) Kriminologija vršnjačkog nasilja, In: G. Marković (ed.) *Prava djeteta i ravnopravnost polova - između normativnog i stvarnog*. Istočno Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, str. 319-342.

Mršević Z., (2012), Medijski pristup rodno zasnovanom nasilju, *Temida*, 1, str 101-116.

<http://www.zoricamrsevic.in.rs/najnovije/ZoricaMrsevic-NasiljeMediji.pdf>

„Naše ćerke nisu nasilnice!“, *Press* 30. novembar 2011, Rubrika: Beogradska;

N. N., (2011) „Stop nasilju kod dece“, *Kurir* 23. jun

Nedeljković, V (2011) Deca nasilnici zaštićeni kao beli medvedi, *Press* 18 .10. str. 10.

N. N., (2011) Stop nasilju kod dece, *Kurir* 23. 06, str. 24.

Nedeljković, Violeta, (2011) „Deca nasilnici zaštićeni kao beli medvedi“, *Press* 18. oktobar

Nedeljković, Violeta, (2012) „Prijava nasilja nije tužakanje“, *Press* 12. mart

Olujčić, G. (2010) Glasovi u vetru. Beograd: Srpska književna zadruga.

Onodi, Larisa, (2012) “Hteo da baci drugaricu sa četiri metra“, *Press* 6. februar

Popadić, D (2009) Nasilje u školama, Institut za psihologiju, Unicef, Beograd

Preradović, LJ., (2011) „Temerin: Roditelji pretučenih traže pravdu“, *Večernje novosti* 19. septembar

Preradović, Lj (2012) Novi Sad: Maloletnik izbo dvojicu mladića, *Večernje novosti* 8 novembar.

Preradović, Lj., i Ristović, M., (2012) Pišu zakon da spasu decu, *Večernje novosti*, 25. novembar.

Preradović, Lj (2012) Ispovest dečaka: Reketašima sam dao sve što sam imao, *Večernje novosti* 30 novembar, str 13.

Preradović, Lj, (2012) Kać: Za oslobađanje maloletnika 30 hiljada potpisa, *Večernje novosti*, 22.decembar.

Račić, Ljubinka, (2011) „Inspekcija 'utvrdila' da Jasnu niko nije tukao”, *Press* 26. oktobar

Račić, Ljubinka, (2011) „U školi će morati da objasne šta su preduzeli da zaštite Jovanu“, *Press* 9. decembar

Račić, Ljubinka, Mitić, Ana, (2011), „Uvesti kamere i kazne za roditelje”, *Press* 9. novembar

Račić, Ljubinka, Mitić, Ana, (2011) „Škola je mogla da pomogne malom Aleksi“, *Press* 8. novembar

Račić, Z., (2012) „Paraćin: Devojčicu tukli školski drugovi“, *Večernje novosti* 1. februar

Račić, Lj. (2011) Drugarice me tuku, vezuju mi kosu za klupu... , *Press* 24. 10, str. 8.

Račić, Lj. (2011) Direktorka uhvaćena u laži: inspekcija pronašla prijavu o zlostavljanju deteta“, *Press* 28. 10. str. 9.

Radulović, Lj (2010) Politika suzbijanja maloletničkog kriminaliteta sa elementima nasilja. In: L.Kron (ed.) *Nasilnički kriminal: etiologija, fenomenologija, prevencija*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 111-123

Sajt “Okuraži se”<http://www.okurazi.se/index.php/faq/43-nikola>
Pristupljeno 14. februara 2013.

Slatinac, J., (2012), „Šest meseci nadzora za izbacivanje učenice kroz prozor“, *Politika* 21. januar
<http://www.politika.rs/rubrike/Hronika/Sest-meseci-nadzora-za-izbacivanje-učenice-kroz-prozor.sr.html>;

- Simić-Miladinović, M (2011) Talas maloltničkog nasilja, *Politika*, 13. novembar.
- Slović, Ana, (2011) „Povećan broj tuča u osnovnim školama, trećaci prednjače“, *Blic* 29. novembar
- Spasojević, V. C., (2011) „Depresija vodi do samopovređivanja“, *Večernje novosti* 5. decembar
- Stevanović, Slađana, (2011) „Jelenu napali tri puta za mesec dana“, *Press* 18. novembar
- Stanković, R. (2011) Roditelji učestvovali u tuči srednjoškolaca, *Politika* 7. septembar, str 9.
- Stevanović, I. (2010) Nasilni kriminalitet maloletnika u Srbiji, In: L. Kron (ed.) *Nasilnički kriminal: etiologija, fenomenologija, prevencija*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str.141-165
- Tadić, Dijana, (2011) „Siledžija u ‘Đorđe Krstić’, prvak nasilniik: gurao mi dete u *WS* šolju!“ *Kurir* 10. novembar
- Talović, V. (2012) Vršnjačko nasilje sve brutalnije, *Večernje novosti*, 3 februar, str. 14.
- Tanjug, (2011) Najviše nasilja među osnovcima, *B92* 10. decembar, Rubrika: Vesti;
- Tanjug, (2011), U prvih 20 dana 435 slučajeva, *B92*, 28 decembar.
- Tanjug, (2012), Srpski đaci jedanaesti na listi najmanje nasilnih na svetu, *Blic*, 12 decembar.
- Todorović, T., (2011) „Dečje vapaje niko nije čuo“, *Politika* 29. novembar
- Todorović, Toma, (2012) „Za smrt 550.000 dinara“, *Politika* 24. juli
- Tompson, K. (2003) *Moralna panika*, Clio Beograd
- V. A. (2012) Đaci se osećaju bezbednije, *Danas* 31 oktobar, str 5.
- Vasić, Mirjana, „Poziv za učešće na projektu ‘Nema izgovora’“, Inkluzivni pokret, www.inkluzivnipokret.org;
- Veljković, Mirjana, (2012) „Roditelji đaka ne kriju ogorčenje“, *Danas* 3. februar

V. I., (2012) „Čačak: Škola nije znala za vršnjačko nasilje“, *Večernje novosti* 28. februar Rubrika: Hronika;

Vlahović, A (2011) Mamino čedo, udri ga što jače, *Press* 28 novembar, str. 8.

Vlahović, A. (2012) Malog Anđela ponovo prebili, *Press* 4 oktobar .

Vlahović, Ana, Račić, Ljubinka, (2011) „Zaustavimo nasilje u školama – uvodimo SOS telefon“, *Press* 27. novembar

Vlahović, Ana, Račić, Ljubinka, (2011) „Učiteljica: Tukli su je, ali nisu jako“, *Press* 25. oktobar 2011;

Vojnović, Jovana, (2012) „Ćerku nam godinama maltretira drug iz odeljenja, šamara je, ubada, gura...“, *Press* 25. april

Vučković, Višnja, (2012) „Za silovanje druga dobio četvorku iz vladanja“, *Press* 2. februar

Vukmirović, Đ. (2012) Biju na sakom koraku, *Večernje novosti*, 12 juni, str. 17.

Vuković, B. (2012) Očevi uče sinove nasilju, *Blic*, 30. januar 2012. Rubrika: društvo.

Vukosavljević, Danijela, (2011) „Ubijaju najčešće noževima“, *Politika* 13. novembar

<http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/talas-maloletnickog-nasilja/Ubijaju-najcesce-nozevima.sr.html>;

Zeković, N., (2011) „Đaci u strahu od nasilnika u OŠ ‘Filip Filipovi’, Davio druga iz odeljenja“, *Press* 14. decembar

Zeković, N., (2011) „Pretukli dečaka zbog jakne“, *Press* 28. oktobar

Živanović, K., (2011) „Onesvešćivanje kao đачka igra“, *Danas* 28. decembar.

MITOVI I RITUALI SPORTSKOG NASILJA

Sportsko nasilje između mita i činjenica

Definicija mita

Funkcija mitova

Savremeni mitovi

Mitovi sportskog nasilja

Zaključak o mitovima

Rituali sportskog nasilja

Pojam, vrste, karakteristike i društvena funkcija rituala

Rituali sportskog nasilja

Ritualno nasilje u vezi sportskih takmičenja

Rituali unutar navijačke grupe

Rituali spoljašnjeg omogućavanja nasilja navijačkim grupama

Zaključak o ritualima

Literatura o mitovima

Literatura o ritualima

Sportsko nasilje između mita i činjenica

Definicija mita

Pojam mita se u današnje vreme koristi uglavnom u dva osnovna značenja. U prvom, označava tradicionalni narativ o herojima ili natprirodnim bićima, a u drugom, izmišljenu, neverovatnu, zapravo lažnu priču, savremenu „bajku“. Mitovi u prvom značenju često predstavljaju tradicionalno objašnjenje pojedinih prirodnih pojava ili nekih aspekata ljudskog ponašanja, ili su pak, sveti narativi koji objašnjavaju postanak sveta i čoveka po shvatanju određene religije. Oni se koriste za prenos verske, idealizovane predstave o kosmo i/ili antropogenezi, a služe i da uspostave poželjne modela ponašanja, da pouče, preporuče, prenesu uputstva i poruke ranijih generacija sadašnjim i sl²³⁸. Slično je i sa sportskim mitovima u kojima se ističu kao vrednosti npr. hrabrost, istrajnost, pobednički duh, timska igra.

U svom drugom značenju, termin „mythos“ je u suprotnosti sa „logos“, jer logos su reči čije važenje ili istinitost može da se utvrdi i dokaže. Dotle mitovi pričaju fantastične događaje bez pokušaja dokazivanja, što je ponekad pretpostavka da su jednostavno priče bez činjeničnog osnova. Zbog toga se taj pojam ne retko koristi kao sinonim za neistinu ili, u najboljem slučaju, zabludu²³⁹. Jedna teorija tvrdi da su mitovi iskrivljeni iskazi stvarnih istorijskih događaja, tj. da nisu samo savremeni mitovi obmana, već da su to i istorijski. Prema ovoj teoriji,

238 Myth, Written by Kees W. Bolle, Encyclopaedia Britannica

239 Honko, Lauri. "The Problem of Defining Myth". (1984), Sacred Narrative: Readings in the Theory of Myth. Ed. Alan Dundes. University of California Press. Berkeley.

pripovedači neprekidno raz(g)rađuju i dorađuju istorijske iskaze, dok su glavni likovi u tim iskazima stekli status bogova. Njihova vrednost je folkornog etnološko/antropološkog karaktera, ali ne istorijsko/činjeničnog. Maks Miler (nemački filolog i orijentalista iz 19. veka, začetnik komparativnog proučavanja religije i Indilogije – nauke o indijskoj kulturi, prevodilac Upanišada) imajući sve to na umu, mit naziva “bolešću jezika”, a mi postojanje takvog mita sagledavamo u tesnoj povezanosti sa ritualom, čiji je on jedan, narativni deo.

Mitovi²⁴⁰ su po svom osnovnom značenju dakle, specifične priče o bogovima ili nadljudskim bićima koji učestvuju u herojskim događajima. Oni predstavljaju simbolički narativ, obično nejasnog porekla, odnosno njihovo poreklo seže u tako daleku prošlost da ga je nemoguće sa sigurnošću odrediti²⁴¹. Navodno se odnosi na stvarne događaje, koje istorija retko potvrđuje. Odlikuje se prisustvom simboličkog ponašanja (kult, rituali) i simboličkih mesta ili predmeta (svetilišta, hramovi, ikone). Mit je dakle priča koja objašnjava kako su se razvili svet i čovečanstvo u njihovom sadašnjem obliku. To priča služi da definiše fundamentalne poglede na svet jedne kulture, objašnjavajući pojedine aspekte prirodnog sveta na način koji odražava psihološke i socijalne prakse i ideale koji postoje u tom društvu. Mitovi postoje u svakom društvu jer njima ljudi odražavaju, izražavaju i istražuju sliku o sebi i svetu oko sebe²⁴². I u sportu se mitologizuju velike pobeде, olimpijski pobednici i svetski šampioni, proslavljene ekipe, najbolji igrači i treneri, nezaboravne igre, osvojeni šampionati, titule, pehari, medalje.

Blisko povezani sa mitom su legende i narodne priče. Mitovi, legende i narodne priče su naime, različite vrste tradicionalnih narativa, često međusobno isprepletanii. Kao i mitovi, i bajke predstavljaju izuzetne ljude i događaje. Bajke imaju tendenciju da se dešavaju u okruženju koje je geografski i vremenski neodređeno. Termin bajka je, međutim, obično se koristi za priče (pre svega usmerene na decu kao publiku) o nekom pojedincu, koji je skoro uvek mlad, i koji se kao takva, čista i životnim iskustvima još uvek neokaljana duša, pobednički suočava sa neobičnim, čudnim, zlim ili magičnim događajima. Legende pak imaju ljude kao glavne likove u pobedničkim ulogama, dok su mitovi fokusirani na nadljudske, polubožanske ili božanske likove. Sportska bajka današnjice uz koju odrastaju milioni siromašne dece širom planete je da će putem sportskih uspeha brzo postići slavu, pobeći od siromaštva i kriminala, i baš kao u bajci, lepo živeti do kraja života od zarađenog novca, okruženi pažnjom i poštovanjem.

240 Reč mit potiče od grčke „*mithos*“, koja ima niz značenja “reč”, “priča”, “fikcija”

241 To su obično alegorijske priče o grčkim i rimskim bogovima koje moraju da se kao takve tumače a ne uzimaju kao priče o istinitim događajima. Whitbread, Leslie George, (1971) *Fulgentius the Mythographer*. Ohio State University Press. Columbus.

242

Funkcija mitova²⁴³

Svaki mit funkcionise tako što se autoritativno predstavlja kao tačan iskaz koji bezrezervno pretenduje na činjeničnu vrednost, oslanjajući se pritom na ideologiju ili religiju. Osim tradicionalnih religijskih mitova javljaju se i kvazi religijski mitovi kada je verovanje predmet kvazi - religiozne (npr. ideološke) vere, na primer to bi bio marksističko eshatološki mit o odumiranju države. Danas postoji političko tumačenje mitova istorijskih događaja koji funkcionisu u korist jedne grupe u društvu, ili jednog društva u okviru grupa naroda. I u sportu se velike sportske pobeđe, ugavnom putem medija, ali ne i bez političkog uticaja, mitoloizuju, prerastajući u pobeđu nacionalnog ponosa i sreće.

Dok mitovi iz proteklog perioda, ili iz drugog društva, obično mogu sasvim jasno da se shvate i sagledaju kao mitovi, dakle kroz svoju funkciju kolektivne (samo)obmanjujuće naracije, dotle mitovi koji nastaju u sopstvenom vremenu i društvu, po pravilu, uvek se teško definišu kao takvi. Ovo nije iznenađujuće, jer mit uvek sadrži ili realni ili fingirano-realni autoritet i predstavlja se, bolje reći, kamuflira se, u suštu i neprikosnovenu istinu, prikrivajući tako svoju mitsku prirodnu funkciju. Mitološka priroda sportskih mitova današnjice, takođe se retko sagledava u svom pravom svetlu i značenju i najčešće se percipira kao čista istina, jer to svima odgovara i stvaraocima mitova i njihovim konzumentima.

Tumačenja mita iz devetnaestog veka često su komparativna, jer traže zajedničko poreklo svih mitova. Švajcarski psiholog Karl Jung (1873-1961)²⁴⁴ je npr. pokušao da razume psihologiju kroz svetske mitove jer je upravo u nalaženju istih mitova na raznim krajevima sveta našao dokaz da svi ljudi imaju neke urođene nesvesne ali snažne psihološke sadržaje, koju je nazvao arhetipovima. Jung je smatrao da te podudarnosti i sličnosti između mitova iz različitih kultura funkcionisu otkrivajući i dokazujući postojanje ovih univerzalnih arhetipova. U njegovoj psihologiji, mitovi su funkcionalni izraz jedne kulture ili društva, njegovih ciljeva, strahova, ambicija, ali i arhetipova zajedničkih svim ljudima. Sportski mitovi današnjice najbolji su primer prisustva podudarnih elemenata na svim kontinentima, naročito kada je u pitanju fudbal, koji je globalna strast miliona koji traže i nalaze svoje heroje u igračima, trenerima, klubovima, a izvor nacionalnog ponosa, sreće i radosti u fudbalskim poredama, daleko više vrednovanim od sličnih sportskih uspeh u drugim sportovima.

Funkcija mitova je višestruka jer su oni nesumnjivo motivatori, graditelji, vitalizatori i transformatori civilizacije, što sve može da se uoči i kod sportskih mitova današnjice. Mitovi izazivaju i podržavaju osećanja strahopoštovanja pred misterijom postojanja, prezentiraju sliku univerzuma, u nameri da je ubedljivo podrže i da izazovu strahopoštovanje pred tajnom prisustva misterije. Savemena

243 Eliade, Mircea. (1967) *Myths, Dreams and Mysteries*. Trans. Philip Mairet. Harper & Row. New York. P. 8

244 Jung, C. G. (2014), *Dream Interpretation Ancient and Modern*, Philemon Series & Princeton University Press.

funkcija mitova je često i da podrže sadašnji društveni poredak, u kome su pojedinci organski integrisani sa svojom grupom, kao i da iniciraju pojedinca, vodeći ga ka njegovom duhovnom obogaćivanju i realizaciji.

Ako se razvoj ljudske misli posmatra u fazama, počev od mitoloških ideja do postepenog napredovanja ka naučnim idejama jasno je da mitovi nastaju u situaciji primitivnosti ljudskog uma. Kako Frejzer kaže, čovek napreduje "od magije, kroz religiju, ka nauci". Teorije dvadesetog veka imaju tendenciju da vide mitove kao već zastareo pandan nauci, prema kom shvatanju, moderni ljudi više nemaju obavezu da biraju svoje opredeljenje za nauku ili za mit i da zarad tačnosti napusti mit zbog nauke, pošto oba nude svaki na svoj način, validno sagledavanje sveta i društva.

Savremeni mitovi

Sa produkcijom savremenih mitova, npr.: kao urbanih legendi, tradicionalni mitološki sadržaji će nastaviti da se uvećava zahvaljujući i upotrebi različitih medija. Najplodnija za tumačenje mitova sadašnjosti je ideja da mitovi nisu samo zbirka naracija koje su zauvek fiksirane u određenom vremenu i mestu u prošlosti, već da je mitologiziranje, odnosno kreiranje novih mitova i sadašnja društvena praksa koja je, u nikad prekinutom konitunitetu, na delu u okviru svakog savrmenog društva. I sportski mitovi nastaju u današnje doba u procesu navijačke, političke i medijske mitologizacije u kojoj saučestvuju obe strane, i njihovi kreatori i njihovi konzumti.

Fenomenologija nasilja, treba reći, usvaja kao didaktičku i analitičku metodu tumačenja uzroka i posledica nasilja, pristup demitologiziranja "mitova", odnosno sučeljavanja netačnih, stereotipnih navoda sa činjenicama, zabluda sa istinama uz svest da je zabluda ipak, uvek osnovni činilac drame saznavanja²⁴⁵. Naime, zablude, stereotipe i druge netačnosti, mnogi akteri brane i promovišu kao istine, pa težnja za činjeničnim stanjem time jača a argumenti kvalitetnije artikulišu. Tako se npr. predstavljaju savremeni mitovi o rodno zasnovanom nasilju kao specifičan komplet netačnih tvrdnji kojima se umanjuje značaj tog nasilja i odgovornosti počinioca, umanjivanjem obima i intenziteta te pojave, kao i prenošenjem tereta krivice sa nasilnika na žrtvu, ili društvo u celini. Slična je funkcija i mitova o navijačkom nasilju, koji takođe skreću pažnju javnosti sa pravih uzroka i pravih odgovornih, na „neposredne izvođače readova“, sa kriminalne dimenzije u isključivo sportsku, ili eventualno individualno devijantnu, i sl.

Demitologiziranje (pod čim se podrazumeva postupak sučeljavanja činjenica sa tim mitskim široko prihvaćenim zabludama i netačnim tvrdnjama), je plodan pristup i "mitovima" koji se odnose na sportsko nasilje jer i tu ima tendencioznog umanjivanja intenziteta pojave i zamagljivanja odgovornosti uz negiranje činjenica. U svakom slučaju demistifikuju se ne samo netačnost nekih, često široko usvojenih stereotipnih predstava o pojedinim vidovima nasilja, već se doprinosi i boljem razumevanju kako i zašto nastaju ti „mitovi“, šta se u vezi sporskog nasi-

²⁴⁵ Mertus, Mršević, i dr, (1995), *Ženska ljudska prava*, Devedesetčetvrt, Beograd, str. 65-72.

lja mitologizira, kome i čemu služe tako nastali mitovi, koja je uloga javnosti, politike i medija, a koja akademije i stručnjaka raznih profila u pogledu njihovog suzbijanja i demistifikacije, odnosno zamene činjeničnim sagledavanjem realnosti.

Mitovi sportskog nasilja

Mit. Nasilje i sport „normalno“ idu zajedno jer svi takmičarski sportovi, posebno borilački, podrazumevaju povišenu agresivnost, brutalnost i tenzije usled neizvesnosti portskih rezultata.

Činjenice. Previđa se da je samo fudbal sport koji je istorijski i u savremenim uslovima primarni izvor masovnog sportskog nasilja. Ono je ili „preneto“ iz fudbala u košarku, hokej i sl, zbog sukobljavanja organizovanih navijačkih grupa fudbalskih klubova, ili se, što je najčešći slučaj, uopšte nikada i ne javlja u drugim sportskim disciplinama. Paradigmatično je da nasilja npr. nema u svim bazičnim sportskim disciplinama, atletici, plivanju, gimnastici, uprkos takmičarskim uzbuđenjima koje svakako postoje u tim sportovima. Ni borilački sportovi nisu poprišta navijačkog nasilja koje nikada nije viđeno na mačevanju, rvanju, džudou...

Zbog toga je potrebno osvetliti neke istorijske činjenice razvoja fudbala kao masove pučke zabave sa jasno prisutnim elementima nasilja. Svi početci fudbala kao popularne igre loptom igrane na narodnim svetkovinama i crkvenim praznicima, i u Aziji (Kina, Japan) i u antičkoj i srednjovekovnoj Evropi ukazuju na masovnost učesnika i publike, kao i suštinsku nasilnost te zabave. Naime, zabava se sastojala u besomučoj jurnjavi za loptom (bolje rečeno, za predmetom sličnom današnjoj lopti) i „igrača“ i gledalaca bez posebnih pravila ili ograničenja, koja je rezultirala u povredama i jednih i drugih, kao i velikim štetama počinjenih na mestima odigravanja. U početku su te igre bile drugačije od ostalih do tada poznatih igara, npr. viteških turnira, jer je u njima neogranično učestvovao plebs. Bile su naime, manje organizovane, više nasilne, više spontane i mogao je da učestvuje neograničen broj igrača. Akteri igre nisu striktno bili samo igrači već je između njih i publike često brisana granica u zajedničkoj emotivnoj ponetosti zbivanjima u igri. Povremeno su organizovana takmičenja u tim igrama između celih sela ili naselja. Obično su se igrali na ulicama, trgovima, poljima i te igre loptom bile su najbližnije današnjem fudbalu i ragbiju. Udaranje između igrača je bilo dozvoljeno, bolje rečeno, gotovo sve je bilo dozvoljeno. To je bio masovni „fudbal“ tj. broj igrača nije bio ograničen i pravila nisu postojala. Spominje se da je pojedinim gradovima u Engleskog bilo propisano da je za postizanja pogodaka bilo dozvoljeno sve osim ubistva²⁴⁶. Mnogi vladari su se borili protiv ovog sporta baš zbog masovnih nereda koji su se obično dešavali. Pominje se da je zbog toga gradonačelnik Londona 1314. godine doneo proklamaciju o zabrani fudbala. Tokom stogodišnjeg rata između Engleske i Francuske je takođe zabranjivan fudbal, prvo zbog nereda za vreme utakmica, a drugo smatralo se da vojnici treba da vežbaju

²⁴⁶ FIFA, „History of Football“. Internet.

korisne vojničke veštine, kao što je streljaštvo koje je zauzimalo važno mesto u britanskoj vojsci a ne da „gube vreme” jureći za loptom²⁴⁷.

Takođe su i škotski kraljevi bili protiv fudbala iz istih razloga izazivanja javnog haosa i masovnih nereda. Bez obzira na zabrane, fudbal se sve više igrao, popularnost fudbala je rasla, ljudi su zavoleli tu grubu borbu za loptu, najverovatnije upravo zbog grubosti kao neophodne komponente te igre. U Italiji se igrao fudbal nazvan „calcio” što je bio malo više organizovan oblik igre nego u Engleskoj i igrali su ga igrači u dresovima različitih boja na važnijim svečanostima. U Engleskoj se fudbal nije do tada menjao, to je bila gruba igra kao i 500 godina pre toga. Tek početkom XIX veka definisana su pravila na univerzitetu Kembridž, koja dođuše nisu široko usvojena ali su bila prvi pokušaj da se formira opšteprihvaćeno regulisanja fudbala²⁴⁸.

U elitnim privatnim školama, tzv. public schools, igrao se i fudbal i ragbi, često pomešanih pravila, kao način izgradnje čvrstine karaktera, fizičke snage, timske solidarnosti i drugih poželjnih osobina ličnosti učenika. To se smatralo od strane školskih uprava kao bolji izbor za trošenje viška energije učenika, nego njihov grupni odlazak u okolna naselja da pijanče, tuku se, prave nered, uključujući i imovinske i seksualne delikte, i pričinjavaju razne štete. Ispostavilo se to kao dobro rešenje, zaokupljeni ovom igrom, učenici i student su postajali manje agresivni u, i izvan školskih atara. Pri završetku školovanja nastavili su da igraju fudbal koji je lako pridobijao pristalice među svim slojevima stanovništva, siromašnim i bogatim, školovanim i onim neobrazovanim.

Prvi pokušaj da se spreči nasilje u fudbalu, tačnije divlja, rušilačka jurnjava publike i igrača za loptom, potiče zapravo od lokalnih mesara u Birmingemu. Oni su prodavali svoje proizvode na utakmicama, ali je prodaja slabo išla upravo iz razloga što je publika trčala za loptom oko terena prateći na taj način igru i u pokretu, naravno nisu mogli da jedu. Ovo posebno imajući u vidu, budući da su bili razdvojeni samo konopcem kao graničnikom terena, navijači i igrači često završavali meč u opštoj tučnjavi. Iz tog razloga mesari su se dosetili da nameste klupe gde bi publika sedela, gledala i u miru jela sendviče sa salamom i kobasicama, imajući kao uzor konjske trke organizovane na slično uređenim hipodromima. Smatralo se da publici treba dati dobre uslove, čvrste klupe poredane amfiteatarski u redovima jedni iznad drugih sa dobrim pregledom celog terena, jake i visoke ograde koje bi delile teren od gledališta, a iznad svega toga, krovove da zaštite gledaoce od kišnih uslova, čestih na Osrtvu. Uspostavljanjem reda i mira u fudbalskom gledalištu mesari su počeli dobro da zarađuju prodajući svoje proizvode navijačima. Tako je nastao prvi fudbalski stadion u Engleskoj u Birmingemu, taj stadion i danas postoji, naravno mnogo savremeniji, reč je o stadionu F.K. Aston Vila. Ali tada su se pobunili fubaleri, jer su oni voleli navijačku strast publike koja im je davala krila i u novim uslovima novopronađenog rešenja u vidu odvojenosti od gledališta, nisu imali dovoljno motiva za borbu. Zbog toga je svako igralište osim plaćenih udobnih mesta pod krovom, imao i besplatna mesta pored

247 A.G, Istorijski razvoj fudbala. Internet.

248 Isto, pristupljeno 13.02.2012.

nekoj dela terena, namenjenog najvatrenijim navijačima, onima koji su svojim bodrenjem "nosili" svoj tim, ne libeći se da u otsudnim trenucima meča, izazovu masovnu tuču na terenu, što je preteča i danas postojećih navijačkih "kopova".

I tada je bio čest bio slučaj da su se i pored tih početnih poboljšanja uslova odigravanja i praćenja fudbalskih mečeva, na fudbalskim počecima krajem 19. i početkom 20. veka, utakmice završe opštom tučom igrača i navijača. Ako posmatramo sa tog aspekta fudbal „po tradiciji“ jeste izvor sportskog nasilja koje su fudbalski navijači vremenom preneli i na druge sportske discipline. Agresivna igra je postala vrlina savremenog sporta, posebno savremenog fudbala, koja se javno afirmiše²⁴⁹ a agresivno navijanje deo tog sportskog scenarija. Fudbal je danas strast miliona, koju dele ljudi svih kontinentata i svih rasa.

Mit. Sportsko nasilje se sprečava savremeno konstruisanim stadionima.

Tamo se sedi na jasno numerisanim sedištima u svim sektorima gledališta, postoje široki ulazi koji obezbeđuju bezbedan ulaz i izlaz za hiljade gledalaca, protivpožarna zaštita, sektori namenjeni gostujućim navijačima striktno su odvojeni od onih delova gledališta koji zauzimaju domaći navijači, i sl.

Činjenice. I pored pored znatno osavremenjenih uslova sportskih borilišta na kojima se igraju fudbalski mečevi, kao i detaljno razrađenim pravilima ponašanja igrača i svih drugih aktera fudbalske igre, i dalje postoji ta nikada ugašena strasna želja fudbalskih navijača da utrče u teren, ili bar na onaj deo tribina namenjen protivničim navijačima, i izazovu masovnu tuču. Ne treba ispustiti iz vida da ni ti savremeni stadioni predstavljaju po mišljenju mnogih svojevrstne škole varvarstva. Naime, to je ambijent koji, po nekim mišljenjima, već i svojim izgledom sugerise mladima da nisu ljudi i da se od njih ni ne očekuje ljudsko, već varvarsko, vandalsko, životinjsko ponašanje²⁵⁰. Poštovanje savremenih arhitektonskih zahteva za podizanje nivoa bezbednosti publike, sigurno značajno doprinose da se ta bezbednost zaista poveća, ali to ne sme da bude jedina mera preduzeta sa tim ciljem. Ni savremeni stadioni naime, dakle ne mogu da potpuno iskorene onu iskonsku strast fudbalske publike koja postoji od kada postoji ta igra, a to je da izazovu ili da se umešaju u incidente, da nezadovoljni uzmu „pravdu“ u svoje ruke, ili da presrećni zbog trijumfa svoga tima, podele radost na terenu sa njima. Ali mogu sigurno da preveniraju ili umanjene opasnosti na samom stadionu. Činjenica naše stvarnosti je da su u Srbiji stadioni stari tako da kada dođe do nemira na utakmicama policija teško može da zaštiti igrače, sudije kao i one gledaoce koji nisu učesnici nasilja. U dodatku, dosadašnje iskustvo pokazuje da organizovane navijačke grupe mogu da nađu dosta prilika za sukobe i izvan stadiona, pa prevencija takvih nemilih događaja ne sme da se ograniči samo na fizičku rekonstrukciju samih sportskih borilišta.

249 Božović. R., (2007) „Agresija i nasilje u sportu“, Filozofski fakultet Nikšić, Sociološka luča I/ 2, str.100-105.

250 Oblik stadiona, visoka žičana ograda ojačana betonom, policijski kordoni, pendreci, suzavci, kamere, kontrole, iskežene čeljusti treniranih policijskih pasa, kopita konja, borna kola, vođeni topovi. Stadion je slika nasilja i ujedno poziv na nasilje.

Napadi na protivničke navijače moguća su u svim delovima grada, čak i nevezano za dan odigravanja utakmice, pa je tako npr. poznat slučaj kada je grupa mladića, navijača Rada, starih između 14 i 15 godina napala nedavno u Rakovici dečaka od 13 godina. U sukobu su potegnuti noževi, a dečak je na kraju prevezen na Univerzitetsku dečju kliniku u Tiršovoj sa ubodnim ranama na grudima i posekotinama na čelu. Motiv napada na maloletnika je bio sukob zbog pripadnosti različitim navijačkim grupama²⁵¹.

Nekada su vođe navijača bile prve u tim tučama, a sada deca počinju tuču, unose baklje i štangle na stadion²⁵². Vođe znaju da deca ne odgovaraju pred sudom, pa ih zadužuju za te prljave poslove. Kada ih policajac uhvati sa bakljom, oni se rasplaču pred sudijom i kažu da su im vođe tako naredile. U subotu grupa navijača FK Rad počela je tuču sa "Delijama" u Rakovici, a zatim su nožem uboli trinaestogodišnjeg navijača Zvezde u naselju Bele vode, dok je na klupi sedeo sa drugaricom. Iste večeri uhapšena su četvorica radovaca koji su imali samo 14 i 15 godina.

Nasilni napadi su mogući čak i u mestima u kojima se uopšte ne igra utakmica od strane navijača kluba koji nije učestvovao, od strane navijača koji nemaju nikakav konkretan takmičarski, rezultatski interes. Na primer, posle međunarodne utakmice u Beogradu, gde je Zvezda u kvalifikacijama za Ligu Evrope pobedili islandski IBV, kragujevački huligani, pripadnici navijačke gupe kragujevačkog kluba Radnički, dva sata su presretali navijače Zvezde koji su se vraćali sa te utakmice iz Beograda, npr. kod pekare "Vega" u naselju Aerodrom, kod Medicinske škole, i na benzinskim pumpama na prilazima gradu. U napadima je povređeno 10 navijača Zvezde iz Kragujevca, Čačka i Užica²⁵³.

Mit. *Da bi se suzbilo navijačko nasilje, treba i kod nas primeniti engleske metode represije protiv njih.* Poznato je da je u Engleskoj, nizom oštih mera i sankcija efikasno suzbijeno huliganstvo fudbalskih navijača.

Činjenica. Previđa se da su kod nas navijačke grupe podržane, ohrabrene i na mnogo primera dokazno, dogovorno zaštićene od odgovornosti od strane nekih partija, nekih vlasti, nekih sivih eminencija i nevidljivih, ali moćnih aktera. Zbog toga to nikako nisu problemi koji se rešava policijskom silom u direktnom sukobu u momentu izbijanja nasilja i sudski izrečnim sankcijama. Jer se tu ne radi nasilju izazvanom od strane neposrednih učesnika, ne radi se samo o navijačima, već svima onima koji su u njihovoj pozadini, tako da se mere protiv navijača ne mogu pokazati kao dovoljne, ako se ne reši problem svih onih mnogih koji ih podržavaju iz senke u koji u krajnoj liniji, imaju interesa da takve nasilne navijačke grupe postoje.

251 Nedeljković, N. M. (2014), Novosti istražuju, Mladi se i noževima dokazuju, Večernje novosti 25 mart, str. 17.

252 Vuković Boris, (2014), Kažnjavati roditelje zbog dece huligana, Blic 25 mart, hronika, str. 15.

253 Kuljanin B., (2013), Sačekuša navijačima: Tukli su mi dete bejzbol palicom, Blic, 20. 07.

Problem sa nasiljem fudbalskih navijača u Srbiji uočen je i od strane UEFA, čiji je Izvršni komitet zabrinut što je toliko nasilja na tribinama u Srbiji. Glavni faktor koji predstavlja prepreku rešavanju tih pitanja je nedostatak odlučnosti. Državni organi treba da jasno preduzmu mere²⁵⁴. Neodlučnost države da se obračuna sa siledžijama na tribinama generiše novo nasilje koje, pored svega, dodatno ohrabruju politički lideri Srbije, koristeći njihovu dobru organizovanost za neke svoje ciljeve²⁵⁵.

Iz Engleske dolaze i neki drugi primeri preventivnog delovanja protiv nasilja i to mnogo pre nego što je do njega došlo, u fazi kada su se dešavali samo verbalni ispadi u vidu govora mržnje. Nedavni primer akcije uprave fudbalskog kluba Vest Hem predstavlja dobru ilustraciju. Vest Hem je naime, na početku nove fudbalske sezone u avgustu 2014, podsetio sve domaće navijače da su oni ambasadori kluba i da ponašanje mora da odražava vrednosti i standarde kluba. Naime, tokom nekih pojedinih ranijih utakmica, uzvikivali su antisemitske parole i navodno “šišтали”, čime su oponašali rad gasnih komora korišćenih u holokaustu. “Svako neprikladno ponašanje je potpuno neprihvatljivo i klub ga neće tolerisati. Radeći s policijom, klub će nastaviti politiku nulte tolerancije prema svakom obliku diskriminatornog ponašanja i svaki navijač koji se neprikladno ponaša, uključujući uzvikivanje rasističkih, antisemitskih i homofobnih parola, biće zakonski kažnjen, ali i zabranom prisustva na utakmicama”, navodi se u saopštenju uprave kluba. U klubu ističu da su ponosni što podržavaju događaje koji promovišu toleranciju i borbu protiv diskriminacije²⁵⁶.

*Mit. Tipičan navijač huligan je kao mladi muškarac koji se teško uklapa u društvo, delikvent je u svakodnevnom životu, napija se i drogira, koristi fudbalske utakmice kao priliku za divljanje na stadionu. Iza spojašnje agresivnosti vrlo često krije nesiguran, nesrećan i neraspoložen adolescent sa izrazito niskim nivoom samopoštovanja.*²⁵⁷

Činjenice. Događaji su pokazali da je društvena realnost ovog fenomena mnogo složenija, nego što zamišljamo na temelju takve pojednostavljene i individualizovane slike. Huligansko ponašanje ne sme se tumačiti kao nerazumno niti situacionog, *ad hoc* karaktera, jer ono nije ponašanje do koga dolazi slučajno i u afektu. Organizovane navijačke grupe, sa svim svojim ritualima nasilja, namernim izazivanjem nereda i masovnih tuča, najbolja su ilustracija postojanja nasilne matrice u koju se pojedini događaji lako uklapaju.

Budući da je fudbal temelj većine ovdašnjih nacionalnih identiteta, na stadionima se najbolje vidi šta se to kuva u dubinama „nacionalnih bića“. Ono što još

254 Beta, (2013), UEFA Zabrinuta zbog nasilja u Srbiji, Danas, 7. mart.

255 Georgijev S., (2013), Uroš Mišić: Državu na informativni razgovor, Vreme, 28 februar.

256 B92, BETA, 2014, Vest Hem protiv antisemitizma, B92, 15.08

257 Mihić O., (2012), Nasilje i sport, neobjavljen seminarski rad, odbranjen u okviru predmeta Fenomenologija nasilja na Fakultetu za evropske pravno-političke studije u Novom Sadu u letnjem semestru 2012.

više zabrinjava jeste činjenica da se na stadionima može čuti isključivo ono što godi uhu lokalnih političkih elita²⁵⁸. Često se čuje u poslednje vreme da su „huligani iznad države”, ali to nije tačno. Pravilnije je da se kaže da su jači od države ili – sportskim rečnikom – da redovno pobeđuju državu. Konačno, svi huligani sveta, pa i srpski, imaju jednu zajedničku crtu – misle da klubovi i fudbaleri postoje zbog njih²⁵⁹, tako se onda i ponašaju, takva su im očekivanja, takve reakcije, i zadovoljstva i nezadovoljstva. Gotovo anegdotalno zvuči pokušaj navijača Novog Pazara da pokretanjem građanske inicijative, smene šefa policije toga grada zbog policijskih intervencija protiv nasilnih navijača! U Novom Pazaru naime, jula 2013. godine, grupa navijača je javno skupljala potpise za smenu šefa policije toga grada. Akciju sasvim otvoreno i zvanično, vode trojica pripadnika navijačke grupe „Torcida“, koji su se u minulom periodu našli na udaru policije zbog učestvovanja u incidentima na fudbalskim utakmicama²⁶⁰.

Mit. U klubovima su koreni navijačkog huliganizma.

Činjenice. Previđa se da su koreni mnogo dalekosežniji i dublji, i da dolaze iz izvanklupskih struktura vlasti, viših i uticajnijih od klubova, kao i političkih partija, koji instrumentalizuju i same klubove i njihove navijačke grupe. U današnje srpskom sportu je puno „prljavog” novca i dobrim delom srpskog sporta u zajedničkoj sprezi rukovode mahom političari i „kontroverzni biznismeni”, pri čemu ne postoji volja da se nešto radikalnije promeni u skorije vreme. Blagonaklonost klubova i države prema navijačima, dovela je do toga da najekstremniji pripadnici navijačkih grupa često prolaze nekažnjeno nakon učinjenog nasilja²⁶¹.

Nasilje na stadionima, ne samo da ima političke uzroke nastanka, već je i svaka posledica takvog nasilja politička, bilo da se nasilje usmeri na pripadnike organa reda (policije), pripadnike etničkih manjina (Rome), ili strance. Mržnja prema policiji, strancima, prema drugačijem – specifičan je lajtmotiv njihovog ekstremizma: ekstreman u navijanju, ekstreman u politici, ekstreman svugde i u svemu²⁶².

I sama istorija raspada Jugoslavije može se opisati kao priča o evoluciji nasilja u jugoslovenskom sportu, posebno među fudbalskim navijačima huliganima i postepenom prenošenju tog nasilja krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina, na teren među etničkih sukoba i “veliko nacionalne politike” i odatle na pravo ratno, bojno polje. Stadioni u bivšoj Jugoslaviji su na kraju pri njenom raspadu korišteni u političke svrhe. Najveći broj huligana bude i uhapšen zbog

258 Basara S., (2013), Ravna gora II, Danas, 24.11.

259 Minić D., (2013), Između navijanja i kriminala, *Politika*, 10. novembar. Ilustrativan je aforizam iz tzv Karlovog ugla koji jasno ukazuje na razumevanje pravih izvora nekažnjivosti nasilnih navijača: Neki političari su postali odgajivači. Pudlice gaje u kabinetima, a pit-bulove na stadionima.

260 Novosel S., (2013), Navijači smenjuju šefa policije, Danas, 1. juli, rubrika Društvo, str. 5.

261 Tagirov T., (2010), Evropska zakonodavna praksa: Srbija i huligani, Vreme, br 1033, 21 oktobar

262 Mihailović S., (2010), Deo sveopšteg nasilja, *Politika*, 22. septembar.

inциденata koje su izazvali ili u kojima su učestvovali, ali ne i odgovarajuće procesuiran pred sudskim organima²⁶³.

Mit. Nekadašnji navijači, tzv. stara garda su se suštinski razlikovali od današnjih brutalnih, nasilnih navijača huligana. Oni su navodno navijali viteški, podržavali i poštovali fer plej. Današnji navijači nepromišljeno izazivaju masovne tuče i ugrožavaju ljudske živote, tuđe i sopstvene

Činjenice. Ni ta tzv. stara garda nije bila nikakav uzor ferpleja, nenasilnog i viteškog navijanja. Vreme ozbiljnog navijačkog organizovanja nastupilo je već krajem osamdesetih godina i poklopilo se sa evolucijom nasilja, gde su se prvi ozbiljni šovinistički ispadi sa stadiona preselili u političku arenu. U to vreme vođe današnjih navijačkih grupa tek su bili rođeni. Danas naravno velika većina navijača nemaju nikakve nasilne sklonosti a još manje pripadaju nasilnim navijačkim grupama. Postoje i danas i uvek su postojali, oni pravi navijači, kod kojih postoji neki viteški kodeks - oni će navijati i neće učiniti ništa onom drugom tako da on bude ugrožen ili izgubi život. Sa druge strane, i ranije kao i danas, postojali su i postoje devijantni navijači, koji ne prezaju ni od čega. Pošto su devijantni, ponašali bi se nasilno bilo gde, ali je njima najprivlačnije na stadionu, jer to nosi posebnu energiju i značaj sa sobom, a pritom su i zaštićeni i sakriveni masom²⁶⁴.

Mit. Huligani su navijači koji su preterali u svojoj navijačkoj ljubavi prema svom klubu, svom gradu ili delu grada, svojoj naciji. Zato oni klupske boje nikada ne menjaju, jednom navijač jednog kluba, to ostaje doživotno.

Činjenice. To je tipičan mit sa ciljem da zamagli kako suštinu sportskog nasilja tako i odgovornost mnogih aktera obuhvaćenih sportskim nasiljem. Nije uvek jednostavno i lako obične, nenasilne navijače odvojiti od huligana, sem što ovi drugi ne retko imaju podršku i zaštitu nevidljivih moćnika. Navijačke grupe su često paravojnički organizovane kriminalne bande čije su vođe i članovi umešani u razne oblike kriminaliteta što im omogućava znatne zarade i podiže ugled u navijačkim krugovima. Zbog toga ni promena navijačkih grupa, pa i kluba za koji se navija, nije nikakva retkost, npr. poznat je Aleksandar Vavić, koji je od vođa navijača Crvene Zvezde postao ne samo običan navijač Partizana, već vođa, i to verovatno najjače organizovane navijačke grupe Grobara, Alkatraz. Nekažnjivost im omogućava njihova spremnost da nekome „odrade posao“, npr. da biju studente na Filozofskom fakultetu kada protestuju²⁶⁵, peru kriminalom stečeni

263 Čolović I., (2009), Fudbal, huligani i rat, E-novine, 30. septembar.

264 Mihić, op.cit.

265 Uz povike “sve ćemo vas pobiti” napadači su jurili studente Filozofskog fakulteta. U tim napadima su korišćeni noževi, pajser, bokser, suzavci i kamenice. Uprava Filozofskog fakulteta ne može da zaštiti studente od huligana. Plenum ukazuje da se radi o organizovanim navijačima nekih beogradskih klubova. Plenum, (2011), Ponovo napadnuti studenti na Filozofskom, Blic, 07. decembar.

novac, učenjuju, reketiraju i sl. za račun svojih zaštitnika. Cela struktura navijačkih grupa vrlo je daleko od idealizovan predstave da se tu radi o mladim ljudima koji su se samo malo previše zaneli sportskim navijanjem.

U poznatoj emisiji Insajder emitovanoj na B92, navedeno je da su vođe navijačkih grupa bukvalno ogrezle u kriminalu, ali da osim krivičnih prijava koje podnosi policija protiv njih, nema pravnosnažnih presuda u vreme emitovanja tog programa 2009. godine²⁶⁶. Tada su objavljeni podaci za niz vođa navijačkih grupa²⁶⁷ za koje postoje desetine policijskih prijave za krivična dela nasilničkog ponašanja, izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti, proizvodnju i stavljanje u promet opojnih droga, teških krađa, razbojništava, nedozvoljeno držanje oružja, napadi na službena lica u vršenju službene dužnostituče, pucnjave i sl.

Na te činjenice podsete povremeni navijačko/kriminalni obračuni, kao npr. da je vođa navijača Crvene zvezde iz grupe „Hijene” Velibor Dunjić (27) ubijen u aprilu 2014. u blizini splava Džimi kod Ušća. Velibor Dunjić poznat je po brojnim teškim krivičnim delima²⁶⁸. Protiv njega je do tada bilo podneto čak 41 krivična prijava. Umakao je policijskim poterama samo u periodu od jedne nedelje sa 25 adresa po poternici zbog sumnje da je 25. januara bio akter pucnjave u kojoj je ranjen pripadnik BIA. Pozadina pucnjave u kojoj je izgubio život je, smatra policija, posao oko droge, odnosno dug koji je to veče osoba sa Dunjićem pokušala da naplati. U decembru 2013. je dobio i 41. policijsku krivičnu prijavu zbog falsifikovanja dokumenata. Do sada je odslužio zatvorsku kaznu od četiri godine i dva meseca zatvora²⁶⁹.

Ostalo je neodgovoreno niz pitanja, npr. ko omogućava osobama sa toliko krivičnih prijava da i dalje nesmetano vrše druga krivična dela, zbog čega se pokreće pitanje zabrane pojedinih navijačkih grupa kada su njihove vođe pojedinci koji su okrivljeni za niz rivičnih dela, pa bi bilo dovoljno samo da se ti postupci privedu kraju, čime to i kome pomenute vođe navijačkih grupa „plaćaju” svoju nekažnjivost, tj. koje su su to protivusluge, koga tipa, protiv koga, i za koga, političko ili kriminalno podzemlje, i td. Kako i zašto, uprkos čestim hapšenjima, dileri nikada ne stignu do suđenja ili bivaju volšebno oslobođeni za svoje postupke. Nekažnjivost navijačani je pojava uočena samo u Beogradu, već i u drugim sredinama, npr. u Novom Sadu. Pored “firmaša”, navijača Vojvodine, sve su aktivniji i navijači RFK Novi Sad, poznatiji kao “Korida”, koja je preuzela od firmaša narko-tržište na Detelinari²⁷⁰.

266 B92, (2009), Emisija “Insajder”, To NISU navijači, To NISU huligani, TO SU KRIMINALCI. 18 decembar.

267 Poimenično su pomenuti: Đorđe Prelić, Aleksandar Vavić, Majk Halkijević, Alen Kostić, Branislav Penčić, Velibor Dunjić, Dražen Dragaš, Uroš Avramović, Marko Vučković, Duško Vujičić, Dejan Majstorović, Marko Gusić, Dragan Sugurović, Vladimir Kovačević, Nikola Vidović, Srđan Rajković

268 Subota T., (2014), Dunjić umakao sa 25 adresa, stigla 41. prijava, Blic, 04. 02.

269 Subota T., (2014). Ubijen Velibor Dunjić u krvavom obračunu ispred splavova, Blic, 16.05.

270 Lalić A., (2013), „Firma“ i „Korida“ ratuju za narko-tržište, Blic, 12. 07.

Tek kada dođe do većih i dugotrajnijih sukoba, kao što je bio između rivalskih navijačkih grupa Partizana, počinje da se nazire i pozadina. Na primer, u pozadini sukoba navijačkih grupa Partizana „Alkatraz“ i „Zabranjeni“ je, kako se sumnja, primat na narko-tržištu, dakle nikako mladalački preterana oduševljenost sportom²⁷¹.

Kada je grupa huligana, pripadnika navijačke grupe Hijene, fizički napala narodnog poslanika i lidera Liberalno demokratske partije Čedomira Jovanovića, njegovu suprugu Jelenu i dvoje prijatelja, (od kojih je jedan, zaradio dve frakture lobanje, prelom nosa i nekoliko polomljenih zuba) on je izjavio da to što se desilo nema veze sa Zvezdom, fudbalom, sportom uopšte²⁷². Izjavio je tada, „to su kriminalci, talog našeg društva, moralne nakaze, ološ koji truje našu decu dilujući im narkotike, koji reketira one koji još mogu da stvore nešto u Beogradu, preti tužiocima i sudijama, sačekuje i puca u leđa policajcima koji još služe zakonima ove zemlje. Naravno, s velikom političkom podrškom. Oduvek su bili tako nasilni jer je nasilje bilo političko sredstvo koje se koristilo ili se nije koristilo po potrebi.“²⁷³

Mit. Potrebna je detaljna zakonska regulativa nasilja u sportu i strogo sankcionisanje shodno tim popisima.

Činjenice. Tipičan odgovor države uvek je bio da se promeni zakon, neki propis, donese se akcioni plan, nacionalna strategija. Što samo po sebi nije loše i potrebno je, samo i kada se to i uradi, sve se vrati na staro²⁷⁴. Zakoni nikada sami po sebi ne mogu da reše problem društvenih devijacija, pogotovo kada one nisu plod isključivo individualne devijantnosti i delinkventnosti. Rigorozne sankcije su i takvim situacijama, pre odraz nemoći društva da se suoči sa činjenicom instrumentalizacije i posledične zaštite navijačkih grupa i njihovih vođa od strane aktera iz domena političkih partija i organa vlasti.

Inače, situacija nije nikako takva samo u Srbiji i boljka nekažnjivosti itekako postoji u celom balkanskom regionu. Ilustrativan je medijski izveštaj po me Republika Srbija i Republika Hrvatska predstavljaju države u kojima donošenje posebnih zakona namenjenih borbi protiv nasilničkog i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, kao i propisivanje strogih krivičnih i prekršajnih sankcija za izvršioce odgovarajućih delikata predviđenih tim zakonima, nije dalo očekivane rezultate na planu smanjenja obima ispoljavanja akata nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama²⁷⁵.

271 Subota, T.M., Milićević I., (2013), Derbi užasa u režiji narko-dilera, Blic, 04. 11.

Isti a i drugi mediji navode da je epilog divljanja na „Marakani“ između pripadnika „Alkatraza“ i „Zabranjenih“, 331 upaljena baklja na južnoj tribini, 99 topovskih udara, 20 vatrometa, 14 požara, nedostajalo je 412 redara, zakazala je vatrogasna jedinica, tri osobe su povređene, 43 huligana su uhapšena, a još traje potraga za inicijatorima nereda.

272 Napad se, dogodio na čardi kraj Segedina, u Mađarskoj.

273 Gligorijević J., (2013), Intervju sa Čedomirom Jovanovićem, liderom LDP i narodnim poslanikom, Zašto me napadaju hijene, Vreme, 1164, 25. april.

274 Telesković D., (2013), Huligani sve osioniji, Politika, 10. novembar.

275 Šuput D., (2010), Pravni okvir koji uređuje borbu protiv nasilja na sportskim priredbama u evropskim državama, Strani pravni život, no. 1. str 246.

Na pitanje da li se može zakonskim rešenjima sprečiti problem sa navijačima, odgovor je da zakonska rešenja predstavljaju dobar osnov za rešavanje ovog problema. Izmenama krivičnog zakonika iz 2009. pooštrene su kazne za pojedina krivična dela, donet je Zakon o sprečavanju nasilja na sportskim priredbama, propisana je mogućnost zabrane prisustvovanja određenim sportskim priredbama. Međutim, ovo je samo jedan vid borbe protiv nasilja na sportskim terenima i to vid borbe koji dolazi na kraju. Problem je i što se čini da huliganima sudske presude, ikada se ipak izreknu, nisu dovoljne. Sudski postupak je epilog nečega što se dogodilo. Suštinska borba bi podrazumevala da se nasilje ne dogodi. Takva borba bi uključivala angažovanje mnogih struktura u društvu počevši od porodice, škole i sportskih klubova u kojima bi trebalo da se razvijaju zdrav sportski i navijački duh mladih.²⁷⁶

Posle svake rizične fudbalske utakmice otvara se i stara dilema - da li bi registar huligana nešto promenio. Na evidenciju onih koji prave haos pre, za vreme i posle utakmica, čeka se već nekoliko godina. A za nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi policija podnosi svake godine 250-300 krivičnih prijava. Navijačko nasilje na sportskim terenima i izvan njih i dalje nerešiv problem. Zakonski propisi strogi, ali se nedovoljno primenjuju, kažu stručnjaci²⁷⁷. Šta bi još trebalo da se dogodi pa da nadležni krenu u konačan obračun sa huliganima? Ovo retoričko pitanje se nameće posle 145. večitog derbija, koji su ponovo obeležile krvave tuče širom grada, požari na stadionu, a samo pukom srećom niko nije poginuo. A taj tzv. „večiti derbi” između Crvene zvezde i Partizana najbolje je što srpski fudbal ima da ponudi, ali već godinama nakon duela na naša dva najveća stadiona ne brojimo golove, šanse i lepe poteze, već broj uhapšenih, povređenih, količinu unetih baklji i komada hladnog oružja. Na primer, ni pet dana nakon 145. večitog derbija nejasno zašto su huligani kažnjeni prekršajno kada izgrede tog intenziteta na stadionima obuhvata i krivični zakonik²⁷⁸.

Na sednici Nacionalnog saveta za borbu protiv nasilja u sportu, ocenjeno je da treba pooštriti kaznenu politiku prema aktima nasilja i ažurnije procesuirati prekršajna i krivična dela. Posebno je naglašeno da je potrebno eliminisati veliki uticaj organizovanih kriminalnih grupa koje zloupotrebljavaju navijače²⁷⁹. Zakon o suzbijanju huliganizma dobar, ali, smatraju stručnjaci, problem je što se sudski postupci odugovlače. Potrebno brže izricanje kazni. Stručnjaci ističu i da je u sprečavanju problema nasilja bitna prevencija, a da su sudovi poslednja karika²⁸⁰.

276 Vuković B., (2013), Samo se sudije bore protiv huligana, Blic, 10. 03.

277 Z.M., (2012), Večernje novosti 4 novembar, Hronika, str 13.

278 R. V. B., (2013), Ko plaća navijački ceh? Danas, 7 novembar, Sport, Str. 30 i 31

279 V. N., (2013), Posebno tužilaštvo za huligane, Večernje novosti 7 mart, rubrika Sport, str. 37.

280 N. B. – N.M.N., (2013), Pravda (ne)stiže navijače, Večernje novosti, 5 juni. Hronika, str. 16.

Mit. Organizovane navijačke grupe imale su pozitivnu ulogu u bliskoj prošlosti i na toj tradiciji funkcionišu i danas.

Činjenice. Pojedinci i pojedine grupe, u nekim momentima novije srpske istorije stvarno su imale pozitivnu društvenu ulogu, podsetimo se samo demokratskih promena 2001. „Navijači su svoju istorijsku ulogu imali 5. oktobra 2000. godine, kada su zajedno sa građanima rušili režim Slobodana Miloševića”²⁸¹. Ali generalizaciji ovde nema mesta, pogotovo što je poznato da je bilo mnogo više negativnog u njihovom ponašanju, cenjeno sa stanovišta opštedruštvenih interesa. Navijačke grupe od nastanka su imale uočljivu ulogu u srpskom društvu, kao na primer početkom devedesetih, kada su i iz njihovih sastava regrutovani kadrovi za ratne dobrovoljačke jedinice. Tribine su postale regrutni centri za dobrovoljce koji su ulazili u paravojne jedinice finansirane od strane države zarad upotrebe u ratnim konfliktima koji su početkom devedesetih zahvatili Balkan, tj. ratovi na teritoriji Hrvatske, a nešto kasnije i Bosne i Hercegovine. Jedna od poznatijih jedinica je bila Srpska dobrovoljačka garda, pod komandom Željka Ražnatovića Arkana, koji je čak i bio vođa navijača Crvene Zvezde. Veoma je poznato da su neke od najgorih zločina u ratovima na teritoriji bivše SFRJ počinile baš paravojne jedinice nastale od navijačkih grupa. Vođe nekih navijačkih grupa viđane su do današnjih dana u obezbeđenjima raznih političkih lidera, ali i kontroverznih bizismena, dok su neki i sami postali i jedno drugo, i političari i kontroverzni biznismeni. Pojedine političke stranke ozbiljno računaju na navijače kao na značajno biračko telo, što se često lako može primetiti.

Zaključak o mitovima

Poslednje u nizu opomena upućene Srbiji stigle su od predsednika Evropske fudbalske asocijacije (UEFA) Mišela Platinija. Od Srbije se traži da reši problem nasilja na fudbalskim utakmicama, a učešće domaćih timova u narednoj sezoni može biti dovedeno u pitanje. Jedna od mera će biti formiranje odeljenja tužilaca i sudija koji će odmah po privođenju huligana na stadionu izricati presude. Cilj u borbi protiv ove vrste nasilja koje Srbiji nanosi štetu i u međunarodnim krugovima jeste da se nasilnici što pre procesuiraju. Novi paket mera sadržaće i preventivne mere²⁸². Predsednik Uefe Mišel Platini je takođe, još na početku svog mandata istakao da će jedan od prioriteta njegove fudbalske vlade biti borba protiv huliganizma i rasizma,

Nedolično ponašanje gledalaca kao da postaje manir, Fudbalski savezi i klubovi su nemoćni da sami iskorene devijantne pojave na tribinama. Imajući u vidu nivo nedoličnog ponašanja određenog dela gledalaca na fudbalskim utakmicama a pred nastavak prolećnog dela šampionata FSS je izdao uputstvo koje se odnosi na službena lica Super i Prve lige. U slučaju incidenata službena lica FSS će primenjivati tzv. „tri koraka” i to: 1. Prvi korak – zaustavljanje utakmice kada sudija bude upozoren od strane delegata FSS da se na tribinama dešavaju ozbiljni

281 Štavljanin D., (2010), Koji su uzroci navijačkog nasilja? 11.10. Internet..

282 Jeftić Ž., (2013), Presude huliganima biće izricane odmah na stadionu, Blic, 3 april. Str. 3.

incidenti. Sudija će zaustaviti tok utakmice i tražiće da se preko razglasa uputi poruka gledaocima – navijačima da odmah prestanu sa nedoličnim ponašanjem. 2. Drugi korak – privremeni prekid utakmice ako nedolično ponašanje navijača nije prestalo. U tom slučaju delegat će preko četvrtog sudije upozoriti glavnog sudiju da prekine utakmicu u periodu od 5 do 10 minuta i zahtevati da timovi odu u svlačionice. 3. Treći korak – trajan prekid utakmice ako nedolično ponašanje gledalaca – navijača nije prestalo i da „drugi korak” nije dao efekat. U tom slučaju sudija će definitivno prekinuti utakmicu.

Sve je to nije nikakva novina i sve to i dalje predstavljaju mere protiv „neposrednih izvršioca radova” ali ne i protiv pravih uzročnika sportskog nasilja. Ili kako to poznati beogradski kolumnista kaže: “Parlamentarne stranke sklone vanparlamentarnim putevima žive u vekovnoj iluziji da se vanparlamentarni mudžahedini mogu korisno upotrebiti, pa posle – kada obave posao – odgurnuti. Lako je protrljati lampu i pustiti duha, ali nevolje nastaju kada ti duh dosadi, pa naumiš da ga vratiš u lampu. Tako su svojevremeno naši Aladini došli na ideju da trljanjem navijačke čarobne lampe mogu da oslobode vrlo upotrebljive duhove, ali – jednom oslobođeni – navijački duhovi više nisu hteli natrag u lampu.”²⁸³

283 Basara S., (2013), Čije su Dveri, Danas, 23. 08.

Rituali sportskog nasilja

“Nekada su ginuli oni u arenama, a zaradivali oni na sedištima, a sada ginu oni u publici, a zaradjuju oni koju su na terenu.”²⁸⁴

Pojam, vrste, karakteristike i društvena funkcija rituala

Ritual²⁸⁵ je niz aktivnosti koje uključuju pokrete, reči, stvari, pevanje ili muziku, koje se izvode na određenom mestu, i vrše se u skladu skladu sa propisanim scenarijem sekvenci. Ritual može proisteći iz sekularne ili religiozne tradicije jedne zajednice, i redovna je pratnja ljudskog društva od početaka ljudske civilizacije do naših dana. Sva ljudska društva poznaju rituale kao vrstu upečatljivog performansa koji se sastoji od niza, svečano izvedenih radnji, propisanih i utvrđenih tradicijom, religijski ili dogovorno²⁸⁶. “Propisivanje” je ponekada nametnuto učesnicima rituala od strane višeg autoriteta, a nekada ga treba shvatiti kao vrstu dogovora između aktera ovlašćenih, (samo) nominovanih da kreiraju koreografiju, scenografiju i kasting (podelu uloga) rituala. I iz jednog ili drugog izvora, naređenog ili dogovorenog, proističu rituali kao kompleti simboličkih radnji koji se zasnivaju na pravilima koja determinišu ponašanje aktera. Inače, društva sa jakim grupnom i mrežnom povezanošću, obeležena su i karakterišu se postojanjem, bogatstvom i razgranatošću više ritualnih aktivnosti u poređenju sa onima koji su grupno i organizaciono slabi. Već i te početne, osnovne informacije omogućavaju shvatanje sportskog navijanja, i onog sa i onog bez elemenata nasilja, takođe kao vrstu savremenog rituala. Analize ponašanja navijača npr. ukazuju na postojanje tih rituala, npr. da navijačke grupe imaju svoj način navijanja, tzv. koreografije na stadionima, svoj način kretanja kroz grad, svoje pesme, način odevanja i tip oznaka koje nose, i naglašeno emotivno postupanje ako im se bilo ko suprotstavi, pri čemu za njih suprotstavljanje može da predstavlja i sam taj dres suprotnog tabora, ili šal, koji i te kako mogu da budu povod za nečije prebijanje²⁸⁷.

Rituali raznih vrsta su poznati u gotovo svim poznatim ljudskim društvima, prošlosti ili sadašnjosti. Performanse rituala snažno utiču na učesnike, organizatore, svetovne ili religiozne vlasti. Izvođenje rituala često stvara utisak pozorišne predstave koja se sastoji od aktivnosti čija je svrha prizivanja natprirodnih bića, traženja (moljenja) njihove pomoći, saučesništva, savezništva, svedočenja u korist učesnika rituala, ili zastupanje njihovih interesa kod viših sila. Religiozni žanr

284 Anastasovski Ivan, Nasilje u sportu kao zlo jednog društva, Savremeni sport. com

285 Ritual kao temin, prvi put je zabeležen u engleskom jeziku u 1570, a stupio u upotrebu u 1600, i znači „propisanu redosled vršenje verskih obreda” ili tačnije zapis scenarija pojedinih ritula.

286 Bell, Catherine (1997). Ritual: Perspectives and Dimensions. New York: Oxford University Press. pp. 138–169.

287 Ekpa Press-a, 2011, Huligani zavode teror po Školama, Decu biju zbog Zvezde i Partizana!, Press, 19 februar

rituala obuhvata oblike žrtvovanja i ponude da se umire božanske moći. Obredi gozbe i posta su oni kroz koje zajednica javno izražava poštovanje osnovnih, zajedničkih religijskih vrednosti. Obredi žrtvovanja sadrže niz praksi, od onih koji su manipulativni i „magični”, do onih kojima se izražava ljudska odanost. Hindu Puđa, na primer, ima svrhu da ugodi božanstvu. To su rituali kojima se nastoji da se ublaži gnev natprirodnih sila i omogući ljudima da se nose sa nesrećama. Oni mogu uključivati oblike proricanja (npr. postojanje posebnih savetodavnih proročišta), i rituali koji leče, čiste, isteruju i štite. Postoje i rituali koji se izvode da se umiri, ili istera natprirodno biće ili sile za koje se veruje da muče ljude bolešću, izazvaju lošu sreću, ginekološke probleme, teške telesne povrede, i sl. Posebna kategorije rituala uključuju divinatorske rituale, ceremonije obavljanja političke vlasti, rituale kojima se obezbeđuje zdravlje i plodnost ljudi, životinja, useva na svojim teritorijama; inicijacija sveštenih lica posvećenih određenim božanstvima, u verskim organizacijama, ili u tajnim društvima²⁸⁸.

Treba napomenuti svakako da ritual nikada nije bio ograničen samo na domen religije, već je uvek bio i ostao prisutan u svakodnevnom životu kao vrsta rutinskog ponašanja koje simbolizuje i izražava određene stavove kroz niz simboličnih aktivnosti. Ritual takođe nije ni uvek vrsta proslave, on je vrlo često način na koji se u mnogim društvima odvija svakodnevni rad, npr. setva, berba, zidanje kuće, ambara, čuvanje hrane i ogreva za zimu, i sl. Među rituale svakodnevnice spadaju i tzv. politički rituali koji doprinose izgradnji i učvršćivanju vlasti. Može da se smatra i da su rituali samo ukras političke moći, ali činjenica je i da moć političkih aktera zavisi od njihove sposobnosti da stvore i regularno, redovno sporovode rituale kao zadati okvir u kome se društvene hijerarhije na čelu sa kraljem (šefom države) doživljavaju kao prirodne, svete i legitimne. Ti rituali se nazivaju „dramaturgijom vlasti”. Česti su i tzv. obredi prelaza koji postoje u mnogim, i prošlim i sadašnjim društvima, npr. ritualno suočavanje sa krizama, ritualne svečanosti, koje se npr. obavljaju po rođenju, pubertetu, sklapanju braka, smrti, i sl, da označe prelaz iz jedne životne faze u drugu u životnom ciklusu pojedinca, ili cele generacije. Često se javljaju i rituali očišćenja ili prečišćavanja, zakletve na vernost, ceremonije krunisanja, i predsedničke inauguracije, sklapanje brakova i sahrane, školske tradicionalne svečanosti, npr. matura. Rituali su i klupski sastanci, sportski događaji, noći veštica (Halloween parties), parade veterana, Božićne kupovine i još mnogo toga. Mnoge aktivnosti koje su npr. vrše u svrhu spovođenja zakona, kao što su suđenja pred porotom, izvršenje krivičnih sankcija, ali i naučni simpozijumi posvećeni analiziranju i tumačenju zakonskih normi, su takođe rituali današnjeg vremena. Oni svi se sastoje od čisto simboličkih radnji propisanih određenim pravilima ili tradicijom. Čak i svuda prisutni i široko usvojeni svakodnevni gestovi i kurtoazne aktivnosti, kao što je rukovanje, mogu se nazvati ritualom.

U krajnjoj liniji, svi rituali, i sekularni i religiozni, i svečani i svakodnevni, predstavljaju u suštini obrede zajedništva, potvrđivanje pripadnosti manjoj ili većoj socijalnoj zajednici, od nacije do kluba navijača.

288 Bell, Catherine, op. cit. p. 130.

Rituale karakteriše formalizam, tradicionalizam, invarijantnost, zasnovanost na pravilima rukovođenja, prisustvo sakralne ili kvazi sakralne simbolike i performansi²⁸⁹. Rituali uključuju posebne gestove i reči učesnika, navođenje tekstova, postojanjem određenih muzičkih elemenata, pesama i igara, formiranje i kretanje povorki, upotrebu određenih stvari, korišćenje specijalne odeće, konzumiranje posebnih hrana, pića, ili narkotika i još mnogo toga. Ritual često koristi ograničenu i kruto organizovan skup izraza koji su antropolozi nazvali „ograničeni kod”, kojim se označava ritualna praksa koja je u suprotnosti sa otvorenim ili „kodom koji se može razgrađivati”. Takvi rituali ograničenog koda podrazumevaju postojanje striktno obaveze učesnika da koriste razne formalnosti kao što su npr. formalni oratorski stil, određene intonacije, sintakse, vokabulare, glasnosti i utvrđenosti redosleda.

Ritual se često pozivaju na tradiciju u kojoj traže svoj legitimitet, pa se i organizatori i učesnici rituala veoma trude da se upravo zbog navodne stvarne ili fingirane istorijske zasnovanosti, ispoštuje tradicija i time ritualu obezbedi dodatni kredibilitet. Ritual osim svoje primarne svrhe, takođe sa svoje strane često ima funkciju da podrži tradicionalne oblike društvene hijerarhije i vlasti, i održava osnove na kojima se zasniva vlast, štiteći ih tako od mogućih izazova i neželjenih promena.

Sledeća karakteristika rituala je njegova invarijantnost, što podrazumeva nepromenljivu koreografiju koja se ponavlja u svim detaljima. Promene se često označavaju kao oni nepoželjni „kvaritelji“ koji mogu da umanje očekivani efekat rituala. Ritual se naravno vremenom i menja, ali je to onda manje promena, već pre stvaranje novog rituala, odnosno, zamena starog rituala novim, za koji se veruje da će biti bolji i efikasniji. Suština te nepromenljivosti odnosi se na telesne discipline, odnosno primenu određenih pokreta pojedinaca i grupe. Zbog svega toga rituali imaju tendenciju da budu regulisani pravilima, normama o ponašanju, kao što je npr. postojanje određene, utvrđene koreografije svakog poteza, ali i definisanje granica onoga što je prihvatljivo.

Svrha rituala se najbolje objašnjava funkcionalnim pristupom prirodi rituala koje sadrži shvatanje o njegovoj funkciji u društvu. Funkcionalno objašnjenje ritualnog ponašanja naime, definiše njegovu prirodu kroz cilj njegovog postojanja, razlog zbog kojeg su rituali uopšte prisutni u društvu²⁹⁰, koju ulogu imaju u tom društvu. Najkraći odgovor funkcionalista je da ritual predstavlja zadovoljenje individualnih socijalnih potreba, ali i socijalne ravnoteže. Ritual se tako posmatra kao specifičan odgovor, prilagođavanje manje grupe ljudi opštoj društvenoj i fizičkoj sredini, ili pridruživanja toj sredini²⁹¹. Funkcionalistički pristup tumačenja

289 Bell, op. cit. pp. 152–53.

290 Penner H, Functions of ritual, Encyclopaedia Britannica.

291 Funkcionalni pristup objašnjenja rituala su smatrali najadekvatnijim načinom da se objasni ritual, Bronislav Malinovski, A.R. Redklif- Braun, Evans-Pritchard, Klajd Kluckhohn, Talcott Parsons, i Edmund Leach, k i svi engleski ili američki antropolozi. u: William A. Lessa, Evon Z. Vogt eds (1979), Reader in Comparative Religion: An Anthropological Approach. New York: Harper & Row. pp. 36–8.

rituala shvata ritual kao homeostatski mehanizam (mehanizam koji održava unutrašnju stabilnost i koherentnost društvene zajednice), uprkos spoljnih i unutrašnjih izazova i tenzija. Rituali po tom shvatanju služe npr. za regulisanje i stabiliziranje društvenih institucija, koordiniranjem socijalne interakcije, održavanjem grupnog etosa, reuspostavljanjem harmonije posle sporova. I funkcionalistički i "neofunkcionalni" model pristupaju ritualu kao načinu regulisanja ambijentalnih sistema jednog društva.

Dok je većina funkcionalista pokušala da tumači ritual kao nedvosmislenog sredstva održavanja društvenog poretka, južnoafrički funkcionalistički antropolog Mak Glukman²⁹² je u istom pravcu formulisao termin "ritual pobune". Naime, on je uočio da se neki rituali odvijaju sa „obrnutim” podelama društvenih uloga, npr. u njima mladi „naređuju” starijima, žene muškarcima, „kralj” ceremonije je lopov ili otpadnik a „kraljica” prostitutka ili notorna svađalica, i sl, vrlo slično evropskim karnevalima. Takve rituale je nazvao „ritualima pobune“, jer privremeno prezentiraju predstavu obrnutih odnosa o onih koji inače postoje u društvu. Ritual pobune uglavnom funkcioniše da zasmee i zabavi, ali i kao insitucionalni ventil pražnjenja postojećih društvenih tenzija. Naime, iako na prvi pogled ti rituali sadrže aktivnosti suprotne društveno prihvaćenim modelima ponašanja, izgleda i odnosa, oni su dozvoljeni i štaviše, poželjni jer kontrolisano prazne razne društveno nagomilane energije sukoba. Njima se u krajnjem ishodu osjećuju stvarne pobune. Funkcionalistički pristup ritualizacije društvenih konflikata omogućuje održavanje društvene ravnoteže, uz pomoć više strukturnih modela, simbola i rituala pobune koja je naravno samo tobožnja, odglumljena pobuna, performativnog, privremenog karaktera.

Francuski antropolog Klod Levi-Stros, smatra sve društvene i kulturne organizacije rituala, „neobuzdanim svečanostima kojima se omogućava izlazak iz perioda liminalnosti”. Oni služe da se probiju društvene barijere i da se oni koji su još u liminalnoj, dakle prelaznoj životnoj fazi, konačno pridruže grupi u jedinstvu sa društvom odraslih koje više ništa ne odvaja od njihovih momaka, ni njihovi različiti statusi, srodstva, i položaji, ni imovinske razlike, niti pripadnost vlastima, sekularnim rangovima²⁹³. Rituali kao društvene drame su dinamičan proces kroz koji se obnavlja osećaj zajedništva i pripadnosti zajednici, jer se kroz ritual stvara celina „communitas-a” i izlazi se iz margine i geta „liminalne faze”.

Ovo shvatanje otvara vrata dubljem razumevanju i sportskih rituala. Naime, rituali su prisutni i u savremenom sportu, pa i sam sport generalno može da se smatra jednim nizom rituala današnjeg vremena. Sportsko nasilje je takođe visoko ritualizovan, prateći elemenat sportskih zbivanja, sa svim navedenim osobinama i funkcijama rituala. Neki mediji, posebno film, sport i televizija, doprinose da se taj nasilan obrazac ritualnog ponašanja upoznaje i usvaja pre bilo kakvog ozbiljnijeg životnog iskustva. Mediji svojom ritualnom fascinacijom nasiljem ta-

292 Gluckman, Max (1963). *Order and Rebellion in South East Africa: Collected Essays*. London: Routledge & Kegan Paul.

293 Bell, Catherine (1992). *Ritual Theory, Ritual Practice*. Oxford: Oxford University Press. pp. 42–3.

kode ne malo doprinose stvaranju te iste fascinacije nasiljem kod sportske publike, kao publike koja ne samo da nesvesno očekuje, već i svesno priželjkuje da se desi neko nasilje.

Karakteristika savremenog sporta je da je nasilje ugrađeno u sam sport i u njegovu organizacionu nadgradnju. Dok se na jednoj strani sportisti obučavaju za agresivnu igru, na drugoj se organizaciona struktura kriminalizuje, u smislu da kriminalci preuzimaju pojedine klubove, ili da oni koji vode klubove postaju kriminalci. Zbog toga je na stadionu dozvoljeno mnogo toga što se, na drugim javnim mestima, kažnjava: najvulgarnije pogrde, pretnje sakaćenjem i smrću, pljuvanje, gađanje, rasistički i nacionalistički slogani; pozivi na tuču, nasilje, rušenje, paljevine, ubistva, teror - sve to spada u sportski ambijent današnjice.

Ritualni sportskog nasilja mogu se najlakše uočiti u koreografijama navijačkih grupa koje se odnose na način navijanja na stadionima, ali i na unutargrupnu dinamiku, ponašanje navijača pre i posle mečeva, njihov izgled, pesme, pokreti. Navijanje predstavlja tipičan obred zajedništva, pripadnosti navijačima jednog određenog kluba, određene grupe iz određenog kraja, ali i pripadnicima određene generacije, klase i nacije. Sadržina ritualnog performansa nasilja navijačkih grupa obuhvata bodrenje svoje ekipe, zahteve da se pobedi, postigne gol, da „svi krenu u napad“, isterivanje loše sportske sreće, („baksuza“), ili vređanje protivničke ekipe, njihovih navijača i funkcionera, sudija, zahtev da se „pokida“, „rasturi“, „pregazi“ protivnička ekipa, ali i vređanje i isterivanje uprave kluba za koji se navija, vređanje sopstvene ekipe ako izgubi meč ili se po mišljenju navijača, ne trudi dovoljno. Promene postojećih rituala, uvođenje novih pesama u repertoar koreografija i novih scenskih pokreta, odobravaju se u strogo hijerahizovanom nizu odlučivanja unutar navijačkih grupa.

Saznavanje suštine funkcinisanja rituala sportskog nasilja pomaže otkrivanju njegove suštine. Jasno je da spolja vidljiva funkcija rituala navijanja i rituala pratećeg nasilja nije samo da se podrže sportski uspesi „svojih“ po svaku cenu, već da se omogućí ostvarivanje raznih finansijskih, političkih, klasnih, pa i kriminalnih i raznih drugih vansportskih interesa iza glavne scene, koji su često nevidljivi na prvi pogled. Politika je u srpskom fudbalu stalno prisustna, na šta ukazuju i pojave npr. ko je ulagao u trening center Zemunelo, ko je ulagao u Smederevo, BSK u Batajnici, jer je jasno da su oni svi imali političku podršku, pozadinu i novac za svoje postojanje²⁹⁴. Na njih ukazuju izveštaji medija i pojedine naučne analize, ali većina zbivanja iza glavne, vidljive scene, ipak ostaje prikrivena, ili barem, teško dokaziva validnim dokazima.

Poznati izlivi navijačkog huliganizma²⁹⁵ i vandalizama²⁹⁶ kao pravi rituali destrukcije i rušilačkog besa s pravom se smatraju u potpunosti negativnim i destruktivnim. Ipak, mogu se tumačiti s referencom na rituale pobune, jer taj pristup omogućava uvid i u one funkcije sportskog nasilja koje služe pražnjenju

294 Dosije navijači, Požari na stadionima,

295 Huliganizam je grupno nasilno ponašanje na koncertima, utakmicama i drugim masovnim manifestacijama.

296 Vandalizam je uništavanje stvari s predumišljajem.

društvenih tenzija, njihovim prenošenjem na društvene margine sukoba navijača. Ritualizirani huliganizam i vandalizam navijača naime, može da se sagleda i u funkciji omogućavanja izlaska iz liminalne zone mladosti i prijema momaka u svet odraslih, punopravnih članova društva u procesu stvaranja muške zajednice odraslih, specifične za patrijarhalni *communitas*.

Rituali sportskog nasilja

Rituali sportskog nasilja se mogu podeliti u tri grupe: 1) ritualno nasilje u vezi sportskih takmičenja, 2) rituali nasilja unutar navijačke grupe i 3) rituali spoljašnjeg omogućavanja nasilja navijačkim grupama.

Ritualno nasilje u vezi sportskih takmičenja

Rituali nasilničkog navijanja

Po nekim mišljenjima, nasilje na stadionima nije sporadičan, neočekivan slučaj, jer su stadioni postali mesta na kojima vlada režirano i institucionalizovano nasilje²⁹⁷. Primeri stalnosti prisustva nasilnog ponašanja su npr. upotreba pirotehnika, koreografije bakljama koje izazivaju eksplozije i požar na tribinama i terenu i koje ugrožavaju bezbednost svih prisutnih, i sportista i publike; naročito pripremljene scenografije za slučaj pobede (npr. trijumfalne procesije koje često namerno ili kolateralno vandaliziraju javnu i privatnu imovinu), poraza (namerni prekid utakmice upadima na teren), vređanje uprave sopstvenog ili gostujućeg kluba; talasi na tribinama, napadi na protivničke navijačke grupe, i sl.

„Bio je to 113. „večiti derbi”. U dvadesetom minutu, kada su crno-beli postigli gol, s juga su poletele brodske signalne rakete prema Zvezdinim navijačima na severu. Bio je to direktan i nameran napad „grobara” na „delije”. Jedna od raketa zabola se Aleksandru u vrat i presekla mu aortu. Vrh rakete, malen kao čep, počeo je da varniči, da mu bukvalno kida grkljan i pali garderobu.”²⁹⁸ To je opis pogibije navijača Crvene zvezde Aleksandra Radovića koji je ubijen signalnom raketom ispaljenom sa južne tribine u dvadesetom minutu derbija na stadionu JNA. Utakmica je nastavljena kao da se ništa nije dogodilo. Navijač Partizana koji je ispalio raketu je uhvaćen kao i njegovi pomagači. „Na svakih 136 dana u Srbiji smrtno strada po jedan navijač, pokazuje istraživanje Udruženja sportskih novinara Srbije, koje je u 2008. godini sprovedeno u saradnji sa Ministarstvom za omladinu i sport, a ubijeni i napadači najčešće su stari između 18 i 26 godina“.²⁹⁹

Ritualno podržavanje nasilničkog ponašanja sopstvenog tima

Nasilje između samih učesnika određenog sportskog događaja, sastoji se najčešće od nasilnog ponašanje učesnika u igri (u fudbalu su tako npr. uobičajeni grubi ili „pogibeljni“ startovi, koškanja, različiti primeri nedisciplinovanog

297 Simonović Lj, 2013, PRILOG “NAVIJAČKOM PITANJU”: Odlomak iz knjige “Sport Kapitalizam Destrukcija”, Crvena Kritika, 11 februar.

298 B92 blog Radović Aca

299 Ministarstvo omladine i sporta, (2010), Akcioni plan za rečavanje nasilja u sportu

nepridržavanja pravilima igre). Tu su i incidenti koje izazivaju igrači, treneri i funkcioneri suprotstavljenih ekipa, verbalnim ili fizičkim napadima na protivničke igrače i sudije. Navijači često dočekuju ovakve situacije oduševljenom podrškom sa tribina i spremnošću da se lansiranjem raznih predmeta, iniciranjem tuče na tribinama ili tzv. talasa, ili upadima na teren, umešaju u indident.

Ritualno vređanje i provociranje protivnika

To što se takmičenja odigravaju između klubova iz iste zemlje, čiji su i igrači i navijači u većini slučajeva pripadnici iste nacije, nije prepreka za nadmetanje u razmeni pravog vatrometa uzajamnih uvreda, kako za vreme utakmice, tako i van nje. Pojedinaac, nalazeći se okružen gomilom na stadionu, dobija nesavladiv osećaj moći koji mu dopušta da se preda nagonima koje bi, da je sam, sigurno obuzdao, smatrajući da niko ne može da bude odgovoran za izgovorenu reč u masi koja skandira. „Gomila je bezimena, a dosledno tome i neodgovorna”³⁰⁰. Primeri su npr. uvredljiv slogan navijača Zvezde upućen navijačima Partizama: „Ajmo crno beli, umro je Tuđman Franja, ćutaćemo jedan minut predsedniku Partizana”, objavljena umrlica u dnevnoj štampi fudbaleru koji je prešao u redove „većitog rivala“, istaknuti natpis na sajtu navijača Partizana, „Ima li života posle smrti, saznaćete pre nas, Grobari Jug”³⁰¹, koji svakako spadaju u ekstremne primere pretećeg, simboličkog nasilja.

Ritualne masovne tuče policije i navijača na tribinama

Kada se tok utakmice ne sviđa organizovanim navijačkim grupama, zato što njihov tim gubi, zato što sumnjaju u nameštenost utakmice ili pristrasnost sudija, zato što ne igra njihov omiljeni igrač ili je ga je povredio protivnički igrač, ili njihov tim igra defanzivno, počinje nasilno izražavanje nezadovoljstva, vandaliziranje mobilijara na stadionu, napadi na protivničke navijačke grupe, izazivanje nereda po svaku cenu. Reagovanje policije, obično može da dovede do masovnog okršaja na tribinama.

Konačni ishod 112. većitog derbija govori sledeće, podatak je predstavljen kao svedočenje jednog od navijača Zvezde: „Tu negde počinju incidenti na južnoj tribini. Ceo sukob je počeo kada je jednog momka iz mlađe grobarske ekipe pogodila stolica u glavu. Tu oni kreću ka gore ne bi li utvrdili ko je bacio tu stolicu. Ljudi počinju da beže, a počinje i lomljenje stolica. Kada se sa tim krenulo, uleću žandari, kojih je bilo zaista mnogo i kreću da biju po jugu. Iako sam delija, moram da kažem da je ono bilo veoma brutalno. Tada dosta ljudi bukvalno beži sa juga, neki preskaču na zapad i istok, a zbog velikog broja pandura nastala je ogromna panika na jugu, tako da su se talasi i komešanje nastavili narednih 5-6 minuta. U jednom trenutku grobari su pokušali da napadnu žandare, ali u tome nisu uspeali. Bilans 26 povređenih navijača, 4 žandara.”³⁰²

300 Ćurguz Kazimir Velimir, Brzi, prilagodljivi i nemiosrdni, Nasilje u sportu i mediji.

301 Grobari, Alkatraz, Dvadeset najvećih navijačkih nereda

302 Zvanični portal FK Crvena Zvezda.

U ovu vrstu ritualnog nasilja spada i nasilje neizazvano takmičarkim rivalitetom, kao vrsta ritualnog nasilje radi nasilja. Kad navijači po svaku cenu žele nasilje, onda i prijateljske utakmice prvoligaša s treće-ligašem postaju rizične, i što dokazuje da navijačko nasilje nije uvek i ne mora uopšte ni da bude, uzrokovano sportskim događanjima.

Ilustrativan je primer iz Hrvatske: u oktobru 2009. prijateljska utakmica u Baškoj Vodi između domaće Uranije i Hajduka, prekinuta je u 30. minuti pri rezultatu 0:0. Prvo su navijači Hajduka „bengalkama” zasuli unutrašnji prostor igrališta, verovatno da impresioniraju domaću publiku, i da im „pokažu” kako se ponašaju „pravi” navijači, a nakon toga su stali bacati boce u teren. U tučnjavama na stadionu i oko stadiona ozlijeđeno je 324 osobe, 54 policijska službenika, a 32 osobe su teže ozlijeđene. U neredima je oštećeno 38 autobusa, 31 službeno vozilo MUP-a, 141 osobni automobil.

Sledeći primer je iz Srbije: incidenti su izbili na utakmici nižeg ranga između FK Proletera sa Slane bare (Novi Sad) i Zemuna, održane 2009. Ona je tretirana kao utakmica niskog bezbednosnog rizika, jer FK Proleter nije imao formiranu navijačku grupu. Uz minimalnu pratnju policije, na stadion su stigli Zemunci. Reagovali su navijači Vojvodine koji su se pojavili da bodre Proleter, dok su Zemunci istakli uvredljive transparente usmerene protiv navijača Vojvodine. Do sukoba je došlo kada su navijači Vojvodine ušli na teren, prekinuli utakmicu i počeli da gađaju bakljama rivalske navijače³⁰³.

Ritualno sučeljavanje rivaliziranih navijačkih grupa, dogovorene masovne tuče, organizovanje „vrućeg gostoprimstva”

Navijačke tuče odavno su postale sastavni deo života u većim gradovima. Do sukoba pripadnika različitih navijačkih grupa npr. obično dolazi pre i posle utakmica, često po samom osnivanju grupe, koja je željna dokazivanja, ali i prilikom događaja koji nemaju veze sa sportom, poput Parade ponosa³⁰⁴. Srbije. Masovne međusobne tuče navijačkih grupa i sa policijom paradigma su rituala sportskog nasilja i najčešće se upravo na njih misli kada se analizira sportsko nasilje. One se dešavaju između navijača različitih klubova i izvan sportskih borilišta, što se takođe smatra ritualizovanim sportskim nasiljem, iako se ne dešava neposredno na, niti oko sportskih borilišta.

U sukobu navijačkih grupa koji se desio aprila 2006. godine u beogradskom naselju Bežanijska kosa u tuči navijačkih grupa³⁰⁵ nožem je ubijen Petar Sedlak, drugi zakazan navijački okršaj desio se u istoj godini između navijača „Crvene zvezde” i „Partizana” na fudbalskom terenu fudbalskog kluba „Žarkovo” tom

303 Miljuš T., 2012, Nasilje u sportu, neobjavljen seminarski rad, odbranjen 2012. na predmetu Fenomenologija nasilja.

304 Ekipa Press-a, 2011, Huligani zavode teror po školama, decu biju zbog Zvezde i Partizana!, Press, 19. februar

305 Sa jedne strane bili su navijači fudbalskih klubova „Crvena zvezda” i „Rad”, a sa druge strane navijači fudbalskih klubova „Partizan” i „Zemun”.

prilikom nožem je ubijen Panić Aleksandar, u aprilu 2008. godine, u zakazanoj tuči navijača fudbalskih klubova „Vojvodina” i „Partizan” koja se dogodila u Futogu, ubijen iz vatrenog oružja mladić Dejan Dimitrijević³⁰⁶.

U ovaj tip ritualnog nasilja spadaju i napadi na sudije i gostujuće igrače što je odavno deo pratećeg „folklor” utakmica. Iako ove masovne tuče različitih navijačkih grupa, odnosno tuče grupa i policije uglavnom nisu unapred zakazane, veoma liče na njih po broju učesnika i obično ozbiljnim posledicama, takođe i jer su očekivane po mestu i vremenu dešavanja (pre ili posle utakmice oko stadiona, železničkih i autobuskih stanica na koje dolaze gostujući navijači i sl), i od ranije su poznate kao jedna od dominantnih manifestacija huliganizma.³⁰⁷

Ritualno “dokazivanje” na protivničkoj teritoriji izazivanjem incidenata

Obuhvata vandaliziranje gradskih ulica i vozila, napade na pojedinačne i manje grupe protivničkih navijača, izazivanje nereda na utakmici i provociranje njenog prekida, čime se stiče ugled i napreduje u hijerarhiji navijačke grupe zbog dokazanog „junaštva” na protivničkoj teritoriji.

Jedan od dobro upamćenih događaja takvog tipa bio je sigurno veliki sukob navijača Zvezde i Dinama u 13. maja 1990 godine. “Tog dana je više od 1.500 “delija” doputovalo u Zagreb sa željom da pokažu “bed blu bojsima” ko je najjači, a i jedni i drugi bili su složni samo u jednom - da će biti krvavo. Navijači su se tukli međusobno, a policija je tukla sve redom”³⁰⁸. Prepričava se i danas da je jedna manja ekipa Delija otišla u Zagreb veče ranije, poneli su iz Beograda registarske tablice i zakačili ih na zagrebačka vozila, pa su navijači Dinama, ne znajući to, demolirali automobile svojih sugrađana. Na stadionu su Delije smeštene na donjem nivou južne tribine sat vremena pre početka utakmice, srušile ogradu i provalile na gornji sprat gde su počistile sve pred sobom. Sa druge strane Dinamovci u želji da priskoče u pomoć svojim prebijenim prijateljima, provalili su ogradu koja ih razdvaja od atletske staze i žestoko su se sukobili sa policijom. Delije, obavljenog posla, sa svoje tribine posmatraju tuču “modrih” i “plavih” na centru terena. Zvonimir Boban u Brus Li stilu obara jednog “plavog” na zemlju. Posto su delegati odlučili da nema uslova da se utakmica odigra, policija je uspela da istera Bad Blue Boyse sa stadiona. Na ulicama Zagreba besneli su neredi.

306 U zakazanoj tuči kod železničke stanice u Futogu dve grupe navijača fudbalskog kluba Vojvodina i Partizan, nepoznata osoba iz pištolja ubila Dimitrijevića. Ovo je bila tuča dve grupe navijača Fudbalskog kluba Vojvodina i Fudbalskog kluba Partizan, a predstavljala je nastavak sukoba koji se u subotu u podne dogodio u centru Novog Sada uoči utakmice ova dva kluba. Navodno je ova tuča bila zakazana i verovatno je „bojno polje” odabrano kako ih u sukobu ne bi sprečila policija, pošto se železnička stanica u Futogu nalazi na samom kraju ovog mesta i prilično je zabačena.

Čačić N, 2008, Dejan Dimitrijević (27) stradao u obračunu dve grupe mladića, Glas javnosti, 16 april.

307 Dunning, E. The social roots of football hooliganism: a reply to the critics of the ‘Leicester school’. In: Giulianiotti, R. Bonney N. and Hepworth, M. (eds.). Football, violence and social identity. London: Routledge, 1994., str.136

308 Telegraf, 2012, Sećanje na Maksimir: Tučom navijača počeo rat u SFRJ, *Telegraf*.

Junajted fors navijači Rada su posebno sukobljeni sa Ekstremima, navijačima Novog Pazara. Nezapamćeni obračun se desio 2004. godine. Gostujući navijači Rada su napadali ne one organizovane navijače Pazara, do kojih nisu mogli da dosegnu, već običnu publiku, starije ljude, penzionere, žene. Onda su navijači Pazara koji su bili na drugom kraju stadiona, provalili na teren, pretrčali preko, razbili kavez u kome su bili gostujući navijači, da bi odbranili svoje napadnute sugrađane³⁰⁹.

Te večeri u Đenovi je večeri trebalo da se odigra utakmica Italija – Srbija. Još pre početka utakmice, navijači su napali golmana Stojkovića i pretili mu, čak je ubačena i baklja u autobus u kojem su se nalazili naši igrači. Kratka saopštenja koja su mediji pustili u etar nakon incidenta su uglavnom izgledala ovako: Prekid kvalifikacione utakmice grupe C Italija Srbija nastao je zbog incidenta koji su napravili srpski navijači. Takozvani navijači Srbije prvo su nasrnuli na golmana reprezentacije Vladimira Stojkovića, koji je nakon tog incidenta odlučio da ne brani na utakmici protiv “Azura”, a zatim je na stadionu “Luidi Feraris” u Đenovi nekoliko huligana počelo da seče zaštitnu mrežu iza gola, pali baklje i provocira navijače domaće reprezentacije. Iako su se igrači oba tima zajedno sa sudijama u predviđeno vreme pojavili na terenu, nakon ovakvih scena oni su se ipak vratili u tunel. Medijski „doprinos” ovom nasilnom ritualu je izostavljanje neophodne osude nasilja kao takvog, organizovanog nasilništva navijačkih grupa, uz apostrofiranje činjenice da se radi o kriminalcima sa debelim dosijeima, i dvocifrenim brojem krivičnih prijava.

Ritualno samoeksponiranje, egzibicionizam

Primaran cilj ekstremnih navijača je biti viđen, kako u široj javnosti, tako i unutar vlastite navijačke grupe³¹⁰. Često se to ostvaruje putem nasilja, a nasilje je osnova za izgradnju statusa pojedinog ekstremnog navijača unutar vlastite grupe. To neprestano skretanje pažnje na sebe dokazuje da su događanja na tribinama, pogotovo na delu gde se nalaze ekstremni navijači, često totalno neizazvani i potpuno nepovezani sa događanjima na samom terenu. Ekstremne navijačke grupe grade svoj ugled na nasilju, u njima se izrazito ceni spremnost na žrtvu (još jedan „pokazatelj muškosti”), koju je nemoguće dokazati izvan nasilničkih oblika ponašanja. „Podvizi” se nagrađuju napredovanjem u hijerahiji navijačke grupe. Visoko se ceni „hrabrost”, npr. da se tuku navijači protivničkog tima, ili stekne „trofeji”, otimanjem zastave od protivničke grupe navijača, navijačkih šalova, obično od pojedinačnih ili mladih protivničkih navijača, i sl.

Sport je postao paradigma „uspeha po svaku cenu”, zabava za publiku koja traži „krv” i zadovoljenje niskih strasti, produžena ruka kriminalnog podzemlja, mesto gde se „pere” prljav novac narko kartela, i mnogo štošta negativno. U dodatku, za mlade ljude marginalizovanih socijalnih grupacija, sport i sportski uspeh je jedini put socijalne promocije za siromašne i obespravljene, deo njihovih snova. Uprkos opadajućem kvalitetu sportskih takmičenja u Srbiji, nasilje

309 Dosije navijači, (2008), 5/7, Samo navijači 18. novembar.

310 Blog Dnevnik, (2007), Subkultura nogometnih navijača, 15 juni.

navijača ne prestaje, već kao da se intezivira upravo tim frustrirajućim odsustvom sportskog, takmičarskog kvaliteta. Sportski nivo i kvalitet kao da zamenjuje sve intenzivnije nasilje između samih učesnika određenog sportskog događaja, nasilno ponašanje učesnika u igri (u fudbalu su tako npr. uobičajeni grubi ili „pogibeljni“ startovi, koškanja, različiti primeri nediscipline), i nasilnog ponašanja posmatrača.

Navijanje i pripadnost nekoj grupi nije loše samo po sebi, štaviše to je dobar način socijalizacije mladih. Voleti klub, radovati se poredama i to deliti sa drugima je za mladog čoveka vrlo značajno. Ljudi su socijalna bića i oni imaju potrebu za pripadnošću. Problem je kada rivalitet među navijačima preraste u mržnju i agresiju prema drugima. Da bi se to izbeglo, ključno je vaspitanje i uticaj porodice³¹¹.

Ritualni unutar navijačke grupe

Ritualno funkcionisanje navijačke grupe

Biti navijač je muški posao. Devojaka ima na tribinama sve više, ali za njih niko neće reći da su navijači a još manje da bi ih tako nazvali huligani³¹². Jezgro grupe su ljudi koji se znaju po deset i više godina, koji se druže i mimo utakmica. Dele zajednička sećanja na putovanja na gostovanja, tuče, obračune, hapšenja.

Navijačke grupe se karakterišu unutrašnjom solidarnošću, skoro vojničkom disciplinom i hijerarhijskim uređenjem, uz naravno, spremnost na nasilje njihovih pripadnika. Kolektivna solidarnost izražena je na 3 načina: vizuelno, akustički i putem nasilja. Važno obeležje navijačkih grupa je i egzaltirana muškost. Naime, navijački stil ponašanja na stadionu i izvan njega obeležen je izrazitom muškošću, koja se može izražavati na više načina, npr. glasnim „muškim“ skandiranjem. Isto tako, oni tu muškost naglašavaju i u odnosu prema navijačima drugog kluba, dovodeći njihovu „muškost“ u pitanje raznim pogrđnim skandiranjima i verbalnim ponižavanjem.

Navijači Zvezde se ugledali na navijače Rome zbog toga jer su iz glavnog grada i imaju gradskog rivala a dinamovci na navijače Verone. Išli su im u goste, preuzimali koreografije. Red devils preuzeli su engleski tip navijanja po ugledu na Manchester Junajted. Ultras su prihvatili italijanski stil, srce, grlo, dlan. Dobi- jen je balkanski stil kao mešavina. „I tukli smo se, i trudili se da lepo izgledamo, i smišljali pesme. Ulazili su delinkventni tipovi koji su tu pokazivali svoje pravo lice, i jer je na stadionima, za razliku od ulice, sve dozvoljeno. Ulazili su u navijačke grupe zbog svoje agresivnosti i svog ludila a ne što ih je zanimalo neki klub. Navijačke grupe su bile osnovna škola kriminala“.³¹³

311 N. B. – N.M.N., (2013), Pravda (ne)stiže navijače, Večernje novosti, 5 juni. Hronika, str. 16

312 Dokumentarni serijal „40 godina bodrenja u Srbiji – dosije navijač“

313 Dosije navijač, Požari na stadionima, 1988.

Već osamdesetih postoje podela na grupe u kopovima. Izražavala se pripadnost i lojalnost klubu, ali i grupi. Znal se kako se ulazi u grupu, kako se napreduje u grupi, mora da se pokaže u tuči, znači mora da bude tuče, i onaj ko pobegne i pokaže se na drugi način kao slab, on više nema šta da traži u grupi. Osim onih koji se dobri u tuči, grupa ima i tzv pametnjakoviće. To su oni koji smišljaju pesme, slogane, koreografije, i njima se toleriše manje odvažnosti u sukobima³¹⁴. Samo slabe i malobrojne navijačke grupe koje nemaju veliki ugled, pokušavaju da ga steknu ekstremnim nasiljem. Tako na primer, početkom devedesetih formirana je navijačka grupa Invalidi, navijača Voždovac koja je od početka najviše ličila na uličnu bandu i tako se i ponašala³¹⁵.

Možda zvuči anegdotalno ali u „duhovitom“ tekstu na čestitkama namenjene navijačima, sumnjivog kvalitativnog nivoa, eksplicitno navode baš ono što karakteriše ritualno ponašanje pripadnika organizovane nasilne navijačke grupe.

„Uvek mora biti spreman da se bije protiv suparnika, a boga mi i policije”, poručuje se navijaču, na spornoj huliganskoj čestiki, koje se prodaju u novosadskim knjižarama i najčešće kupuju kao poklon za rođendan maloletnicima. “Kad njegovi gube, mora dvojici protivnika izbiti zube, a kad njegovi slave, mora trojici razbiti glave”, poruka je sa čestitke³¹⁶.

Grupna solidarnost i prava „zakletva ćutanja“ se podrazumeva, kao u mafiji. Mediji npr. izveštavaju da je jedan od vođa navijačke grupe Hijene, Avramović, zadobio u „sačekuši” povrede glave nanete udarcima i dve prostrelne rane na desnoj potkolenici, ali nije želeo da kaže ko je, gde i zašto pucao u njega, kažu u policiji³¹⁷. Pretpostavlja se da je ranjen na drugom mestu, da je pokušao da dođe do kuće, ali da je zbog bolova morao da pozove Hitnu. Protiv Avramovića je do momenta ranjavanja podneto petnaest krivičnih prijava.

U jednom intervjuu datom 2011. godine tadašnji predsednik Tadić u dijalogu sa književnikom Basarom, ističe da su navijački huligani oslobođeni odgovornosti za svaki šverc narkotika, nasilje, prebijanje ljudi na ulicama³¹⁸. A kada se razotkrije njihov život, kada se na savetu za nacionalnu bezbednost napravila analiza šta oni u stvari rade, vidi se da je reč o gotovo paravojnim formacijama koje pojačavaju svoj uticaj kroz društvene strukture, kroz razne poslovne ljude, kroz medije, kroz novinare koji ne razumeju o čemu se ovde radi... ne da ima političkih partija koje održavaju tesne veze sa tim kriminalnim i paravojnim formacijama, nego ne postoji stranka koja to ne radi.

314 Dokumentarni serijal „40 godina bodrenja u Srbiji – dosije navijač”

315 Dosije navijači, op.cit.

316 A.Č.-B.V, 2013, Huliganske "čestitke" pozivaju na nasilje među decom, Blic, 24 januar, str 16.

317 T.M.S, (2013), Ko je pucao u vođu "hijena": Policija saslušava Zvezdine navijače, Blic, 04. 06.

318 Status, 2011, Razgovor književnika i predsednika Srbije, Basara i Tadić oči u oči, Status, 02. 06.

Jubilarni, 100. broj magazina STATUS, ekskluzivno je objavio razgovor predsednika Srbije Borisa Tadića i književnika Svetislava Basare. Tadić i Basara su razgovarali o raznim društvenim pitanjima pa i o sportskom huliganstvu.

I na jednoj sednici Odbora Skupštine Srbije za odbranu i unutrašnje poslove jednom prilikom je rečeno da se navijačke grupe ponašaju kao “paravojne formacije”, te da je huliganstvo van kontrole državnih organa. Odbor je zatražio od MUP-a da dostavi informaciju o navijačkim grupama i nasilju³¹⁹.

Ritualno funkcionisanje vođe navijačke grupe

Pojedinci-vođe imaju istaknut položaj postoje u svim struktuiranim grupama kao što su i navijačke skupine. Kada govorimo o vođama možemo ih definisati kao pojedince koji imaju veliki uticaj na ostale članove grupe, koje predvode, i iz tog razloga su veoma važni kada se govori o huliganizmu³²⁰. Nekadašnji predsedik Tadić je za njih u navedenom intervjuju 2011. rekao da „švercuju narkotike ili učestvuju u drugim kriminalnim radnjama. Zараđuju novac i plasiraju ga kao dominantnu činjenicu u svojim odnosima u navijačkoj grupi.”³²¹ Opšte je poznato široj javnosti u Srbiji, da se u upravnim odborima klubova nalaze i vođe navijačkih grupa, da njihova uloga nije samo marginalna već često njihov glas biva odlučujući u donošenju konačne odluke.“³²² Oni se često koriste kao pokretačko oruđe za izvršavanje prljavih poslova, npr. neke smene u klubu ili druge promene do koje se ne može doći nekim konvencionalnim putem.

U serijalu Insajder navodi se da je poslednjih godina protiv vođa navijača Zvezde, Partizana i Rada podneto više od stotinu krivičnih prijava za teška krivična dela, ali da godinama nema pravosnažnih presuda, tako da je i da očigledno namerna nekažnjivost deo ritualnog funkcionisanja vođe navijačke grupe³²³.

Zanimanje „navijač“ ne postoji, još manje, vođa navijačke grupe, ali postojeće i vidljive privilegije pokazuju kako je vođenje navijačkih grupa izuzetno profitabilan posao. Tako dolazi i do nasilja pojedinih navijačkih grupa, koje predvode bande trgovaca drogom, i koji uz druge prljave poslove, najavljuju i svoje „krvave obračune“³²⁴.

Ritual inicijacije novih članova navijačke grupe

Prilikom prijema novih navijača, obično onih mlađeg uzrasta, od njih se traži da izvrše različite zadatke. Navodi se da najmlađi navijači, praktično deca, koja tuku navijače iz suprotstavljenih tabora to rade uglavnom samo kao produžena ruka onih starijih, onih vođa, koji im nalažu da to urade. Da bi pristupili npr. nekoj navijačkoj grupi moraju da urade određene zadatke da bi dokazali da su zaslužili da budu primljeni. Neki su se tetovirali, da bi obeležili pripadnost, a neki su tukli navijače suprotnog tabora. Krađe su takođe na repertoaru zadataka,

319 Danas, (2013), Paravojne formacije okupirale tribine, Danas, 6. 11.

320 Ekipa Vremena, 2013, Bande Beograda – nasilje navijačkih grupa, Vreme, br 1192, 7. novembar.

321 Status, op. cit.

322 Emisija “Insajder” B92,

323 Stanković B, 2010, Nasilje uz blagoslov, B92, Insajder, 29. novembar.

324 Nedeljković N. M. – Pantić N. (2013), Paravojska na tribinama, Večernje novosti 7 novembar, hronika, Str. 12

da li alkohola, ili cigareta, pljeskavice ili bureka, ali sasvim je normalna stvar, u okviru navijačke grupe da vođa traži od mlađih da za njega nabave određen predmet, naravno bez trošenja ikakvog novca³²⁵. Uglavnom, nasilje je osnova i za prijem u navijačku grupu kao i dalju izgradnju statusa pojedinog ekstremnog navijača unutar vlastite grupe. Svima, i novim i starim članovima nasilje je način da pokažu da više nisu deca.

U TV serijali *Dosije navijač*, članovi pojedinih navijačkih grupa su govorili o svojim iskustvima, kao npr: „Dobiješ zadatke, ako ih ispunjavaš kako treba, tako napreduješ. To je značajan momenat kada napreduješ kao navijač, kada pokažeš dovoljno odvažnosti i hrabrosti. Napreduje se ako se pokažeš da „imaš muda“. Kroz sukobe se iskristalizuje ko je ko, ko je za vođu, veće ili manje grupe, ko je možda infiltriran policijski doušnik. Zato se svi trude da pokažu koliko mrze policiju da ne bi na njih pala sumnja“.³²⁶

I štampani mediji izveštavaju o surovim postupcima regrutovanja novih, najmlađih članova navijačkih grupa, i navode da se od klinaca koji stupaju u navijačke grupe traži da klub stave ispred svih i ispred svega. Hijerarhija se strogo poštuje, a zadaci se ispunjavaju bez pitanja i objašnjenja. Oni koji žele da odu naprosto već previše znaju, zbog čega se odmetništvo ne prasta. Vrbuju klinge u osnovnoj ili već u prvim danima srednje škole. Ti dečaci za godinu-dve postaju najluđi u grupi, dokazuju se i rade najprljavije poslove za vođe, a zbog toga što su maloletni, zakon im praktično ne može ništa³²⁷.

Ritualna teritorijalnost navijačke grupe

Važna osobina navijačkih grupa je teritorijalnost prostora koji određena navijačka grupa zauzima na tribinama stadiona. I određeni krajevi grada u kojima oni žive i skupljaju se pred utakmicu (npr. Dorćol, „epicentar ludila“ Zvezdinih navijača) se označavaju grafitima i organizovano brane od navijača protivničkih timova, i svih onih, makar bili deca sa obeležjima „pogrešnog“ kluba. U Novom Sadu se npr. desila serija napada po školama na učenike sa obeležjima Zvezde i Partizana. Postoji i mit o „zabranjenim“ delovima grada u Beogradu za navijače jednih ili drugih „većitih“. Navijači FK „Vojvodine“ iz dela grada „Blok“ koji pripadaju grupi „Firma“ krenuli su u svojevrsno „zavođenje reda“ po sistemu „naš klub - naš grad“. Pod parolom, „Budi Novosađanin, navijaj za Vojvodinu! Šta traži neko u Novom Sadu u dresu Crvene zvezde ili Partizana“, oni pokušavaju na sve načine da izvrše pritisak na decu koja navijaju za beogradske klubove, žele da ih zaplaše i da im poruče da treba da navijaju za klub iz svog grada³²⁸.

325 Čomić Marko, 2012, Nasilje u sportu, neobjavljen seminarski rad odbranjen u okviru predmeta Fenomenologija nasilja na Fakultetu za evropske pravne i političke studije u Novom Sadu.

326 DOKUMENTARNI SERIJAL „40 GODINA BODRENJA U SRBIJI -- DOSIJE NAVIJACI“

327 Lalić A., (2013), „Firma“ i „Korida“ ratuju za narko-tržište, Blic, 12. 07.

328 Ekipa Press, op. cit. Vesti online, 2011, Teror u školama: Decu biju zbog Zvezde i Partizana!, Press, 19. 02.

Ritualni spoljašnjeg omogućavanja nasilja navijačkim grupama

Ritualna podrška klubova navijačkim grupama

Nije nikakva tajna da su navijači Zvezde i Partizana obasuti raznim privilegijama i oni su svoje navijanje pretvorili u neku vrstu profesije. Blagonaklonost klubova i države prema navijačima, dovela je do toga da najekstremniji pripadnici navijačkih grupa često prolaze nekažnjeno nakon učinjenog nasilja. Vladin Savet za borbu protiv nasilja u sportu identifikovao je fudbalske klubove kao glavne krivce za probleme koje prave neki navijači jer, postoji sprega takozvanih navijača sa upravama klubova, koje tom vezom ostvaruju svoje interese.³²⁹ Takođe se navodi i da je u današnje srpskom sportu puno „prljavog” novca i da dobrim delom srpskog sporta u zajedničkoj sprezi rukovode mahom političari i „kontravezni biznismeni” i da ne postoji volja da se nešto radikalnije promeni u skorije vreme. Klubovi su sa svoje strane pak, bili u vezi sa ekstremnim desničarima, predstavnicima DSSa, tadašnjeg SPSa, radikala i Nove Srbije, pojedincima iz Crkve, bivših pripadnika JSOa i pojedincima iz Vojske i Vojne službe koje je ujedinila još 2001 godine borba protiv saradnje sa Hagom. U godinama koje su usledile, te veze su postajale sve jače³³⁰.

Ritualna podrška medija „svojima”

Neki kritičari tvrde da su mediji glavni reprezentanti nasilja i mržnje³³¹. Iako to zvuči preterano, mnogobrojni primeri mogu da predstavljaju dokaze da mediji u najmanju ruku tolerišu, ako ne baš i otvoreno podržavaju navijačko nasilje.

Prve posleratne košarkaške utakmice početkom dvehiljaditih, između timova iz Srbije i Hrvatske, Partizana i Zadra bile su poprište masovnih nacionalističkih izliva. „Publika u prepunom beogradskom Pioniru skoro non-stop je skandirala „Ubi, zakolji da Hrvat ne postoji” i slične šovinističke gadosti. TV komentator je uglavnom hvalio igru Partizana, pune tribine, a sramno skandiranje kao da nije čuo. Tek „uzgred” bi pomenuo uz opasku tipa „eto, navijači su takvi”. Onda je Partizan otišao u Zadar. Bilo je kao u grotlu, a publika je skoro non-stop skandirala „Ubi, ubi Srbina” i ostale šovinističke gadosti. Komentator, isti onaj iz Pionira, koji nije „čuo” navijanje beogradskih „navijača”, bio je zgrožen i šokiran i samo je komentarisao sramno „navijanje” Zadrana.“³³² Pristrasnost medija nije ništa novo, kao i da su medji takođe navijačkih i nacionalnih pripadnost.

Mediji svojim teatralnim izveštavanjem izazivaju kontra efekat i previše daju na značaju nekim marginalnim grupama, dok bi putem istraživačkog novinarstva mogli mnogo više da doprinesu rešavanju ovog ogromnog problema. Sportski novinari koriste militarnu terminologiju koja vrvi od krvi i krvoločnosti, od

329 Dominique, B., Luc, R., Stephane, H., (2007), Sport i nasilje u Evropi, Knjiga Trgovina d.o.o., Zagreb, Str. 75-85.

330 B92, (2011), Ranjen vođa grupe “Alkatraz”, 6. februar.

331 Čurgus Velimir, Kazimir, 2007, Brzi, prilagodljivi, nemilosrdni, nasilje u sportu i mediji, Glas javnosti, 09. 05.

332 Biševac S., (2012), Dobri i loši „navijači”, Danas 31 oktobar, rubrika ruštvo, str. 5

„metafora” koje gotovo da zagovaraju fizičku likvidaciju protivnika, a sve to kroz formu zalaganja za *borbeni* igru.

Na pitanje ko je navijačima Čelsija dao naziv *Headhunters*, Lovci na ljudske glave, čuveni navijač tog kluba Džejson Mariner je iskreno rekao da stvarno nema pojma ko je to bio. Dodao je „I da budem iskren, mislim da nijedan navijač Čelsija neće reći: „Ja sam *Headhunter*”, već: „Ja sam Čelsi”. Taj naziv se proćuo zahvaljujući medijima³³³.

Mediji su jedni od puteva „normalizacije”, pa i legitimisanja nasilja. Oni svojim izveštavanjima dovode do toga da se nasilje smatra nećim uobićajnim i normalnim, a publika se navikava na nasilje. Takav status huliganskog nasilja olakšali su njegova opšta vidljivost, pogodnost za podizanje moralne panike i uticaj koji ima na javnost.

Poseban problem je kada mediji prilikom izveštavanja o sportskim događajima koriste tzv. „jezik mržnje” koji ima nameru da ponizi, zastraši protivnike ili podstakne na nasilje i predrasude protiv osoba ili grupa na osnovu nacionalnih ili politićkih ubeđenja. Za medije i njihove konzumente, ovakvi događaji kao da su postali normalna stvar i ne smatraju se uopšte ni strašnim niti problematićnim. U saopšte-nju policije o ovom događaju navodi se kako su intervenisali i uspešno sprećili da izbije veći sukob kao i da se uništi veći deo tribine. Mediji su jedan od ućesnika koji ćak i legitimišu nasilje. Oni svojim izveštajima dovode do toga da se nasilje smatra nećim uobićajenim i normalnim, pri ćemu se publika navikava na nasilje.

Neki mediji, posebno film, sport i televizija, presudno su doprineli da se nasilan obrazac ponašanja upoznae i usvaja pre bilo kakvog ozbiljnijeg životnog iskustva. Mediji stvaraju publiku koja ne samo da nesvesno oćekuje, već i svesno priželjkuje da se desi neko nasilje, novinari velićaju sportski ambijent i svojim ratoborno-huškaćkim komentarima otvoreno podstiću na nasilje. Koriste se atributi kao što su: „divno”, „fantastićno”, „neverovatno”, „sjajno”... vrši se estetizacija nasilja i uništenja i na taj naćin mu se pribavlja „kulturni” legitimitet. Naravno da nijedna novine, a joć manje televizija, neće podržati ili opravdavati nasilje, a pogotovo ne kada su posledice najtragićnije. Strategija medija po ovom pitanju prilićno je jednostavna: osudiće se svaki pojedinaćni, konkretni događaj u kojem su navijaći ispoljili nasilje, ali će se veoma retko ići direktno, frontalno, u kritici klubova i njihovih navijaćkih udruženja. Udruženja i pokreti navijaća nisu, naimo, nikakvi spontani socijalni fenomeni³³⁴.

Ukazuje se i na joć jedan deo „sportske priće”, a to su novinarski lobiji, koji su samo glasnogovornici mafijaćkih klanova koji sport drže u svojim rukama radi svojih prljavih raćuna, ili prikrivaju ili predstavljaju u totalno drugaćijem svetlu (onom koje odgovara establićmentu)³³⁵.

333 Grobari „Zabranjeni“, 2012, Tema: Ostrvo, England, Scotland, Ireland Wales

Jason Mariner, Dnevnik jednog navijaća, ćovek koji je preko noći postao najozloglaćeniji engleski navijać, 29 februar.

334 Ćurgus, V.K., Nasilje u sportu i mediji, Glas javnosti, 09.05.2007, str.28

335 Simonović L, 2013, Prilog navijaćkom pitanju: Odlomak iz knjige „Sport Kapitalizam Destrukcija”, Crvena Kritika, 11 februar.

Ritualno političko instrumentalizovanje navijačkih grupa

O neraskidivim vezama fudbala, kriminala i politike dosta je govoreno i u seriji Insajder koja je emitovana tokom 2011. na televiziji B92. Ali dok je npr. predsednik FSSa Karadžić tvrdi da je kriminal prošlost fudbala, dotle istaknuti bivši fudbaler Savo Milošević izjavljuje da je spreman da obriše celu svoju sportsku karijeru ako je to tačno³³⁶.

Da „politike“ ima u sportu ne može niko da negira. Već na prvi pogled na sajt neke od navijačkih grupa može da se uoči i slogan „Kosovo je Srbija“, tako da je jasno da niko ne može da tvrdi da se navijači bave samo sportom i navijanjem i da su političke teme za njih irelevantne. Sociolog Ratko Božović rekao je da su problematične navijačke grupe često manipulisane od strane političkih partija, najčešće od onih desničarskih: „Ja mislim da su navijači, ovi koje smo apostrofirali kao problematične, izvođači radova onih koji su hteli da ih upotrebe i zloupotrebe. Nikola Simić, sportski analitičar još je eksplicitniji, i smatra da je ipak najodgovornija država: „Država 20 punih godina dopušta nasilje. Pravila je neke zakone koje nije primenjivala i mislila je da su to marginalne stvari.“

Vlasti, ne samo da su nemoćne da spreče vandalizam, već su i odgovorne za stvaranje ovakvog ambijenta, nečinjenjem, ali i svesnim kreiranjem društvenih odnosa, koji su pogodno tle za ovakve postupke. Čak bi se moglo reći da očekivani, predvidljivi ritualni ispadi huligana u izvesnoj meri odgovaraju vlastima jer se time skreće pažnja sa drugih problema. Jasno je da su ljudi u politici zloupotrebili sport. Koketiranje pojedinih partija sa navijačkim grupama, sa jedne, i nespremnost države da se suoči sa huliganima, s druge strane, svakako ohrabruje nasilje. Oni koji bi trebali govoriti protiv mržnje, vrlo često su baš oni koji je raspiruju. Ekstremne desničare, predstavnike DSSa, tadašnjeg SPSa, radikala i Nove Srbije, pojedince iz Crkve, bivše pripadnike JSOa i pojedince Vojske i Vojne službe ujedinila je još 2001. godine borba protiv saradnje sa Hagom. U godinama koje su usledile, te veze su postajale sve jače a organizovane navijačke grupe njihova snaga³³⁷.

Vrlo često se navijačke grupe koriste u svrhu glasačkih mašina. Opšte poznata je činjenica da su fudbalski stadioni najpogodnije mesto za ispoljavanje nacionalnih strasti, gde dolazi do sukoba između navijačkih skupina, nenacionalnih ili nacionalnih, nije bitno³³⁸. Navijačke grupe odavno su pioni koji su kontrolisani od strane političkog podzemlja (dakle, vrlo perfidnim metodama), uz prećutnu ili otvorenu podršku nekih vlasti, nekih partija, uglavnom desničarske i nacionalističke orijentacije.

Vreme ozbiljnog navijačkog organizovanja nastupilo je krajem osamdesetih godina i poklopilo se sa evolucijom nasilja, gde su se prvi ozbiljni šovinistički ispadi sa stadiona preselili u političku arenu. Istorija raspada Jugoslavije može se opisati kao priča o evoluciji nasilja u jugoslovenskom sportu, posebno među

336 B92, 2011, Kriminal i fudbal, ma ko kaže? Insajder, 14. april.

337 Stanković B, 2011, Nasilje uz blagoslov (2), B92, 29. 11.

338 Štavljanin D., 2009, Koji su uzroci navijačkog nasilja? Radio Slobodna Evropa, 11. oktobar.

fudbalskim navijačima huliganima i postepenom prenošenju tog nasilja krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina, na teren među etničkih sukoba i “veliko nacionalne politike” i odatle na bojno polje. Stadion u bivšoj Jugoslaviji su na kraju, pri njenom raspadu, korišteni u političke svrhe. Stručnjaci, poput Ivana Čolovića, podsećaju da se istorija raspada Jugoslavije može opisati i kao priča o evoluciji nasilja u jugoslovenskom sportu, posebno među fudbalskim navijačima-huliganima, i postepenom prenošenju tog nasilja, krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina, na teren među-etničkih sukoba i veliko-nacionalne politike i, odatle, na bojno polje.“ Naime, tada su tribine postale regrutni centri za dobrovoljce koji su ulazili u paravojne jedinice finansirane od strane države zarad upotrebe u ratnim konfliktima koji su početkom devedesetih zahvatili Balkan, tj. ratovi na teritoriji Hrvatske, a nešto kasnije i Bosne i Hercegovine. Jedna od poznatijih jedinica je bila Srpska dobrovoljačka garda, pod komandom Željka Ražnatovića Arkana, koji je čak i bio vođa navijača Crvene Zvezde.

Navijačke grupe od nastanka su imale veliku ulogu u srpskom društvu ne samo početkom devedesetih, kada su i iz njihovih sastava regrutovani kadrovi za ratne dobrovoljačke jedinice. Navijači su svoju istorijsku rolu imali 5. oktobra 2000. godine, kada su zajedno sa građanima rušili režim Slobodana Miloševića. Vođe nekih navijačkih grupa viđane su u obezbeđenjima raznih političkih lidera, dok su neki i sami postali političari.

Nasleđe devedesetih i ranih dveihiljaditih oseća se i danas. „To nasilje je pre svega političko, pa se onda iz političkog nasilja delegiralo na pravno i na ekonomsko nasilje, da bi smo danas dobili nasilje na stadionima. Ne treba zaboraviti da su stadioni arena društva, preko kojih se prelijeva i oslikava na društvo ove zemlje sve ono što se u njoj zbiva. Danas imamo mladu generaciju, ili populaciju, kojoj je oko 20 godina, koji su u izvesnom smislu odrasli samo u raznim oblicima konflikata i nasilja. Oni zaista ne znaju za nešto drugačije ili vrednije.“

Osvrćući se na događaje u Đenovi u oktobru 2010³³⁹, Zvonimir Boban je rekao da je „između nogometa i politike uvek postojala i uvek će postojati određena veza“.³⁴⁰ Podsetimo se slike sa stadiona u Maksimiru u maju 1990, gde se Z. Boban kao igrač Dinama umešao u sukob huligana i policije, na strani onih prvih protiv policija, upamćena je kao jedan od najsnažnijih simbola dezintegracije jugoslovenskog društva³⁴¹.

339 D. M. 2010, Nova sramota: Zbog navijača prekinut meč Italija - Srbija!Blic, 12. 10.

340 I.G., (2010), Boban: Neredi 90tih bili su opravdani, ovo je bila čista mržnja, Index Navijači 13.10.

341 Telegraf, 2012, Sećanje na Maksimir: Tučom navijača počeo rat u SFRJ, Telegraf, 13.05

Nedelja, 13. maj 1990. godine, ostaće upamćena kao dan koji, prema mišljenju mnogih, označava početak oružanih sukoba u bivšoj Jugoslaviji. Tog dana je više od 1.500 "delija" doputovalo u Zagreb sa željom da pokažu "bed blu bojsima" ko je najjači, a i jedni i drugi bili su složni samo u jednom - da će biti krvavo. Navijači su se tukli međusobno, a policija je tukla sve redom.

Sport kao ritualni segment vladajućeg poretka, postaje svojevrsna ludačka koshulja koja se od malena navlači čoveku koji je, od onih koji poseduju vladajuću moć, proglašen ludim i nateran da se u okviru uspostavljene "borbe pod suncem" ponaša kao ludak³⁴². U tom zajedničkom ritualu sportskog nasilja, sportisti i publika, posebno strastveni navijači, postaju neposredni instrumenti agresivnog ponašanja i delovanja sportskih organizacija (uprave klubova i trenera), a svi oni, ritualni instrumenti posredovanja moćnih društvenih organizacija sa nivoa globalne strukture društva.

Huliganstvo je, neretko, zapravo put u kriminalne vode jer prevlast na tribinama donosi „veliki novac i veći kolač u kontroli uličnog tržišta narkotika“. Kriminolozi ukazuju i da su hulagini često plaćeni da rade za nečije interese i da, zapravo, nijednoj grupi nije u interesu da se u njihove razmirice meša policija³⁴³.

Interesantno je da obični građani itekako percipiraju pravu prirodu pozadine sportskog nasilja jer na anketu zašto država ne može da stane na kraj huliganima na sportskim terenima daju jasan, većinski odgovor, zato što su povezani sa političarima 71,% , a samo vrlo mali broj smatra da je to zbog blagih kazni 16,4% ili zato što se zanemaruje taj problem 9,9%³⁴⁴.

Ritualno ujedinjavanje rivalskih navijačkih grupa

Postoji redak fenomen ujedinjenja navijača radi nekog zajedničkog cilja koji se po pravilu postiže ekstremnim nasiljem udruženih snaga. Jedan od tih poznatih ciljeva je bilo udruživanje navijača radi sprečavanja održavanja „Parade ponosa“ pod okriljem desničarskih organizacija, mimo kojih postoji i osnovana sumnja da su neredi naložile i pojedine političke partije, crkve. Razlog udruživanja su i zajednički interesi, zajedničke vrednosti. Poznato je i npr. da su se navijači Partizana pridružili protestima koje su izražavali širom zemlje navijači Zvezde u traženju „pravde za Uroša“. Mišić, koji je u vreme napada bio nepoznat u navijačkim krugovima, na suđenju za napad na žandara Trajkovića imao je šest branioca. Odbranu Uroša Mišića za napad na žandarma Nebojšu Trajkovića plaćali su Crvena zvezda, „delije“, ali i „grobari“, i ona je koštala najmanje 80.000 evra³⁴⁵.

Serijski Insajder u dve epizode emitovane tokom 2010. pod nazivom "Nasilje uz blagoslov" nastavak su serijala «Nemoć države», koji je izazvao brojne reakcije i pretnje novinarima Insajdera, takođe otkriva korene saradnje, tj. da ekstremni navijači i ekstremni desničari u incidentima učestvuju zajedno, dok imaju podršku pojedinaca iz SPC, ali i pojedinih stranaka³⁴⁶.

342 Simonović Lj. (1995), Sport, kapitalizam, destrukcija, Lorka, Beograd.

343 N. B. – N.M.N., (2013), Pravda (ne) stiže navijače, Večernje novosti, 5 juni. Hronika, str. 16

344 Blic anketa, nedelja 17 februar 2013. str 5. Odgovor Ne znam dobio je 2,5%

345 Mišić, koji je u vreme napada bio nepoznat u navijačkim krugovima, na suđenju za napad na žandara Trajkovića imao je šest branioca.

346 Stanković B, (2010), Nasilje uz blagoslov, B92, Insajder, 29. novembar.

Zaključak o ritualima

Pristup sportskom nasilju kao nizu rituala omogućava analitičko i kritičko sagledavanje i razumevanje ove pojave ne samo na uobičajen način, u svetlu sporta, omladinske subkulture i klupskih mešetarenja, već omogućava i dodatno razumevanje te pojave kroz osobine rituala, kao što su npr. njegova društvena funkcionalnost, prihvaćenost i stabilnost. Ni rituali drugih vrsta, iz drugih oblasti, ne nastaju slučajno, sporadično ili koincidentalno, u *ad hoc* situacijama (da bi već u sledećim, nestajali), već su rezultat organizovanih, sinergičnih i snažnih društvenih napora da se kreiranjem rituala, odnosno ritualizovanjem nekih grupnih oblika ponašanja, zadovolje određene društvene potrebe. A ritualizacija je „način delovanja koji je dizajniran i orkestriran upravo sa namerom da se razlikovanjem, znatno i vidljivo privileguju ritualizirane aktivnosti u odnosu na druge, obične svakodnevne aktivnosti”³⁴⁷. Tom ritualizacijom sportsko nasilje se i razlikuje od recimo sličnih socijalnih formi, npr. od sociodrame kao dramskog odigravanja određenih socijalnih situacija i tema odabranih od strane same grupe, gde cela grupa predstavlja „protagonistu“.

I rituali sportskog nasilja se rađaju, razvijaju i dodatno ritualizacijom nadograđuju i privileguju u određenom društvenom okviru potreba, karakteristika i interesa aktera, mogućnosti, energija, zahteva, kulture, politike, generacijske i socijalne liminalnosti. Takav pristup sportskom nasilju kao vidu društvenih rituala današnjeg doba, ukazuje na neminovni zaključak da se protiv te pojave ne može boriti samo i isključivo sankcijama protiv učesnika u nekim od tih rituala, tj. onima koji se definišu kao „neposredni izvođači radova“, i eventualnim daljim pooštavanjem kaznene politike.

U svakom slučaju, treba imati na umu i prihvaćenost i stabilnost svih ritualizovanih formi ponašanja, koje nastaju u društvenim procesima dugotrajnog karaktera, pa ih kao takve, nikakve kratkoročne i parcijalne mere ne mogu efikasno ni umanjiti, a još manje potpuno iskoreniti. Naime, treba imati u vidu da je svim ritualima potreban kontinuirani dotok energije da podrži njegovu stalnu potrebu za napredovanjem ili makar održavanjem postignutog kvalitativnog i kvantitativnog nivoa. Jer ono što se dešava na tribinama možda i jeste, kao što se neki analitičari slikovito izražavaju, prava slika društva u njegovom najgorem izdanju, potpomognuta jeftinim opijatima, domaćom bedom i sitnom kintom?³⁴⁸ Ali ako su svi aspekti sportskog nasilja rituali, bili oni dobri, loši, konstruktivni ili ne, oni su neraskidivi deo društva. Zato je mnogo plodniji pristup ovoj pojavi, sagledati kako društvene i političke okolnosti mogu, ne toliko da potpuno onemoguće same aktere pojedinih rituala, već pre da usmere, unaprede i de(re)konstrušu, rituale sportskog nasilja, pa u tom pravcu i kreirati društvene politike.

Ipak, i dalje ostaju neodgovorena pitanja, npr. da li rituale i ove vrste treba poštovati, čuvati i negovati, a samo se protiv najekstremnije nasilnih treba boriti?

347 Bell, Catherine (1992) op.cit. p. 74.

348 Stojanović G., (2014), Domaće prilike, mentalitet nije genetska stvar, Blic, 24 avgust, str. 38.

Da li su rituali sportskog nasilja potpuno izvan domena vladavine prava koje karakteriše nepristrasnost, neutralnost, odvojenost od politike i odnosa moći? Da li su ti rituali samo manipulativna sredstva koja služe za prikrivanje onog što se stvarno zbiva, a to je dominacija najmoćnijih u društvu nad ostalima, uz uvećanje njihove moći kriminalnim načinima zarađivanja i uz pomoć sportskih rituala i njihovih aktera?

Literatura o mitovima

A.G, Istorijski razvoj fudbala.

www.znanje.org/zan/goran/g-istorija/desno.htm,

Pristupljeno 13.02.2012.

Basara S., (2013), Čije su Dveri, *Danas*, 23. 08

http://www.danas.rs/danasrs/kolumnisti/cije_su_dveri.881.html?news_id=266503

Basara S., (2013), Ravna gora II, *Danas*, 24.11.

http://www.danas.rs/danasrs/kolumnisti/ravna_gora_ii.881.html?news_id=271693

B92, (2009), Emisija “Insajder”, To NISU navijači, To NISU huligani, TO SU KRIMINALCI. 18. decembar.

https://www.youtube.com/watch?v=8vKJASLC_z4 .

Pristupljeno 12. 11. 2013.

Beta, (2013), UEFA Zabrinuta zbog nasilja u Srbiji, *Danas*, 7. mart.

http://www.danas.rs/danasrs/iz_sata_u_sat/uefa_zabrinuta_zbog_nasilja_u_srbiji.83.html?news_id=57808

B92, BETA, 2014, Vest Hem protiv antisemitizma, *B92*, 15.08

http://www.b92.net/sport/fudbal/vesti.php?yyyy=2014&mm=08&dd=15&nav_id=888692

Božović. R., (2007) „Agresija i nasilje u sportu”, Filozofski fakultet Nikšić, *Sociološka luča* I/ 2

Čolović I., (2009), Fudbal, huligani i rat, *E-novine*, 30. septembar

<http://www.e-novine.com/comments/srbija/srbija-tema/30514-Fudbal-huligani-rat.html>

Pristupljeno 20.08.2014.

Eliade, Mircea. (1967) *Myths, Dreams and Mysteries*. Trans. Philip Mairet. Harper & Row. New York

FIFA, „*History of Football*”

<http://www.fifa.com/classicfootball/history/index.html>

Pristupljeno 20. 08. 2014..

www.znanje.org/zan/goran/g-istorija/desno.htm,

Pristupljeno 13.02.2012.

Georgijev S., (2013), Uroš Mišić: Državu na informativni razgovor, *Vreme*, 28 februar

Gligorijević J., (2013), Intervju sa Čedomirom Jovanovićem, liderom LDP i narodnim poslanikom, Zašto me napadaju hijene, *Vreme*, 1164, 25. april.
<http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1111972>

Honko, Lauri. "The Problem of Defining Myth". (1984), *Sacred Narrative: Readings in the Theory of Myth*. Ed. Alan Dundes. University of California Press. Berkeley.

Jeftić Ž., (2013), Presude huliganima biće izricane odmah na stadionu, *Blic*, 3 april. Str. 3.

Jung, C. G. (2014), *Dream Interpretation Ancient and Modern*, Philemon Series & Princeton University Press.

Kuljanin B., (2013), Sačekuša navijačima: Tukli su mi dete bejzbol palicom, *Blic*, 20. 07.
<http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/394487/Sacekusa-navijacima-Tukli-su-mi-dete-bejzbol-palicom>

Lalić A., (2013), „Firma“ i „Korida“ ratuju za narko-tržište, *Blic*, 12. 07.

Mertus, Mršević, i dr, (1995), *Ženska ljudska prava*, Devedesetčetvrta, Beograd.

Mihailović S., (2010), Deo sveopšg nasilja, *Politika*, 22. septembar.
<http://www.politika.rs/pogledi/Srecko-Mihailovic/DEO-SVEOPSHTEG-NASILJA.lt.html>

Mihić O., (2012), *Nasilje i sport*, neobjavljen seminarski rad, odbranjen u okviru predmeta Fenomenologija nasilja na Fakultetu za evropske pravopolitičke studije u Novom Sadu u letnjem semestru 2012.

Minić D., (2013), Između navijanja i kriminala, *Politika*, 10. novembar.
<http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/izmedju-navijanja-i-kriminala/Huligani-ne-menjaju-tim-koji-pobedjuje.sr.html>

Myth, Written by Kees W. Bolle, Encyclopaedia Britannica. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/400920/myth>
Pristupljeno 20 . avgusta 2014.

N. B. – N.M.N., (2013), Pravda (ne)stiže navijače, *Večernje novosti*, 5 juni. Hronika, str. 16.

Nedeljković, N. M. (2014), Novosti istražuju, Mladi se i noževima dokazuju, *Večernje novosti* 25 mart, str. 17.

Novosel S., (2013), Navijači smenjuju šefa policije, *Danas*, 1. juli, rubrika Društvo, str. 5.

Plenum, (2011), Ponovo napadnuti studenti na Filozofskom, *Blic*, 07. decembar.
<http://www.vesti.rs/Drustvo/Plenum-Ponovo-napadnuti-studenti-na-Filozofskom-fakultetu.html>
Pristupljeno 20 . avgusta 2014.

R. V. B., (2013), Ko plaća navijački ceh? *Danas*, 7 novembar, Sport, Str. 30 i 31

Subota, T.M., Milićević I., (2013), Derbi užasa u režiji narko-dilera, *Blic*, 04. 11.
<http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/417282/Derbi-uzasa-u-reziji-narkodilera>
Pristupljeno 20 . avgusta 2014.

Subota T., (2014), Dunjić umakao sa 25 adresa, stigla 41. prijava, *Blic*, 04. 02.
<http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/439788/Dunjic-umakao-sa-25-adresa-stigla-41-prijava>

Subota T., (2014). Ubijen Velibor Dunjić u krvavom obračunu ispred splavova, *Blic*, 16.05.
<http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/465396/Ubijen-Velibor-Dunjic-u-krvavom-obračunu-ispred-splavova>
Pristupljeno 20 . avgusta 2014.

Štavljanin D., (2010), Koji su uzroci navijačkog nasilja? 11.10.
http://www.slobodnaevropa.org/content/tema_sedmice_navijaci_nasilje/1848577.html Pristupljeno 20.11.2012.

Šuput D., (2010), Pravni okvir koji uređuje borbu protiv nasilja na sportskim priredbama u evropskim državama, *Strani pravni život*, no. 1. str 246.

Tagirov T., (2010), Evropska zakonodavna praksa: Srbija i huligani, *Vreme*, br 1033, 21 oktobar

Telesković D., (2013), Huligani sve osioniji, *Politika*, 10. novembar.
<http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/izmedju-navijanjanja-i-kriminala/huligani-sve-osioniji.sr.html>
Pristupljeno 20 . avgusta 2014.

FIFA, „*History of Football*”
<http://www.fifa.com/classicfootball/history/index.html>
Pristupljeno 20 . avgusta 2014.

Z.M., (2012), *Večernje novosti* 4 novembar, Hronika , str 13.

V. N, (2013), Posebno tužilaštvo za huligane, *Večernje novosti* 7 mart, rubrika Sport, str. 37.

Vuković B., (2013), Samo se sudije bore protiv huligana, Blic, 10. 03
<http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/371520/Samo-se-sudije-bore-protiv-huligana>
Pristupljeno 20 . avgusta 2014.

Vuković Boris, (2014), Kažnjavati roditelje zbog dece huligana, *Blic* 25 mart, hronika, str. 15.

Whitbread, Leslie George, (1971) *Fulgentius the Mythographer*. Ohio State University Press. Columbus.

Literatura o ritualima

Anastasovski Ivan, (2012), Nasilje u sportu kao zlo jednog društva, *Savremeni sport. com*
<http://www.savremenisport.com/osnove-nasilje-u-sportu-kao-zlo-jednog-drustva.html>
Pristupljeno 21 avgusta 2014.

B92, (2008), *Blog Radović Aca*, 13 novembar.
<http://blog.b92.net/text/5359/Radovic-Aca/> (pristupljeno 17.11.2012.)
(pristupljeno 20.08.2014.)

B92, (2011), *Kriminal i fudbal, ma ko kaže?* Insajder, 14. april.
http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2011&mm=04&dd=12&nav_category=120&nav_id=505652, emitovano 12.04.2011. Pristupljeno 20 avgusta 2014.

B92, (2009), Emisija “Insajder”, *To NISU navijaci, To NISU huligani, TO SU KRIMINALCI*
https://www.youtube.com/watch?v=8vKJASLC_z4 18. decembar.
(pristupljeno 12. 11. 2013)

B92, (2011), Ranjen vođa grupe “Alkatraz”, 6. februar.
http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2011&mm=02&dd=06&nav_category=16&nav_id=490928
(pristupljeno 20.08.2014.)

Bell, Catherine (1992). *Ritual Theory, Ritual Practice*. Oxford: Oxford University Press.

Bell, Catherine (1997). *Ritual: Perspectives and Dimensions*. New York: Oxford University Press

Biševac S, (2012), Dobri i loši „navijači”, *Danas*, rubrika Društvo, 31 oktobar, str. 5

Ćaćić N, (2008), Dejan Dimitrijević (27) stradao u obračunu dve grupe mladića, *Glas javnosti*, 16 april.

<http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-16-04-2008/navijac-ubijen-u-tuci>

Pristupljeno 21 avgusta 2014.

Ćurgus, V, K., (2007), Nasilje u sportu i mediji, *Glas javnosti*, 09.05.

Ćurgus Kazimir Velimir, Brzi, prilagodljivi i nemilosrdni, (2007), *Nasilje u sportu i mediji*. 9 maj.

<http://www.b92.net/info/download.phtml?398238,0,0>.

Pristupljeno 21 avgusta 2014.

Čomić Marko, (2012), *Nasilje u sportu*, neobjavljen seminarski rad odbranjen u okviru predmeta Fenomenologija nasilja na Fakultetu za evropske pravne i političke studije u Novom Sadu.

D. M. (2010), Nova sramota: Zbog navijača prekinut meč Italija - Srbija! *Blic*, 12. 10.

<http://sport.blic.rs/Fudbal/Evropski-fudbal/186109/Nova-sramota-Zbog-navijaca-prekinut-mec-Italija--Srbija>

(pristupljeno 20.08.2014.)

Dokumentarni serijal „40 godina bodrenja u Srbiji – *Dosije navijači*

<https://www.youtube.com/watch?v=RPwDFDx3Ro8>

(pristupljeno 20.08.2014.)

Dominique, B., Luc, R., Stephane, (2007), H., *Sport i nasilje u Evropi*, Knjiga Trgovina d.o.o., Zagreb.

Dosije navijači, Požari na stadionima, (1988).

https://www.youtube.com/watch?v=tso_haoOzjc 26. 10.

(pristupljeno 20.08.2014.)

Dosije navijači 5/7, Samo navijači (2008), 18. novembar.

<https://www.youtube.com/watch?v=xmdEt722Drg>

Dunning, E. 1994, *The social roots of football hooliganism: a reply to the critics of the 'Leicester school'*. In: Giulianotti, R. Bonney N. and Hepworth, M. (eds.). *Football, violence and social identity*. London: Routledge.

Dvadeset najvećih navijačkih nereda, (2012), *Sajt Grobari, Alkatraz*
<http://alcatrazbeograd1970.blogspot.com/2012/06/20najvecih-navijackih-nereda-na-ovim.html>
(pristupljeno 20.08.2014.)

Ekipa Press-a, (2011), Huligani zavode teror po Školama, Decu biju zbog Zvezde i Partizana! *Press*, 19 februar
<http://www.pressonline.rs/info/politika/151618/decu-biju-zbog-zvezde-i-partizana.html>

Ekipa Vremena, (2013), Bande Beograda – nasilje navijačkih grupa, *Vreme*, br 1192, 7. novembar.
<http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1149240>
(pristupljeno 20.08.2014.)

Gluckman, Max (1963). *Order and Rebellion in South East Africa: Collected Essays*. London: Routledge & Kegan Paul.

Grobari „Zabranjeni”, 2012, Tema: *Ostrvo, England, Scotland, Ireland Wales*
Jason Mariner, Dnevnik jednog navijača, čovek koji je preko noći postao najozloglašeniji engleski navijač, 29 februar <http://www.zabranjeni.org/forumV2/index.php?topic=180.15>
(pristupljeno 20.08.2014.)

I.G., (2010), Boban: Neredi 90tih bili su opravdani, ovo je bila čista mržnja, *Index Navijači*, 13.10.

Miljuš T., (2012), *Nasilje u sportu*, neobjavljen seminarski rad, odbranjen 2012. na predmetu Fenomenologija nasilja.

Ministarstvo omladine i sporta, (2010), *Akcioni plan za sprečavanje nasilja u sportu*
<http://www.mos.gov.rs/vesti/modules.php?op=modload&name=Downloads&file=index&req=viewswdownload&sid=1>
(pristupljeno 20.11.2012.)

Penner H, Functions of ritual, *Encyclopaedia Britannica*,
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/504688/ritual/66240/Functions-of-ritual>
(pristupljeno 20.08.2014.)

Simonović Lj. (1995), *Sport, kapitalizam, destrukcija*, Lorka, Beograd.

Simonović Lj., (2013), *Prilog navijačkom pitanju: Odlomak iz knjige "Sport Kapitalizam Destrukcija"*, Crvena Kritika, 11 februar.

<http://www.crvenakritika.org/politika/113-prilog-navijakom-pitanju>
(pristupljeno 20.08.2014.)

Stanković B., (2010), Nasilje uz blagoslov, *B92*, Insajder, 29. novembar.

http://www.b92.net/insajder/arhiva/arhiva.php?nav_category=1280&yyyy=2010&mm=11&nav_id=513342
(pristupljeno 20.08.2014.)

Status, (2011), Razgovor književnika i predsednika Srbije, Basara i Tadić oči u oči, *Blic*, 02. 06.

<http://www.blic.rs/Vesti/Politika/257566/Basara-i-Tadic-oci-u-oci>
(pristupljeno 20.08.2014.)

Stojanović G., (2014), Domaće prilike, mentalitet nije genetska stvar, *Blic*, 24 avgust, str 38.

Štavljanin Dragan, (2009), Koji su uzroci navijačkog nasilja? *Radio Slobodna Evropa*, 11. oktobar.

http://www.slobodnaevropa.org/content/tema_sedmice_navijaci_nasilje/1848577.html
(pristupljeno 20.08.2014.)

Telegraf, (2012), Sećanje na Maksimir: Tučom navijača počeo rat u SFRJ, *Telegraf*, 13.05 <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/224692/Secanje-na-Maksimir-Tucom-navijaca-poceo-rat-u-SFRJ>
(pristupljeno 20.08.2014.)

Zvanični portal FK Crvena Zvezda, Nema velike Zvezde bez pune Marakane http://www.oaza.rs/sport/delije/index.php?lang_id=1&page_id=308&id=131
(pristupljeno 20.08.2014.)

William A. Lessa, Evon Z. Vogt eds (1979). *Reader in Comparative Religion: An Anthropological Approach*. New York: Harper & Row. pp. 36–8.

VERSKI MOTVISANI RATOVI I SUKOBI PROŠLOSTI I SADAŠNJOSTI

Pojmovi
Sveti rat
Religijsko nasilje
Verski elitizam, fundamentalizam i ekstremizam
Religijski motivisana netrpeljivost – Srbija 2006 -2009
Krstaški ratovi
Institucionalno i političko nasleđe krstaških ratova
Savremeni magijski ratovi na afričkom kontinentu
Afrički islamski ekstremizam
Rasizam i rasističko nasilje
Kju Kluks Klan

Pojmovi

Pod verskim ratom podrazumeva se sukob u kome se podela između učesnika u ratnim sukobima često zasnivaju na njihovim različitim identitetima ili svesti o različitom identitetu (etničkom, rasnom, religijskom...). Jedan od stereotipa vezanog za verske ratove, je predstava da su verski ratovi postojali u prošlosti nekada, ali da ih danas ili više nema ili su vrlo retki. Verski ratovi su ipak dominirali sukobima tj. dešavali se mnogo češće u prošlosti, posebno u izvesnim epohama u prošlosti u kojima su se vodili gotovo isključivo verski ratovi.

U pogledu religijske motivacije, važno je napomenuti da rat ne mora biti neposredno vođen oko religijskih pitanja jer je moguće da tek u nekoj od svojih kasnijih faza, poprimi i određenu religijsku dimenziju. Važnost religijske dimenzije nekog sukoba povećava se u srazmeri sa obimom u kome se religijske strukture poklapaju sa strukturama moći u nekoj državi.

Ratovi vođeni iz verskih razloga obično se vode radi istrebljenja nevernika ili oduzimanja od takvih, tj. pripadnika druge vere, nekih teritorija, dobara, ili oslobađanja ispod tuđe vlasti grupa stanovnika svoje vere.

Postoje shvatanja da verski ratovi dominirali do kraja XVII veka i da su takve ratove od kraja XVII veka postepeno „zamenili“ ratovi vođeni iz nacionalnih, ideoloških, „državnih razloga“ ili „razloga nacionalne bezbednosti“ u vidu preventivnih ili drugim kriterijumima definisanih ratova.

Ono što je važno podvući je da verski sukobi ni danas nisu prevaziđeni i da se elementi verskih konflikata nalaze u sukobima novijeg doba religije u kojima često igraju značajnu ulogu. To pogotovu kada se radi o sukobima država ili grupa koje se razlikuju po etničkim i verskim elementima pa i civilizacijskoj pripadnosti i karakteristikama. Zato neki autori smatraju da vreme verskih sukoba nije nestalo zauvek, pa i s uverenjem prognoziraju nove sukobe civilizacija bazirane

upravo na religijskim razlikama. Ti anticipirani, budući sukobi se opisuju kao sukobi širokih razmera jer civilizacije obično počivaju i na verskim temeljima ili su prožete i elementima neke od religija.

U poslednjim dekadama XX veka došlo je do značajnije promene u recepciji religije kao faktora pomirenja i sukoba. Tri činioca se tu obično navode kao glavni razlozi: Religijske podele su bile uzrok ili su pratile mnoge konflikte: sukobi katoličkih hrišćana i muslimana u Istočnom Timoru, Jevreja i muslimana na Bliskom istoku, protestanata i katolika u Severnoj Irskoj. Tu se ubrajaju i sukobi u Aziji muslimana i hindusa u Kašmiru i indijskoj državi Gudžarat (sukobi između Indije i Pakistana, od nastanka ovih dveju država 1947/8. godine) sukobi hindusa i Sika u Indiji, talibanska isključivost prema drugim religijama u Avganistanu. Ratni sukobi u Africi koji proteklih decenija obuhvataju mnogo surovosti prema civilima, veliki broj žrtava i često besne gotovo endemično decenijama u nekim delovima tog kontinenta, takođe su primeri verski motivisanih sukoba sadašnjosti. Poznati su npr. sukobi u oblasti Velikih jezera Afrike (Viktorija i Tanganjika – Ruanda, Burundi i Uganda) u kojima je određenu ulogu odigralo i sveštenstvo, pa na tzv. afričkom Rogu (Somalijski rog – Etiopljani, tj. monofizitski hrišćani, protiv Eritrejaca i Somalijaca - muslimana), kao i u Obali slonovače i Sudanu (hrišćani i muslimani). Savremeni sukobi sa religijskim komponentama van Afrike vode se u Šri Lanki (Sinhalezi – budisti i Tamili – hindusi), Čečenija (pravoslavni i muslimani), na teritoriji bivše Jugoslavije (naročito u Bosni i Hercegovini), Libanu, Nagorno Karabahu (monofizitski hrišćani Jermeni i muslimanski Azeri).

U savremeno doba uočavaju se tendencije 1) jačanje fundamentalističkih tendencija u svetskim religijama; 2) uloga hrišćanskih crkava u radikalnim promenama koje su se zbile u nekim centralno-istočnim zemljama (pre svega u Poljskoj); 3) snaženje ekumenskih procesa u svetu tokom osamdesetih koji je dao novi zamah hrišćanskim vernicima.

Svakako treba napomenuti da nema religije koja nije vršila ili iskusila nasilje i da je pogrešna isključivost u percipiranju pripadnika drugih religija kao onih koji su nasilni i konfliktni za razliku od pripadnika sopstvene religije. I nasilje unutar pojedinih religijskih zajednica je česta pojava. Prvobitni hrišćani bili su izloženi teškim i masovnim progonima, Muhamed pod prisilom napušta Meku i prelazi u Medinu, pa i savremena događanja svedoče o tome.

Ponašanje crkava religijskih organizacija u najvećem broju slučajeva sadrži jasno uočljiv elemenat osude pojedinačnih ispoljavanja agresije i nasilja. Ali kad se radi o masovnim sukobima i nasilju većih dimenzija, kao što su verski i nacionalistički pokreti i ratovi između država, koji se pravdaju verskim ili sličnim razlozima, iste te organizacije su često po strani i otvoreno ili prećutno opravdavaju sukobe. Na primer veliki verski ratovi u Zapadnoj i Centralnoj Evropi posle Reformacije prouzrokovali su stravične masakre (Vartolomejski pokolj protestanata u Parizu 1572) i masovna uništenja npr: u Češkoj je tokom tridesetogodišnjeg rata, 1618-1648, stradalo dve trećine stanovništva, imali su podršku crkvene elite.

Sveti rat

„Sveti rat“ je termin kojim se definišu verski sukobi u kojima nasilje dobija karakter svetosti. Japanski car, za kojeg se verovalo da vodi direktno potomstvo od boginje Amaterasu mogao je, sve do 1945. godine pozivati Japance u rat i to je ona na osnovu tog „božanskog“ poziva, postajao „sveti rat“. Sveti rat je naziv za koncept rata svakog društvenog sukoba u kojem je jedna strana uverena da ga vodi po dužnosti koju je propisala božanska ili natprirodna sila, odnosno kako u njemu mora istrajati do konačne pobeđe. Strana koja proglasila sveti rat od svojih učesnika zahteva da se nikako ne smeju obazirati na vlastite ljudske i materijalne žrtve. Žestina sukoba je karakteristika svetih ratova i to je doktrina po kojoj radi postizanja cilja ne smeju postojati skrupuli koji inače postoje u miru ili „običnim“ sukobima. Takođe se podrazumeva kako sveti rat nikako ne sme završiti kompromisom nego isključivo potpunom pobedom vlastite strane.

Obraćenjem cara Konstantina na hrišćanstvo i uspostavljanjem teokratske države do juče proganjeni hrišćani postaju progonitelji drugih. Ostale religije se zabranjuju, a učitelji nove generacije iznose teze o pravednom ratu. I sv. Augustin želeo je opravdati učestvovanje hrišćana u ratu, argumentuje kao prihvatljivo gledište o verničkom izvršavanju Božje volje ognjem i mačem. To otvara put svetim ratovima hrišćanstva. Najpoznatiji hrišćanski verski ratovi su Krstaški vojni pohodi na Jerusalim. Pod parolom posvećenog motiva, krvavo su se progonili Jevreji i nemilosrdno istrebljivali stanovnici Južne Amerike, a i Evropljani sami gotovo su se istrebili u verskim ratovima između katolika i protestanata.

Džihad je u današnje vreme svakako najpoznatiji koncept „svetog rata“ vezan za najmlađu objavljenu religiju – islam. Sam pojam *džihad* ima mnogo šire značenje od svetog rata. U stvari, *džihad* znači borba, a postoje različiti vidovi te borbe. Fizičko nasilje i sukobi su samo jedan od njih. Džihad u najopštijem smislu znači sveukupan duhovni i materijalni trud u ostvarivanju Allahovih zakona. Premda se islam ponekad širio nasilno, on nije sadržavao princip verskog ekskluziviteta. Evropski hrišćani i Jevreji kada su potpali pod muslimansku vlast, mogli slobodno da ispovedaju svoju veru i obavljaju rituale, zadržavši svoje crkve i sinagoge. Bili su izuzeti iz vojne službe i imali su svoje nezavisne sudove, a njihovi religijski poglavari su ih predstavljali pred muslimanskim vladarima. To je doprinelo da su vekovima sve tri ove religijske zajednice živele uglavnom mirno jedna pored druge, ali i delom zbog toga što su delile zajedničko, avramovsko nasleđe i veru u jednog Boga. Jevreji i hrišćani su u islamskim zamljama smatrani narodima pod zaštitom koji su obavezni da plaćaju poseban porez. Svi podanici živeli su u malim verskim zajednicama koje su uživale znatnu autonomiju, i tako organizovane zajednice prvenstveno su imale za cilj da upravljaju lokalnim aktivnostima i da pomažu državi u prikupljanju poreza i u održavanju discipline.

Kur'an 5:48 „A tebi objavljujemo Knjigu, samu istinu, da potvrdi knjige prije nje objavljene i da nad njima bdi. I ti im sudi prema onome što Allah objavljuje i ne povodi se za prohtjevima njihovim, i ne odstupaj od Istine koja ti dolazi; svima vama smo zakon i pravac propisali. A da je Allah htio on bi vas sljedbenicima jedne vjere učinio, ali, On hoće da vas iskuša u onome što vam propisuje, zato se

natječite ko će više dobra učiniti; Allahu ćete se svi vratiti, pa će vas On o onome u čemu ste se razilazili obavijestiti”.

Kur'an: “Da Gospodar tvoj hoće, na Zemlji bi doista bili svi vjernici. Pa zašto onda ti da nagoniš ljude da budu vjernici?” (10:99). U vjeri nema prisiljavanja - Pravi put se jasno razlikuje od zablude! Onaj ko ne vjeruje u šejtana, a vjeruje u Allaha - drži se za najčvršću vezu, koja se neće prekinuti. - A Allah sve čuje i zna.” (2:256).

U drugoj suri opravdava se odbrambeni rat: „I borite se na Allahovom putu protiv onih koji se bore protiv vas, ali vi ne otpočinite borbu! Allah, doista, ne voli one koji zapodijevaju kavgu. I napadajte takve gdje god ih sretnete i progonite ih odande odakle su oni vas prognali. A zlostavljanje je teže od ubijanja! I ne borite se protiv njih kod Časnoga hrama, dok vas oni tu ne napadnu. Ako vas napadnu, onda ih ubijajte! Neka takva bude kazna za nevjernike. A ako se prođu - pa, Allah zaista traži i samilostan je. I borite se protiv njih sve dok mnogoboštva ne nestane i dok se Allahova vjera slobodno ispovijedati ne mogne. Pa ako se okane, onda neprijateljstvo prestaje, jedino protiv nasilnika ostaje. Sveti mjesec je za sveti mjesec, a i u svetinjama vrijedi odmazda: onima koji vas napadnu uzvratite istom mjerom i Allaha se bojte, i znajte da je Allah na strani onih koji se grijeha klone” (Kur'an 2:190-194).

Koncept islamskog svetog rata džihada reaktuelizovan je nakon Islamske revolucije u Iranu 1978-79. godine i raspada blokovske polarizacije sveta, a dugu tradiciju dovođenja u vezu muslimana sa nasiljem i džihadom, potkrepljivali su akti nasilja ekstremnih grupa u posljednjim dekadama XX veka.

Kod svih verskih sukoba problem je tumačenje svetih spisa. Ako se uzmu u obzir terorističke aktivnosti ekstremnih islamističkih grupa koje često svoje akcije izvođe pravdajući ih religijskim načelima, jasno je da interpretacija svetih spisa i ovde ima veliki značaj, i da se tu najčešće radi o zloupotrebi vere, kao i o zloupotrebi te zloupotrebe od strane pojedinih svetskih sila.

Odnos religije i politike, tačnije procesi politizacije religije i religizacije politike čini srž problema interpretacije svetih spisa odnosno selektivan pristup religijskim učenjima i zloupotreba religijskih načela što onda postaje osnova za koncepta „svetog rata”. Sa druge strane mnoge religijske zajednice, poput kveкера, mormona, Jehovinih svedoka, itd. radikalno odbacuju oružanu silu i koncept nasilja pa ni kao sredstvo samodbrane. Iz tih zajednica je i potekla ideja o prigorovoru savesti i odbijanju vojne službe jer je to protivno njihovoj religijskoj etici.

Religijsko nasilje

Religija je duhovna povezanost jedne grupe ljudi s nekim višim svetim bićem, odnosno Bogom i sadrži učenje o suštini, svrsi i poreklu svega postojećeg. Interesatno je da Frojd religiju naziva kolektivnom kompulsivnom neurozom, dok se u Indiji pod religijom podrazumeva znanje prethodnih razvijenijih civilizacija. Nerazvijenost naše civilizacijene daje nam mogućnost da shvatimo religiozna znanja kao uputstva prethodnih, naprednijih civilizacija, tako da po indijskom shvatanju učimo religiju radi pozitivnog razvoja našeg sadašnjeg društva.

Papa Benedikt XVI često je isticao da je Evropa čudesna tvorevina grčke filozofije, rimskog prava i biblijske vere. To čini njen identitet bez koga nema stvarnog i dugotrajnog evropskog jedinstva.

Postoje dva osnovna tipa vernika - vernici koji su u ime svoje vere mirotvorci i vernici koji u ime svoje vere pribegavaju nasilju

Često se čuje pitanje: „Kako religija uopšte može da bude uzrok nasilja i zašto i pod kojim uslovima religijski fundamentalizam dovodi do nasilja?” Postoje razni ambijentalni, socijalni i individualni, psihološki uzroci. Jedan od čestih uzroka je zloupotreba svetih spisa i njihovih reči, izneverena (prevelika) očekivanja, teolozi ne huškaju na nasilje već političari, loša lična ili kolektivna iskustva. Treba znati da izvorne religije ne sadrže elemente nasilja već njih u religiju donosi nacionalizam.

Došlo je do porasta religijskog nasilja na globalnom nivou i verski motivisan terorizam sve više zahvata razvijene zemlje. Islamski modaliteti terorizma trenutno su preuzeli centralno mesto u međunarodnim odnosima. Islamski fundamentalizam uneo je u terorizam brutalnost i verski fanatizam, kombinovano sa apoteozom žrtvovanja, odnosno nasilja nanetog samom sebi.

Religija je tokom istorije imala veliku ulogu u obuzdavanju nasilja, suzbijanju agresije, promovisanje pomirenja i razumevanja među suprostavljenim grupama, i to ne sme da se zaboravi. Ali iz mnogih primera iz prošlosti i sadašnjosti, jasno je da religija može biti posredno ili neposredno uzrok ratova, terorizma ili drugih oblika nasilja individualnog, grupnog pa čak i nacionalno počinjenog nasilja.

Verski spisi nude dve predstave o Bogu, jedna je ona koja izaziva poverenje i ljubav a druga pobuđuje strah i opreznost. Slika o Bogu znatno više nego bilo koji drugi aspekt religioznosti utiče na razumevanje verskih poruka, načina spasenja i formiranje stila života. Ukoliko dođe do krivljenja ove slike dolazi do pogrešnog tumačenja religije što u krajnjem ishodu vodi u ekstremizam. Obaveza verovanja je sastavni deo religioznih doktrina monoteističkih religija. Dužnost verovanja na način koji odgovara datoj religiji se stavlja na prvo mesto a ljubav prema čoveku na drugo, ograničava se ljubav prema pripadnicima iste religije čime se stvara osnov za rađanje netolerancije i ispoljavanje nasilja.

Primeri hrišćanski motivisanog nasilja su: krstaški ratovi protiv “nevernika”, inkvizicija – istrebljenje neistomišljenika u Evropi, progon Jevreja, vekovima vođeni verski ratovi u Evropi, nasilno pokršćavanje domorodaca – kao instrument kolonijalizma. Hrišćanstvo podrazumeva ljubav među hrišćanima i kao novi izabrani narod sastavljen od svih koji veruju u Hrista – niko nije isključen, jer među njima postoji duhovno srodstvo.

Poznata je Poslanica Rimljanima apostola Pavla: „Budite istomišljenici među sobom, budite dobri ako je to moguće sa svim ljudima. Dakle, ta dobrota prema drugima nije nikako obaveza niti je bezuslovna već samo ako je to moguće. Institucija crkve ima tamnu senku, taj prvobitni greh crkve je iskušenje vlasti. Crkva i crkveni ljudi manipulišu strahovima ljudi. Oni doživljavaju ono što se naziva iskušenje mantije – uživanje u nezaslužnim privilegijama i ugledu u društvu. Zloupotrebe Jevanđelja se dešavaju upravo zbog tog iskušenja mantije.

Ovozemaljski život nije savršen, dešavaju se porazi i iskušenja. Crkva je u jednom istorijskom periodu bila potrebna svetovnim vlastima da napuni ideološki vakuum. Uvek je bilo ljudi unutar crkve koji su se suprotstavljali nasilju crkve, koji su mislili drugačije, koji su bili svesni i koji su upozoravali na kršenje Jevanđelja. S mukom ćeš živeti, sudbina je čovečanstva, po hrišćanskoj doktrini. Iskreno odricanje satane je neophodno jer zlo kinji čoveka, pa se moramo boriti protiv zla stalno. Različitost ne može da se smatra opravdanjem nasilja. Što je identitet slabiji to je manja sposobnost prihvatanja različitosti. Slabim identitetima negiranja različitosti su potrebni da bi ojačali.

Iz istorije hrišćanstva je poznat progon sv. Jovana Zlatoustog jer je propovedaao protiv zloupotreba vlasti.

Verski elitizam, fundamentalizam i ekstremizam

Verski elitizam je pojam koji objašnjava stav svake religije da svoje verovanje proglašava kao jedino pravo odnosno ispravno verovanje, što je posledica težnje da da održi to verovanje. Verski elitizam je verovanje u izabranost i pravovernost. Verski ekstremisti doživljavaju sadašnju situaciju kao oslabljenu verziju autentične vere, odbijaju kompromis sa sekularnim institucijama kritikujući "slabe" vernike zbog njihovog komformističkog stava prema vladajućem trendu u kulturi i pozivaju na jači otpor zapadnjačkom uticaju. Oni odbacuju shvatanje po kojoj je religija privatna stvar pojedinca i nadaju se da će doprineti iskorenjanju sekularne države.

Fundamentalistički stavovi su stavovi u vezi prirode dobra i zla, stavovi u pogledu istine, stavovi u odnosu na religiju, fundamentalistički apsolutizam. Stavovi u vezi prirode dobra i zla: religijski ekstremisti sebe vide kao pravednike, svoje neprijatelje kao zle a borbu protiv njih kao priliku da budu heroji. Neprijatelji se satanizuju i njih treba uništiti. Linija između dobrog i zlog nalazi se ne samo između pojedinih grupa ljudi već i unutar svakog čoveka na liniji njegovih dilema i unutrašnjih borbi. Stavovi u pogledu istine se razlikuju i religijski ekstremisti smatraju da postoji samo jedna, jedinstvena istina koja je bezvremena i nepromenljiva dok ih njihov dogmatizam vodi u spremnost da ubiju u ime istine. Stavovi u odnosu na religiju kod religijskih ekstremista sadrži verovanje da je vera sama sebi cilj i da je njihova dužnost da čovečanstvo i celu zemaljsku kuglu uvedu u eru u kojoj će njihova vera dominirati.

Fundamentalistički apsolutizam je stav da postoji samo jedna istina, samo jedan autoritet, jedna autentična priča koja važi za sve, koji se karakterišu potpunom nepogrešivosti. Osnovni spis po fundamentalistima treba da se čita kao saopštenje neposredne istine i vrednosti. Ideološka isključivost znači ujedno i političku uključivost. Ideološka isključivost je ideološki stav koji se zasniva na samo jednom tumačenju spisa je nezbežno isključiv, neoborivost pretpostavke vodi u doslovno, usko tumačenje. Negiranje drugačijeg sadrži stav po kome se zalaganje za religiozne perspektive shvata kao izraz autentične istine koji važi za sve. Dolazi do intenzifikacije odobravajuće retorike koja opravdava fundamen-

talističko stanovište, kao i afirmaciju sopstvene nadmoći nad svim suparnicima stvarnim ili izmišljenim koji se proglašavaju za satanske.

Autentičnost sopstvene vere je stav po kome se sopstvena vera afirmiše kao nadmoćna, sopstveni bog se smatra boljim od tuđeg a sopstvena istina vlada nad tuđim neznanjem. Ovakvi stavovi sadrže odobravanje nametanja svoje vere drugima koje se smatra da je odobreno od strane višeg većeg autorteta. Time se oza-konjuju ekstremističke akcije jer je alternativa za nevoljno pokoravanje potpuno uništenje. Za teroristu koji se bori za svoju veru nasilje nije samo „sveti put“ već je to jedini put.

Prihvaćenost primene nasilja u religiozne svrhe dovodi do ekstremizma, a fundamentalizam sa svoje strane je vrsta religijskog ekstremizma. Savremeni fundamentalizam nije obeležje samo jedne religije. Sveti rat je rat između reda i haosa istine i laži, dobra i zla i u takvom ratu opravdana je upotreba nasilja. Fundamentalistička perspektiva zahteva da se ne samo sami Muslimani pridržavaju islamskih propisa, već i da svi članovi društva treba da se pokoravaju muslimanskom zakonu.

Ekstremizam označava dela i ideologije koje izlaze iz društveno prihvatljivih okvira. Zagovornici religijskog fundamentalizma smatraju da život u međunarodnoj zajednici jedino ima smisla ako za rezultat ima transformaciju svih vrednosti drugih u svoje sopstvene. Prevencija religioznog ekstremizma je širenje svesti o pripadnicima drugih religija njihovim stavovima i težnjama, upoznavanje sa principima međusobne tolerancije i poštovanja i mirno rešavanje konflikata verskih doktrina, kada do njih dođe. Religijska tolerancija podrazumeva da svako ima pravo da veruje na svoj način i niko ne sme da ugrožava tuđa uverenja. Najšire usvojeni princip tolerancije eliminiše uslove za nastanak religijskog ekstremizma, jer to vodi mirnom suživotu svih ljudi bez obzira na rasu, pol, i versku pripadnost.

Religijski motivisana netrpeljivost – Srbija 2006 -2009

Pripadnici manjih verskih zajednica često su predmet fizičkih ili verbalnih napada, isto važi za njihove hramove i druge objekte. Zabaleženo je tako na primer, čak 37 incidenata za godinu dana koji su se desili u Srbiji u razdoblje maj 2006 – septembar 2007. Iz dokumentacije zrenjaninskog Centra za razvoj civilnog društva se saznaje da je 02. jun 2006, u Bujanovcu, oskrnavljena pravoslavna crkva u Vekom Trnovcu, nema reakcija policije. 04. jun 2006, Novi Pazar, grupa islamskih ekstremista – vehabija- sprečila koncert Balkanike, policija udaljila napadače, 16 juna, dvojica uhapšeni. 12. jun 2006 Temerin, oskrnavljeno 10 spomenika na katoličkom groblu, policija izdala saopštenje da intenzivno traga za počinioce. 02. jul 2006 Smederevo, kamenovana katolička crkva, policija izvršila uviđaj, to je bio četvrti napad na istu crkvu za godinu dana, počinioци prethodnog napada su otkriveni. 23 avgust 2006, Novi Sad, policija prekinula uličnu predstavu italijanskog pozorišta zbog prijave Vladičanskog dvora SPC. 28. avgust 2006. Gornji Milanovac, policija zadržala i 95 minuta pretresala vozilo muftije iz Novog Pazara. 06. Septembar 2006. Bačka Palanka, grafiti uvredljive sadržine

na katoličkoj crkvi, policija traga za počinocima. 18 -19. oktobar Niš, dve osobe urinirale na zidove Hadrović džamije, verbalno i fizički napali vernike, policija uhapsila napadače, marta 2004. ta džamija je bila zapaljena. 25-26 oktobar 2006 Subotica, srušen kip anđela pored katedrale sv. Terezija Avilska i oštećena staza i ograda. 3. novembar 2006, Novi Pazar, oružani sukob između vernika i vehabija u Arab džamiji, povređene tri osobe, policija privela jednog učesnika a protiv 17 učesnika tuče podnela krivične i prekršajne prijave, privedeni je aprila 2007 osuđen na 6 meseci zatvora. 10 – 11. novembra 2006 Kač kod Novg Sad, razbijeni prozori na katoličkog crkvi. 18. decembra 2006 Novi Sad, kamenovana hrišćanska baptistička crkva. Tom prilikom policija je izdala saopštenje da su prethodnog vikenda nepoznate osobe opljačkale katoličku crkvu sv Duha u Novom Sadu i da su uhapšeni počinoci krađe zvona sa pravoslavne crkve u Baču. 18. decembra 2006. Kraljevo, bačen molotovljev koktel na Evadeosku crkvu, policija traga za počinocima, u junu na istoj crkvi razbijeni prozori. 20. decembra 2006, Kraljevo, oštećen automobil starešine evanđeoske crkve, policija izvršila uviđaj. 23 – 24. decembra 2006. Novi Sad, porušeni nadgrobni spomenici na katoličkom groblju, policija ispituje okolnosti pod kojima je došlo do ovog incidenta, septembra 2003. na istom groblju je porušeno ili oštećeno oko 70 nadgrobnih spomenika. 21 – 22. decembar 2006. Subotica, oštećeno preko trideset grobnica na pravoslavnom groblju, policija traga za počinocima. 08 januar 2007, Stapar kod Sombora, zapaljen hram hrišćanske adventističke crkve, počinoci otkveni tri meseca kasnije. 8 -9. januar 2007, oskrnavljena katolička kapela na Paliću, počinoci otkriveni i privedeni, treće ili četvrto sknavljenje, prethodni počinoci nisu uhvaćeni. Sredinom januara 2007, Kraljevo, obijena hrišćanska adventistička crkva, počinilac otkriven mesec dana kasnije. 17. januar 2007, Bačka Palanka, oštećena adventistička crkva, policija traga za počinocima. 02. februar 2007, Obrovac kod Bačke Palanke, opljačkana katolička crkva, policija traga za počinocima. Početak februara 2007, Bačko Petrovo selo, opljačkana katolička crkva u toku mise. 25. februara 2007, Čelarevo, oštećena evangelistička crkva. 09. marta 2007. Kikinda, razbijena stakla na adventistilčkoj crkvi, policija izvršila uviđaj, počinoci nepoznati. 10 – 11. mart 2007, Temerin, oštećen parohijski dom SPC, policija podnela krivičnu prijavu protiv NN lica. 18 – 19. mart 2007. Sombor, kamenovan objekat adventističke crkve, policija otkrila počinioa mesec kasnije i podnela krivičnu prijavu za krivično delo uništenja i otuđenja tuđe stvari, na istoj crkvi su 2006. polomljena tabla. 19. marta 2007. Novi Sad. Iscrtan kukasti krst na sinagogi. 28 – 29. mart Novi Sad, kamenovana adventistička crkva. 29. mart 2007 Stari Banovci, fizički napad na dvojicu pripadnika Jehovinih svedoka, policija privela počinioa i podnela krivičnu prijavu za krivično delo ugrožavanja sigurnosti i protivpravno lišenje slobode. 31. mrt 2007. Beograd, kamenovana adventistička crkva. 8. april 2007, Bečej, sknavljenje pravoslavne crkve, policija privela počinioa i podnela krivičnu prijavu za krivično delo uništenje i oštećenje tuđe stvari. 06 aprila 2007, Rumenka, kamenovan hram hrišćansko nazarenske zajednice, policija traga za nepoznatim počinocima. 11. april 2007, Stari Banovci, ponovljen napad na pripadnika Jehovinih svedoka od strane istog počinioa, policija ga opet privela. 30. april 2007, Novi Sad, kamenovana kuća sveštenika

adventističke crkve, policija stigla na mesto napada posle nekoliko minuta, saopštila da pripadnici MUPa intenzivno tragaju za počiniocima, nisu pronađeni počinioci napada na istu kuću 2005. godine. 11. maj 2007. Novi Pazar, pretučen predsednik Saveta za odnose sa verskim zajednicama Bošnjačkog nacionalnog veća. 09. jula 2007. Beograd, nalepljen plakat „sekte su smrt za Srbiju“, potpisan nacionalni stroj na zgradi hrišćanske adventističke crkve, na video snimku se vide počinioci. 29. jun 2007. Jagodina, izboden nožem pripadnik hinduističke zajednice, ista osoba je od 2001. napadana 5 puta podnete su 3 krivične prijave, generalni inspektorat MUP-a utvrdio je da radnici SUP-a Jagodina nisu preduzli sve mere i radnje iz svoje nadležnosti na identifikaciji napadača.

Krstaški ratovi

Da bi se razumela pozadina savremenih religijski motivisanih sukoba i nasilja, kako na globalnom, tako i nacionalnom pa i individualnom planu, potrebno je obratiti pažnju na neke događaje religijski motivisanog masovnog nasilja u istoriji. Pod terminom „krstaški ratovi“ podrazumeva se niz vojnih pohoda koje su predvodili evropski vladari od 11. do 13. veka kojima je bio cilj „oslobođenje” Jerusalima i Svete zemlje od islamske vladavine. Naziv krstaški ratovi potiče od znaka krsta, koji su vojnici (*cruce signati* - krstom obeleženi) nosili na svojim odorama obično na desnom ramenu. Ukratko podsećanje na termine prvih krstaških ratova: 1096. - 1099. vodio se prvi krstaški rat, od 1095.- 1096. desio se Prosjački krstaški pohod, zvan i Seljački krstaški rat, 1096. Nemački krstaški rat, i 1100. – 1101. Krstaški rat 1101., zvan i Krstaški rat malodušnih.

Najveće nasilje krstaških ratova toga doba desilo se posle pada Jerusalima. Naime, 7. juna 1099. počela je opsada Jerusalima koja je trajala 4 sedmice. U pomoć su stigli Đenovljani sa spravama za opsadu. Nakon pada, u Jerusalmu je tri dana vladao potpuni haos - pljačkanje i ubijanje na sve strane. U osvojenom delu formirane su kneževina Antiohija i 2 grofovije (Edesa i Tripoli) na feudalnoj osnovi. U ovom periodu veliki broj stanovništva se doseljava iz Evrope kako bi zaradio, a prvobitni verski cilj se brzo gubi.

Kraj 12. i početak 13. veka vodila su se naredna tri krstaška rata i to, 1147 - 1149 Drugi krstaški rat, 1189 - 1192 Treći krstaški rat, 1202 - 1204 Četvrti krstaški rat za vreme koga je 1203 - 1204 došlo do pada Carigrada (1204).

Drugi krstaški rat trajao je od 1147. do 1149. Pokrenulo ga je tursko osvajanje Edese i cele istoimene grofovije. Krstaši su pokušali da osvoje Damask ali u tome nisu uspeli i ceo pohod se završio potpunim neuspehom. U međuvremenu, u Egiptu jača Saladin koji je na sebe preuzeo ulogu da vrati krstaške države u okvire islama. On 1187. osvaja Jerusalem i ostalo je zabeleženo da je bio manje okrutan u odnosu na hrišćane nego oni kada su osvojili taj grad. Građanima Jerusalima naime, dao je mogućnost da otkupe svoju slobodu a ostale je ponižavao tako što su morali da vuku crkveno zvono blatnjavim ulicama Jerusalima, ali nije došlo do masovnog pokolja civila.

Treći krstaški rat trajao je od 1189. do 1192. a pokrenut je pošto je pad Jerusalima izazvao burne reakcije u Evropi. Papa Grgur VIII izdaje bulu kojom

poziva na krstaški pohod. Saladin se povlači sa vojskom u Jerusalim. Pri opsadi su se pokazale suprotnosti između dvojice hrišćanskih vladara, vođa pohoda, francuskog i engleskog kralja, jer su obojica hteli da budu glavnokomandujući. Dok je Ričard osvajao, Filip je igrao šah, dok je Filip ratovao, Ričarda boli glava. Usled neprestanih zađevica, Filip odlučuje da napusti pohod i vrati se u Francusku. Saladin se ponašao viteškije, pa npr. kada je Ričardov konj slomio nogu, Saladin mu je poslao novog. Njih dvojica su se sastali i postigli su sporazum 1192. po kojem krstaši mogu posećivati Sveto mesto ali bez oružja. Ričard se vraća u Englesku jer su se odnosi sa Francuskom znatno pogoršali.

Četvrti krstaški rat trajao je od 1202 do 1204. Pokrenut je da bi se osvojio Egipat. Krstaši su zbog nedostatka novca pristali da prvo za Mletačku republiku zauzmu Zadar, da bi kasnije prvo za vizantijskog vladara Aleksija Anđela, a potom za sebe, osvojili Carigrad i srušili Vizantiju. Na temeljima ovog pohoda Mletačka republika je postala najveća pomorska sila u Sredozemlju, a Vizantija prestaje da postoji. Krstaši su se okrenuli protiv Vizantije iz materijalnih a ne verskih razloga. 1204 je došlo do osvajanja i pljačkanja Carigrada što predstavlja najveće pljačkanje u srednjem veku kao i masakriranje domaćeg stanovništva, hrišćana od strane hrišćana. Osnovana je krstaška država na tlu Vizantije tzv. Latinsko carstvo. Ono je obuhvatalo današnju Grčku i evropsku Tursku, kao mali deo Male Azije preko puta Carigrada. Vizantiji je preostala Albanija i zapadna Turska.

Od 1209 do 1229. godine vodi se Albigenški rat zvan i Albižanski rat i Katarski krstaški rat. 1212 desio se dečiji krstaški rat završen totalnim debaklom i velikim gubitcima krstaša. 1217 - 1221 bio je Peti krstaški rat, 1228 - 1229 Šesti, 1248 - 1254 Sedmi, 1270 - Osmi i 1271 - Deveti krstaški rat.

Katarski krstaški rat ili Albižanski pohod (1209 – 1229 je bio rat koji je započela Rimokatolička crkva protiv katara ili patarena u Langdoku na jugu Francuske. Katarsko verovanje je smatrano za jeres. Ostalo je zabeleženo da je stepen nasilja prema katarima bio ekstremno velik, čak i prema srednjovekovnim standardima. Na početku rata krstaši su pobili celi jedan grad, Bezije od 10.000 stanovnika. Kasnije su spaljivali zajedno i žive i mrtve katare. Taj Katarski krstaški rat je imao veliki značaj za uspostavljanje srednjovekovne inkvizicije. Bezije su opkolili 21. jula 1209. Tražili su da grad preda katare. Kad su stanovnici Bezijea to odbili, smatrajući da njima ne smetaju sopstveni sugrađani drugačijih religioznih uverenja, krstaši sledeći dan zauzimaju grad i pobili sve stanovništvo. Smatra se da je u Bezijeu bilo oko 500 katara, a krstaši su pobili svih 20.000 stanovnika. Kada su pre polja krstaši pitali papskog legata, glavnog sveštenika cistercitskog reda, kako da razlikuju katare od ostalih papski legat je odgovorio: „*Sve ih pobijte, a Bog će svoje prepoznati.*“ Tako su pobili celi grad, a vest o tome se proširila po susednim gradovima. Sledeća meta je bio grad Karkason. Karkason je bio dobro utvrđen grad, ali bio je prepun izbeglica te nije bilo dovoljno hrane i nije mogla da bude organizovana efikasna odbrana. Karkason se predao 15. avgusta 1209. Stanovništvo grada nije ubijano, nego su proterani goli iz grada. To je zabeleženo na umetničkim delima toga doba kako krstaši zauzimaju Karkason i proteruju stanovništvo bez odeće.

Borbe protiv kartara su vođene tokom 1210. U junu 1210 dobro utvrđen gradić Minerv odoleva, dok im nije uništen glavni bunar, pa se predaju 22. jula 1210. Data je prilika katarima da se prekrste. Spaljeno je 140 katara, koji nisu hteli da odbace katarsko učenje.

Tada, zahvaljujući tim događajima i kampanjom protiv katara, dolazi do uspona Inkvizicije. Langdok je došao čvrsto pod kontrolu kralja. U Tuluzu se osniva Inkvizicija u novembru 1229 pa počinje proces čišćenja područja od jeresi i preostalih katarskih uporišta. Pod papom Grgurom IX inkvizicija je dobila gotovo neograničena ovlašćenja za suzbijanje jeretika. Nemilosrdna kampanja počinje 1233. paljenjem živih ili mrtvih katara, gde god bi ih našli. Mnogi su se opirali, pobjegli su u nekoliko tvrđava ali su katarska uporišta padala pred naletom krstaša. Pejrepertuz je pao 1240, a Monsegur je bio 9 meseci pod opsadom i konačno je pao marta 1244. Mala tvrđava Keribus je bila zanemarena sve do augusta 1255, kada je pala. Poslednje katare je inkvizicija spalila na lomači 1321.

Peti krstaški rat vođen je u periodu 1217. - 1221. Mađarski kralj Andrija II Arpad poveo je rat 1217 protiv egipatskog sultana. Krstaši su osvojili Damijetu, ali su se vrlo brzo nakon toga vratili natrag. Šesti krstaški rat je trajao od 1228 do 1229. Poveo ga je car Svetog rimskog carstva Fridrih II Hoenštaufen da bi oslobodio Jerusalim. On je zaključio ugovor i desetogodišnje primirije sa sultanom El Kamelom prema kome je Jerusalimska kraljevina dobila nazad Vitlajem, Nazaret, primorje od Sidona do Jope i ceo Jerusalim osim Kupole nad Steonom, sa tim da nije smeo da zida bedeme oko grada. Turci ponovo osvajaju Jerusalim 1244. godine.

Sedmi krstaški rat trajao je od 1248 do 1254. Predvodio ga je francuski kralj Luj IX Sveti protiv Egipta. Krstaši su osvojili Damijetu. Luj biva zarobljen ubici kod Mansure, blizu Kaira, čime je pohod okonačan, a on se oslobodio plaćanjem visokog otkupa. Osmi krstaški rat od 1270. protiv Tunisa francuski kralj Luj IX Sveti sa ciljem dobijanja podrške za krstaške pohode. Vrlo brzo po stupanju na afričko tle Luj umire od kuge sa rečju *Jerusalim* na usnama, a veći deo vojske poboljeva. Vođstvo preuzima njegov brat Karlo I Anžuski, koji nakon opsade grada Tunisa sklapa mirovni ugovor o slobodnoj trgovini i dozvolu naseljavanja i kretanja za monahe. Deveti krstaški rat tokom 1271. i 1272. predstavlja nastavak VIII pohoda i bio je uperen protiv egipatskog sultana Bajbara i njegovog pokušaja da uništi preostale krstaške zemlje. Na čelu pohoda je stajao engleski princ Edvard koji je uspeo da spreči i odloži za dve decenije konačni krah krstaških zemalja do koga je došlo 1291. padom Akre poslednjeg uporišta i prestonice Jerusalimskog kraljevstva.

Nakon toga vođeni su manji pohodi uglavnom protiv Turaka Osmanlija. Nikopoljski krstaški rat (1396) koji je organizovao kralj Žigmund Luksemburški na čijoj je strani srpsku vojsku predvodio Vuk Branković i koji je kulminirao je u bitci kod Nikopolja. Varninski krstaški rat (1444) koji su predvodili Vladislav III Jagelo, Janoš Hunjadi i Đurađ Branković. Završen je u Bitci kod Varne. Krstaški rat 1455. godine organizovan da bi se prekinula opsada Beograda (1456). Predvodili su ga Janoš Hunjadi i Jovan Kapistran.

Institucionalno i političko nasleđe krstaških ratova

U savremeno doba je važno tačno evaluirati kako same krstaške ratove tako i njihove posledice koje se osećaju i u savremeno doba. Institucionalno nasleđe krstaških ratova bilo je uspostavljanje Inkvizicije, uništena, opljačkana i razrušena Vizantija i uspon Mletačke republika koja je postala najveća pomorska sila u Sredozemlju. Političko nasleđe krstaških ratova koje je ostavilo trag na narednim vekovima i oseća se i u današnje vreme, je trajna, uzajamna mržnja, antagonizam i nepoverenje hrišćanske Evrope prema islamu, i činjenica da su masovno počinjena dela nasilja i surovosti dobile ideološko/religijsko “opravdanje”. Današnji politički odjek krstaških ratova je i od tada uspostavljen stalni civilizacijski i religijski animozitet i uzajamno nepoverenje i strah između islamskih država i naroda Bliskog istoka prema Evropi i hrišćanstvu.

Savremeni magijski ratovi na afričkom kontinentu

Savremene plemenske pobune vođene magijskim verovanjima dešavaju se u kontinuitetu već decenijama u Africi, ostavljajući iza sebe milionske žrtve, nezapćene surovosti, razaranja velikih dimenzija i permanentnu političku i ekonomsku nestabilnost čitavog kontinenta. Iako je takvih slučajeva više, ilustrativne primere predstavljaju: Pobuna u ime Egbesu kulta u Nigeriji, Sveti rat Jozefa Konija u Ugandi, “Goli general” Džoša Milton Blaji u Liberiji, i Boko Haram u Nigeriji.

U naftnoj delti Nigerije pripadnici Egbesu kulta borili su se protiv nigerijske vojske. Egbesu je bog rata naroda Ijav. Pobunjenici su verovali da su otporni na metke i inspirisala ih je vera u ratne magije koje mogu, po njihovom verovanju, da ih učine neranjivi i nepobedivim. Sveštenici Boga rata su ubedili tinejdžere naroda Ijav da će se svi meci koji krenu ka njima, okrenuti i vratiti nazad ka “bespomoćnim” vladinim vojnicima. Stotine Ijav mladića su uskoro pobijeni. Uprkos ozbiljnim žrtvama, vera u magiju još uvek opstaje u delti i Egbesu kult ne pokazuje znake skorog nestanka. Ova pobuna je trajala 6 godina, ali je daleko od najduže te vrste.

Pobuna Božije Armije Otpora traje već 15 godina. Božija armija otpora - Lords Resistance Army, LRA – Uganda pod vođstvom misterioznog čoveka iz plemena Akoli. Ovaj rat je pun magije, vradžbina i kidnapovane dece ratnika. Kreirao ga je nepismeni dečak po imenu Jozef Koni. Vrlo malo se zna ko je Koni. Danas četrdesetogodišnjak, Koni je samoproглаšeni naslednik svoje tetke, vudu sveštenice Alise Lakvena (Lakvena znači glasnica). Ona je bila harizmatična žena kroz koju je navodno govorio duh italijanskog oficira iz Prvog svetskog rata. Povala je hiljade Akoli ratnika u smrt kroz napade na vojsku predsednika Musavenija. Počelo je kao plemenska pobuna od 1987. do 1988. Lakvenina Armija Svetog Duha je pokušala da osvoji glavni grad Ugande, Kampalu, naoružana motkama, kamenjem i vudu igračkama. Alisa je obećala svojim sledbenicima da će kamen bačen na neprijatelja eksplodirati kao bomba. U krvavim bitkama koje su usledile, sa samo nekoliko pušaka koje su posedovali, Armija Svetog Duha je gađana mitraljezima i teškom artiljerijom.

Vera u magiju se pokazala kao loša zamena za nedostatak oružja i vojničke obuke. Pošto su pretrpeli velike gubitke od nekoliko hiljada mrtvih, članovi Armije Svetog Duha su pobjegli u brda. Kasnije su osnovali novu vojsku, Božiju Armiju Otpora. 1989. dvadesetpetogodišnji Jozef Koni je izbio na čelo borbe Alkoli plemena protiv Musevenijeve vlade. Konijevi pobunjenici su uspjeli da se odupru zločinima koje je sprovodila vojska Ugande prema severnjacima, ali uskoro su i pobunjenici počeli da čine zločine. Sledeći učenje svoje tetke Lakvene, Koni primenjuje brutalno kidnapovanje dece i njihovu prisilnu mobilizaciju u Armiju Svetog Duha. Za samo deset godina, preko 8000 dece je kidnapovano. Pretpostavlja se da su većinom mrtva, poginula u borbi ili unakrsnoj vatri.

Koni propoveda apokaliptični dolazak „Tihog sveta” na dan kada će svo vatreno oružje na svetu utihniti i samo oni koji znaju kako da koriste hladno oružje će moći da opstanu i pobeđu svoje neprijatelje. Deca se prevoze svezani konopcima kao robovi u kampove LRA. Kada se puca ta deca ne mogu da pobjegnu. Ako stignu do kampa živi, silom se programiraju da postanu sledbenici „velike vizije” zasnovane na deset božijih zapovesti. Oni koji ne poveruju bivaju brutalno tučeni sve dok ne promene mišljenje. Zarobljena deca se uče vođenom verovanju u dolazak Tihog sveta. Članovi LRA su opsjednuti idejom o providenju, i religijski su uvereni u prednosti primitivnog naoružanja. Metode LRA se sastoje od prebijanja, silovanja i sečenja udova mačetama. Svako ko skrene sa puta Jozefa Konija biva pogubljen, često zverskim premlaćivanjem do smrti od strane novopridošlih vojnika. Sve zasnovano na citatima iz Biblije.

Koni se predstavlja kako redovno „komunicira” sa anđelima. Ovi nebeski glasnici su mu dojavili da treba da proširi deset zapovesti i doda jedanaestu: „Ne vozi bicikl”. Uobičajena je praksa od tada je da se ljudi kažnjavaju kada su uhvaćeni na biciklu, a to je glavno sredstvo transporta u Ugandi. Kazna je odsecanje zadnjice. Metode predviđanja rezultata bitke sastoje se od paljenjem oružja igračaka (helikoptera, kamiončića i slično), po načinu na koji modeli gore. Broj žrtava se predviđa umakanjem prsta u čašu vode.

Postavlja se pitanje šta motiviše mlade borce? Najverovatnije se radi o mešavini religijskih uverenja da Sveti duh može da ih zaštiti u bitkama, ali samo uz pravu veru, mazanje svetim uljem, određen broj krstova na telu i recitovanje pesama molitava. Deci ratnicima je rečeno npr. da zašiju kamen u svoju odeću da bi se planina pojavila ispred njih dok napreduju ka neprijateljskim položajima, da ih štiti i apsorbuje neprijateljsku vatru. Daju im flašu vode da ih štiti od vladinih vojnika jer kada se u flašu umoči prut i zatim se voda prospe magično će se stvoriti reka koja će utopiti sve metke koji idu ka njima. U jeku bitke deci se naređuje da se ne skrivaju, nego da se usprave i ponosno stoje kad pucanje počne. Njihovi oficiri su im rekli da su to naređenja Svetog duha, koje je on predao lično Koniju.

Tokom poslednjih pet godina, Konijevoj vojsci municija i oružje stižu od regularne vojske Sudana. Tinejdžeri danas dobijaju pravu vojnu obuku sa automatskim oružjem, što je očigledno odstupanje od prvobitne strategije „motke, plus kamenje, plus vudu”. Odluka o prihvatanju težeg naoružanja govori da Tihi svet neće doći tako skoro. Podrška Sudana je bitno uticala na LRA. Možda se duhovna uverenja Jozefa Konija menjaju pod uticajem muslimanskih protektora. Došlo je

do značajnih promena u njihovim ubeđenjima i islam je inkorporiran u verske obrede. Vojnici se mole kao hrišćani, ali su okrenuti ka Meki za vreme molitve. Snage Jozefa Konija su ubile preko 5000 civila u Severnoj Ugandi. On možda nikada neće pasti u ruke pravde i odgovarati.

Liberijski „goli general” kako zovu Džošu Miltona Blajia, odveo je stotine mladih ljudi u smrt. Samozvani general koji je često nosio samo rođendansko odelo i patike u bitkama, obećao je magijske zaštite svojim vernim sledbenicima u ratu. Verovao je da je zaštićen od fizičke opasnosti jer je redovno izvodio ritualna žrtvovanja dece. Danas živi u Monroviji u Nigeriji i radi kao hrišćanski sveštenik.

Zajedničke karakteristike svih ovih slučajeva afričkih magijski motivisanih masovnih oružanih sukoba je upotreba dece ili tinejdžere kao vojnika, najčešće kidnapovanjem i prisilom praćenom teškim surovim telesnim kažnjavanjem. U svim ovim sukobima postoji čudna mešavina fundamentalističkog hrišćanstva pomešanog sa paganskim verovanjima koja uključuju i vradžbine, uz sve češće prisustvo elemenata islama. Konačno, svuda je prisustvo religiozno uverenje u prednosti primitivnog naoružanja, mentalno programiranje mladih vojnika. Rezultat ovih oružanih pobuna su po pravilu masovne žrtve i nezamislive surovosti.

Afrički islamski ekstremizam

Kao primer za svetsku pojavu pobuna islamskih ekstremista (savremeni primer njihovog delovanja je u Iraku i Siriji), predstavljaju aktivnosti nigerijskih islamskih ekstremista. Nigerijska grupa Boko Haram donekle odstupa od prethodnih afričkih magijskih slučajeva jer je od početka odlično naoružana i od samog početka islamski orijentisana, bez primesa hrišćanstva ili afričkih kultova. Ali tipovi nasilja i metodi kidnapovanja dece, predstavljaju zajednički momenat između tog i prethodnih slučajeva. Grupa Boko Haram, čiji naziv znači „zapadno obrazovanje je greh”, osnovana je pre 10 godina. Bori se za stvaranje islamske države na severu Nigerije. Od 2009. godine u napadima pripadnika Boko Harama poginulo je na hiljade ljudi. U severoistočnom gradu Majduguri samozvani lider Boko Harama, Abubakar Šekau počeo je 2002, kao vođa tada navodno nenasilne islamističke frakcije, da bi od 2009. njihove aktivnosti prerasle u vrlo nasilne akcije i pravi oružani ustanak u kome je stradalo na hiljade ljudi. Nekada su bili mala grupa koja je samo pokušavala da preživi a sada pokušava da preuzme i zadrži teritorije. Tu grupu su kao terorističku organizaciju označile i UN i EU. Oni su u Nigeriji 14. aprila 2014. oteli 276 devojčica sa polaganja ispita u srednjoj školi u udaljenom severoistočnom selu Čibok, u državi Borno. „Oteo sam vaše kćerke“, rekao je šef Boko Harama Abubakar Šekau na video-snimku poslatom novinskoj agenciji AFP, i dodao: „Prodaću ih na pijaci – kako je Bog rekao.“ Na snimku koji traje 57 minuta, Šekau govori o 276 učenica koje su pre tri nedelje otete – dok su bile na nastavi u školi u Čiboku na severoistoku zemlje. Prema navodima policije, 53 devojčice su uspele da pobjegnu, a 223 se još nalazi u rukama otmičara. Prema nekim svedočenjima, neke devojčice su već prebačene preko granice i prisilno udate u Čadu ili Kamerunu – prodane po ceni od 12 dolara. On

poručuje devojčicama da u Nigeriji treba obustaviti zapadno obrazovanje, te da one moraju da napuste školu i udaju se. 24. jun 2014. desila se nova otmica žena, devojčica i dečaka kada su islamski ekstremisti oteli 60 devojčica i žena i 31 dečaka iz sela na severoistoku Nigerije. Boko Haram pobuna u 2014. nastavlja da se širi u veličini i u primenjenoj taktici kao i broju kidnapovanih seljana prisiljenih da se bore na strani kidnapera. Ali ono što može izgledati nerazumljivi haos u severoistočnoj Nigeriji, predstavlja zapravo strategiju da se otme i islamizira teritorija od nigerijske vlade izolacijom celog severnog dela zemlje.

Otmice su sve češće, kada Boko Haram napada sela, uzimajući muškarce, žene i decu. Početkom avgusta 2014, skoro 100 žrtava su se navodno spasili od pobunjenika, ali niko ne zna koliko ih još drže. Žrtve su često primorani da se pridruže Boko Haramu, što znatno zamagluje granicu između napadača i onih koje napadaju. Žrtve kidnapovanja jačaju Boko Haram koji tako znatno umnožava svoju vojsku. Pastor Džejms Uje koji pruža versku pomoć kidnapovanim osobama u severnoj Nigeriji, navodi da su ti kidnapovani mladi ljudi u šumi potpuno bez nade, odnosno da je njihova jedina nada da umru što pre. On se zalaže za saosećanje prema svima, na svakoj strani. Boko Haram sada planira strateški dugoročno. Ne radi više samo o obnavljanju brojčane snage već o sticanju više obučenog osoblja. Boko Haram je ubio na hiljade ljudi samo 2014. godine u sve većem zamahu ove petogodišnje pobune. Oni su sada grupa koja želi da sprovede oštru verziju islamskog zakona, ona stalno raste, i podržana od El Kaide, sve je bolje naoružana i dobro finansirana.

Pobunjenici koriste taktiku koju je razvio Joseph Koni u Ugandi i Čarls Tejlor u Sijera Leone da iznude lojalnost od svojih žrtava. To znači da su kidnapovane žrtve, uključujući i decu, ponekad primorani da ubijaju ljude koje znaju ili vole. Tako što ubiju svoje roditelje ili svoju porodicu dolaze u poziciju da nemaju gde i kome da se vrate. Psihološki oni su apsolutno slomljeni jer su ubili one koji su im je dali život. U tom smislu, njihova lojalnost sada pripada jedinoj porodici koju imaju, a to je vojska ili teroristička grupa koja ih je kidnapovala.

Boko Haram kidnapuje devojke i žene, uključujući i više od 200 učenica otetih u aprilu 2014. sa namerom da spreči njihovo dalje obrazovanje, da budu prodate kao roblje, da se koriste kao pomoć u domaćinstvu, seksualno roblje i od nedavno, kao žive bombe. U julu je najmanje devet ljudi poginulo u četiri napada žena bombaša samoubica. Uhapšene su dve devojčice, jedna je bila desetogodišnja obavijena bombom. Oni uzimaju male devojčice da ih koriste kao živo oružje, što je dvostruka upotreba otetih devojaka.

U dve od tri nigerijskih država koje su bile pod vanrednom upravom zbog stalnih sukoba više od godinu dana, meštani navode da Boko Haram preuzima sela i gradove, ubijajući svakoga ko im se usprotivi. Analitičari smatraju da je cilj te grupe nastojanje da se stvori sedište vlasti u državi Borno, u gradu Majduguri. Nigerijske vlasti su ranije izjavljivale da nisu i da neće dozvoliti da Boko Haram vlada bilo kojim delom Nigerije, a nigerijska vojska neće da prizna da je bilo koji deo ove zemlje okupiran od takve grupe. Međutim, teritorijalno „preuzimanje” Boko Harama ne mora biti ono što se uobičajno podrazumeva pod tim terminom.

Naime, prestravljeni seljani obećavaju lojalnost Boko Haramu, tako da grupa može suštinski da kontroliše područje bez da tamo podigne svoju zastavu ili zauzima vladine zgrade.

Rasizam i rasističko nasilje

Rasizam je verovanje i praksa koja se zasniva na stavu da postoje urođene i karakteristične razlike između određenih grupa ljudskih bića koje se mogu meriti hijerarhijski. Posledica rasizma je davanje socijalne, političke i ekonomske prednosti jedne grupe ljudi u odnosu na drugu. Rasna diskriminacija je davanje ili oduzimanje privilegija na osnovu rase. Rasizam odvaja grupe ljudi na osnovu njihove rase na osnovu shvatanja da je jedna rasa važnija, superiornija i bolja od drugih ali ipak nije rasizam verovanje da su osobine i karakter pojedinaca povezani sa njihovom rasom, jer to ne znači automatski da se jedna rasa smatra boljom od drugih ili da treba da bude privilegovanija. Ali kad postoji verovanje da je jedna rasa superiorna nad ostalim rasama, takvo ponašanje se može nazvati rasizmom. Rasizam se ne retko zaklanja iza religijskih verovanja, ali je činjenica da ni jedna monoteistička religija, pa ni hrišćanstvo na koju se najčešće pozivaju savremeni rasisti, u izvornoj doktrini ne sadrži osnove za razvijanje rasističkih stavova vernika, koji su najviše plod rasističke prakse i rasističkih lidera.

Kju Kluks Klan

Tipičan primer savremene rasističke, nasilne organizacije koja se poziva na hrišćanstvo je američki Kju Kluks Klan. Kju Kluks Klan (KKK), rasistička organizacija nastala posle ukidanja ropstva u SAD-u pre više od 150 godina. Tzv. „Prva inkarnacija” (organizacija) Klana osnovana je 1866. a osnivači su bili veterani poražene armije Konfederacije. Oni su se bavili linčovanjem oslobođenih robova, terorom prema crnačkom stanovništvu uz organizovanje zastrašujućih javnih rituala (procesije maskiranih članova sa bakljama, oko zapaljenog džinovskog krsta, pretnje smrću crnačkim liderima i sl). Kju-kluks-klan, KKK ili samo Klan je danas nekoliko organizacija koje su postojale u prošlosti kao i nekih koje danas postoje, a koje zagovaraju superiornost bele rase, antisemitizam rasizam, antikomunizam i homofobiju.

Početkom osamdesetih godina 19. veka Kju Kluks Klan je bio praktično uništen nakon što je predsednik Grant proglasio punopravnim Akt o ljudskim pravima iz 1871. Godine 1915. osnovana je druga, različita grupa pod istim imenom. Na vrhuncu moći, početkom dvadesetih godina 20. veka Kju-kluks-klan je brojao oko 4-5 miliona ljudi. I taj novi Kju-kluks-klan je propovedao rasizam antikomunizam i antisemitizam a neke lokalne grupe su sprovodile linčovanje, paljevine, i druge nasilne aktivnosti. Popularnost Kju-kluks-klana je oslabila tokom Velike depresije a članstvo je drastično opalo tokom Drugog svetskog rata zbog njihove skandalozne podrške nacistima. Danas Kju-kluks-klan čine više međusobno nepovezanih grupa. Zajedničko im je protivljenje pomenutom *Aktu o ljudskim pravima* a posebno zakonskoj, političkoj i u praksi sporovednoj desegregaciji pedesetih i šezdesetih godina 20. veka. Mnogi članovi ovih grupa su bili optuženi

i osuđeni zbog višestrukih ubistava aktivista za ljudska prava i dece (kao što je bilo postavljanje bombe u baptističkoj crkvi u Alabami).

Danas Kju-kluks-klan broji oko 150 ćelija i ima oko 8.000 članova širom SAD. Ove ćelije koje deluju u malim i lokalnim grupama, smatraju se krajnje ekstremističkim grupama koje šire mržnju. Danas svi vodeći mediji i politički i religiozni lideri u SAD oštro osuđuju ovu organizaciju. Mada bi mnogi voleli da veruju da Kju Kluks Klan predstavlja relikviju prošlosti iz ere građanskih ratova, koji je u današnje vreme sveden na nivo beznačajnosti, on je još uvek i te kako živ, neguje i širi svoja verovanja i rituale, kao i zastrašujuću rešenost da po svaku cenu postigne rasnu segregaciju. Niz kratkih dokumentarni filmova prikazanih nedavno u noćnom programu američke televizijske mreže Ej-Bi-Si otkrio je šokantnu istinu o postojanju i snazi zloglasnog Kju Kluks Klana u saveznoj državi Virđžinija i Misisipi gde se nikako ne može govoriti o beznačajnim grupicama ljudi. Njihov broj od 600 narastao na 1.018 samo tokom jedne godine, i to ako računaju samo civilne a ne i njihove paravojne formacije, koje se takođe obnavljaju sa zapanjujućom snagom.

Njihov lider tzv. veliki mag Stiven Hauard ipak insistira da je Klan danas samo hrišćanska i nenasilna organizacija. Priznaje doduše da je rasista, "jer je neko ko je rasno svestan, ko razmišlja o rasi". Hauard nasilje smatra dopuštenim, "ukoliko je neophodno za ostvarivanje rasne segregacije". On tvrdi da između belaca i crnaca nema nikave srodnosti jer su crnci nastali do životinja, konkretno majmuna, što nije slučaj sa belcima. Takođe, zastupao je gledište da će u SAD izbiti međurasni rat ukoliko bude ponovo izabran predsednik Obama, koji "će upropastiti zemlju" i koji, prema njegovim tvrdanjama, planira "logore" za belce.

KKK se u Nemačkoj prvi put pojavio početkom 20. veka, a posle Drugog svetskog rata su zabeleženi slučajevi organizovanja rituala sa zapaljenim krstovima, što je zaštitni znak KKK-a. Istoričari ocenjuju da je 1960-ih u Nemačkoj bilo oko 2.000 članova KKK-a. Južna Nemačka je bastion Klana odakle je krenulo povezivanje KKK-a i nemačkih neonacista. Oni su preuzeli deo Klanove simbole, oblače bele toge sa kapuljačama, skandiraju „bela moć“, organizuju ritualne skupove oko zapaljenih velikih krstova. 1991. nemačka policija kod neonaciste koji je napao jedan dom za azilante, našla i nalepnicu s adresom nemačke "ekspoziture" Klana. Iste godine je američki vođa Klana Denis Mahon otputovao u Nemačku da bi učestvovao u susretu i ritualima KKK-ovaca u šumama pokrajine Brandenburg. Smatra se da su do sada su ubili desetak ljudi, uglavnom turskih i afričkih radnika i imigranata, ali među njima i jednu nemačku policajku.

NASILJE NAD ŽENAMA U ISLAMSKOJ KULTURI

Smrtna kazna
Kažnjavanje žrtava nasilja
Ugovoreni brakovi devojčica
Školovanje žena
Pravo na rad
Sloboda kretanja
Upravljanje automobilom
Hidžab propisi
Kulturne i religiozne specifičnosti ne opravdavaju diskriminaciju i nasilje
Završne napomene
Literatura za žene islamskoj kulturi

Sve bi bilo bolje kada bi prestalo tlačenje žena u muslimanskim zemljama.

Rita Levi Montalcini³⁴⁹

Smrtna kazna

Mladu Avganistanku, optuženu za preljubu, na javnom pogubljenju streljalo je 40 muškaraca, među njima i njen suprug taliban i njen navodni ljubavnik koji su se tom prilikom i slikali, verovatno ponosni na svoje delo. Žrtva, mlada žena Nadžiba (22), bila je udata za jednog člana talibanskog pokreta i optužena je da počinila preljubu sa jednim od komandanata ovog pokreta. Javna pogubljenja zbog preljube su bila normalna stvar pod režimom talibana koji je bio na vlasti od 1996. do njegovog rušenja 2001. godine, ali ne i 2012. kada se ovo pogubljenje desilo³⁵⁰.

Kao i većina mladih ljudi, Sirijka Fatum al Jasem (Fatoum Al- Jassem) poželela je da otvori nalog na Fejsbuku, ali u sredini u kojoj vladaju ekstremističke grupe njena želja za druženjem imala je kobne posledice. Izvedena je pred šerijatski sud u Ar Raki na severu zemlje, i osuđena na smrt kamenovanjem da bi ubrzo zatim bila pogubljena u februaru 2014. Šerijatski zakon doduše ne sadrži propise o internetu, ali je sud odlučio da njena aktivnost predstavlja određeni vid "zine", nemoralnog ponašanja koje se može uporediti sa preljubom, zločinom koji tvrdokorni islamisti surovo kažnjavaju³⁵¹.

Mlada muslimanka Katja Koren (19) iz jednog sela u Krimskom regionu Ukrajine pre tri godine kamenovana je do smrti zbog svog učešća na izboru za

349 Dobitnica Nobelove nagrada 1986. za otkriće u oblasti neurologije za otkriće kako rastu i obnavljaju se ćelije nervnog sistema

350 Avganistanski predsednik Hamid Karzai izjavio je tim povodom da je ovo hladnokrvno ubistvo bespomoćne žene od strane "zločinaca" neoprostiv čin koji osuđuje islam i zakoni koji su na snazi u Avganistanu. Čukić B., Pogubljena zbog preljube, Press10 juli 2012.

351 The Daily Dot/M.A. 2014, Mlada Sirijka kamenovana zbog naloga na Fejsbuku, Blic, 18. 02.

mis. Prijatelji nesrećne Katje kažu da je volela lepo i moderno da se oblači, a na lokalnom izboru za mis na kome je učestvovala osvojila je sedmo mesto. Ubrzo nakon toga, devojka je nestala, da bi policija nedelju dana kasnije njeno kame-nicma unakaženo telo pronašla zakopano u obližnjoj šumi. Istraga je ukazala na trojicu mladića iz njenog sela od kojih je jedini uhapšeni Bihal Gazajev (16), koji je na saslušanju izjavio da se ne kaje, jer je Katja “prekršila zakone islama” i da je smrt koja ju je snašla opravdana i u skladu sa šerijatski pravom³⁵².

Jedanaestogodišnjoj mentalno oboleloj devojčici iz Islamabada u Pakistanu preti smrtna kazna zbog bogohuljenja, jer je navodno spalila primerak Kurana. Devojčica Rifta Masih, koja pripada hrišćanskoj porodici, uhapšena je prošle sedmice posle velikih demonstracija zbog paljenja Kurana. Predsednik Pakistana Asif ali Zardari naložio je ministarstvu policije da sprovede detaljnu istragu. Bri-tanski mediji javljaju da je zbog tog slučaja došlo do porasta verskih tenzija i da je oko 900 hrišćana, koji žive u predgrađu Islamabada skoro 20 godina, moralo da se iseli pred pretnjom gnevni muslimanskih komšija. Policija u početku nije želela da se meša, ali je na kraju ipak optužila devojčicu za bogohuljenje i uhap-sila je. Uhapšeni su i njeni roditelji, kao i nekoliko članova hrišćanske zajednice. Ne postoje svedoci da je ona to i uradila³⁵³.

Kažnjavanje žrtava nasilja

U nedavnom izveštaju grupe Hjuman Rajts Voč navodi se da je preko 400 žena u Avganistanu pritvoreno zbog pokušaja da pobegnu od muževa koji su ih zlostavljali ili iz brakova na koje su bile primorane. U istom izveštaju se navodi da su žene koje pokušavaju da pobegnu od takvih patnji često optuživane za kri-vično delo preljube i pritvarane zbog takozvanih „moralnih krivičnih dela“ dok njihovi zlostavljači ne podležu zakonskim merama³⁵⁴.

Maldivi izgledaju kao raj za turiste, ali za žene sa Maldiva ta zemlja je pakao u kome se po striktnoj primeni šerijatskog prava žene i deca rutinski kažnjavaju bičevanjem i kućnim zatvorom za krivična dela vanbračnog seksa ili preljube. To je uobičajena pravna kvalifikacija kojima se označavaju dela silovanja, in-cesta drugih vrsta seksualnog nasilja a za koja se najčešće kažnjavaju žrtve a ne počinioci (ni jedan u trogodišnjem periodu).³⁵⁵ Kada se jedna petnaestogodišnja devojčica, žrtva silovanja, suočila se sa kaznom od 100 udaraca bičem čime vlasti na Maldivima rutinski nastavljaju praksu da kažnjavaju žrtve nasilja umesto da ih zaštite, podigao se i glas svetske javnosti. Naime, devojčicu je silovao njen očuh, i to je trajalo godinama dok se nije otkrilo da je on čak ubio dete koje je ona

352 D.M., 2011, Muslimanka iz Ukrajine ubijena kamenovanjem zbog učešća na izboru za mis, Blic, 31. 05.

353 Beta, Devojčici preti smrtna kazna zbog spaljivanja Kurana, Blic, 20. 08. 2012

354 Glas Amerike, Pritvaranje žena u Avganistanu, Sreda, 28 Mart 2012

355 Maldives girl to get 100 lashes for pre-marital sex (BBC) Rape victims punished, failed by Maldives justice system (Minivan news, Maldives)

rodila. Ipak, kazna je namenjena njoj zbog „dela“ vanbračni seksualnih odnosa. Upućena je peticija maldivskom predsedniku preteći smanjenjem interesa turista zbog kršenja prava žena i devojaka u toj zemlji.³⁵⁶

Ugovoreni brakovi devojčica

Deset miliona devojčica koje su svake godine prisiljene da se udaju za muškarce dovoljno stare da bi im bili očevi ili čak dede. U nastojanju da pokrenu globalnu raspravu o poražavajućim posledicama udaje u tako mladim godinama, koja se trenutno praktikuje u više od 50 zemalja u razvoju, Ujedinjene nacije proglasile su 11. oktobar za Međunarodni dan devojčica. Da bi obeležila taj datum i skrenula pažnju na sudbinu devojčica u zemljama poput Indije, Jemena i Etiopije, fotoreporter Stefani Sinkler snimila je u saradnji s “Nešnel džiografikom” čitavu seriju potresnih fotografija. Procenjuje se da se da je oko 15 miliona maloletnih devojčica trenutno u braku, pri čemu se čin venčanja obično odvija u tajnosti. Samo u Avganistanu, oko 57 odsto devojčica udalo se pre nego što je navršilo 16 godina, što je zakonski propisana minimalna starost za stupanje u brak. Roditelji se odlučuju za ovaj korak iz različitih razloga, počev od pritiska zajednice da poštuju drevne kulturne običaje, pa do finansijskih razloga. U siromašnim zemljama u razvoju nije neuobičajeno da porodice koriste svoje ćerke kao sredstvo za otplatu dugova. Od većine udatih devojčica očekuje se da odmah zatrudne, što često ima kobne posledice. Statistika pokazuje da među devojčicama nevestama ima dvostruko više slučajeva smrti u trudnoći nego među ženama koje su prešle dvadesetu, kako za majku, tako i za bebu. Devojčice su često primorane da napuste školu, da se odreknu svojih snova o budućoj profesiji, a često su izložene fizičkom, seksualnom i verbalnom naselju. One koje uspeju da pobegnu od svojih muževa, završe u siromaštvu, a neke se okrenu prostituciji³⁵⁷.

Devetogodišnju devojčicu iz predgrađa Kabula pre tri godine je njen otac prodao pošto nije mogao da vrati novac koji je pozajmio. Kada mu se žena razbolela pozajmio je 2.500 dolara kako bi platio bolničko lečenje, a kada je shvatio da ne može da vrati dug, odlučio je da ćerku Nagmu, koja je tada imala šest godina, proda zajmodavcu kao nevestu za njegovog 19-godišnjeg sina. Za sudbinu devojčice saznale su organizacije za zaštitu ljudskih prava koje su kontaktirale jednu američku advokatkinju koja radi u Avganistanu a ona je uspeła zahvaljujući svojoj mreži kontakata da nađe donatora voljnog da isplati dug, pa je devojčica vraćena roditeljskoj porodici³⁵⁸.

Mlada Pakistanka Sabatina doživela je da joj roditelji prete smrću samo zato što nije htela da pristane na ugovoreni brak s rođakom³⁵⁹. Njeni roditelji su taj

356 With a million-strong petition standing with the young victim to abolish flogging and stamp out sexual violence, we'll threaten their lucrative tourist trade through word of mouth and through hard-hitting ads in travel magazines and holiday websites. Sign now and forward this email widely:

357 M.A., Zastrašujuća sudbina devojčica koje roditelji udaju za starce, Blic 14.oktobar 2012.

358 Hadžiomerović I., 2014, Prodavao ćerku da bi otplatio dug, Blic, 13. 04.

359 „Nisam htela da nestanem u nametnutom braku. Htela sam svoju slobodu”.

otpor tumačili kao veliku sramotu za familiju, naročito među konzervativnim pakistanskim doseljenicima u Austriji. „Čast ove porodice mi je važnija od tvog ili mog života“ rekao je Sabatinin otac. Sabatina je to shvatila kao ozbiljnu pretanju, jer zna da pakistanske porodice neposlušnost te vrste vrlo često kažnjavaju smrću. Prema zvaničnim podacima, oko 5.000 žena svake godine bude ubijeno širom sveta zbog navodnog sramoćenja porodice. U konzervativnom Pakistanu ne toleriše se “slobodnije” ponašanje žena, koje se smatra “sramoćenjem” porodice. Sećajući se svog detinjstva Sabatina priča, „Svađali smo se oko časova plivanja i časova glume, za koje je moj otac govorio da su namenjeni prostitutkama. Tamponi su bili zabranjeni, jer je moja majka mislila da će mi oduzeti nevinost“. Prilikom posete njene porodice Pakistanu, na Sabatinu je grupa muškaraca počela da viče zbog njene evropejske odeće. Kada su došli kući, njena majka ju je prvo istukla, a zatim je počela da udara samu sebe palicom po grudima, uzvičući: “Rodila sam kurvu“. Roditelji su je zatim upisali u medresu u Lahoru, gde je dane provodila u sobi s još 30 drugih devojaka, bez kreveta i stolica, s rupom u zemlji umesto toaleta, a jedina dozvoljena aktivnost bila je proučavanje Kurana³⁶⁰. Sabatina je sa 18 godina, pobjegla od kuće i danas živi u Nemačkoj sa promenjenim identitetom plašeći se osвете svoje porodice, gde vodi fondaciju koja pomaže ženama-žrtvama nasilja.

Vlada Iraka je početkom marta 2014. usvojila nacrt zakona po kome se dozvoljava udaja devetogodišnjih devojčica. Po istom zakonu otac postaje jedini staratelj deteta čim napuni dve godine. Zakon se zasniva na islamskom pravu prema kome su sveštenici nadležni za sklapanje braka, razvod i pitanju imovine. Nacrt zakona je upućen na usvajanje u parlament³⁶¹.

Na svaka dva sata u Malaviju jedna žena premine zbog problema tokom porođaja, a posebno je tragično to što je među žrtvama sve više tinejdžerki. Kod tih mladih majki koje prežive porođaj, česte su posledice po zdravlje, uključujući i trajno oštećenje reproduktivnih organa. Njihova tela nisu u potpunosti razvijena i spremna za trudnoću i porođaj, te mnoge preminu usled obilnog krvarenja. Broj trudnoća među tinejdžerkama u porastu zbog ogromnog siromaštva koje tera mlade devojke u prostituciju i bračne veze sa starijim muškarcima³⁶².

Školovanje žena

Četrnaestogodišnja devojčica Malala Jusufzai bila je meta pokušaja ubistva zbog rada na promociji školovanja ženske dece - čemu se oštro protive talibani³⁶³. Pakistanska aktivistkinja, kojoj su talibani pucali u glavu, jer se borila za prava devojčica na školovanje, preneti je u Veliku Britaniju na dalje, dugotrajno lečenje

360 Vukelić M., "Majka me želi mrtvu": Ispovest mlade Pakistanke koja je odbila da je udaju za rodaka, Blic 28 maj 2012.

361 B92, 2014, Iračanke protiv udaje devojčica, 8.03.

362 Kidžimvana Mhango Henri (prevod Jasna Ilić), Hiljade mladih devojaka umire na porođaju, Danas 30 oktobar 2012.

363 Milojković D., Ustreljena pakistanska devojčica koja zastupa školovanje ženske dece Blic, 09. 10. 2012

i oporavak. Malala je, nakon što je ranjena u glavu dok je ulazila u školski autobus u Svatu, avionom najpre prebačena u Pešavar, a potom u vojnu bolnicu u Ravalpindiju. Portparol ekstremističke grupe talibana rekao je da su oni izveli napad na nju, jer je ona protiv talibana i za sekularnu državu i da neće, ako preživi, biti pošteđena. Malala je postala međunarodno poznata zahvaljujući svom blogu na Bi-Bi-Siju, u kome je govorila o zločinima koje su počinili talibani u dolini Svat između 2007. i 2009. godine³⁶⁴. “Biće bačena fatva na Malalu Jusufzai uzimajući u obzir celu priču o njenom ranjavanju, uključujući njene javne izjave u prilog okupatorske američke vojske u regionu i ruganja ključnim simbolima islama, kao što su hidžab i džihad”, izjavio je Abu Bara, visokorangirani pripadnik grupe “Šarijah Pakistan”. Talibani su priznali da su dva meseca planirali njeno ubistvo pošto je otvoreno govorila o njihovim zločinima, a pošto je navodno tri puta bila upozorena da prestane sa promocijom “zapadnih uverenja” što je ona odbila³⁶⁵.

Više od 30 iranskih univerziteta zabranilo ženama da pohađaju više od 70 smerova počev od inženjeringa, nuklearne fizike i kompjuterskih nauka do engleske književnosti, arheologije i biznisa. Prema rečima Širin Ebadi, iranske pravnice, aktivistkinje za ljudska prava i dobitnice Nobelove nagrade, ograničenja su deo vladine politike da ograniči mogućnosti iranskih žena da se zaposle izvan zemlje. Zabrane su naročito ironične ako se ima u vidu da Iran ima najveći procenat, prema podacima UNESCO, muškaraca i žena koji studiraju u inostranstvu. Prošle godine, žene su činile 60 odsto svih studenata po stopi prolaznosti na ispita, dok žene takođe dobro prolaze i u tradicionalno dominantnim muškim disciplinama poput inženjeringa. Diskriminacija žena je deo šireg obrasca zvanične nejednakosti u Iranu koja obuhvata žene ali i sve one koji nisu ni muslimani ni članovi jedne od tri manjinske religije - zaratustrizam, judaizam i hrišćanstvo - priznate u iranskom ustavu³⁶⁶.

Pravo na rad

Plan vlade Saudijske Arabije je da se naprave gradovi u kome će raditi samo žene u provinciji Hofuf, na istoku zemlje. U pitanju će biti neka vrsta industrijske zone sa 5.000 radnih mesta. U Saudijskoj Arabiji čak 60 odsto visokoobrazovanih su žene. Međutim, od ukupnog broja zaposlenih u ovoj zemlji, svega 15 odsto su žene. Mnoge se vraćaju sa diplomama i magistraturama iz inostranstva. Ipak, posao uglavnom ne nalaze i zato vlada planira gradove za žene. Među tradicionalnim barijerama za zaposlenost žena je i neophodno pismeno odobrenje muškog člana porodice kojim se ženi dozvoljava da radi. Takođe, ženama je zabranjeno da voze automobile, javni saobraćaj ne funkcioniše najbolje, a i na samom radnom mestu se traži strogo

364 Tanjug, Ranjena pakistanska tinejdžerka koja se borila za prava devojčica na školovanje nastavlja lečenje u Britaniji, Blic, 15. 10. 2012

365 Tanjug, Islamisti bacili fatvu na tinejdžerku - borca za školovanje devojčica u Pakistan, Blic, 20. 11. 2012.

366 Singer Piter, Bog i žene u Iranu, Danas 15 oktobar 2012. Da bi se upisali na fakultet, na primer, najpre treba da se deklarirate kojoj od četiri priznate religije pripadate. Ateisti, agnostici ili članovi iranske bahai zajednice nisu prihvatljivi.

fizičko odvajanje polova., Veoma često same žene traže razdvajanje polova. Često žene kažu da se ne osećaju opušteno kada rade sa muškarcima i da žele da rade samo među ženama”, kaže Šefani Deker, koja je radila na Al Džaziri u Kataru. „Ovo je pokušaj da se postojeće razdvajanje polova u bankama, školama i univerzitetima masovno sprovede kod svih radnih mesta. Radi se o podrivanju napora da se stvori mešovita javna sfera”, smatra Ulrike Frajtag, direktorka centra Moderni orijent. Ona nalazi ciničnim da se gradovi za žene stvaraju upravo u ime prava žena – čija se prava ovako guše. Ljudima na Zapadu nije uvek lako da razumeju zašto upravo arapske žene traže „dane kada će u supermarketima samo one smeti u kupovinu, bioskop samo za žene, poseban ulaz u bolnicu i javne službe ili čak posebnu kasu u Mekdonaldu“. Svega toga ima u Saudijskoj Arabiji i susednim državama³⁶⁷.

Sloboda kretanja

Ćerke saudijskog kralja Abdulaha, princeze Sahar (42) i Džavaher (38), otkrile su da su one i još dve njihove sestre već 13 godina zatočene u kraljevskoj palati u Džedi³⁶⁸. U i-mejlovima i telefonskim razgovorima s redakcijom “Sandej tajmsa”, one su navele da su i njihove sestre Hala (39) i Maha (41) takođe zatočene u odvojenim vilama u dvorskom kompleksu u Džedi, a njihova majka Alanud Alfajež, koja više ne živi sa saudijskim kraljem, navodno se obratila za pomoć Kancelariji visokog komesara UN za ljudska prava (OHCHR)³⁶⁹. Kako je preneo “Sandej tajms”, Alanud Alfajež je u pismu ovom listu navela da su njene ćerke “zatvorene u palati protiv njihove volje i odsečene od sveta”. Sahar je svojevremeno bila našla posao u banci; za nju je to bio spas od monotonog i učmalog života, ali kada je saopštila ocu da namerava da radi puno radno vreme, on je to zabranio, jer ne želi da njegove ćerke-princeze rade. Krajem devedesetih godina Hala, koja je diplomirala psihologiju, izrazila je nezadovoljstvo zbog toga što političke protivnike režima drže na psihijatrijskom odeljenju u bolnici gde je radila. Sahar navodi da su ona i njene sestre kao devojkice bile “mažene i pažene”, ali da se odnos prema njima promenio kada su počele da prigovaraju ocu zbog bede u kojoj živi veći deo saudijskog stanovništva. Abdulah je vladar Saudijske Arabije od 2005. godine i jedan je od najbogatijih ljudi na svetu. Kad se udala za njega (on je tad imao preko 40 godina), Alanud Alfajež je tada imala samo 15 godina, a kralj se razveo već posle 10 godina. Abdulah ima 38 dece sa brojnim ženama, a četiri ćerke iz braka sa Alanud prepustio je kontroli trojica njihove polubraće. Prema zakonu Saudijske Arabije, devojkice i žene ne smeju da putuju, da se bave sopstvenim biznisom, niti čak da se leče bez dozvole svojih muških “čuvara”. Ako je sudbina princeza takva, ostaje samo da se nagađaju dimenzije tih ograničenja i sankcija za njihovo kršenje prema ostalim ženama u toj kulturi.

367 Deutsche Welle, Grad u kojem će raditi samo – žene, 23. august 2012

368 Dejli mejl/M.A., 2014, Saudijskih kralj više od decenije drži zatočene svoje četiri ćerke, Blic, 10. 03.

369 OHCHR je saopštio da će pismo Alanud Alfajež proslediti Rašidi Mandžu, specijalnom izvestiocu UN o nasilju nad ženama.

Upravljanje automobilom

U studiji o mogućnost da se ženama odobri da voze koju je 2012. Savet religioznih akademika predstavio Šuri, savetodavnom telu, sastavljenom od 150 muškaraca koji savetuje saudijskog kralja Abdulaha, izraženi su ultrakonzervativni stavovi. Naime, oni smatraju da će „žene vozači izazvati duboko srozavanje morala i prouzrokovati rast prostitucije, pornografije, homoseksualnosti i razvoda“. Konzervativni savetnici su nagovorili kralja da zadrži postojeće stanje, iako je kralj u poslednje vreme pokazao neke reformatorske naznake. Jedna od njegovih važnijih odluka odnosi se na dozvolu ženama da glasaju na lokalnim izborima 2015. godine³⁷⁰.

Manal al Šarif provela je devet dana u zatvoru zbog „podstrekivanja na javne neredne“, kada je 2011. na Jutjub postavila osmominutni snimak sa mobilnog telefona, na kome se vidi kako vozi automobil. Saudijska Arabija je jedina država na svetu u kome je ženama zakonom zabranjeno da voze kola³⁷¹. Snimak je dnevno gledalo po milion posetilaca sajta. Iako se zbog tog gesta hrabrosti našla na Tajmovoju listi „Sto najuticajnijih ljudi sveta“, nedavno je ova samohrana majka doživela i verovatno najteži udarac, kada je dobila otkaz u firmi u kojoj je radila više od 10 godina. Kao objašnjenje, rekli su joj da nije smela da ide protiv politike zemlje. Naftna kompanija Aramko u kojoj je radila, oduzela joj je i stan u kome je živela, budući da pripada kompaniji. Pretnje dobija svakodnevno i kaže da je uplašena za bezbednost roditelja i šestogodišnjeg sina³⁷².

Hidžab³⁷³ propisi

U Teheranu se povremeno dešavaju masovna hapšenja žena koje nisu odevene po strogim islamskim propisima, pa su o jednoj takvoj kampanji izvestili u aprilu 2012.g. i iranski i inostrani mediji. Policija je hapsila na ulicama one koje su „vulgarno“ obučene, odnosno nedovoljno pokrile glavu i telo, a štampa piše da toga dolazi „na traženje naroda“. Uhapšene žene plaćaju novčanu kaznu, a rodbina je dužna da im donese u pritvor „odgovarajuću odeću“. Provera primene

370 Iz naše perspektive zvuči bizarno, ali se žene u Saudijskoj Arabiji i to je prvi korak na putu oslobođenja

A.K., 2011, Saudijska Arabija: ako ženama damo vozačku, počće se prosituisati i imati seks pre braka, Index, 10.12.

371 Kada je reč o ravnopravnosti polova, nalazi se na 130. mestu, od 134 zemlje koje je 2009. godine analizirao Svetski ekonomski forum.

Dejli mejl/M.A., 2014, Saudijskih kralj više od decenije drži zatočene svoje četiri ćerke, Blic, 10. 03.

372 I.F. , Saudijska koja vozi postala simbol otpora: "Zakačili su se sa pogrešnom ženom", Blic, 24. 05. 2012.

373 Hidžab je reč koja se izvodi iz arapskog glagola „pokriti“. U nekim arapskim zemljama hidžab je veo koji pokriva glavu žene, ali ostavlja otvoreno lice, a u nekim pokriva i lice. Nikab je veo koji pokriva glavu i lice, osim predela oko očiju. Nosi se u arapskim zemljama Persijskog zaliva ali i u severnoj Africi, jugoistočnoj Aziji i nekim delovima Indije. Burka je odeća koja pokriva celo telo i lice, a ostavljena je samo mrežica kroz koju žena gleda. Najčešće se nosi u Avganistanu.

verskih propisa o oblačenju vodi se intenzivnije svakih godinu-dve dana. Žena mora da pokriva glavu, ruke i noge, cipele ne smeju biti otvorene, niti sa štiklama. Muškarci ne smeju da idu u kratkim pantalonama, a rukavi košulja treba da su do lakata. Kravata nije deo odeće. Ovi takozvani "Hidžab-propisi" važe i za krojačke radionice, one ne smeju da prime "nepristoje" porudžbine. Propisa se moraju pridržavati u Iranu i nemuslimani, kao i turisti. Sličnu strogost u oblačenju primenjuje i Saudijska Arabija³⁷⁴.

Što više žena u Kataru radi, to se više njih odlučuje da pokrije lice. Iako je to na prvi pogled kontradiktorno, nema kontradiktornosti jer su i nikab i burka neka vrsta portabl sredstava za razdvajanje polova u situacijama da rade u istim kompanijama³⁷⁵.

Egipatska državna televizija ukinula je višedecnijsku zabranu sekularnih vlasti da voditeljke vesti ne smeju da nose feredže³⁷⁶.

Osnovni sud u Sarajevu doneo je odluku da Emela Mujanović, podoficirka Oružanih snaga BiH (OSBiH), koja je 2011. zbog nošenja hidžaba suspendovana iz vojne službe, mora biti vraćena na posao. U sudskom postupku ocenjeno je da je njena suspenzija bila nezakonita. Kancelarija ombudsmana BiH, kojoj se Mujanovićeva obratila pre nego što je tužila Ministarstvo odbrane BiH, zaključila je da se odlukom o njenoj suspenziji „krše međunarodne konvencije o zaštiti ljudskih prava”³⁷⁷.

Pitanje hidžaba postalo je prisutno u našoj javnosti kada je u februaru 2011. Aida Ćorović aktivistkinja ljudskih prava iz Novog Pazara reagovala na dva događaja na kojima se u tom gradu dvadesetak devojaka javno opredelilo da nosi hidžab. Njen komentar, objavljen kao lični stav, dočekan je pravom poplavom javnih uvreda ali i ozbiljnih pretnji takvog intenziteta da je čak policijska zaštita bila neophodno rešenje. A ona je napisala da „hidžab postaje paradigma i simbol koji je, nevoljno, dobio ambivalentno značenje koje zavisi od poimanja islama danas. Za sledbenike i poštovaoce islama hidžab je pobjeda verskog nad sekularnim, a za one koji se bave ljudskim pravima - ostvarenje ljudskog prava da se dostojanstveno i javno nosi versko obeležje. Za one čiji je stav da u sekularnim državama nema mesta verskim simbolima, pa ni kada je odeća u pitanju, ali i za one koji nedovoljno poznaju islam, hidžab je postao paradigma za pretnju i opasnost”³⁷⁸.

Po iranskim zakonima muškarac ne može da trenira žene, pa je sticajem okolnosti poznata rukometna trenerka iz Smedereva Sanja Panić preuzela kormilo ženske rukometne reprezentacije Irana. Bez obzira na godišnje doba, ona će kao i sve igračice nositi maramu, a preko trenerke sa obavezanim dugim rukavima imaće i dugačku tuniku jer žene ne smeju da pokažu obline. Obučene su tako i dok

374 FoNet, Iran: Masovno hapšenje žena, Večernje novosti, 29.april 2012.

375 Deutsche Welle, Grad u kojem će raditi samo – žene, 23. august 2012

376 Beta, Egipatska državna TV dozvolila voditeljicama da nose feredže, Blic 3 septembar 2012.

377 Stanišić Dušanka, Hidžab u vojnom stroju, Politika, 8. septembar 2012.

378 Ćorović A., 2011, Hidžab, marama kao politika, Danas, 9. 2.

igraju i dok treniraju. Uprkos Sanjinoj molbi da makar na Azijskom prvenstvu oni ispoštuju njenu veru i dozvole da skine bar maramu, nije dobila pozitivan odgovor, jer ona predstavlja nacionalni tim Irana³⁷⁹.

Egipatska književnica Ekbal Baraka je izrazito protiv toga da žene pokrivaju lica ili da nose marame. Ona tvrdi da to Kuran od njih ne traži, napisala je bukvalno na hiljade tekstova i televizijskih emisija o tome. Kao muslimanka, i sa diplomom islamske istorije, filozofije i književnosti u rodnom Kairu, obraća se direktno ženama, kaže im da je to „velika prevara”, velika zamka u koju hoće da ih ubace. Jednostavno kaže im, pogledajte Kuran, pročitajte ga, pokažite gde piše da žena treba da bude pokrivena, da sakriva svoje lice. U svojoj knjizi *Hidžab* iz 2002. godine kritikuje nošenje marame kojom mlade muslimanke pokrivaju kosu i vrat, kao fenomen koji nije vezan za islam već ima sociološke, političke i ekonomske korene, navodeći da je u islamu čak zabranjeno da se lice pokriva. Kad se ide u Meku na hadžiluk, ne puste onoga ko ima pokriveno lice. A sve više evropskih žena nose maramu ili nikab, pogrešno misleći da je to islam, dok zapadne ili američke feministkinje kažu da je to njihovo pravo, slobodna volja, ako hoće da nose veo ili pokriju lice. Ekbal Baraka tvrdi da to nije slobodan izbor i ne može nikad biti jer vam uskraćuje slobodu i što je to diskriminacija između polova. Muškarci nikad ne nose veo ili hidžab, a u islamu nema i ne treba ni da bude diskriminacije. Kuran samo propisuje da se ne zuri u lice drugog, bilo da je muškarac bilo žena. I to je civilizovan pristup. Treba po slovu Kurana zabraniti muškarcima da zure u žene, a ne opterećivati žene krivicom koja nije na njihovoj strani. Kuran se različito interpretira jer islam daje izbor i slobodu³⁸⁰. Ali moć da ga interpretiraju već vekovima imaju konzervativni muškarci koji svoj sopstveni reakcionarni mentalitet predstavljaju kao autentični Kuran.

Evropski sud za ljudska prava u Strazburu odlučivao je o pokrivenosti u školama. Predmet *Köse i drugi protiv Turske* odnosi se na kodeks odevanja koji devojkama u školi zabranjuje nošenje marame oko glave, a u žalbi se tvrdi da to predstavlja versku diskriminaciju jer je nošenje marame muslimanski verski običaj.³⁸¹ ESLJP je prihvatio činjenicu da pravila odevanja nisu povezana s pitanjem pripadnosti posebnoj veri, nego su postavljena zato da u školama sačuvaju neutralnost i sekularizam, a to će onda sprečiti neredu i zaštititi prava ostalih na nemešanje u njihova vlastita uverenja. Žalba je zbog toga odbačena kao neutemeljena. ESLJP je zauzeo sličan stav i u predmetu koji se odnosi na kodeks odevanja nastavnika.³⁸²

379 Milošević O., 2012, Smederevka trener rukometašica Irana, *Politika*, 05.07.

380 Šuvaković Y., 2011, Islam ne dozvoljava da se zuri u tuđe lice, *Politika*, 18.09.

381 ESLJP, *Köse i drugi protiv Turske* (odluka) (br. 26625/02), 24. januar 2006.

382 ESLJP, *Dahlab protiv Švajcarske* (odluka) (br. 42393/98), 15. februar 2001.

Kulturne i religiozne specifičnosti ne opravdavaju diskriminaciju i nasilje

Nije islamofobija motiv poklanjanja pažnje ljudskim pravima žena u islamskoj kulturi, niti je to nešto čime ne treba da se bavimo jer imamo preko glave i svog nedovršenog posla u oblasti ljudskih prava žena („vidiš trn u oku brata/sestre svoje a u svom ni deblo ne vidiš“). Ljudska prava su uvek univerzalna, miliona ljudi bi bilo nesmetano likvidirano po gulazima, huntističkim stadionima, koncentracionim logorima, tamnicama, bolnicama za mentalno bolesne i sličnim mestima da se neki ljudi iz drugih zemalja, drugih kontinenata nisu zanimali, odnosno bavili nečim što su smatrali svojim poslom iako se dešavalo daleko od njihovih zemalja i kultura. Ticalo ih se, jer su ljudska prava univerzalna. Tiče nas se svako kršenje svih ljudskih prava bilo gde pa i u islamskim zemljama, tiče nas se položaj žena bilo gde. Druga stvar je način izražavanja, kako i šta reći a da se ne zauzme kolonizatorski stav belog Zapada, paternalistički tretman, prećutno nekritički promovisu stereotipi, olaka univerzalizacija, namerno ili nenamerno kreiranje moralne panike i sl. Ali da imamo i pravo i dužnost da o tome diskutujemo je činjenica koju ne smemo da previdimo. Neophodno je shvatanje problema, konteksta i opasnosti od slabe upoznatosti sa kulturama različitim od naše, i to je pravi put je da se izbegne islamofobičnost i nekritičko prihvatanje dominacije vrednosti zapadne kulture.

Moramo se stoga upitati, šta znači pokrivanje žena koje žive pod islamskim običajima i zakonima, kako je došlo do toga da žene negde u javnosti treba da budu pokrivene? Šta je prava suština toga? Suština je shvatanje da su nepokrivene žene kod muškaraca izazivaju nekontrolisane seksualne porive, agresiju i nasilno ponašanje, i prema njima samima ali i prema drugim muškarcima, potencijalnim rivalima. Muškarac po takvom shvatanju, očigledno ima prirodno pravo da bude nekontrolisano agresivan ako je “isprovociran” prizorom nepokrivene ženske kose i lica, a žena ima “prirodnu” dužnost da pazi da do toga ne dođe, a ako dođe, sama je kriva jer je “izazivala”. Kako muškarci islamske religijske pripadnosti ipak, ne postaju nekontrolisano agresivni i nasilni u zapadnim zemljama u kojima žive i rade i svakodnevno se sreću sa stotinama nepokrivenih žena, na poslu, na ulicama, u javnom prevozu, prodavnicama, liftovima, i sl, govori o tome da se muškarac ipak može i mora kontrolisati bez obzira na svoju religijsku pripadnost i verovanja. To je štaviše, njegova univerzalna civilizacijska dužnost a ne dužnost žena da ga ne “provociraju” vidljivim pramenom svoje kose, delom šake ili potkolenice.

Ljudska prava su prioritarna u odnosu na tradicije, običaje i kulturom usvojene vrednosti ako se njima krše ljudska prava. Nema doduše jasnih sporazuma o univerzalnom načinu na koji bi se realizovala ljudska prava, nema ni precizne ili zajedničke globalne ideje o tome kako treba da izgleda savršeno čovečanstvo³⁸³. Uprkos toga, nećemo odobriti nigde robovlasničke odnose opravdane time što u nekom narodu, neki ljudi “žele” da žive tako, ekonomski im se isplati, i smatraju

383 Kamps Viktorija, 2007, Javne vrline, Filip Višnjić, Beograd. str 17.

da im se niko ne sme mešati u njihove unutrašnje stvari i kritikovati njihovu tradiciju. I evropska tradicija takođe ima dug period robovlasništva, a i najveće civilizacije procvetale su upravo u takvim sistemima, egipatska, antička Grčka, rimska... I savremeno doba poznaje ekonomski procvat američkog Juga koji se bazirao na robovlasništvu. Danas ipak nemamo nikakvu sumnju da je ropski odnos čoveka prema čoveku kršenje ljudskih prava. Primer neprihvatljivosti robovlasništva pomaže shvatanju da postoje granice u poštovanju kulturnih autentičnosti, religije, tradicije i sl, ma kako one dugo trajale i ma koliko bile ukorenjene u određenom narodu ili religiji.

Nasilje je sasvim sigurno i van svake sumnje kršenje ljudskih prava. Nasilje nije samo fizičkog karaktera uz pretnje ženama fizičkim nasiljem koje će im se desiti ako se propisno ne pokriju kada idu u javnost, ili da posle toga nikada više neće izaći nigde, sl. Nasilje je ugrađenost u kulturne vrednosti, običaje, uverenja, stava većine, u konkretnom slučaju islamske kulture, da žena mora da bude u javnosti pokrivena jer je samo takva žena pristojna i dostojna poštovanja. Nasilje je i ono što se ne prepoznaje od strane samih žena baš zbog te ugrađenosti u kulturu i običaje, nasilje postoji i kada postoji prihvatanje, sasvim dobrovoljno i iz sveg srca radi poštovanja svoje kulture u kojoj žene odrastaju. Ona im nalaže imperativno da treba da su pokrivenene, da budu lojalna saradnica sopstvenog ugnjetavanja, jer ako nisu, krive su i zbog muškog nasilja, ali i zbog nepoštovanja svoje zajednice, svoje religije, svoga naroda. Činjenica jeste da milioni žena koje žive po islamskim kulturnim običajima dobrovoljno prihvataju svoju kulturu i religiju u kojoj su odrasle i socijalizovale se, kojoj pripadaju i kojoj su lojalne, i ne žele da im se niko meša sa strane, niti da ih „poučava” šta jeste a šta nije nasilje. Ali uprkos toga, ostaje činjenica da je pokrivenost žena nasilje, upravo zbog same svoje suštine koja muškarcu daje za pravo da za svoju agresivnost okriivi ženu, da je sputa i kazni za ono za šta može samo on da bude odgovoran.

Na teoretskom planu jasno i glasno treba reći da je pokrivenost žena nasilje nad ženama, opravdanje muškog nasilja nad ženama, potčinjavanje i diskriminacija žena, nedopustivo davanje prioriteta običajima nad najelementarnijim ljudskim pravima današnjice, nekorektno i netačno tumačenje osnovnih islamskih izvora koji ne propisuju da žene treba da budu pokrivenene, surova i neravnomerna igra moći preko ženskih tela i sudbina³⁸⁴. Nereagovanje bilo bi takvo stanje civilizacije koje Amin Maluf ocenjuje kao odlazak u moralni stečaj. I poručuje, „ili ćemo umeti da izgradimo u ovom veku jednu zajedničku civilizaciju zavarenu univerzalnim vrednostima i obogaćenu našim kulturnim raznolikostima, ili ćemo skupa potonuti u zajedničko varvarstvo”³⁸⁵. Predlaže se i da Sjedinjene Američke

384 Ispoštovaću odluku svake i domaće i inostrane žene da bude pokrivena i ništa joj neću zameriti, neću ići da je spasavam, otvaram oči, ništa slično, ali ću biti beskrajno tužna što to mora tako da bude, što ona poštovanje svoje tradicije mora tako da izražava, što i taj sukob civilizacija ide preko ženskog tela i ženskog dostojanstva.

385 Golubović Zagorka, 2012, *Moji horizonti, Žene u crnom*, Beograd. str 203.

Države preduzmu dinamičniju, demokratski angažovanu ulogu radi povećanja ljudskih prava žena, posebno naglašavajući neophodnost međunarodne podrške ženama u regionu Bliskog Istoka³⁸⁶.

Završne napomene

Ahoo vozi bicikl. Propisano je obučena u crnu tradicionalnu haljinu preko pantalone. Kosa joj se ne vidi jer je uredno skupljena i čvrsto zavezana ispod crne marama, kako Islam i običaji nalažu. Ona učestvuje u ženskoj biciklističkoj trci. Još dvadesetak žena isto tako odevenih bori se sa prašnjavom stazom i paklenom vrućinom iranske pustinje. Ahoo međutim, vodi još jednu borbu. Sve vreme dok traje trka, ona je u iskušenju da je prekine. Prvo dolazi muž, a zatim i braća da je odvrate od „nedoličnog ponašanja” vožnje bicikla. Poruke koje dobija, da je se otac odriče, da je se deca stide, da bruka familiju, ipak ne zaustavljaju Ahoo. Ona uporno okreće pedale vodeći svoju borbu sa kilometrima i tradicijom, učestvujući u trci za svoj život i svoju nezavisnost. Ne zna se da li je Ahoo završila trku.

Ovo je scena iz iranskog filma, „Dan kada sam postala žena”, koji iz ženskog ugla govori o statusu žene u iranskom društvu. Pričajući tri priče o ženama različitih generacija, film se bavi pitanjima šta znači biti žena, kako se postaje žena i ko o tome odlučuje u tradicionalnom islamskom društvu. Šta žena može, a šta sme, koja je njena društvena uloga i koje su granice njenog delovanja, pitanja su koja se najčešće postavljaju tokom gledanja tog filma³⁸⁷, ali i posle primera „zaslužanih” kazni u ovom tekstu za „dela” koja se inače u savremeno doba nigde drugde ne smatraju čak ni moralnim prestupom a kamoli krivičnim delom. Zaključak je da kulturne i religiozne razlike ne mogu da budu opravdanje za oštru diskriminaciju i otvoreno nasilje prema ženama, da kritika koja dolazi iz drugih kultura nije „kulturni imperijalizam” i nametanje svima zapadnjačkih vrednosti, već opravdano zalaganje da elementarna ljudska prava priznata svim ljudima, budu priznata i ženama u islamskoj kulturi. Francuska, Nemačka, Holandija u javnim institucijama, posebno obrazovnim brane pokrivenost žena i time čuvaju svoju sekularnost i svoju kulturnu specifičnost. Ako humani kapaciteti čovečanstva nisu iscrpeni i ljudska dužnost svakog ljudskog bića je da da svoj doprinos, ma kako bio mali, u svom društvu i u širim globalnim razmerama, podstičući nadu u moguć bolji i kvalitetniji život u budućnosti³⁸⁸.

386 Wing Adrien K., 2012, The "Arab fall": the future of women's rights. University of California, Davis, Vol. 18:2, 132-135.

387 Tančevski Dragana, 2012, Nasilje nad ženama u islamskoj kulturi, seminarski rad, str 2.

388 Golubovic, op.cit. str. 204.

Literatura za žene u islamskoj kulturi

A.K., 2011, Saudijska Arabija: ako ženama damo vozačku, počće se prosituisati i imati seks pre braka, Index, 10.12.

<http://www.index.hr/vijesti/clanak/saudijska-arabija-ako-zenama-damo-vozačku-pocet-ce-se-prostituirati-i-imati-seks-prije-braka/587774.aspx>

BBC, Maldives girl to get 100 lashes for pre-marital sex

<http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-21595814>

B92, 2014, Iračanke protiv udaje devojčica, 8.03.

http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2014&mm=03&dd=08&nav_category=78&nav_id=821317

Beta, Egipatska državna TV dozvolila voditeljicama da nose feredže, Blic 3 septembar 2012.

Beta, Devojčici preti smrtna kazna zbog spaljivanja Kurana, Blic, 20. 08. 2012

<http://www.blic.rs/Vesti/Svet/338642/Devojčici-preti-smrtna-kazna-zbog-spaljivanja-Kurana>

Ćorović Aida, 2011, Hidžab, marama kao politika, Danas, 9. 2.

http://www.danas.rs/danasrs/dijalog/hidzab_marama_kao_politika.46.html?news_id=209322

Čukić Branislav, Pogubljena zbog preljube, Press10 juli 2012.

The Daily Dot/M.A. 2014, Mlada Sirijka kamenovana zbog naloga na Fejsbuku, Blic, 18. 02.

<http://www.blic.rs/Vesti/Svet/443668/Mlada-Sirijka-kamenovana-zbog-naloga-na-Fejsbuku>

Dejli mejl/M.A., 2014, Saudijskih kralj više od decenije drži zatočene svoje četiri ćerke, Blic, 10. 03.

<http://www.blic.rs/Vesti/Svet/448439/Saudijskih-kralj-vise-od-decenije-drzi-zatocene-svoje-cetiri-cerke>

Deutsche Welle, Grad u kojem će raditi samo – žene, 23. august 2012

<http://sumadijapress.co.rs/index-p67-ni26727-c67.html>

D.M., 2011, Muslimanka iz Ukrajine ubijena kamenovanjem zbog učešća na izboru za mis, Blic, 31. 05.

<http://www.blic.rs/Vesti/Svet/257131/Muslimanka-iz-Ukrajine-ubijena-kamenovanjem-zbog-ucesca-na-izboru-za-mis>

Evropski sud za ljudska prava, Strazbur, *Köse i drugi protiv Turske* (odluka) (br. 26625/02), 24. januar 2006.

Evropski sud za ljudska prava, Strazbur, *Dahlab protiv Švajcarske* (odluka) (br. 42393/98), 15. februar 2001.

FoNet, Iran: Masovno hapšenje žena, Večernje novosti, 29.april 2012.

Glas Amerike, Pritvaranje žena u Avganistanu, Sreda, 28 Mart 2012
<http://www.voanews.com/serbian/news/AFGHANISTAN-WO-MEN-03-28-12-144667245.html>

Golubović Zagorka, 2012, Moji horizonti, Žene u crnom, Beograd.

Hadžiomerović Irena, 2014, Prodavao ćerku da bi otplatio dug, Blic, 13. 04.
<http://www.blic.rs/Vesti/Svet/457490/Prodavao-cerku-da-bi-otplatio-dug>

I.F. , Saudijka koja vozi postala simbol otpora: "Zakačili su se sa pogrešnom ženom" Blic, 24. 05. 2012.

Kamps Viktorija, 2007, Javne vrline, Filip Višnjić, Beograd.

Kidžimvana Mhango Henri (prevod Jasna Ilić), Hiljade mladih devojaka umire na porođaju, Danas 30 oktobar 2012.

M.A., Zastrašujuća sudbina devojčica koje roditelji udaju za starce, Blic 14.oktobar 2012.

Milojković D., Ustreljena pakistanska devojčica koja zastupa školovanje ženske dece Blic, 09. 10. 2012

Milošević O., 2012, Smederevka trener rukometašica Irana, Politika, 05.07.
<http://www.politika.rs/rubrike/Sport/rukomet/Smederevka-trener-rukometasica-Irana.lt.html>

OHCHR je saopštio da će pismo Alanud Alfajez proslediti Rašidi Mandžu, specijalnom izvestiocu UN o nasilju nad ženama.

Rape victims punished, failed by Maldives justice system (Minivan news, Maldives)
<http://minivannews.com/society/raped-victims-punished-failed-by-law-in-the-maldives-53760>

http://www.avaaz.org/en/maldives_4b/?bHSEDDb&v=23169

Stanišić Dušanka, Hidžab u vojnom stroju, Politika, 8. septembar 2012.

<http://www.politika.rs/rubrike/region/Hidzab-u-vojnom-stroju.sr.html>

Singer Piter, Bog i žene u Iranu, Danas 15 oktobar 2012

Šuvaković Zorana, 2011, Islam ne dozvoljava da se zuri u tuđe lice, Politika, 18.09.

Tančevski Dragana, 2012, Nasilje nad ženama u islamskoj kulturi, seminarski rad, Fakultet za evropske pravno političke studije, Novi Sad, odbranjen u zimskom semestru u okviru predmeta Fenomenologija nasilja.

Tanjug, Ranjena pakistanska tinejdžerka koja se borila za prava devojčica na školovanje nastavlja lečenje u Britaniji, Blic, 15. 10. 2012

Tanjug, Islamisti bacili fatvu na tinejdžerku - borca za školovanje devojčica u Pakistan, Blic, 20. 11. 2012.

Wing Adrien K., 2012, The "Arab fall": the future of women's rights. University of California, Davis, Vol. 18:2.

Vukelić M., "Majka me želi mrtvu": Ispovest mlade Pakistanke koja je odbila da je udaju za rođaka, Blic 28 maj 2012.

MASOVNE UBICE I SERIJSKE UBICE

Svetski poznata masovna ubistva

Svetski poznate serijske ubice

Većito prisutno pitanje: fanatik ili sumanutu bolesnik

Ubistvo je protivpravno lišavanje života drugog lica koje lišavanje ili uništenje života drugog lica može biti izvršeno različitim delatnostima, na različite načine i sa različito upotrebljenim sredstvima, u različitim okolnostima i različitim uslovima. Kriminologija razlikuje više vrsta ovog krivičnog dela: obično ubistvo, masovno ubistvo, serijsko ubistvo i sl. Ubistvo spada u one nasilne društvene fenomene koji u javnosti, izazivaju najveću pažnju. Čovek ne ubija biološki racionalno, ni funkcionalno. Čovek je jedini koji svoju vrstu ubija iz metabioloških i metafizičkih razloga. Ubistvo je najmlađi, i relativan tabu, a objašnjenje za to treba tražiti u psihičkoj konstituciji čoveka koga na ubistvo nagoni volja za moć i strah od smrti koji tako postaju velikim delom izvor nasilja i generatori ubistva. Radnja izvršenja krivičnog dela ubistva sastoji se u lišavanju života drugog lica. Između radnje izvršenja i posledice, za postojanje krivičnog dela ubistva, mora postojati uzročna veza.

Masovno ubistvo je ubistvo četvoro ili više ljudi u toku jednog događaja, bez “perioda hlađenja” između ubistava. Pomenuti “period hlađenja” podrazumeva da ne postoji duga vremenska razlika između počinjenih ubistava, jer ako nastane velika vremenska razlika ubistvo se svrstava u grupu serijskih ubistava.

Serijski ubica je ubica više osoba. Postoji velika vremenska razlika između pojedinih ubistava što ta ubistvo svrstava u grupu serijskih ubistava. Žrtve serijskih ubica su pojedinci a ne grupe kao što je slučaj kod masovnih ubica.

Masovne ubice obično napadaju škole, fakultete, i restorane, sportske priredbe, koncerte smatrajući ove lokacije za mesta na kojima će ubistvo imati najveći efekat. Masovni ubica je onaj koji ubije četiri ili više osoba na jednom mestu tokom naglog napada agresivnosti dok je serijski ubica onaj koji ubija više žrtava tokom dužeg vremena, sa periodima hlađenja između zločina Masovne ubice se za razliku od serijskih generalno predaju vlastima, počine samoubistvo ili budu ubijeni od strane policije.

Iskustva dakle, pokazuju da masovni ubica često počini samoubistvo nakon masovnog ubijanja što prema statistici pokazuje sličnost sa terorizmom. Njegove žrtve su obično bespomoćne u odnosu na njega. Većina masovnih ubica su beli muškarci koji potiču iz relativno stabilnih porodičnih okruženja nižeg srednjeg staleža. Oni uglavnom teže ka nečem višem od onoga što mogu postići. Za svoje neuspehe krive druge ljude. Osećaju se isključeni iz grupe kojoj žele pripadati i zbog toga razvijaju iracionalnu mržnju prema ljudima koji toj grupi zaista pripadaju. Motivi masovnog ubice je iracionalna osveta, pravda, opomena naciji, kazna pojedincima. U svojim ubilačkim pohodima uglavnom su im cilj konkretni ljudi za koje misle da su razlog njihove isključenosti. Izopačena ljubav je čest pratilac prethodnog života masovnog ubice. Ponekada je porodični čovek koji

ubistva počini i ubije porodicu radi svoje depresije ili patologije. U ovo grupu spadaju dva podtipa: ubistvo porodice (ili radi porodice) i ubistvo sa samoubi-stvom. Egocentrizam ovih osoba naime, ne dozvoljava ostatku porodice da imaju vlastito mišljenje o svojim životima. U ovoj drugoj grupi najčešće to biva muška-rac, koji porodicu doživljava kao deo sebe i nakon ubistva njih ubija i sebe. On time smatra da je spasio svoju porodicu od daljih patnji.

Politika i mržnja su povezani kod pojedinih masovnih ubica. Iz njihovog ugla ova masovna ubistva počini uglavnom kako se smatra radi opšteg dobra, nekog višeg cilja jer je pojedinac eliminisao nekolicinu svojih političkih ili drugih ne-istomišljenika. Različiti su profili masovnih ubica, od onih koji su puni očaja i fanatizma pa nemaju šta da izgube, do onih koji se mogu smatrati društveno uspešnim, imaju obrazovanje i sposobnosti i koji iza sebe ostave porodicu. Osveta je snažan motivator masovnih ubica. Unutar ove podgrupe masovni ubica ubija kako bi se osvetio nekom za doživljeno poniženje za koje smatra da je zaslužna osoba koju ubije. On odbacuje svaku ličnu odgovornost i svu krivicu svaljuje na žrtvu. Seksualna ubistva je sledeća podvrsta masovnih ubistava. Naime, znača-jan broj masovnih ubistava počinjen je sa željom seksualnog zadovoljnja kroz nanošenje bol žrtvi (sadizam) i/ili trpljenje bola kada žrtva udara, grebe, ujeda. Egzekucija je sledeći tip masovnog ubistva, kao vrsta kažnjavanja ljudi koje ubi-ca smatra krivim. Ali postoje masovne ubice koje hladnokrvno ubijaju iz čiste po-hlepe, lične koristi, radi sticanja profita ili neplanirano ubijaju neželjene svedoke.

Psihoza se takođe javlja kao uzrok masovnih ubistava. Psihотиčni tip je katego-rija ubica koje imaju ozbiljan mentalni poremećaj. Nerazjašnjeni motivi. Postoje masovne ubice čiji motivi nikada nisu razjašnjeni. Masovno ubistvo može biti izvršeno od strane država. Ono se definiše se kao namerno i nasumično ubistvo velikog broja ljudi od strane državnih organa, na primer, pucanje na nenaoružane demonstrante, bombardovanje gradova, ubacivanje bombi u zatvoreničke ćelije ili nasumična ekzekucija civila.

Najveća masovna ubistva u istoriji su bili pokušaji da se istrebe čitave grupe ili zajednice ljudi, najčešće na osnovu njihove nacionalne ili religijske pripadno-sti. Neki od tih masovnih ubistava su proglašeni za genocid, neki za zločin protiv čovečnosti. Genocid (gr. *genos*, rod, narod, i *accidere*, ubiti) međunarodni zločin namernog potpunog ili delimičnog uništavanja nacionalnih, etničkih, rasnih i re-ligioznih grupa. Spada u najtežu vrstu zločina protiv čovečanstva. Za razliku od etničkog čišćenja, gde je cilj da se data teritorija “očisti” od određene grupe ljudi (naglasak je na proterivanju, mada je obično zastupljeno i fizičko uništenje), kod genocida je cilj bukvalno fizičko istrebljenje.

Potrebna je namera. Da bi se neka radnja podvela pod pojam genocida, po-trebna je namera za uništenjem dela ili cele jedne od četiri zaštićene grupe: naci-onalne, etničke, verske ili rasne grupe. S obzirom da je zaštićeni objekt genocida grupa, a ne pojedinac, ubistvo pojedinaca samo po sebi ne podrazumeva genocid.

Svetski poznata masovna ubistva

Jedan od najpoznatijih masovnih ubistava je masakr studentkinja tehnike na Univerzitetu u Montrealu 6. decembra 1989. godine, kada je 25 godišnji muškarac pucao i ubio 14 studentkinja i ranio još 13. Verovao da su studentkinje bile razlog zbog kojeg on nije primljen na elektrotehnički fakultet. Pre nego što se ubio, ostavio je oproštajno pismo koje je sadržalo tiradu protiv feministkinja i listu od devetnaest poznatih žena prema kojima je osećao naročiti prezir. Ujedinjene nacije su u znak sećanja na ovaj tragični događaj, usvojile 6. decembar kao Međunarodni dan sećanja na žene žrtve muškog nasilja.

Masakri počinjeni od strane masovnih ubica nisu prestali do današnjih dana, pa se tako u osnovnoj školi u Konetiketu desio 15. decembra 2012. Đake i profesore u školi u selu Sendi Huk kod Njutauna je pobio 20 godišnji Adam Lanca, koji se ubio u prizemlju škole u kojoj je napravi masakr. Pre nego što je pucao u školi, Lanca je ubio svoju majku u kući blizu Njutauna. Pošto je ubio majku, on se kolima odvezao u školu i pucao na đake, najpre u jednoj učionici, a zatim u drugoj. Ukupno je ubio 26 osoba od toga 20 dece starosti od šest i sedam godina. Ovo je drugi po redi mereno po broju žrtava masakr u istoriji Amerike. Prvi se desio 16. aprila 2007. kada je na Tehničkom Univerzitetu Virdžinije u Bleksburgu, dvadeset trogodišnji napadač Čo Seung Hui, naoružan sa dva pištolja ubio je najmanje 32 ljudi a ranio najmanje 15, da bi na kraju masakra izvršio samoubistvo.

Norvežanin Anders Brejvik je u julu 2011 u napadima na ostruvo Utoju i na sedište Laburističke stranke ubio 77 a ranio više od 240 ljudi. Sud u Oslu je na suđenju koje je održano u avgustu 2012. Andersa Brejvika proglasio uračunljivim i krivim, osudivši ga na 21 godinu robije. Optuženi je presudu saslušao sa osmehom na usnama, a po ulasku u sudnicu uputio je pozdrav karakterističan za ekstremnu desnicu. Brejvik, koji insistira da je normalan, odbio je da prizna krivicu i pokušao je da opravda svoje napade, ističući da su bili neophodni kako bi bila zaustavljena „islamizacija” Norveške. Suđenje Brejviku trajalo je deset sedmica tokom kojih on nije pokazao da se kaje. On je optužio Laburističku stranku za promociju multikulturalizma i ugrožavanje identiteta Norveške.

U Srbiji je poznat slučaj Ljubiše Bogdanovića masovnog ubice, koji je 9 aprila 2013. ubio iz vatrenog oružja sina i još 12 rođaka i komšija u mestu Velika Ivanča kod Mladenovca. Ubijeno je šest muškaraca, šest žena i beba, posle čega je ubica izvršio samoubistvo.

Svetski poznate serijske ubice

Serijski ubica je osoba koja ubije troje ili više ljudi u periodu dužem od tri-deset dana, sa periodom „hladenja“ između svakog ubistva i čiji su motivi za ubistvo većinom bazirani na psihološkom zadovoljstvu. Obično je i seksualni delikt uključen u ubistvo. Ubistva su počinjena na sličan način i sve žrtve obično imaju nešto zajedničko, na primer: zanimanje, rasu, izgled, pol ili uzrast. Serijske ubice za razliku od masovnih ne žele publicitet, ne vrše samoubistvo kao veliko finale svoga krvavog pira, i nastoje na svaki način da sakriju i kamufliraju ubistva koja su počinili. I kada budu otkriveni, uspevaju da prikriju mnoga druga ubistva

za koja ne postoje dokazi, pa budu osuđeni za samo nekoliko koja su im uspešno dokazana. Mnoge serijske ubice nikada nisu otkriveni, poput Zodijska koji je sedamdesetih godina terorisao San Francisco kome se navodno pripisuje od 5 do 37 ubistava. On i slični neotkriveni ostali zapamćeni po svojim zlodelima koja su ponekada inspiracija za umetnička dela, knjige i filmove.

Bafalo Bil. Jedno od remek dela svetske kinematografije koje je obeležila legendarna uloga ser Antonija Hopkinsa svakako je film „Kad jaganjci utihnu” (1991). Lik ovog poremećenog serijskog ubice napadao je gojazne žene, tako što je simulirao da je povređen, a kada bi mu se dovoljno približile, kidnapovao bi ih. Zatim bi ih ubijao i od njihove kože pravio haljinu, pošto je patio od poremećaja ličnosti, i smatrao sebe ženom. Inspirisan je stvarnim zločincima, Tedom Bandijem, koji je na ovaj način kidnapovao žrtve i Edom Gejnom, koji je skidao njihovu kožu sa tela. Hanibal Lektor je sledeći lik serijskog ubice iz istog filma. Izuzetna gluma kojom je Antoni Hopkins otelotvorio jednu od najbolje odigranih uloga serijskog ubice u istoriji svetske kinematografije, krasi film Kad jaganjci utihnu. Tomas Haris, autor romana po kojem je film sniman, otkrio je svega par detalja o osobi koja je inspirisala lik natprosečno inteligentnog i surovog ubice Hanibala. Kada je još kao mlad bio na putovanju u Meksiku, Haris je završio u zatvoru. Tamo je navodno upoznao zatvorenika, doktora Alfreda Bali Trevina, koji je ubio i raskomadao telo svog najboljeg prijatelja i njegove ljubavnice. Takođe je navodno odgovaran za ubijanje nekoliko alpinista i sknavljenje njihovih tela, a prilikom autopsije utvrđeno je da im fali jetra. Kada su ga upitali šta je uradio sa organima, odgovorio je: „Pojeo sam ih.”

Postoje određene zajedničke karakteristike koje se često javljaju kod serijskih ubica: Većina serijskih ubica su muškarci, belci i samci. Naravno, postoje zabeleženi slučajevi kad su serijske ubice bili ne-belci. Često su natprosečno inteligentni, sa IQ-om u rangu 111-120. Često imaju poteškoća da ostanu zaposleni. Obično imaju loše plaćene poslove. Dolaze iz nestabilnih porodica. Kao deca, bili su napušteni od oca a njihove porodice često imaju kriminalnu, psihijatrijsku i alkoholičarsku istoriju. Često su zlostavljani, emocionalno, fizički i/ili seksualno—od strane člana porodice. Imaju veliki broj pokušaja samoubistva. Još od detinjstva, mnogi su intenzivno zainteresovani za voajerizam, fetišizam i sado-mazohističku pornografiju. Više od 60 posto mokri u krevet posle 12. godine. Mnogi pate od piromanije. Vršu torturu nad malim životinjama.

Otis Tul i Henri Li Lukas³⁸⁹. Među najkontroverznije ubice na svetu sigurno se ubrajaju Otis Elvud Tul (1947) i Henri Li Lukas (1936). Ne zato što su ubili najviše ljudi, što možda i jesu uradili, već zato što niko nije siguran koliko osoba oni zaista nose na duši. Otis Elvud Tul je rođen u Džeksonvilu, na Floridi. Bio je beba kada ga je otac napustio, pa je odrastao uz majku religioznog fanatika, sestru koja ga je oblačila u žensku odeću i babu koja je bila satanista i uključivala ga u svoje rituale. On je kasnije sam pričao kako je kao dečak počeo da podmeće

389 Kenig S., (2012), *Serijske ubice*, neobjavljen seminarski rad odbranjen u decembru 2012. u okviru predmeta Fenomenologija nasilja na Fakultetu za evropske pravno političke studije u Novom Sadu.

požare u napuštenim kućama i kako je prvo ubistvo počinio kada je imao 14 godina. Tada je, tvrdio je, pregazio trgovca koji ga je terao na seks. Henri Li Lukas rođen je u Bleksburgu, u Virdžiniji. Majka mu je bila nasilna prostitutka, a otac alkoholičar. Pošto nije mogao da uzvрати udarce koje je primao ubijao je životinje. Prvo ubistvo, tvrdio je, počinio je 1951. kada je ubio jednu devojkę. Sledeća žrtva bila je njegova majka. NJu je ubio 1960. i zbog ovog zločina je uhapšen i osuđen na 15 godina. Tokom 1978. se ova dva muškarca sreću i počinju svoja zajednička lutanja po Americi na kojima ih prate Tulova nećaka Beki Pael i njen brat Frenk. Tada su, priznali su kasnije, ubili oko 300 ljudi uživajući u mučenju i perverzijama. Lukas je bio biseksualac i nekrofil, a Tul homoseksualac i kanibal. Ipak, njihova družina nije dugo ostala na okupu i svako je krenuo svojim putem. Tul je i dalje ubijao, a najpoznatija njegova žrtva je Adam Volš, dečak, čiji je otac postao krstaš u ratu protiv ubica, osmislivši emisiju "Amerikas most vonted". Kada je 15. juna 1982. Henri Li Lukas uhapšen zbog manjeg prekršaja i sumnje da je ubio dvoje ljude on je priznao svoje zločine. Slično je učinio i Otis Tul. Obojica su na odvojenim suđenjima osuđeni na smrt, ali je kazna preinačena u doživotnu robiju. Tačan broj njihovih žrtava nije poznat, a posebni problemi nastali su, kada je Lukas, posle čitave decenije, promenio svoj iskaz i počeo da tvrdi da nije ubio nikog. Ipak, mnoge žrtve o kojima su i jedan i drugi govorili pronađene su po njihovim uputstvima.

Andrej Čikatilo - "Građanin Iks"³⁹⁰. Stravičan rekord u broju brutalnih ubistava ne drže čuveni Džek Trbosek ili Čarls Menson već Andrej Romanov Čikatilo, Ukrajinac koji je ubio 53 osobe. Čikatilo je rođen 1936. godine u selu Jabločnoju, u SSSR-u. Kao srednjoškolic, on postaje politički aktivan i posle odsluženja vojnog roka oženio se i dobio dvoje dece. Vodio je sasvim normalan život i niko nikada ne bi mogao ni da posumnja da se iza njegovog porodičnog lika krije manijak koji siluje i ubija. Andrej Čikatilo je vanredno završio fakultet i zaposlio se kao učitelj. Prva žrtva „Građanina Iks”, kako ga je policija zvala, bila je Lena Zakotnova. On je namamio ovu desetogodišnju devojkę u kolibu, tri puta je ubo nožem i silovao. Istražujući ubistvo inspektori su naišli na Čikatila, ali su ga oslobodili. Bilo im je neverovatno da jedan politički korektan porodičan čovek stoji iza neljudskog zločina. Uhapšen je Aleksandar Krevčenko koji je batinama nateran na priznanje zločina koji nije počinio. Čikatilo se, posle prvog ubistva, smirio nekoliko godina, a onda je počeo da ubija bez milosti. Njegove žrtve bile su devojkę, dečaci i devojkę. Birao ih je na autobuskim i železničkim stanicama, a onda ih je mamio u šumu nudeći im hranu ili piće. Pokušavao je da ih siluje mada nije uvek uspevaio. Ali uvek je nepogrešivo zadavao smrtnе udarce. Broj njegovih žrtava bio je ogroman: dok ga policija nije uhvatila, ubio je 53 osobe. Njegova karijera trajala je do novembra 1990. godine. Posle 12 godina istrage, policija je uspela da ga uhvati. Prvo je poricao svoju krivicu, ali na kraju je priznao sve i detaljno opisao svaki zločin, demonstrirajući na lutkama čak i gde je

390 Kenig, op. cit.

njegovo sečivom pogodio žrtve. Mnoga tela tek tada su pronađena. Posle suđenja 1992. godine, osuđen je na smrt i dve godine kasnije ubijen je tako što mu je dželat opalio metak u potiljak.

Većito prisutno pitanje: fanatik ili sumanutu bolesnik

Masovne ubice mogu biti i fanatici i sumanutu, baš kao što serijske ubice takođe mogu biti i fanatici i sumanutu, pa je zato potrebno uočiti razliku.

Fanatično verovanje je stanje duševno normalnog čoveka koje je često institucionalizovano, održava se i pojačava kolektivnim ritualima. Psihitičan čovek je zatvoren u svojoj sumanutosti – autističan. Nema potrebe da svoje sumanuto uverenje ili ideju širi. Sumanutu čovek nema dileme ili sumnje u pogledu osnovanosti svoga sumanutog ubeđenja. On ne može da koriguje svoje sumanuto ubeđenje ni kada mu se arumentovno ukaže na neosnovanost tog ubeđenja. Njegovo sumanuto ubeđenje za njega ima veliku važnost. Sumanuto ubeđenje je neverovatno sa stanovišta racionalnog razmišljanja.

Uračunljivost je sudsko psihijatrijski kriterijum duševnog zdravlja. Uračunljiva je osoba koja je u vreme izvršenja krivičnog dela bila svesna svojih postupaka i značenja njihovih posledica i koja je mogla da upravlja svojim postupcima. Fanatični čovek, religiozni vernik, etnonacionalista, rasista ubija zarad interesa svoje vere, ili koji ubija ljude druge rase s kojom je njegova u sukobu. Oni su svesni šta rade i posledica svojih radnji. Mogu da upravljaju posledicama svojih radnji.

Postoje teškoće u razlikovanju fanatika od sumanutih. Glavna teškoća je u razlikovanju sumanuto ubeđenje od ubeđenja duševno normalnog fanatika. Kriterijum je obično procena stepena moranja da se u nešto bezuslovno veruje, i stepena sposobnosti pojedinca da upravlja vlastitim postupcima. Po psihijatrima sumanut čovek je neslobodan u odnosu na svoju sumanutost. On mora da misli i postupa u skladu sa diktatom svoje sumanutosti. Fanatičan čovek koji nije istovremeno i sumanut, do određene mere je slobodan u odnosu na svoje verovanje. On može da ima i kritičan stav ili čak da napusti svoje verovanje. Fanatizam i sumanutost se razlikuju po duševnom zdravlju fanatični i sumanutih osoba. Naime, fanatično verovanje je uverenje normalnog čoveka kolektivnog karaktera, iza toga je često želja da se pripada kolektivu, učvršćivanje svoga indentiteta. Sumanuto verovanje je duševni poremećaj pojedinca, u ludilu nema kolektiva, ludilo je odsustvo zajednice. Norveški masovni ubica Brejvik je osuđen kao fanatik. On se užasavao pomisli da bi mogao da bude proglašen ludim i da njegove ideje budu diskreditovane kao sumanutost pa je veoma nastojao da ubedi sud u svoje mentalno zdravlje. Rodbina žrtava je time zadovoljna jer je on dobio maksimalnu kaznu i nije oslobođen po osnovu duševnog poremećaja. Najvažnije je da je njegova osuda ujedno osuda ekstremnog, militantnog etnonacionalizma i ideologije.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.624
177.8

МРШЕВИЋ, Зорица, 1954-
Nasilje i mi - ka društvu bez nasilja /
Zorica Mršević. - Beograd : Institut
društvenih nauka, 2014 (Smederevo :
Newpress). - 278 str. ; 24 cm

Tiraž 300. - Napomene i bibliografske
reference uz tekst. - Bibliografija uz većinu poglavlja.

ISBN 978-86-7093-153-4

а) Насиље
COBISS.SR-ID 210319884